

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

OSMANLI'DA KRİZ VE İSYAN

SULTANIN DÜŞÜŞÜ

AYSEL YILDIZ

ÇEVİREN / DARA EİHÜSEYİNİ

FOL



OSMANLI'DA KRİZ VE İSYAN
SULTANIN DÜŞÜŞÜ

FOL 303

© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
SERTİFİKA NO: 44396

TARİH 22
OSMANLI TARİHİ 10

OSMANLI'DA KRİZ VE İSYAN –SULTANIN Düşüşü–
AYSEL YILDIZ

ÇEVİREN: DÂRA ELHÜSEYNİ

ÖZGÜN ADI: *CRISIS AND REBELLION IN THE
OTTOMAN EMPIRE: THE DAWN OF A SULTAN IN
THE AGE OF REVOLUTION*
EDİSYON: © BLOOMSBURY, 2016

EDİTÖR: ÜMİT KURT
REDAKSİYON: MAK GRUP REDAKSİYON EKİBİ
SON OKUMA: CANSU AKSOY
GÖRSEL YÖNETMEN: NURULLAH ÖZBAY
GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA: TAVOOS

ISBN 978-625-6584-03-7

BASKI: SALMAT BASIM YAYINCILIK AMBALAJ SANAYİ TİCARET LTD. ŞTİ.
MATBAA SERTİFİKA NO: 47771

1. BASKI: EKİM 2023

İLETİŞİM ADRESLERİ
CİNNAH CD. KIRKPINAR SK. 5/4
06420 ÇANKAYA ANKARA
TEL.: 0312. 439 01 69
www.folkitap.com
bilgi@folkitap.com
siparis@folkitap.com
www.twitter.com/folkitap

OSMANLI'DA KRİZ VE İSYAN
SULTANIN DÜŞÜŞÜ

AYSEL YILDIZ

ÇEVİREN
DÂRA ELHÜSEYNİ



AYSEL YILDIZ

Siyasi kültür, toplumsal hareketler, modernleşme dinamikleri ve bürokrasi üzerine çalışmalar yapan bir Osmanlı tarihçisidir. European Research Council (ERC) tarafından desteklenen JANET: Janissary Networks projesinin araştırmacı ekibinde yer almaktadır.

Başlıca eserleri: *Crisis and Rebellion in the Ottoman Empire: The Downfall of a Sultan in the Age of Revolution* (2017); *Kenar Adamları ve Bendeleri: Ruscuk Ayanı Tirsinikli İsmail Ağa ve Alemdar Mustafa Paşa'nın Adamları Manuk Mirzayan ve Köse Ahmed Efendi* (2018). Ayrıca, Ubeydullah Kuşmani, Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler: Kabakçı Mustafa Risalesi*, (2007), *A Military History of the Mediterranean Sea – Aspects of War, Diplomacy and Military Elites*, G. Theotokis ve A. Yıldız (haz.), (2018) ile, *Payitaht Yeniçerileri: Padişahın 'Asi Kulları', 1700-1826*, A. Yıldız, Y. Spyropoulos ve M. Mert Sunar (haz.) (2022) başlıklı eserlerin editörüdür.

DÂRA ELHÜSEYİNİ

2002 yılları arasında ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. Çeviri çalışmalarının yanı sıra “Toplum ve Kuram” ve “Kürt Tarihi” dergilerinde editörlük faaliyetleri yürütmüştür.

Başlıca çevirileri: Behlül Özkan, *Türkiye’de Milli Vatanın İnşası (From the Abode of Islam to the Turkish Vatan: Making of a National Homeland in Turkey)*, Rodney Hilton, *Bond Men Made Free Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381*, (henüz yayımlanmadı), William Foote Whyte, *Köşebaşı Toplumu (Street Corner Society)*, Paul Willis, *İşçiliği Öğrenmek (Learning to Labour)*, Jessica Harland-Jacobs, *Builders of the Empire: Freemason and British Imperialism, 1717-1927*, Christine M. Philliou, *Türkiye: Tarihe Muhalif Bir Geçmiş* (2022), Kristin Fabbe, *Devletin Müritleri* (2023), Marinos Sariyannis, *Osmanlı'nın Üç Harfliler: Hortlaklar, Hayaletler, Cinler Arasında* (2023), Melis Hafez, *Osmanlı'da Tembelliğin Keşfi* (2023).

İÇİNDEKİLER

HARİTA VE TABLOLAR	11
KISALTMALAR	11
TEŞEKKÜR	13
GİRİŞ	
DEVRİMLER ÇAĞINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU	15
BİRİNCİ BÖLÜM	
OSMANLI İSYAN RUTİNLERİ	42
İKİNCİ BÖLÜM	
MAYIS 1807 İSYANININ KULUÇKA DÖNEMİ	84
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
MODERNLEŞME DEVRİMİ DOĞURUR MU?	134
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
BÜYÜK GÜÇLER VE OSMANLI İMPARATORLUĞU	179
BEŞİNCİ BÖLÜM	
SEÇKİNLER ARASI REKABET	220
ALTINCI BÖLÜM	
AYAKLAR BAŞ OLUNCA: İTAATIN SINIRLARI	269

SONUÇ	316
Ek BÖLÜM	327
SEÇİLİ KAYNAKÇA	332
DİZİN	357

HARİTA VE TABLOLAR

Harita 1: İstanbul Haritası	14
Tablo 1.1 İstanbul İsyanları	17
Tablo A.1 Yeni Seçkinler: Kariyer ve İlişki Ağları	327
Tablo A.2 “Dışlananlar”: Kariyer ve İlişki Ağları	331

KISALTMALAR

A. AMD	Bab-1 Asafi Amedi Kalemi (dos.)
A. DVN	Divan (Beylikçi) Kalemi Defterleri
A. DVN. KLB	Bab-1 Asafi Kalebend Defterleri
A. DVN. SMHM.d	Bab-1 Asafi Mühimme-i Hümayun
Kalemi Defterleri	
A. E.	Ali Emiri
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. AS.	Cevdet Askeriye
C. DH	Cevdet Dahiliyye
C. S.	Cevdet Saray
D. DRB. MH.	Darbhane-i Amire Evrakı Muhasebe
Kalemi (dos.)	
FO	Foreign Office
HAT	Hattı Hümayun
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fa-
kültesi	
L	Şevval
M	Muharrem

N	Ramazan
PRO	Public Record Office
R	Rebiyülahir
Ra	Rebiyülevvel
Ş	Şaban
S	Safer
TOEM	Tarih-i Osmani Encümeni Mecmua-
sı	
TY	Tarih Yazmaları
Z	Zilhicce
Za	Zilkade

TEŞEKKÜR

Osmanlı isyanlarını incelemek için kolaylıkla bir ömür harca-
nabilir. İsyancıları farklı bölgelerdeki ve dönemlerdeki isyanlarla
karşılaştırmak ise ancak birkaç neslin altından kalkabileceği
bir iştir. Mayıs 1807 isyanı üzerine yaptığım on yılı aşkın bir
araştırmadan sonra, hâlen cevaplanması gereken birçok soru
var. Bu konuda kaydedebildiğim ilerlemeyi, içinde yer alma
şansına sahip olduğum entelektüel topluluğa borçluyum. Bu
çalışmanın hazırlanmasında bana yardımcı olan birçok kişi
arasından, bu kitabın ana çerçevesini de oluşturan tezimi
yazarken destek olan S. Akşin Somel'e özellikle teşekkür
etmeliyim. Ayrıca beni her zaman cesaretlendiren Mehmet
İpşirli, Addülmennan Altıntaş ve Hamza Fırat'a da özel bir
teşekkür borçluyum. Arkadaşlarım Mehmet Savan, Eyüp
Şimşek ve Zehra Savan kitaptaki şiirler ve bazı alıntılarının
çevirilerinde yardım etti. Danışmam gereken konular olduğun-
da Mehmet Mert Sunar, Sevgi Adak, Serhan Afacan, Merve
Çakır, Brigita Kukjalko ve George Theotokis bana her zaman
yardıma hazırды. Bunun yanı sıra ilham verici eleştirileri ve
geri bildirimleri için Y. Hakan Erdem, Baki Tezcan ve Kah-
raman Şakul'a da özel teşekkürlerimi sunarım. Hepsinden
önemlisi, Hocam Hülya Canbakal'a ve sevgili dostum ve
meslektaşım İrfan Kokdaş'a beni her zaman destekledikleri,
kitabın taslaklarını okuyup değerli geri bildirimler yaptıkları
için en içten şükranlarımı sunarım. Son olarak sevgili aileme,
kız kardeşlerime, erkek kardeşlerime ve yeğenlerime, eşim
Yaşar'a, biricik kızım Elif Mina'ya ve oğlum Kemal Çınar'a
teşekkür etmek isterim. Bu kitabı yazarken bana verdiğiniz
destek için sizlere büyük bir şükran borcum var....



İstanbul Haritası: *Plan de Constantinople*. F. Kauffer ve I.B. Lechevalier 1807. The Hebrew University of Jerusalem & The Jewish National & University Library.

GİRİŞ

DEVRİMLER ÇAĞINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

Tamamen dağılma tehlikesiyle karşı karşıya olan imparatorluğun mali kaynakları tükenmiştir ve patlak veren isyan da bir taht değişikliği tehdidini ortaya çıkarmıştır.¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da, 17. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın ortalarına kadar tahminen 19 isyan yaşandı ve bunların altısı padişahın tahttan indirilmesiyle sonuçlandı.² 17. yüzyılın ilk yarısında kısa aralıklarında

¹ Guillaume A. Olivier, *Travels in the Ottoman Empire, Egypt and Persia Undertaken by Order of the Government of France during the First Six Years of the Republic*, 2 cilt (Londra: Longman, 1801), I, s. 210.

² 1622 isyanı II. Osman'ın tahttan indirilmesi ve hemen ardından öldürülmesiyle sonuçlandı. IV. Murad'ın (h. 1623-40) saltanatı sırasında gerçekleşen 1632 isyanı bastırılrsa da, sadrazam Hafız Ahmed Paşa asiler tarafından öldürüldü. Yeniçerilerin başlattığı 1648 isyanı Sultan İbrahim'in (h. 1640-1648) tahttan indirilmesi ve IV. Mehmed'in (h. 1648-1687) tahta çıkmasıyla sona erdi. 1651 isyanı yeniçeri ağasına ve 1655 isyanı sadrazam İpşir Mustafa Paşa'ya (ö. 1655) karşı çıktı. 1687'de gerçekleşen diğer bir isyan ise IV. Mehmed'in tahtına mal oldu. 18. yüzyılda iki büyük yeniçeri isyanı yaşandı. Edirne Vakası (1703) olarak adlandırılan ilk isyan, II. Mustafa'nın (h. 1695-1703) saltanatının sona ermesine ve şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin öldürülmesine neden oldu. Patrona Halil İsyanı (1730) ise III. Ahmed'in (h. 1703-1730) tahttan indirilmesi ve sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın öldürülmesiyle sonuçlandı. Bu dönemdeki son büyük isyan 1807'de gerçekleşti ve III. Selim'in tahttan indirilmesiyle sona erdi. Bu isyanlar hakkında genel bir çalışma için bkz. Cemal Kafadar, "Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (McGill Üniversitesi, 1981) ve Cemal Kafadar, "Janissaries and other riffraff of Ottoman Istanbul: rebels without a cause", *International Journal of Turkish Studies*, 13/1-2 (2007), s. 113-34. 1622 isyanı için bkz. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010); Baki Tezcan, "The 1622 military rebellion in Istanbul: a historiographical journey", *International Journal of Turkish Studies*, 8/1-2 (Bahar 2002), s. 25-43; Gabriel Pieterberg, *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play* (Berkeley: University of California

cerayan eden isyanların (Tablo 1.1) üçünde baştaki padişah tahtını kaybetti. 18. yüzyıl da taht değişikliğine yol açan bir isyanla (1703) başlasa da, genel olarak bu devrin padişahları, isyan gailelerini daha iyi atlatmış gibi görünmektedir, zira 18. yüzyıldaki yedi isyandan sadece 1703 ve 1730 isyanlarında baştaki sultan tahttan indirildi. 67 yıllık göreceli bir istikrarın ardından 19. yüzyıl, ikisi iktidar değişikliğine kadar kadar giden üç ciddi isyan dalgasıyla (1807, 1808 ve 1826) başladı. Yeniçeri ordusunun 1826'da lağvedilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentindeki bu uzun silahlı muhalefet geleneğine son verdi.

Press, 2003). 1632 isyanı için bkz. İsmail Gül, "Osmanlı Devletinde Sultan IV. Murad Dönemi Yeniçeri İsyanları, 1623-1640", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Sakarya Üniversitesi, 2006). 1651 isyanı için bkz. Eunjeong Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul: Fluidity and Leverage* (Leiden: Brill, 2004), s. 213-35. 1688 isyanı için bkz. Eunjeong Yi, "Artisans' networks and revolt in late seventeenth-century Istanbul: an examination of the Istanbul artisans' rebellion of 1688", *Popular Protests and Political Participation in the Ottoman Empire: Studies in Honor of Suraiya Faroqhi* içinde, E. Gara, M. E. Kabadayı ve C. Neumann (ed.), (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), s. 105-26. İstanbul merkezli 17. yüzyıl isyanları üzerine genel bir değerlendirme için bkz. Gülay Yılmaz, "The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul", Yayınlanmamış Doktora Tezi (McGill Üniversitesi, 2011), s. 148-74 ve Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 214-22. 1703 isyanı için bkz. Rıfat Ali Abou-el-Haj, *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics* (İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Institute, 1984), Annemarike Stremmelaar, "Justice and Revenge in the Ottoman Rebellion of 1703", Yayınlanmamış Doktora Tezi (Leiden, 2007). 1730 isyanı için bkz. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958); Robert W. Olson, "The esnaf and Patrona Halil rebellion of 1730: a realignment in Ottoman politics?", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 17 (Eylül 1974), s. 329-44. 1740 isyanı için bkz. Robert W. Olson, "Jews, janissaries, esnaf and the revolt of 1740 in Istanbul: social upheaval and political realignment in the Ottoman Empire", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 20/2 (Mayıs 1977), s. 185-207. 1808 Alemdar Vakası için bkz. Aysel Yıldız, "A city under fire: urban violence in Istanbul during the Alemdar Incident", *Urban Governance under the Ottomans: Cosmopolitanism and Conflict* içinde, U. Freitag ve N. Nafi (ed.), (Londra: Routledge, 2013), s. 37-57.

Tablo 1.1 İstanbul'daki isyanlar (17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar)
(* = padişah tahttan indirildi)

17.yy.	1622*	1623	1629	1632	1648*	1651	1655	1656	1687*
18.yy.	1703*	1717	1718	1719	1730*	1731	1740		
19.yy.	1807*	1808	1826						

Yukarıda bahsi geçen tüm isyanlar, İstanbul ve saray merkezli³ olması ve asilerin baskın biçimde geleneksel askerî (yeniçeriler, cebeciler, topçular ve sipahiler) kadrolardan gelmesi açısından tipik birer geleneksel Osmanlı isyanlardır. Erken modern dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkan isyanlar aniden patlak verip, dar bir bir bölgeyle sınırlı kaldığı gibi başka takım ortak özellikleri de haizdir.⁴ Bu isyanlar genellikle bir suç veya haksızlığın sorumlusu olarak görülen iktidardaki mevki sahiplerine doğrudan fiziksel saldırı içerir ve belli idari merkezler etrafında yoğunlaşır. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, modern toplumsal protestolarda genelde devletle bağlantılı herhangi bir yere doğrudan saldırıdan kaçınılır ve daha ziyade halk toplantıları, barikatlar, grevler, seçim mitingleri ya da boykotlar gibi grup düzeyinde ikna taktiklerini kullanılırken, kitlesel gösterilerin yapıldığı yerler de genellikle ulusal ve sembolik özellikleri nedeniyle tercih edilir.⁵ Öte yandan, modernite öncesi dönemde karar vericileri kaba kuvvet yoluyla ikna etmek en etkili stratejiydi. Baştaki sultanın mağduriyetleri giderme ve sorumlu olan

³ Burak Onaran tezinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 1826 öncesinde yaşanan isyanları "saray ihtilalleri" olarak adlandırmıştır ve ben de bu terimi onun tezinden ödünç aldım. Burak Onaran, "À Bas le Sultan: La Conjuration de Kuleli (1859) et l'organisation de Meslek (1867): Les Première's Tentatives de détronement après l'abolition des janissaries", Doktora Tezi, (École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2009), s. 71.

⁴ Charles Tilly, *Regimes and Repertoires* (Chicago: University of Chicago Press, 2006), s. 51-2; Sidney Tarrow, *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, güncellenmiş ve gözden geçirilmiş 3. baskı, (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), s. 41-7

⁵ Tarrow, *Power in Movement*, s. 37-53; Mark Traugott (ed.), *Repertoires and Cycles of Collective Action* (Durham: Duke University Press, 1995), s. 45.

kişileri ortadan kaldırma yetkisi olduğundan, başkentteki isyanlar imparatorluğun idari merkezi olan Topkapı Sarayı etrafında yoğunlaşmıştır. Siviller (esnaf, dinî gruplar ve sıradan kentliler) bu isyanların bazılarında faal olsalar da, isyanların ezici çoğunluğu, hem çekirdek ihtilalci kadro hem de sıradan katılımcılar, askerî gruplardan oluşuyordu. Ordu, bir isyanın gerçekleştirilmesi ve halkın bu isyana geniş katılımını sağlamak için gerekli örgütsel ve kurumsal kaynaklara sahip olduğu gibi, ileri seviyede kurumsal asabiye ve toplumsal itibarı da haizdi. Ordunun disiplini ve davranış kodları Osmanlı İmparatorluğu'ndaki isyanların simgesi hâline geldi ve Osmanlı toplumundaki isyanların tüm aşamalarında zamanla daha da belirginleşti. Aynı dönemlerde dönemde dünyanın dört bir yanında benzer mücadele repertuarları gelişse de, bu repertuarlar zamana ve bölgeye göre farklılık gösteren kalıcı kolektif eylem geleneklerinden etkilendi.⁶

Bu kitabın konusu olan Mayıs 1807 isyanı, asi güçlerin devlet ricaline karşı zafer kazandığı geleneksel Osmanlı isyanlarının sonuncusudur.⁷ İsyanın hepimizin aşına olduğu kısa fakat dramatik bir hikâyesi var: 25 Mayıs 1807'de Boğaz kalelerinde görev yapan yamaklar arasındaki hoşnutsuzluk ve direnişle başlayan isyan, sadece dört gün sonra 29 Mayıs'ta taht değişikliğiyle sona erdi. İsyanın tetikleyicisi, III. Selim'in yamaklara Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen) ordusunun üniformalarını giydirme niyetinde olduğuna dair söylentilerdi. Boğaz'daki kalelerin bir dizdarının öldürülmesinin ardından, diğer askerî grupların yanı sıra sivillerin de katılmasıyla isyan süratle büyüdü ve bir araya gelen kalabalık Boğaz'dan şehre doğru yürüyüşe geçti. Krizin tırmanmasıyla, padişah isyancı-

⁶ Age.

⁷ 1808 Alemdar Vakası, sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'yı ortadan kaldırmayı amaçlaması ve daha sonra isyancı güçler ile padişah yanlıları arasında bir tür iç savaşa dönüşmesi bakımından tipik bir Osmanlı isyanı değildir. Öte yandan geleneksel bir isyan olarak başlayan 1826 isyanı, kısa süre sonra II. Mahmud, dinî sınıf, esnaf ve kentli kitlelerden oluşan bir koalisyonun, asileri (özellikle de yenîçerileri) linç etmelerine dönüşmüştür.

ların taleplerini aceleyle kabul ederek Nizam-ı Cedid ordusu-
nun lağvedildiğini ilan etti ve isyancıların 11 devlet adamını
öldürmelerine müsaade etti. Verilen bu tavizlerden yine de
tatmin olmayan asiler, tahta III. Selim yerine, amcasının oğlu
Şehzade Mustafa'nın (IV.) (h. 1807-8) geçmesini talep etti.

Birkaç gün içinde III. Selim döneminin önemli devlet adam-
larından bir kısmı ortadan kaldırıldı, III. Selim tahttan indirildi
ve IV. Mustafa tahta çıktı. Bu olayları, asilerin başkentte
etkili ve istikrarlı bir yönetimin kurulmasını engellediği bir
yıldan fazla süren bir kargaşa dönemi takip etti. Kimin tahta
geçmesi gerektiği meselesi, seçkinler arası rekabet, siyasi tas-
fiyeler ve idamlar zaten Rusya ile savaş hâlinde olan Osmanlı
İmparatorluğu'nu daha da felce uğrattı. III. Selim hapis hayatı
yaşarken, IV. Mustafa da kargaşalarla ve huzursuzlukla harap
olmuş bir imparatorluğu yönetmeye çalıştı. Nihayet, Rusçuk
âyanı Alemdar Mustafa Paşa (ö. 1808), III. Selim'i saray-
daki kafesinden kurtarmak ve yeniden tahta oturtmak için
başkente yürüdü. Fakat sarayı ele geçiremeden III. Selim, IV.
Mustafa'nın yandaşları tarafından öldürüldü. Tüm bunların
sonucunda II. Mahmud (h. 1808-39) tahta çıkarken, devrik
IV. Mustafa da III. Selim'in bir yıldan fazla yaşadığı saraydaki
inziva köşesinde yaşamak durumunda kaldı.

Mayıs 1807 isyanı böylece bir âyanın, yani Alemdar Mus-
tafa Paşa'nın Osmanlı bürokrasisinde çıkılabilecek en yüksek
mevki olan sadrazamlığa yükselmesine zemin hazırlamış oldu.
Aynı Alemdar Mustafa Paşa kendi inisiyatifi kullanarak,
Osmanlı hanedanını taşra âyanlarının insafına bırakan bir
belge olan 1808 Sened-i İttifak'ı hazırladı. İmparatorluktaki
iktidar ilişkilerinin bu şekilde temelden yeniden yapılandırıl-
ması, Mayıs 1807 isyanının belki de en önemli sonucudur.
Öte yandan bu isyan, 1826'da II. Mahmud'un yeniçeri oca-
ğını nihai olarak lağvetmesine zemin hazırlaması açısından
da büyük önem taşır. Zira Mayıs 1807 isyanı ve ardından
asilerin ve yeniçerilerin taşkınlıkları, II. Mahmud tarafından
yeniçeri birliklerinin ortadan kaldırılması için bir bahane

olarak kullanılacaktır. Kısacası, geleneksel askerî birlikler ve özellikle de yeniçeriler 1807'de taktiksel bir zafer kazansalar da 1826'da nihai bir yenilgiye uğrayacaktır.

Mayıs 1807 isyanının önemi bununla da sınırlı değildir. Bu isyan, Osmanlı tarihinde reformcu bir padişahın saltanatı sırasında gerçekleşmesi açısından da benzersizdir. III. Selim'in 1792'den itibaren uygulamaya koyduğu Nizam-ı Cedid reformları, esasen Osmanlı ordusunu yeniden canlandırmak, Batı'dan esinlenen bir modelle yeni askerî birlikler oluşturmak ve bunu finanse edecek yeni bir hazine (İrad-ı Cedid, Yeni Hazine) kurmak üzere tasarlanmıştı. Mayıs 1807 isyanı bu reform projesini sona erdirdiğinden, belki de anlaşılabilir nedenlerle tarihyazımında bu önemli isyanın sahip olduğu diğer toplumsal ve siyasi anlamlar göz ardı edilmiş ve daha ziyade gerici yönlerine odaklanılmıştır. Geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet tarihçileri, dönemin anlatılarından yola çıkarak isyanı, Mustafa Kemal'in 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'ni ilan etmesiyle doruğa ulaşan modernleşme/Batılılaşma sürecine yönelik tepkilerin daha uzun soluklu bağlamına oturtmaya çalışmıştır.

Nizam-ı Cedid programı, bu yerleşik tarihyazımı söyleminde önemli bir yer işgal eder ve III. Selim dönemini anlamak için çok baskın bir tarihsel çerçeve olarak benimsenir. Bu yaklaşım araştırmacılara isyanda olup bitenleri tanımlamak için basit ve hazır bir model sunsa da meydana gelen olayların giriftliğini ve bunların temelini oluşturan nedensellik örüntülerini okuyucuya aktaramaz. Bu karmaşıklığı, en azından elinizdeki kitabın iddia edeceği üzere, modernleşme ve gericilik gibi basit bir ikiliğe kolayca sığdırmak mümkün değildir. Baskın tarihyazımı yaklaşımı özellikle sorunludur, zira Osmanlı tarihindeki isyanlara dair tatmin edici bir karşılaştırmalı inceleme şöyle dursun, Mayıs 1807 isyanının sağlam bir olgusal ya da kronolojik anlatımı bile henüz tam anlamıyla ortada yoktur. Osmanlı isyanları üzerine sistematik bir çalışmanın yokluğunda, tarihçiler belirli olayların özelliklerini sıralayarak ve

ardından diğerleriyle ortak olduğu düşünülen bazı özellikleri seçerek açıklamalar yapma yoluna gitmişlerdir.⁸ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki isyanlar üzerine çalışanlar, bu isyanların coğrafi ve tarihsel dağılımını anlamlı kılacak güvenilir analitik araçlardan yoksundur ve bu da ne yazık ki ihtilalci geleneklerin küresel ve yerel karşılaştırmalarını yapmakta ilerleme kaydedilmesini engeller. Mayıs 1807 isyanının daha kapsamlı bir projeye ihtiyaç duyduğunu akılda tutarak hazırlanan bu çalışma kitap, isyanın temel bir kronolojisini oluşturarak işe başlayacak ve bu kronoloji üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'ndaki isyanlardaki isyan rutinlerini ve söylemini anlamak için ipuçları aramaya odaklanacaktır.

Elinizdeki kitabın ortaya koyduğu temel iddia, Mayıs 1807 isyanının saf bir sınıf mücadelesinin, hizipler arası mücadelesinin, geleneksel askerî sınıfların kavgacılığının ya da atacı [*atavistic*] modernleşme karşıtı eğilimlerin sonucu olmaktan ziyade, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarındaki sosyoekonomik ve siyasi sorunların yol açtığı bir halk-askeri isyanı olduğudur. Bu isyan 18. yüzyıl sonundaki krizin tam anlamıyla bir parçasını oluşturur ve kökenleri dünyanın diğer bölgeleriyle ortaktır. Gerçekten de bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş kapsamlı sorunları, dönemin küresel ekonomik, çevresel ve siyasi krizlerinden kaynaklanıyordu ve bu krizler pek çok bölgede birbiriyle bağlantılı şekillerde cereyan etti. İklimsel anomaliler ve doğal afetler 18. yüzyılın sonlarında pek çok bölgede kötü hasatlara, yetersiz beslenmelere ve salgın hastalıklara yol açarak nüfusun azalmasına ve beraberinde toplumsal huzursuzluklara neden oldu ve dünya

⁸ Bu türden tarihyazımının başlıca istisnası Kafadar'ın "Yeniçeri-Esnaf Relations" isimli yüksek lisans tezidir ve hem metodoloji hem de savlar açısından hâlâ en iyi kaynak olma özelliğini korur. Daha önce de bahsedilen Onaran'ın 1826 öncesi ve sonrası toplumsal çatışma biçimlerini karşılaştırdığı doktora tezi de bu listeye eklenmelidir. Sunar da III. Selim ve II. Mahmud dönemindeki yeniçeri isyanlarına genel bir açıklama getirmeye çalışmıştır. M. Mert Sunar, "Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826", Yayımlanmamış Doktora Tezi (Binghamton Üniversitesi, 2006).

çapında yerleşik rejimlerin siyasi ve mali temellerini tehdit etti. Dahası birçok bölgedeki hükümdarın, giderek huzursuz hâle gelen tebaaları için temel hayat gereksinimlerini güvence altına almadaki yetersizliklerinin tetiklediği genel kargaşa, bu hükümdarlar için bir meşruiyet krizine de yol açtı. Bahsi geçen dinamik, 19. yüzyılın başlarındaki Osmanlı isyanlarında da açıkça görülür.

Aynı dönem, yıkıcı Fransız Devrim Savaşları da dâhil olmak üzere dünya genelindeki bir dizi devrimden ve isyandan oluşan Devrimler Çağı'na (1760-1840) da tekabül eder. Bu dönemde Batı Avrupa'nın devrimci fikirleri Osmanlı İmparatorluğu'nda sadece sınırlı biçimde nüfuz etse de Napolyon'nun saldırgan ve yayılcı politikası etkisini kısa sürede hissettirdi. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu devrimci Fransa'yla entelektüel etkileşimden ziyade savaş ve diplomasi yoluyla tanışmış oldu. İspanya ve Portekiz gibi Osmanlı İmparatorluğu da Batılı güçler arasındaki çekişmenin odağı hâline geldi ve kendisini bu dinamikten soyutlayamayan imparatorluk bu duruma ayak uydurmak⁹ zorunda kaldı. Tüm bunlar imparatorluk-taki adem-i merkezîyetçilik süreçlerini ilerlettiği gibi, "Şark Sorunu"nun hissedilir şekilde artmasına ve imparatorluk genelinde milliyetçi hareketlerin yükselişine neden oldu. Sonuç olarak 1807 isyanının tohumları böyle bir elverişli zeminde büyüdü.

Olivier Guillaume-Antoine'ın iddia ettiği gibi, toptan bir dağılmanın eşliğinde olmasa da Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında kesinlikle zor zamanlardan geçiyordu. Söz konusu zaman dilimi, mali kriz, ekonomik durgunluk, desentralizasyon ve toplumsal hoşnutsuzluğun yanı sıra uluslararası gerilim ve savaşların arttığı bir dönemdir. Balkanlar, Anadolu ve Arap vilayetlerinde sık

⁹ Devrimler Çağında İber ülkeleri üzerine bir çalışma için bkz. Jeremy Adelman, "Iberian passages: continuity and change in the South Atlantic", *The Age of Revolutions in Global Context c.1760-1840* içinde, D. Armitage ve S. Subrahmanyam (ed.), (New York: Palgrave Macmillan, 2010), s. 59-83.

sık çıkan isyanlar imparatorluğu hem siyasi hem de ekonomik açıdan istikrarsızlığa sürüklüyordu. Kahire, İstanbul, Şam, Makedonya, Batı Bulgaristan ve Kuzey Yunanistan'da isyanlar baş gösterdi. 1787 ile 1793 yılları arasında Anadolu (Kastamonu, Diyarbakır, Maraş, Adana, Ayntab [Antep], Halep), Balkanlar (Makedonya) ve Arap eyaletlerinde (Şam ve Kahire) kargaşalar yaşandı. Aynı dönem Rumeli'de yaygın toplumsal hareketler (özellikle "Dağlıların" sorumlu olduğu), yarı bağımsız ayanların isyanlarına, ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin ilk nüvelerine (1804'teki Sırp isyanı), mehdinin gelişini bekleyen (binyılcılık) sofî dinî hareketlere (özellikle Vehhâbilik) ve diğer siyasi hareketlere tanıklık etti. Dahası Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu güçlüklerden faydalanmayı amaçlayan büyük güçlerin saldırgan yayılmacı politikaları da imparatorluk topraklarını doğrudan etkiledi. Fransa'nın Mısır'ı işgali (1798), İngiliz gemilerinin İstanbul'a gelmesi (1807) ve büyük güçler arasında sık sık yaşanan savaşlar ve değişen ittifaklar bu saldırgan yayılmacılığın örnekleriydi. Bu olaylar diplomatik oyunları ve yoğun bir savaş dönemini beraberinde getirerek, mevcut istikrarsız ve mali krizi daha da derinleştirdi.

III. Selim'in askerî yenileşme odaklı kısmi reformları aslında bu dönemin karmaşık sorunlarına cevap olarak tasarlanmıştır. 18. yüzyılın sonlarında yaşanan krizin getirdiği kargaşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali sorunları ve iç karışıklıkları ve büyük ölçüde Napolyon Savaşları'nın tetiklediği uluslararası çatışmaların yarattığı zorluklar imparatorluğu yeniden canlandırmak için tasarlanmış bir reform politikası gerektiriyordu. III. Selim'in amacı, Batı tarzı bir askerî sistem kurmak, devlet müdahaleciliğini arttırarak gelirleri yükseltmek ve zayıflayan merkezî gücü attırmaktı. Fakat bu reformlar, imparatorluğun zaten muhtarip olduğu sorunları daha da ağırlaştırdı ve tırmanan toplumsal gerilimler, derinleşen eşitsizlik ve kıt kaynaklar üzerinde artan rekabet hep beraber "dağılma döneminin" (ilerleyen sayfalarda ele

alınacaktır) karakteristik özellikleri hâline geldi. 18. yüzyılda Fransa'nın yürüttüğü masraflı ve başarısız savaşları finanse etme çabalarının “monarşinin temelini yavaş yavaş sarsan riskli ama uyumsuz reform programlarıyla”¹⁰ sonuçlanmasına benzer şekilde, Osmanlı Devleti'nin reform politikası da merkezin yeniden dağıtım politikalarını değiştirerek kaybeden ve kazanan kesimler yarattı.

Kısacası, Mayıs 1807 isyanına zemin hazırlayan 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarındaki krizdir. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl başlarının incelenmesinde modernleşme paradigmasının uygun olmadığı anlamına gelmez. Fakat genel olarak bu dönemdeki isyanların ve özel olarak da Mayıs 1807 isyanının incelenmesi, 18. yüzyıl gerçeklerinin daha kapsamlı bir bağlama oturtmayı ve daha sofistike bir yaklaşım geliştirmeyi zorunlu kılar. III. Selim Nizam-ı Cedid'i ilan ederken, imparatorluk 17. yüzyıldaki küresel krizin etkisinden daha tam anlamıyla kurtulamamışken daha karmaşık sorunlar giderek yaklaşmaktaydı. Jack Goldstone, 17. yüzyılda yaşanan devlet çöküşlerinin (*state breakdown*) ardında yatan çok katmanlı nedensellik ilişkilerini modellemek üzere bir dizi farklı dinamik üzerine yapılan çalışmaları bir araya getirmiştir. Goldstone'a göre sanayileşme öncesi dünyada tarımsal üretimin belirli sınırları olduğundan, ekolojik krizler ve belirli bir bölgedeki hızlı nüfus artışı tarımın üretkenliği üzerinde baskı yaratmış; bu da ekonomi ve devlet hazinesini olumsuz etkilediği gibi toplumsal ve siyasi yapıları istikrarsızlaştırmıştır. Nüfus ve üretkenlikteki dengesizlik, enflasyona sebep olmuş, reel ücretlerde düşüşe neden olmuş ve kırsal yoksulluğu arttırmıştır. Artan yoksulluk, kentsel göç, toplumsal hareketlilikte ani artış ve kıt kaynaklar için

¹⁰ Christopher A. Bayly, *The Birth of the Modern World, 1780-1914: Global Connections and Comparisons* (Oxford: Blackwell Publishing, 2004), s. 95. Alıntılındığı çalışma için: Lynn Hunt, “The French Revolution in global context”, *The Age of Revolutions in Global Context c.1760-1840* içinde, D. Armitage and S. Subrahmanyam (ed.) (New York: Palgrave Macmillan, 2010), s. 30.

seçkinler arası rekabetin yanı sıra kentlerde ve kırsal kesimde artan toplumsal düzensizlik bu durumun sonuçları olarak kendisini göstermiştir. Devletler genişleyen bürokrasiyi ve orduyu beslemek için vergileri artırmaya çalışsa da toplumun farklı kesimlerinin direnişiyle karşılaşmıştır. Bütçe açığı devam etmiş ve çoğu durumda devletin iflasına, askerî sistem üzerindeki kontrolün kaybedilmesine ve merkezî otoritenin çökmesine yol açmıştır.¹¹ Goldstone'un bu savlarını geliştiren Peter Turchin ve Sergey A. Nefedov, “seküler döngüler” (*secular cycles*) olarak adlandırdıkları uzun vadeli demografik, toplumsal ve siyasi salınımlar için bir model ortaya koymuşlardır.¹² Turchin ve Nefedov’a göre bu değişikliklerin anlaşılmasının yolu, “her biri kabaca bir yüzyıl kadar olan ve birbirini takip eden yükseliş ve düşüş aşamalarından” geçer.¹³ Goldstone çalışmasını 17. yüzyılda küresel kriziyle sınırlı tutarken, Turchin ile Nefedov sanayileşme öncesi dünyanın herhangi bir dönemine uygulanabilecek, birbiriyle bağlı”ntılı birçok değişkeni bir araya getiren sentetik bir model geliştirmiştir. Ortaya koydukları iki dönemi “bütünleştirici” (*integrative*) ve “dağılmacı”¹⁴ (*disintegrative*) olarak tanımlarlar: Merkezleşme eğilimleri, birlik hâlindeki seçkinleri, bölgesel genişleme ve nüfus artışının belirgin olduğu ilk dönem, politik yapılar için genellikle daha elverişli bir aşamadır. Bütünleştirici dönem, istikrarlı yayılma/genişleme (*expansion*), durgunluk

¹¹ Jack Goldstone, “East and West in the seventeenth century: political crises in Stuart England, Ottoman Turkey and Ming China”, *Comparative Studies in Society and History*, 30/1 (Ocak 1988), s. 108-10.

¹² Peter Turchin ve Sergey A. Nefedov, *Secular Cycles* (Princeton: Princeton University Press, 2009), s. 5. Ayrıca bkz. Leonid Grinin, “State and socio-political crises in the process of modernization”, *Cliodynamics: The Journal of Theoretical and Mathematical History*, 3 (2012), s. 124-57 ve özellikle s. 127-34.

¹³ Peter Turchin, “Long-term population cycles in human societies”, *The Year in Ecology and Conservation Biology* içinde, R. S. Ostfeld ve W. H. Schlesinger (ed.), 1162 (2009), s. 13.

¹⁴ Aynı dönem Kondratieff modelinde “B aşaması” olarak adlandırılır ve yine bir ekonomik kriz ve durgunluk dönemi olarak şekillenen 1762-90 yıllarına denk düşer.

dönemi ile yüksek enflasyon (*stagflation*) ve ardından gelen *kriz* olmak üzere kendi içinde de dönemlere ayrılır. Dağılmacı aşama ise adem-i merkeziyetçi eğilimler, seçkinler arası çekişmeler, ülke içi istikrarsızlık ile uluslararası arenada zayıflık, nüfus azalması ve iç savaşla kendini gösterir.¹⁵

Her ne kadar Avrupa'nın deneyimine göre şekillendirmiş olsa da Turchin ve Nefedov öne sürdükleri döngüsel teorisinin genel olarak tüm tarım toplumlarına da uygulanabilir olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim Osmanlı tarihçisi Hülya Canbakal Ayıntab'daki (Antep) yerel bir karışıklığı Goldstone ile Turchin ve Nefedov'un modellerini birleştirerek 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başındaki küresel kriz bağlamında inceleyen ilk araştırmacıdır. Her ne kadar 18. yüzyılın ikinci yarısında bu şehirdeki iki statü grubunun mücadelesine (yeniçeri-*sadat* çatışması) odaklansa da Canbakal teorisini, aynı dönemde tıpkı Rusya, Çin ya da Fransa gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun da ciddi mali ve ekonomik sorunlar yaşadığı ve küresel iklim krizinden ve devrimci huzursuzluktan kaynaklanan artan siyasi aktivizmle başa çıkmak zorunda olduğu gerçeği üzerine inşa etmiştir. Bulguları bu dönemdeki mali kriz ve enflasyonun yükünün toplumda eşit paylaşılması ve toplumsal eşitsizliğin arttığı ve kıt kaynaklar üzerinde yoğun bir sosyopolitik rekabetin ortaya çıkıp hizipleşmeyi hızlandırdığını göstermektedir.¹⁶

1770-1820 yılları Osmanlı İmparatorluğu'nun “dağılmacı” dönemine denk gelir. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi, 18. yüzyılın ortalarında imparatorlukta da iktisadi genişleme yavaşladı ve 1760'larda ciddi bir ekonomik

¹⁵ Turchin ve Nefedov, *Secular Cycles*, s. 19-20.

¹⁶ Hülya Canbakal, “Preliminary observations on political unrest in eighteenth century Ayntab: popular protest and faction”, *Political Initiatives “From the Bottom Up” in the Ottoman Empire* içinde, A. Anastasopoulos (ed.), (Rethymno: Crete University Press, 2012), s. 48. Ayrıca bkz. Hülya Canbakal, “The Age of Revolutions in the Ottoman Empire: a provincial perspective”, *Well-Connected Domains: Intersections of Asia and Europe in the Ottoman Empire* içinde, Heidelberg Ruprecht Karl Üniversitesi'nde 2011'de düzenlenen konferans.

durgunluk başladı. Bu durgunluğu nüfusun hızla azalması, göç, enflasyon ve toplumsal huzursuzluklar izledi; ciddi gelir kaybına uğrayan imparatorluk, desentralizasyon meseleleriyle uzlaşmak zorunda kaldı. Özellikle III. Selim ve dönemin devlet ricali tarafından uygulanan reform politikaları, çoğunlukla askerî sınıfın ve taşradaki seçkinlerin aleyhine gelişip, devlet bağlantılı yeni bir seçkin grubun yükselişine olanak sağladı. Bu yeni seçkinler, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarının en muktedir hizibi hâline gelerek, nepotizmle beslenen bürokratik bir yarı-oligarşi yarattı. Servet, güç ve nüfuzu besleyen kıt kaynakları kontrol altına alan bu bürokratik elitin yükselişi, saraya yakın devlet ricali arasındaki rekabeti hararetlendi. Bu bağlamda, Mayıs 1807 isyanıyla ilişkilendirilen reform karşıtı grup belki de en iyi “Dışlananlar hizbi” olarak tanımlanabilir, zira bu grup iktidardan ve karar alma süreçlerinden neredeyse tamamen dışlanmış Osmanlı devlet ricalinden oluşuyordu. Sonuç olarak III. Selim devrinin devlet ricali arasındaki hizipçi ve kişisel rekabet, merkezî siyaseti daha da felç etti ve İstanbul toplumsal hareket ve isyanlar için elverişli bir hâle geldi. Büyük şehirlere ve özellikle de başkent İstanbul’a yapılan kitlesel göçler yerel düzeyde Osmanlı İmparatorluğu’nun zaten kırılğan olan iâşe politikalarına zarar vererek, halk arasındaki hoşnutsuzluğu artırdı ve başkaldırmalara neden oldu. Büyüyen toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler, vergi muafiyeti için askerî statü talep edenlerin sayısındaki artışla kendini gösterdi. Dolayısıyla 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başları, Osmanlı İmparatorluğu’nda ekonomik eşitsizliğin, toplumsal huzursuzluğun ve siyasi aktivizmin yükselişe geçtiği bir dönem oldu.

Sanjay Subrahmanyam, kriz dönemlerinde insani kaygıların ve dinî hareketlerdeki gayelerin kişiler üstü siyasi, ekonomik ve toplumsal veriler lehine ihmal edilme eğiliminde olmasından yakını. Böyle dönemler gerçekten de bir “müceddid” (yenileyici) aracılığıyla dünyanın yeniden düzenlenmesini

savunan binyılcılar ya da dinî hareketleri ortaya çıkarır.¹⁷ III. Selim devrinde tutucu Vehhabi hareketinin yayılmasının yanı sıra, 16. yüzyılda *Müceddid* (yenileyici) lakaplı Sirhindî tarafından kurulan Nakşibendî-Müceddidî tarikatının önem kazanması dikkat çekicidir. Önceki yüzyıllardaki krizlerin neticesinde ortaya çıkan bu tarikat, 18. yüzyıl sonu kriziyle iyice yeşerdi ve Osmanlı ileri gelenleri arasında çok sayıda mürit edildi. Bu dinî hareketin takipçileri, iç ve dış tehditlerin baskısı altındaki İslam ümmetinin bekası için imparatorlukta reformun gerekliliğini savunuyorlardı. Nakşibendî-Müceddidî tarikatı, 18. yüzyıl İslami aydınlanmasına katkıda bulunmanın yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin reform politikalarını da destekledi.¹⁸ Bu bağlamda, III. Selim'in kendisi de bir *müceddid*, yani çağının ve imparatorluğun yenileyicisi olarak görüldü. Dolayısıyla Nizam-ı Cedid terimi genelde anlaşıldığı üzere tamamen yeni bir düzenden ziyade Osmanlı hâkimiyet alanlarının “*yeniden düzenlenmesi*” anlamına da gelebilir.

İsyan ya da devrimler, açıklanması veya tanımlanması her zaman pek kolay olmayan bir toplumsal psikolojinin doğrudan tezahürleridir. İsyan öncesi dönemi çarpıcı kılan, bir tür devrimci ruh hâli ya da başka bir deyişle “ön-isyankârlık” hâli taşımasıdır. Yaşanan mağduriyetler ne kadar ciddi olursa olsun, bu tür bir ruh hâli olmaksızın, bir toplumsal hareketin patlak vermesi epey zordur. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1800'lü yıllara gerçekten de devrimci bir ruh hâli damgasını vurmuştur. Derin bir ihanet ve toplumsal yenilgiye uğramışlık duygusu, hizipçilik ve nevrotik bir hâle varan her yerde bir komplo görme zihniyeti, toplumun farklı katmanlarında oldukça yaygındı. Tüm bu rahatsızlık hâli temelsiz değil-

¹⁷ Sanjay Subrahmanyam, “Connected histories: towards a reconfiguration of early modern Eurasia”, *Modern Asian Studies*, Özel Sayı: The Eurasian Context of the Early Modern History of Mainland South East Asia, 1400- 1800, 31/3 (1997), s. 747-8.

¹⁸ Butrus Abu-Manneh, “Introduction: the Ottoman upper classes and Islam: the nineteenth century”, *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876)* (İstanbul: ISIS, 2001), s. 8.

di: Devletin sık sık maruz kaldığı yabancı güçlerin baskı ve saldırılarıyla baş edememesinin yarattığı hayal kırıklığı halkın endişelerini zaten körüklemişti. Aynı hayal kırıklığı III. Selim'in imparatorlukta meşruiyetine de darbe vurdu ve kitleleri yönetici sınıftan uzaklaştırdı. Bu isyan duygusu en nihayetinde geleneksel askerî birliklerin (yeniçeriler, cebeciler ve topçular) siyasi aktivizmiyle birleşince Mayıs 1807 isyanı patlak verdi.

Kaynaklar

Mayıs 1807 isyanı, dönem ve sonraki tarihyazımında önemli bir konuma sahiptir ve Nizam-ı Cedid'le var olduğu düşünülen bağlantısı günümüzde bile tarihçilerin ilgisini çeker. Dönem kaynaklarında isyana ilişkin iki farklı söylem olduğunu söylemek mümkün. İlkiyle ilgili en doğru tanım bir imparatorluk ve hanedan söylemi olmasıdır ve Osmanlı politikalarını savunup, III. Selim'e sadık hiziplere yakın bir duruş sergiler. Osmanlı kayıtlarında isyana dair alternatif görüşleri sınıflandırmak daha güçtür. Hanedan karşıtı olmasa da yönetici sınıfa karşı derin düşmanlık sergilemesi ve genellikle reform politikalarını eleştirmesi açısından bu alternatif görüşler resmî imparatorluk söylemini temsil etmez. Sonraki tarihyazımını etkileyen bu ilk söylem olmuştur. İsyân sonrası dönemlerde daha keskin bir dille yeniden formüle edilmiş ve Cumhuriyet dönemi tarihyazımının genel kabul gören söylemi hâline gelmiştir.¹⁹ 19. yüzyıl tarihine ilişkin en kabul gören yaklaşım,

¹⁹ Son dönem Osmanlı ve Cumhuriyet tarihçilerinin Mayıs 1807 isyanına yaklaşımları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Aysel Yıldız, "Vaka-yı Selimiyye or the Selimiyye Incident: A Study of the May 1807 Uprising", Doktora Tezi (Sabancı Üniversitesi, 2008), s. 60-108. Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet tarihyazımının eleştirel bir okuması için bkz. Christoph Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasal Anlamı* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000; Baki Tezcan, "The New Order and the Fate of the Old: the historiographical construction of an Ottoman Ancien Régime in the nineteenth

bu yüzyıldaki gelişmelerin modernleşme/Batılılaşma çabaları ekseninde döndüğüdür. Cumhuriyet dönemi tarihçileri de III. Selim dönemi elitlerini 20. yüzyıl Türk modernleşmesinin öncüsü olarak baş tacı yapmıştır. Bu indirgemeci tarihsel çerçevede, III. Selim'in yenilikçi idarecileri vatansever kahramanlar boy gösterirken; onun politikalarına karşı olanlar, gerici olan her şeyin temsilcileri şeklinde karşımıza çıkar. Aslında dönemle ilgili hiçbir şey bu tarihyazımının öngördüğü kadar net değildir.

Mayıs 1807 isyanının neden ve sonuçlarını açıklama çabaları, daha 19. yüzyılın başlarında çok sayıda eser ortaya çıkarmıştır: Hatırı sayılır sayıda monografinin yanı sıra yerli ve yabancı gözlemciler tarafından kaleme alınan raporlar ve bu isyana sayfalar ayıran vakayinameler vardır. İsyana dair ikisi yabancı olmak üzere toplam 13 monografi hazırlanmıştır.²⁰

century”, *Tributary Empires in Global History* içinde, P. F. Bang and C. A. Bayly (ed.), (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011), s. 74-95; Baki Tezcan, “Lost in historiography: an essay on the reasons for the absence of a limited government in the early modern Ottoman Empire”, *Middle Eastern Studies*, 45/3 (2009), s. 477-505.

²⁰ Yerli kaynaklar şunlardır: Mustafa Necib Efendi, *Sultan Selim-i Salis Asrı Vekayine ve Müteferriatına Dair Mezkur Ricalden ve Ashab-ı Dikkatden Mustafa Necib Efendi'nin Kaleme Almış Olduğu Tarihdir* (İstanbul: Matbaa-yı Amire, 1280/1863); Georg Oğulukyan, *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi 1806-1810 İsyancıları: III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa*, Ermeniceden çeviren H. D. Andreasyan, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1972); Fahri Çetin Derin (ed.), “Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe”, *Tarih Dergisi*, 27 (1973), s. 99-110; İsmail H. Uzunçarşılı (ed.), “Kabakçı İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe”, *Belleten*, VI/23-24 (1942), s. 253-61; Fahri Çetin Derin (ed.), “Tüfengçibaşı Arif Efendi Tarihçesi”, *Belleten*, XXXVIII/151 (1974), s. 379-443; Kethüda Said Efendi, *Tarih-i Vaka-yı Selim-i Salis, Bayezid Devlet Kütüphanesi*, Veliyüddin Efendi koleksiyonu, 3367 (bundan sonra Kethüda Said, Tarih olarak bahsedilecektir); Kethüda Said Efendi, “A short history of the secret motives which induced the deceased Alemdar Mustafa Pasha and the leaders of the imperial camp, to march from the city of Adrianople to Constantinople, with the stratagems they employed in order to depose Sultan Mustafa, and restore to the throne sultan Selim the Martyr, in the year of the Hijra 1222” (AD 1807), Türkçeden çeviren T. Gordon, *Miscellaneous Translations from the Oriental Languages*, cilt. I (Londra: J. L. Cox & Son, 1831). [British Library, no. 14003.d.5]; *Neticetü'l-Vekayi*, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler, no. 2785; Ebubekir Efendi, *Vaka-yı Cedid* (İstanbul: Kader Matbaası, 1330/1914).

Bu monografilere ilaveten, Ahmed Asım,²¹ Şânîzâde Mehmed Ataulah Efendi²² ve Câbî Ömer Efendi'nin²³ vakayinameleri ile bir Ruznâme²⁴ isyana hatırı sayılır miktarda sayfa ayırır. Fakat isyanla ilgili seçkinlerin elinden çıkmayan kaynakların sayısı çok sınırlıdır ve birkaç yeniçeri destanı ile Âşık Razi'ye atfedilen hatırat benzeri bir anlatıdan²⁵ ibarettir. Yukarıda

İki ilave anlatım daha vardır ve bunlardan biri Ubeydullah Kuşmânî'ye atken diğeri Lokmacı Matruş Ebubekir Efendi'ye aittir. Lokmacı Matruş Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler: Kabakçı Mustafa Risalesi*, Aysel Danacı Yıldız (ed.) (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007); Fahri Çetin Derin (ed.), "Yayla İmamı Risalesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3 (1973), s. 213-72. Yabancı gözlemciler tarafından kaleme alınan monografilerden ilki Antoine de Juchereau de Saint-Denys'e aittir: *Révolutions de Constantinople en 1807 et 1808*, 2 cilt (Paris: Brissot-Thivars, 1819). Bu çalışma, isyan üzerine yazan yabancı bir araştırmacının ana anlatısıdır. Diğer bir yabancı kaynak için bkz. Ottokar M. von Schlechta-Wssehrd, *Die Revolutionen in Konstantinopel in den Jahren 1807 und 1808* (Vienna: Gerold in Komm., 1882).

²¹ Ahmed Asım Efendi, *Asım Tarihi*, 2 cilt (İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası, 1867). Ahmed Asım (ö. 1819) 1807 yılında vak'anüvis olarak atandı ve daha sonra Süleymaniye Camii müderrisliğine getirildi.

²² Şânîzâde Mehmed Atâ'ullah Efendi, *Şânîzâde Târîhi (Osmanlı Tarihi [1223-1237/1808-1821])*, Ziya Yılmaz (ed.), 2 cilt (İstanbul: Çamlıca, 2008). (ö. 1826), Şânîzâde, Osmanlı'da 19. yüzyıl başlarının en önemli âlimlerinden biridir. Dinî görevlerde bulunan Şânîzâde aynı zamanda tıp eğitimi aldı. Eyüp kadılığı ve evkaf müfettişliği görevlerindenden sonra vak'anüvis olarak atandı (1819). Daha sonradan kendisine Mekke pâyesi verildi. Şânîzâde ayrıca İslam ve Batı kültürünün bir sentezini oluşturmaya çalışan ve Batı teknolojisinin ithal edilmesini savunan fikri bir dernek olan Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi'ne mensuptu.

²³ Câbî Ömer Efendi, *Câbî Tarihi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni)*: Tahlîl ve Tenkidli Metin, Mehmet Ali Beyhan (ed.), 2 cilt (Ankara: TTK, 2003). Câbî Ömer Efendi'nin, Ayasofya-ı Kebir Camii Şerifi'nde vergi tahsildarı (câbî) olarak görev yaptığı bilinmektedir. 1810'da bilinmeyen bir nedenle Sakız Adası'na sürüldü ve aynı yıl içinde başkente geri döndü.

²⁴ Mehmet A. Beyhan (ed.), *Saray Günlüğü* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007). Ruznâmeler, Osmanlı padişahlarının icraatlarının ve günlük rutinlerinin sırkatıpleri tarafından tutulan kayıtlarıdır. Beyhan'ın yayıma hazırladığı ruznâmeler arasında, Sırkatibi Ahmed Efendi tarafından tutulan ve 1802-6 yıllarını kapsayan ruznâme, Arif Muhit Efendi tarafından tutulan ruznâme (1808) ve Feyzullah Efendi tarafından kaleme alınıp, 1808-9 yıllarını kapsayan II. Mahmud devrine ait bir ruznâme yer alır.

²⁵ Ne yazık ki bu anlatının nüshası henüz tespit edilememiştir, ancak Reşad Ekrem Koçu'nun Mayıs 1807 isyanı üzerine yazdığı monografide bahsi geçmektedir: Reşad Ekrem Koçu, *Kabakçı Mustafa: Bir Serserinin Romanlaştırılmış Hayatı*, 2. baskı (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2001), s. 57, 173. Yeniçeri türkülerinin

bahsedilen seçkinlere ait kaynakların aksine, bu kaynaklar gerçeklere dayalı bilgi aktarmaya çalışmasa da, isyancıların ve sıradan insanların bazı görüşlerini anlamamızı sağlar.

Dönem kaynaklarını isyana yaklaşımlarına göre sınıflandırmak pek kolay değildir. Geç dönem Osmanlı ve Cumhuriyet tarihçilerinin aksine, dönem yazarlarının çok azı isyana dair iyi formüle edilmiş bir söylem ortaya koymaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu kaynaklara dair en temel sorun, bahsi geçen tarihçi ve vakanüvislerin kimlikleri hakkında yalnızca sınırlı bilgiye sahip olmamız ve belirli bir konudaki yorumlarının ardında yatan saikleri anlayabilecek bir konuma sahip olmamamızdır. Bu yazarların isyan hakkındaki görüşlerinin nüanslarını metinlerindeki dağınık ipuçlarından ayırt etmek son derece zordur. Dolayısıyla isyanı onaylayıp onaylamadıkları gibi basit bir kritere göre aralarında ayırım yapmak daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. Bu ayrıma göre üç tür tutum ortaya çıkmaktadır: isyanı kınayanlar, isyana dair savunmacı bir yaklaşım sergileyenler ve isyan hakkında muğlak bir tavır takınanlar. Kuşmânî'nin eserleri (özellikle *Fezleke*),²⁶ Mustafa Necib Efendi'nin eseri,²⁷ *Neticetü'l-Vekayi*'nin ikinci yazarı,²⁸

derlendiği bir çalışma için bkz. Cahit Öztelli, *Uyan Padişahım* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976).

²⁶ Bu el yazması *Fezleke-i Kuşmânî* ismi altında katalog hâline getirilse de, müstakil bir kitaptan ziyade iki ayrı yazıdan oluşan bir derlemedir. *Fezleke-i Kuşmânî* isyana dair iki farklı yaklaşımı barındırır ancak kim tarafından ve neden bu iki yazının bir arada derlendiğine dair güvenilir ipucu yoktur. Eserin orijinal nüshası şurada yer alır: Bayezid Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi kataloğu no. 3372-5. Kitabın üzerindeki mühür, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey b. İsmetullah el-Hüseyin tarafından Medine şehrindeki bir kütüphaneye bağışlandığını gösterir. Bu kitapta Ubeydullah Kuşmânî ve Ebubekir Efendi tarafından yazılan bölümleri birbirinden ayırmak için Kuşmânî tarafından kaleme alınan bölüm bundan sonra Kuşmânî, *Asiler ve Gaziler*, Ebubekir Efendi tarafından kaleme alınan bölüm ise Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler* olarak anılacaktır. Eser ve yazarlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ubeydullah Kuşmânî ve Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler: Kabakçı Mustafa Risalesi*, Aysel Danacı Yıldız (ed.) (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007).

²⁷ Mustafa Necib Efendi, *Sultan Selim-i Salis Asrı Vekayi* (İstanbul: Matbaa-yı Amire, 1280/1863).

²⁸ *Neticetü'l-Vekayi*, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler, 2785. Bu eserin de iki yazarı vardır ve gene farklı yazıların derlemesidir.

III. Selim Ruznâmesi²⁹ ve Georg Oğulukyan'ın kaleme aldığı *Ruznâme*³⁰ isyanı kınayanlar kategorisine girer. Bu kategoriye iki yabancı gözlemcinin, Juchereau de Saint-Denys ile Ottokar M. von Schlechta-Wssehrd'in kayıtlarını da eklemek gerekir.

Bu yazarlardan, hakkında en azından biraz malumatımız olan kişileri dönemdeki bir hiziple ya da klikle ilişkilendirmek ya da en azından neden belli bir görüşe sadık kaldıklarını açıklamak daha kolaydır. III. Selim devrinin bürokratik kadrolarına kendisini daha yakın hisseden, devrin yönetici sınıfına büyük saygı duyan, o zamanlar sıradan bir bürokrat olan Mustafa Necib Efendi'nin durumu tam da böyledir.³¹ Mustafa Necib Efendi, III. Selim ricalini hiçbir şekilde suçlamaz ve onlara atfedilen her türlü yolsuzluğu reddeder. Ona göre bu grup, kişisel çıkarlarının peşinde koşmamış ve tam aksine imparatorluğun refahı için gayret etmiştir. Dolayısıyla Mustafa Necib Efendi'nin, isyanın patlak vermesinde yönetici sınıfın suçu olmadığını ve başka nedenlere (bu da yazarın yönetici seçkinlere yöneltilen suçlamaların farkında olduğu anlamına gelir) dayandığını açıklamak için risalesini kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Mustafa Necib Efendi'nin III. Selim devrinin en etkili isimlerinden İbrahim Nesim Efendi'yle (ö. 1807) özel bağları olduğu ve ondan her zaman büyük bir saygıyla bahsettiği görülür. Dihkanîzâde Ubeydullah Kuşmânî'nin konumu da Mustafa Necib Efendi'ninkine benzer. III. Selim reformlarının ateşli bir destekçisi olan Kuşmânî, padişaha ve devrin devlet ricaline büyük hayranlık besler. Kuşmânî'nin

²⁹ Beyhan, *Saray Günlüğü*.

³⁰ Georg Oğulukyan, *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*. George Oğulukyan, imparatorluk darphanesinde Düzoğlu ailesinin yanında kâtip olarak çalışan Ermeni Ortodoks Hristiyan bir Osmanlı tebaasıydı. Ruznâmesinde anlattıkları 1806-1810 yıllarını kapsar ve özellikle Mayıs 1807 isyanına odaklanır.

³¹ Mustafa Necib (ö. 1831-2) mektubî sadaret halifesi (kâtibi) olarak görev yapan bir bürokrattı. Sonradan başkâtip (serhalife) yapılan Mustafa Necib, 1805'te Rusçuk'un (Bulgaristan) satın alma temsilcisi olarak atandı. Daha sonra depolar ve ödemeler bürosunun denetçisi (mevkufatî), devlet tahvillerinin vergi mültezimi (esham mukataacısı) ve baş muhasebeci (muhasebe-i evvel) olarak görev yaptı. Son bulunduğu görev ruzname-i evvel (mali işlerden sorumlu kâtip) oldu.

hayatı hakkında çok az şey bilinmektedir. Asıl adı Said Refet³² olan yazar, kendisini dinî saiklerle diyar diyar dolaşan gezgin bir derviş olarak tanımlar. Kuşmânî'nin Nakşibendî-Müceddidî tarikatının Behçetiyîye koluna bağlı olduğu bilinmektedir.³³ Nizam-ı Cedid ordusunun ünlü komutanı Kadı Abdurrahman Paşa tarafından bir risale yazmaya teşvik edilen Kuşmânî eserini III. Selim'e ithaf etmiştir. Aslında risalesini padişaha sunma niyeti olsa da arada çıkan isyan kendisini bu fırsattan mahrum bırakmıştır.³⁴ Netice itibarıyla eseri, reformları savunmayı kendine görev bellemiş bir gözlemcinin dönemin resmî tarihiyle aynı savları kullanarak kaleme alınan reform yanlısı bir metindir.³⁵

İsyana tasvip edenler arasında ise Lokmacı Matruş Ebu-bekir Efendi (*Fezleke-i Kuşmânî*'nin iki yazarından ilki), iki kısa anonim vakayiname³⁶ yazarı, Kethüda Said Efendi³⁷ ile Tüfengçibaşı Arif Efendi³⁸ vardır. Hangi hiziple ilişkili olduklarını tespit etmek her zaman kolay olmasa da bu gruptaki tarihçilerin çoğunun III. Selim saltanatına karşı her türlü tepkiyi destekledikleri ve onun saltanatını sona erdirdiği için Mayıs

³² Kemal Beydilli, "Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856) ve Fundgruben des Orients (Şark'ın Hazine) Dergisi", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail Erünsal'a Armağan*, cilt. I (İstanbul: Ülke Armağan, 2014), s. 183, 31 numaralı dipnot.

³³ *Asiler ve Gaziler*, s. 16, 20; Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 18; Kemal Beydilli, "Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856) ve Fundgruben des Orients (Şark'ın Hazine) Dergisi", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail Erünsal'a Armağan*, cilt. I (İstanbul: Ülke Armağan, 2014), s. 183, 31 numaralı dipnot.

³⁴ Ubeydullah Kuşmânî, *Nizam-ı Cedid'e Dair Bir Risale: Zebîre-i Kuşmânî Fi Tarîf-i Nizam-ı İlhamî*, Ömer İşbilir (ed.) (Ankara: TTK, 2006), s. xviii.

³⁵ Ubeydullah Kuşmânî iki kitabın/risalenin daha yazarıdır: *Mevaiz* (Vaazlar) ve daha önceden de bahsi geçen *Fezleke-i Kuşmânî*.

³⁶ Fahri Çetin Derin (ed.), "Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe", *Tarih Dergisi* 27 (1973), s. 99-110; İsmail Hakkı Uzunçarşılı (ed.), "Kabakçı İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe", *Belleten*, VI/23-24 (1942), s. 253-61.

³⁷ Kethüda Said Efendi, *Tarih-i Vaka-yı Selim-i Salis, Bayezid Devlet Kütüphanesi*, Veliyüddin Efendi koleksiyonu, 3367.

³⁸ Bahsi geçen diğer isimlerle karşılaştırıldığında, Tüfengçibaşı Arif Efendi daha ılımlı bir tavra sahiptir. Fahri Çetin Derin (ed.), "Tüfengçibaşı Arif Efendi Tarihçesi", *Belleten*, XXXVIII/151 (1974), s. 379-443.

1807 isyanını alkışladıkları açıktır. *Fezleke-i Kuşmânî*'nin ilk yazarı olan Lokmacı Matruş Ebubekir Efendi hakkındaki bilgimiz de gene sınırlıdır. Daha evvel belirttiğimiz üzere, *Fezleke-i Kuşmânî*, Ebubekir Efendi ve Ubeydullah Kuşmânî adlı iki kişinin aynı ciltte yazdığı iki farklı metinden oluşur. Ebubekir Efendi hakkında tek bildiğimiz, III. Selim devrinin seçkin çevrelerine girmeyi başaran, ancak IV. Mustafa'nın tahta çıkmasının ardından iktidara gelen hiziplere yakınlaşan âlimlerden biri olduğudur. İsyân öncesinde iktidardaki yönetici sınıfıyla daha yakın ilişkiler içinde olan Ebubekir Efendi görünüşe göre onların himayesinden yararlanmış ve meclislerine katılmıştı. Fakat isyandan belli bir süre önce, bilinmeyen bir nedenle gözden düşmüş ve makamını bir Nakşibendi şeyhi olan Şeyh Selami Efendi'ye kaptırmıştı.³⁹ Belli ki bu yüzden yaşadığı büyük hayal kırıklığı onu sadece Selami Efendi'nin değil, III. Selim devri seçkinlerinin de düşmanı yapmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla fırsatçı biri olan Ebubekir Efendi, bir yandan kendini yüceltmek bir yandan da dışlanmasının intikamını almak için desteğini III. Selim iktidarının muhaliflerinden yana kullandı. İsyân patlak verdiğinde İstanbul'da olan Ebubekir Efendi'nin, bazı devlet adamları asiler tarafından öldürüldüğü sırada Et Meydanı'nda olduğu anlaşıyor, zira risalesinde bu acımasız sahneleri hoşnut bir ifadeyle anlatır. Yönetici seçkinler içindeki ayrıcalıklı konumunu muarız Şeyh Selami Efendi'ye kaptırmamış olsaydı, acaba Ebubekir Efendi yönetici seçkinlerin öldürülmelerine yine de sevinir miydi?

Kethüda Said Efendi, o dönemin isyan yönelik apolojetik/savunur tarzda bir tavır benimseyen tarihçilerinden bir diğerridir. Eski bir kadiasker ve III. Selim politikalarının destekçisi olan Veliefendizâde Mehmed Emin Efendi'nin (ö. 1805) kapı kethüdası olarak Said Efendi'nin, dönemin resmî tarih yazımını benimsemesi akla daha yatkın durmaktadır. Fakat tam tersine kendisi isyanı över ve asileri dini ıslah etmek için

³⁹ *Asiler ve Gaziler*, s. 20.

Allah tarafından gönderilmiş “melekler” olarak betimler. Said Efendi’nin hayatı hakkında bu beklenmedik tutumunu çözmemizi sağlayacak kadar yeterli bilgi yoktur, fakat iki önemli ipucu bu tuhaflığı açıklayabilir. Bunlardan ilki merhum Veliefendizâde’nin eşinin, kocasının ölümünün ardından IV. Mustafa’ya daha yakın bir isim olan Mehmed Said Halet Efendi’yle (ö. 1822) evlenmesidir.⁴⁰ Said Efendi isyan sırasında hâlen aynı ailenin kapı kethüdası olarak görev yapıyordu ve dolayısıyla o sıradaki aile bağlantıları nedeniyle isyana destek vermiş olabilir. Daha önemli diğer konu ise Veliefendizâde’nin hizmetkârlarının çoğu gibi, Said Efendi’nin de hatırı sayılır sayıda yeniçeri esâmesine sahip olmasıdır.⁴¹ Önemli bir gelir kapısını kaybetme endişesi Said Efendi’nin asilere yakınlık hissetmesinde önemli bir faktör olabilir.

Yukarıdaki kategorilerin hiçbirine girmeyen kaynaklar da vardır ve vakanüvis Ahmed Asım’ın anlatısının bunlardan biri olması ilginçtir. Aynı durum Câbî Ömer Efendi için de geçerlidir. Yazarı bilinmeyen *Yayla İmamı Risalesi* de bu listeye eklenebilir.

Dönem yazarları, isyanın temel sebebinin Nizam-ı Cedid reformları olduğunu açıkça kabul eder. Pek çok yazar, yamaların üniformalarını değiştirme girişiminin tetikleyici olduğu konusunda hemfikir olsa da, birkaçı bu iddiayı dedikodu olarak değerlendirir (birinci grup tarihçilerden Mustafa Necib ve ikinci gruptan Lokmacı Matruş Ebubekir bu isimlerdendir). III. Selim’in reformları, isyana dair savunmacı bir tutum benimseyen ya da ikircikli bir tavır sergileyen yazarlar tarafından geniş çaplı biçimde eleştirilir. Öte yandan, III. Selim reformlarının *bid’at* (şeriata göre kınanması gereken yenilik)

⁴⁰ Câbî, I, s. 553. Önceleri dinî bir kariyer takip eden Halet Efendi, sonradan bürokraside kariyerine devam etti. Paris’te büyükelçi (1802-6) ve 1807’de hariciye nazırı (reis vekili) olarak görev yaptı. II. Mahmud döneminde, 1822’deki idamına kadar çok etkili bir devlet adamı olmuştur.

⁴¹ Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 188. Maaşları 90 günlük olarak ödenen yeniçerilerin, muvazzaf asker maaşı almaya hak kazandıklarını gösteren belgeleri esâme kâğıdı ya da esâme pusulası olarak bilinirdi.

olarak görülmesi gerektiği sadece *Yayla İmamı Risalesi*'nin yazarı tarafından o da bir kez dile getirilmiştir. Mayıs isyanının kısa vakayinamesinin bilinmeyen yazarı ise reformların, imparatorluğun düşmanlarını alt etmesi için iyi niyetli bir girişim olduğunu düşünür, fakat reformların yine de İslam'ın ruhuna aykırı olduğunu savunur ve ilahi müdahaleye bağladığı bu reform girişimlerinin başarısızlığa uğramasından duyduğu memnuniyeti ifade eder.⁴²

Genel olarak, isyana dair yaklaşımların keskin bir şekilde kutuplaşması ve karşılıklı suçlamalar 19. yüzyıl başındaki kaynakların karakteristik özelliğidir.⁴³ Toplumun üst kademelerinde gözlemlenen derin hizipleşmeyi neredeyse bir aynası gibi, bu dönemin yazarları da birbirlerini yolsuzluk, görevi suiistimal ve kendi çıkarları için *din ü devletin* çıkarlarına ihanet etmekle suçlar. Bu tür söylemler açıkça diğer tarafı şeytanlaştırmak için tasarlanmıştır ve kendilerini iyi birer tebaa olarak sunarlar, muarızlarını çıkarıcı, komplocu ve hain olarak gösterirler.⁴⁴ III. Selim politikalarına daha yakın olan yazarlar, yeniçerilere saldırıp, şeyhülislam Ataullah Efendi ile kaimmakam Musa Paşa gibi bazı "yozlaşmış" devlet adamlarını suçlar. Reformların önemine vurgu yapan bu yazarlar, merkezin çıkarlarına karşı komplo kurduklarını iddia ettikleri yetkililerin isimlerini de zikrederler. Öte yandan Ahmed Asım, Lokmacı Ebubekir Efendi, *Yayla İmamı Risalesi*'nin yazarı ve ismi bilinmeyen bir diğer yazar için eleştirilerin ana hedefi III. Selim devrinin muktedirleridir. Bu anlatılar

⁴² Derin, "Kabakçı Mustafa", s. 109.

⁴³ Karşılıklı dışlayıcı söylemler Osmanlı/Türk tarihine özgü değildir. I. Elizabeth (h. 1741-62) döneminde yaşanan benzer bir örnek için bkz. Peter Lake, "The monarchical republic of Elizabeth I revisited (by its victims) as a conspiracy", *Conspiracies and Conspiracy Theory in the Early Modern World: From the Waldensians to the French Revolution*, B. Coward ve J. Swann (ed.), (Farnham: Ashgate, 2004), s. 88-102. I. (Büyük) Petro'nun reformları da hızlı bir değişim döneminde toplumu düşman kamplarına bölmüş gibi görünmektedir. Daha fazla ayrıntı için bkz. Vasily O. Klyuchevsky, *A History of Russia*, 4 cilt (Londra: J. M. Dent, 1911), s. 224.

⁴⁴ Lake, "The monarchical republic of Elizabeth", s. 104.

“yozlaşmış” yönetici sınıfın baskısına ve bunun neticelerine odaklanır ve bu kesimin ortadan kaldırılmasında etkili bir rol oynayan isyancıları övme eğilimi gösterir. Bu yazarların, dikkatli incelendiğinde, aslında Nizam-ı Cedid’den ziyade bu reformları yürürlüğe koyan veya uygulayan devlet adamlarını hedef aldığı anlaşılır.

Dönemin tüm anlatılarında ciddi bir komplo teorisi far-
kedilir. Yani, tarihsel nedenselliği hain olarak gördükleri belli şahısların art niyetli planlarına bağlarlar, ki daha sonraki tarihçiler de bu yaklaşımı miras olarak benimsemiştir.⁴⁵ Tüm bunlar ortaya tuhaf bir manzara koyar. Zira, okuyucuda hangi taraftan olursa olsun sanki hedef tahtasına oturtulan şahıs veya grupların komploları ve hain planları olmasaydı

isyan hiç patlak vermeyecekti ya da patlak verse bile kolayca bastırılıp, devlet ricali öldürülmeyecek ve III. Selim tahttan indirilmeyecekti gibi garip bir izlenim bıkırır. Komplocu düşünme tarzı sadece Osmanlı yazarlarına özgü de değildir. Zira benzer söylemler aynı dönem Avrupa tarih yazımında da görülür. Komplo ithamları, siyasi konjonktürdeki değişim hızının çağdaşlarının bu konjonktürü anlamlandırma kapasitesini aştığı bir dönemde gerçekten de makul bir açıklama gibi görünmüş olabilir.⁴⁶ Son olarak komplo temelli açıklama modeli, Mayıs 1807 isyanına dair kalem oynatan dönem yazarlarının anlatılarında yaygın olarak kullandıkları

⁴⁵ Komplo temelli düşünme tarzı ve bu düşünme tarzına dair tarih boyunca yapılan açıklama modelleri için bkz. Serge Moscovici, “The conspiracy mentality”, *Changing Conceptions of Mentality*, C. F. Graumann ve S. Moscovici (ed.), (New York: Springer, 1987), s. 151-69. Aynı çalışmanın bir başka makalesinde, komplocunun çatışmaların tırmanmasındaki rolü de tartışılır: Dean F. Pruitt, “Conspiracy theory in conflict escalation”, s. 191-202. Komplo temelli düşünme tarzının 18. yüzyılda yükselişi ve önemi için bkz. Gordon S. Wood, “Conspiracy and the paranoid style: causality and deceit in the eighteenth century”, *The William and Mary Quarterly*, Third Series 39/3 (Temmuz 1982), s. 401-41.

⁴⁶ Mark Knights, “Faults on both sides: conspiracies of party politics in the later Stuarts”, *Conspiracies and Conspiracy Theory in the Early Modern World: From the Waldensians to the French Revolution* içinde, B. Coward ve J. Swann (ed.), (Farnham: Ashgate, 2004), s. 154.

“halkın neyin doğru neyin yanlış olduğunu ayırt etmesi” konusundaki şüpheciliğini de yansıtır. Başka bir deyişle bu yazarlar, halkın rakip gruplar tarafından manipüle edilmeye açık olduğunu düşünüyorlardı.⁴⁷ Dolayısıyla bu dönemde ortaya çıkan komplo teorileri üzerine düşünmek, dönemin gözlemcilerinin psikolojisini anlamının yanı sıra toplumdaki hoşnutsuzluk ve ayrışma dinamiklerini, özellikle de gücenme faktörünü yorumlamak için gayet önemlidir.⁴⁸ Komplolara ve entrikalara atıfta bulunan kaynaklar ayrıca dönemin karşıt taraflarının endişelerine dair ipuçları da vermektedir. Bu dönemdeki hizipçilik ve iktidar gruplarıyla doğrudan ilişkili olan bu konuya Beşinci Bölümde geri dönecektir.

Kitabın Bölümlerine Genel Bir Bakış

Elinizdeki kitap belli bir konu etrafında düzenlenmiş altı bölümden oluşuyor. Birinci Bölüm, Mayıs 1807 isyanının kronolojisini ve tarihsel verilerini anlattığı gibi, genel olarak Osmanlı isyanlarında yaşanan olayların akışının karşılaştırmalı bir analizini de sunuyor. Tarihte ve dünyadaki çoğu isyan gibi, Osmanlı isyanları da hem Bab-ı Ali'nin hem de isyancıların gergin bir diyaloga girdiği “genişletilmiş bir müzakere biçimi” olarak görülebilir. Bu doğrultuda Mayıs 1807 isyanı, iki taraf arasında çeşitli müzakere ve pazarlık aşamalarının damgasını vurduğu kesintisiz bir iletişim süreci olarak incelenecektir. Bu anlamda dünyanın diğer bölgelerindeki isyan örnekleriyle karşılaştırmalar yapabilmek için Osmanlı isyan geleneğinin temel kalıplarını ortaya çıkarmak önemlidir. İlk bölümün temel hedefi de budur.

Kitabın takip eden üç bölümü, isyanın patlak verdiği yerel ve uluslararası konjüktürü analiz etmeye çalışmaktadır. Bu

⁴⁷ Knights, “Faults on both sides”, s. 156.

⁴⁸ Moscovici, “Conspiracy”, s. 160-5.

bölümler isyanın nedenlerini daha geniş bir çerçevede incelemektedir. Bu minvalde, İkinci Bölüm, 1807 isyanını 18. yüzyıl sonu kriz bağlamına yerleştirmeyi amaçlamaktadır. Üçüncü Bölümün konusu modernleşme ile isyan arasındaki olası bağlantılardır ve bu bağlamda III. Selim reformlarına verilen tepkileri incelemektedir. Nizam-ı Cedid'e verilen tepkiler ve dönemin kendisi incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal huzursuzluk ve istikrarsızlığa yol açanın sadece modernleşme karşıtlığı olmadığı ve muktedirler arası çekişmelerin, kıt kaynaklar üzerindeki rekabetin ve adem-i merkeziyetçi iktidar yapılarına ve belli çıkar gruplarına karşı yapılan meydan okumaların daha fazla ön plana çıktığı görülür. Bu anlamda kitabın İkinci ve Üçüncü bölümleri, Batılılaşma ya da modernleşmeye dair genel varsayımları dayatmak yerine, bu konuları potansiyel asilerin bakış açısından değerlendirmek için özel bir çaba sarf etmektedir.

Mayıs 1807 isyanının ana akım tarihyazımı genellikle imparatorluk içi dinamiklere odaklanır, isyan öncesi ve sonrası uluslararası arenaya ilgi ise marjinal düzeydedir. Dış ilişkilerden nadiren bahsedilir ve bahsedildiğinde de, çoğunlukla Osmanlı ordusunun 18. yüzyılın başından beri nasıl yozlaştığına dair arka plan bilgisi sağlamayı amaçlar. Bu nedenle Dördüncü Bölüm, uluslararası gelişmelere sadece tarihsel bilgi vermiş olmak adına değil; tam aksine dönemin uluslararası dinamiklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç siyasetinin nasıl tam kalbinin ortasında olduğunu göstermek için planlanmıştır. Bölümün iki yönlü bir amacı vardır. Birincisi, reformların imparatorlukta faal olan yabancı güçler tarafından nasıl politika malzemesi yapıldığını göstermek ve dönemin büyük güçlerinin Osmanlı siyasetine müdahil olmasının, uluslararası rekabet karşısında tutunamadığı düşünülen bir iktidara karşı toplumda kızgınlığı körüklediğini ortaya koymaktır. Böyle bir ortamda yeşeren güvensizlik ve ihanete uğramışlık hisleri 1807'deki isyanın patlaması açısından çok önemlidir. Son olarak, Dördüncü Bölüm isyanın patlak vermesinde herhangi

bir yabancı gücün gerçekten bir rolü olup olmadığını da tespit etmeye çalışmaktadır.

Beşinci Bölüm tekrar isyanının olası bağlantılarına odaklanarak başkent İstanbul'daki devlet rical arasındaki rekabetle yönetici sınıfın güç dengelerini irdelemektedir. İlk iki kısmı, her bir grubun kimlik, görüş ve ilişki ağlarına odaklanmakta ve bu grupları tarihyazımındaki önyargılara dayanarak etiketlemek yerine, arşiv kaynaklarına ve dönemin diğer materyalleri üzerinden anlamak ve tanımayı amaçlamaktadır. Aynı bölüm, hizipleşmede III. Selim reformlarına yönelik tutumun tek payda olmadığını iddia etmekte ve hizip mücadeleleri, patronaj ağları, dış politikaya dair strateji, kişisel ilişkiler ve dinî aidiyetlerin de önemli rol oynadığı savunmaktadır. Bu faktörlere odaklanmak III. Selim devrindeki karmaşık siyasi yapıları da daha anlaşılır kılacaktır.

Altıncı Bölüm, Mayıs 1807'nin katılan grupların kimlik ve motivasyonlarına odaklanmakta ve başkaldırılarını meşrulaştırmak için başvurdukları yöntemleri analiz etmektedir. Çoğu Osmanlı isyanında olduğu gibi, bu olayda da asiler esasen askerî gruplardan oluşuyordu. İsyân Boğaz kalelerindeki yamaklar tarafından başlatılsa da diğer askerî gruplar (yeniçeriler, topçular, cebeciler) ve bazı şehirliler de hızla isyana katılmışlardı. İsyancılar arasındaki alt grupları belirlemek ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer isyanlarla karşılaştırmak, bu olayı Osmanlı isyanlarının genel bağlamına oturtmaya yardımcı olacaktır. Öte yandan Nizam-ı Cedid'in lağvedilmesi ve yönetici kadroların tasfiyesi isyancıların eylemlerini açıklamak için yeterli değildir, zira bu hedeflere ulaşıldıktan sonra bile isyan devam etmiştir. Son bölümde, III. Selim'in tahttan indirilmesine yol açan sebepler Osmanlı'da "isyan hakkı" çerçevesinde analiz edilecek ve ampirik veriler ışığında bu sultanın iktidarını derinden sarsan meşruiyet krizi anlamlandırmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM OSMANLI İSYAN RUTİNLERİ

Uçdu damdan etdi tāmûyu makarr [boyladı cehennemi]; Bu
köpeğe bu kadar uçmak yeter.¹

Giriş

Osmanlı Devleti'nin çalkantılı 1807 ve 1808 yılları bir isyana (25-29 Mayıs 1807), bir karşı devrime (28 Temmuz 1808), Alemdar Vakası'na (Kasım 1808) ve kısa bir iç savaş dönemine (16-19 Kasım 1808) tanıklık etti. Mayıs 1807 isyanı olarak bilinen bu olayların ilki, III. Selim'in tahttan indirilmesi ve döneminin devlet ricalinin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandı. İsyanın sürdüğü beş gün, merkez ile asiler arasında kesintisiz bir müzakere süreci olarak seyretti. Öte yandan, isyan sonrasında yaşanan olaylarda böyle bir müzakere süreci yaşanmadı. 1808'deki karşı devrim, 28 Temmuz 1808'den 16 Kasım 1808'e kadar sadrazamlık yapan Alemdar Mustafa Paşa'nın (ö. 1808) önderliğinde yapılan, III. Selim'i yeniden tahta çıkarmayı ve Mayıs isyanına katılan asi kadroları ortadan kaldırmayı amaçlayan sıradan bir hükümet darbesiydi. Bu darbe Alemdar taraftarları ile karşıtları arasında günlerce sürüp İstanbul'u harabeye çeviren bir savaşa zemin hazırladı.

Mayıs 1807 isyanı sırasından yaşananların hız ve etkisi hiç de küçümsenecek gibi değildir. 25 Mayıs'ta Boğaz kalelerinin

¹ Sırkatibi Ahmed Efendi'nin ölümünün ardından zikredilen söz. Kethüda Said, *Tarih*, v. (varak) 103; *Neticetü'l-Vekayi*, v. 16.

nazırı Mahmud Raif Efendi'nin öldürülmesiyle başlayan olaylar, bir hafta içinde iktidardaki sultanın değişmesiyle sonuçlandı. Bu beş gün boyunca yaşananların seyrini yakından takip etmek, bu isyanı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplumsal hareketlerin geniş tarihi içinde konumlandırmamıza imkân sunar. Söz konusu isyan, özellikle bu başkaldırıları sırasında Bab-ı Ali ile asiler arasındaki diyalogun hayati önemini de ortaya koyar. İlerleyen sayfalarda göreceğimiz üzere, müzakere ve pazarlıkların birkaç aşaması vardır ve her bir aşamadaki diyaloglar farklı bir sonuca yol açarak olayların seyrini değiştirecek potansiyeline sahiptir. Mayıs 1807'de asilerin III. Selim'i tahttan indirmeye karar vermesiyle iki taraf arasındaki diyalog kesildi. Kendisinin yerine tahta geçen IV. Mustafa ile yeni bir pazarlık süreci başladı ve en nihayetinde isyana katılanları cezadan muaf tutan ve bir nevi af belgesi olan *Hüccet-i Şer'iyye* hazırlandı.

Olayların Akışındaki Örüntüler

Nedenleri açısından farklılık gösterse de, 17. yüzyıl başlarından 19. yüzyılın başlarına kadar çıkan isyanların karakteristik özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Arzuhal aşaması: Genellikle dilekçe yoluyla hoşnutsuzluğun ifade edilmesi.
- Başkaldırı aşaması: İsyanı başlatan tetikleyici bir olay.
- Yayılma aşaması: Kent sakinleri ve askerî birliklerin davet edilmesiyle katılımcı sayısının artması.
- Pazarlık aşaması: İsyancılar ile merkez arasındaki ilk temas.
- Toplantı Aşaması: Et Meydanı,² At Meydanı ya da bazı durumlarda saray civarı.

² Et Meydanı genellikle At Meydanı'yla (Hipodrom) karıştırılır. Aslında her iki meydan da bazı vakalarda (1622) toplanma yeri olma işlevini üstlenmiştir. Et

- f. Meşrulaştırma aşaması: Asilerin ulemayı davet etmesi.
- g. Müzakere aşaması: İsyancılar merkezden bir uygulamanın kaldırılmasını ya da suçlu gördükleri kişilerin cezalandırılmasını talep eder.
- h. İntikam aşaması: İşlenen kusurlardan sorumlu tutulan devlet görevlileri öldürülür.
- i. Tahttan indirme aşaması: (Bazı durumlarda) tahtta değişiklik talep edilir.
- j. Durulma aşaması: Asiler için genel bir af yürürlüğe konur.

Osmanlı isyanları geleneksel olarak bu örüntüleri takip eder, fakat olayların seyri ve ortaya çıkan aşamaların sayısı açısından değişiklik gösterebilir. Örneğin 1632, 1651 ve 1703'tekilerin aksine, incelediğimiz isyanda asilerin merkeze istek ve taleplerini sundukları arzuhal aşaması yoktur. 1632 ve 1651 olaylarında hem esnaf hem de yeniçeriler sadrazama şikâyetlerini arzuhallerle iletme yolunu defalarca denemiştir. Bu teşebbüsleri başarısız olunca, bu kez şeyhülislam, nakibü'l-eşraf ve en nihayetinde bizzat padişah gibi başka mercilere başvurdular. Bu iki isyanda arzuhal aşamasının sonuçsuz kalmasının yarattığı hayal kırıklığı talep sahiplerini açık bir isyana sürükledi. 1632'de seslerini duyuramayınca isyan bayrağı açanlar IV. Murad'ı birkaç kez şikâyetlerini dinlemeye zorladı.³ Avrupa'daki isyan aşamalarını analiz eden Sidney

Meydanı, Aksaray'da yeniçeri kışlalarının bulunduğu bir meydandır. İstanbul'un fethinden sonra yeniçeri kışlaları günümüzde Şehzade Camii'nin karşısında bulunan alanda inşa edilmiş ve sonrasında Aksaray'da yeni kışlalar yapılmıştır. Eski kışlalara Eski Odalar, yenilerine ise Yeni Odalar adı verilmiştir. Yeni Odalar'ın yedi kapısı vardı ve ortasında Tekke Meydanı ve Orta Cami denilen bir meydan bulunuyordu. Yeniçerilerin yemesi için et dağıtım merkezi olduğu için meydana Et Meydanı deniyordu. İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeriler* (Ankara: TTK, 1988), s. 238-41, 248-9; M. Mert Sunar, "XVIII. ve XIX. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneyisel Çalışmalar*, K. Şakul (ed.) (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), s. 252-76.

³ Naima, *Tarih-i Na'imâ*, Mehmet İpşirli (ed.) (Ankara TTK, 2007), 4 cilt, II,

Tarrow, 17. yüzyıldan beri Avrupa isyanlarının bir parçası olan arzuhal verme geleneğinin, 18. yüzyılda ortadan kalktığını iddia eder.⁴ Osmanlı örneği de bu anlamda bir istisna teşkil etmez. 1651'den sonra Osmanlı'da asiler de herhangi bir makama arzuhal sunmadan sokaklara dökülmüştür.⁵

İstanbul'da meydana gelen Osmanlı isyanları genellikle küçük bir asi grubunun tetikleyici sebepten isyanı başlatması (1651, 1703, 1730, 1807, 1808) ve ardından Aksaray'da yeniçeri kışlalarının bulunduğu Et Meydanı'nda toplanmasıyla başlar. Bu süreçte isyancılar şehrin çarşılarına girerek Müslümanları davalarına katılmaya çağırırken, Müslüman olmayanlara tarafsız kalmalarını ancak dükkânlarını kapatmalarını emrederdi. Meydana varmadan önce ya da sonra diğer askerî birlikleri de kendilerine katılmaya davet ediliirdi. Çoğu olayda Et Meydanı asilerin merkezî buluşma yeri olsa da, isyancıların esas odak noktası hep Topkapı Sarayı olurdu. II. Mustafa'nın Edirne Sarayı'ndaki ikameti sırasında meydana gelen 1703 Edirne Vakası bu anlamda bir istisnadır.

Et Meydanı'na ulaşan asiler, kıdemli ulemayı çağırır, şikâyetlerini dile getirir ve onlardan taleplerine (bazı ileri gelenlerin idamı ya da padişahın tahttan indirilmesi) cevaz veren bir fetva isterlerdi. İsyanın başlamasıyla devlet görevlileri artık aracı olarak kabul edilmezdi. Yönetici sınıf artık günah keçisi ve potansiyel kurban hâline gelir ve pazarlık doğrudan padişahla yapılırdı. 1703 Edirne Vakası sırasında Et Meydanı'nda toplanan asiler şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin azlini ve padişahın payitahta dönmesini talep eden bir nota hazırlamışlardı.⁶ Ayrıca Edirne'den İstanbul'daki asilere ve

s. 480, 699-709. Bazı ulema arabuluculuk için kullanılmışsa da, padişah IV. Murad'la doğrudan müzakere 1632 isyanının benzersiz bir yönüdür.

⁴ Sidney Tarrow, "Modular collective action and the rise of the social movement: why the French Revolution was not enough", *Politics and Society*, 21/69 (1993), s. 79.

⁵ Yi, *Guild Dynamics*, s. 225, 231.

⁶ Stremmelaar bu notayı bir arzuhal olarak tanımlasa da ben yazının sıradan bir dilekçeden ziyade müzakereye girişen tarafın, isyanı sona erdirmek için öne

asilerden de Edirne'ye elçiler gönderilmişti.⁷ Benzer bir şekilde, 1730 isyanında da isyanın elebaşları ile padişah arasında sürekli müzakereler gerçekleşmişti.⁸ Asiler genellikle öldürülmesini istedikleri kişilerin isimlerini içeren bir liste hazırlardı. Bu adım da merkezî otoriteyle yeni bir pazarlık sürecini başlatır; merkez ya taleplerini kabul eder ya da bu isimleri asilere teslim etmeyi reddederdi. Bu aşamanın ardından listedeki devlet görevlileri genellikle acımasızca ve ibret verici biçimde katledilirdi. Bazı isyanlarda, padişahın otoritesine doğrudan meydan okunurdu. Başkaldıranlar, iktidardaki padişahın tahttan indirilmesini ve gene Osmanlı hanedanından birinin yerine geçmesini onaylayan bir fetva almak için uğraşırlardı. Böylelikle yeni padişahla başka bir pazarlık süreci başlar ve asiler padişahı (genellikle yazılı olacak biçimde) affediklerini ve eylemlerinden dolayı cezalandırılmayacaklarına dair güvence isterdi. Çoğu isyanda, krizin sona ermesinden bir süre sonra asiler para ya da atamalarla ödüllendirilirdi. Yeni hükümetle birlikte ikinci bir müzakere aşaması başlar ve isyancılar bu görüşmelerde giriştikleri isyanın olumsuz sonuçlarını en aza indirmeye çabaldı.⁹ Osmanlı isyanlarında sıklıkla dile getirilen “af ve aman” talepleri, bu çatışmalarda fayda-maliyet hesaplamalarının çok önemli olduğunu gösterir.¹⁰ Dahası isyanların genel gelişimi içindeki her bir adım,

sürdüğü talepler olduğuna inanıyorum. Yazı, ulema, vaizler, asker ve esnaf kethüdaları tarafından imzalanmıştır. Stremmelaar, *Rebellion of 1703*, s. 58-60. 1622 ve 1632 isyanlarına dair benzer bir karışıklık için bkz. Yılmaz, *Janissaries*, s. 159; Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 167-9.

⁷ Stremmelaar, *Rebellion of 1703*, s. 60-6.

⁸ 1730 isyanındaki müzakere süreci oldukça belirgindir. Robert W. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743* (Bloomington: Indiana University Press, 1975), s. 77: “Padişahın tehditleri asileri zerre kadar yıldırmadı ve en nihayetinde taleplerini padişaha iletiler.”

⁹ Çatışma analizi perspektifinden kolektif eylemlerde maliyetin en üst düzeye çıkarılması ve en aza indirilmesi üzerine karmaşık da olsa iyi bir çalışma için bkz. Mark Irving Lichbach, *The Rebel's Dilemma* (Ann Arbor: Michigan University Press, 1998), s. 35-50.

¹⁰ Anthony Oberschall, “Theories of social conflict”, *Annual Review of Sociology*, 4 (1978), s. 314.

isyancıları çoğu kez aldıkları karar ve içinde bulundukları koşulları yeniden gözden geçirmeye zorlayan bir ikilemle karşı karşıya kaldıkları farklı dinamikler sergilemiştir.

Padişahın tahttan indirilmesi ya da hedefteki devlet ricalinin ortadan kaldırılması başkaldırıyı sona erdirse de, isyanın yol açtığı karışıklık bir depremin artçı sarsıntıları gibi genellikle bir süre daha devam ederdi. Bu dönemdeki kaosu süresi ve niteliği merkezin otoritesine, asilerin nüfuzuna ve isyanın nedeninin kalıcılığına göre değiştirdi. Mayıs 1807 isyanı sırasında hanedan otoritesi nispeten zayıf olduğundan, bu isyanın yarattığı kargaşa, Alemdar Mustafa Paşa'nın darbesi ve ardından gelen iç savaş da dâhil olmak üzere bir yıldan fazla (IV. Mustafa'nın saltanatı) sürmüştü. Bu açıdan bakıldığında 1808 ve hatta 1826 olayları, 1807'nin artçı sarsıntıları olarak görülebilir. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın Sekban-ı Cedid ve daha sonra II. Mahmud'un (h. 1808-39) Asakir-i Mansure-i Muhammediye ismiyle alternatif ordular kurarak yeniçerilerin çıkarlarına meydan okuması ve gene bu dönemde rakip grupların çıkarlarına yönelik eşzamanlı meydan okumalar da 1807'nin etkilerini taşır.

Uzatılmalı Müzakere Biçimi Olarak Mayıs 1807 İsyanı

Malte Griesse, ihtilal ya da ayaklanmaların “tebaa ile yetkililer arasında yoğunlaştırılmış propaganda ve ‘diyalog’ anları” olarak görülebileceğini belirtir.¹¹ Eunjeong Yi de barındırdığı şiddete rağmen isyanların “uzatılmalı bir müzakere türü” olarak görülebileceğini ifade eder.¹² Devrimlerin aksine isyan

¹¹ Malte Griesse, “Revolts as communicative events in early-modern Europe: circulation of knowledge and the development of political grammars” (MS, University of Konstanz), 5 Çevrimiçi erişim: <https://exzellenzcluster.uni-konstanz.de/fileadmin/stellen-stipendien/Circulation-of-Knowledge-Early-Modern-Revolts.pdf>

¹² Yi, *Guild Dynamics*, s. 213.

ya da ayaklanmalar evrensel olarak bir otoriteyi belirli talepleri yerine getirmeye ya da belirli hoşnutsuzluk kaynaklarını ortadan kaldırmaya zorlamak için tertiplenir. Örneğin 16. yüzyılın sonlarında İspanyol Flanders ordusunun başkaldırısında, asiler kendi aralarında örgütlendikten sona hükümetle müzakerelere girişmişlerdi.¹³ Mayıs 1807 isyanı da bu açıdan bir istisna değildi.

Siyaset kurumunun asilere yönelik politikalarını ve asi güruhun tepkilerini büyük ölçüde müzakere süreci belirlerdi. Özellikle isyanın patlak vermesinden sonraki ilk birkaç gün boyunca ihtilalci kadrolar ya da elebaşları ortaya çıkarken, asiler ya doğrudan ya da temsilcileri aracılığıyla bir müzakere sürecine girerdi. Bab-ı Ali'den kopuk veya yalıtılmış olmak bir yana meydan okudukları yetkililerle sürekli iletişim hâlinde olurlardı. Dolayısıyla bu ilk aşamalar, bazı durumlarda saray isyancı kalabalık tarafından kuşatılmış olsa da (Kasım 1808'deki Alemdar Vakası'nda olduğu gibi), hiçbir zaman merkezin iktidarını inkâra ya da saraya yönelik açık bir saldırıya yol açmadı. Müzakerelerde aracı olarak hareket eden hiçbir yetkili (ulema, yüksek rütbeli askerler ya da diğer yöneticiler) sarayla kurulan bağlantıları sekteye uğratmazdı ve şiddetin boyutu da genellikle merkezin temsilcileri ile asilerin elebaşlarının birbirlerine karşı aldıkları tutumlara bağlıydı. Bu açıdan, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki geleneksel isyanlarla müzakere sürecinin gene çok önemli olduğu asi Osmanlı paşalarının eylemleri arasında bir benzerlik vardır. Daha genel bir düzeyde bu durum, Karen Barkey'nin *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar* [*An Empire of Difference*] isimli yetkin

¹³ Kutsal Roma İmparatorluğu'nun imparatorunu seçmekle yükümlü elektörlük ve danışmanları, Flanders askerlerinin verdikleri hizmetlerin karşılığının ödenmesi, askerlere makul bir fiyata yemek verilmesi, temel tıbbi tedavilerin sunulması ve yargılanmadan ceza verilmemesi için müzakereleri yürütmüştür. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Geoffrey Parker, "Mutiny and discontent in the Spanish army of Flanders, 1572-1607", *Past and Present*, 58 (Şubat 1973), s. 41-4.

eserinde tanımladığı üzere Osmanlı'nın “müzakere yoluyla hüküm sürmek” mantığına da uymaktadır.¹⁴

Mayıs İsyanı: Başkaldırı Aşaması (25 Mayıs 1807 Pazartesi)

25 Mayıs 1807 Pazartesi günü, yetkililer Boğaz'daki Yuşa Tabyası (ya da Macar Tabyası) dizdarı Hüseyin Ağa'dan endişe verici bir haber aldı.¹⁵ Hüseyin Ağa'nın raporuna göre, 24 Mayıs Pazar gecesi İrva (Revancık), Anadolu Feneri ve Garipçe kalelerindeki yamaklar Anadolu Kavağı ile Yuşa Tabyası'ndaki yoldaşlarını ziyaret ederek kalelere Nizam-ı Cedid kıyafetlerinin gönderildiğinden ve Kavak Ağa'sının mekanında tutulduğundan haberdar olup olmadıklarını sormuşlardı. Hüseyin Ağa'ya göre, yamaklar arasında bu soruya nasıl cevap verileceği konusunda bir fikir birliği yoktu ve bu yüzden çelişkili ve muğlak cevaplar vermişlerdi. Rapordan anlaşıldığı kadarıyla, kaleleri ziyaret eden yamakların niyeti zaten soruşturma yapmaktan ziyade yoldaşlarını uyarmaktı, zira silah arkadaşları boyun eğerse, kendileri de Fransa'dan esinlenilmiş yeni üniformaları giymeye zorlanacaklardı. Nitekim aynı belgede, o gecenin yamakların ertesi sabah Beykoz'daki Hünkâr İskeleyi'nde buluşarak meseleyi kendi aralarında tartışmaya

¹⁴ Barkey'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun ömürlü olmasının en temel nedeni esneklik, pragmatizm ve müzakereye açıklığıydı. Karen Barkey, *An Empire of Difference: The Ottomans in a Comparative Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008) [*Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlı: Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi*, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Versus Yayınları, 2016)]. Osmanlı'nın mali sistemi üzerine benzer bir görüş için bkz. Şevket Pamuk, “Institutional change and the longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800”, *The Journal of Interdisciplinary History*, 35/2 (Bahar 2004), s. 225-47.

¹⁵ BOA, HAT 123/5064 (17 Ra 1222/25 Mayıs 1807). Hüseyin Ağa'dan Kaimmakam Musa Paşa'ya bir rapor. Hüseyin Ağa daha sonra Anadolu ve Rumeli Kavak, Yuşa, Telli Tabya ve Kireçburnu kalelerinin subaylarının ve yamaklarının isteği üzerine bu kalelerin dizdarlığına atandı ve bu görevinin ardından emekliye ayrıldı [BOA, HAT 1358/53271 (15 Ca 1222/21 Temmuz 1807)].

ve kale civarındaki Nizam-ı Cedid askerlerini defetmeye karar vermeleriyle sona erdiği belirtiliyordu.

Yamaklar ertesi sabah Hünkâr İskeleyi yakınındaki Umuryeri'nde buluştular. Bir süre sonra Macar Tabyası dizdarı Halil Ağa ve yukarıdaki raporun yazarı Hüseyin Ağa da buluşma yerine geldi. İkisinin ağızlarını yoklaması üzerine yamaklar yeni üniformaları giymek istemediklerini belirttiler. Buna cevaben, Halil Ağa da sarayın yamaklara zorla üniforma giydirmek gibi bir niyeti olmadığını konusunda güvence verdi. İkna olmayan yamaklar, padişahın kendilerine yeni üniforma giydirmek gibi bir niyeti gerçekten olmasa, Nizam-ı Cedid askerlerini Boğaz kalelerinde konuşlandırmazdı cevabını verdiler. Bu konuyu kendi aralarında sonra tekrar tartışarak nihai kararlarını dizdarlarına bildireceklerini de eklediler. Hüseyin Ağa'nın raporuna göre Halil Ağa, yamakları ikna etmeye çalıştığı sırada vurularak öldürülmüştü. Kendisi ise tabyasının yamakları tarafından kurtarılmış; bir kayıkla kaçarak yukarıda bahsedilen raporu Bab-ı Ali'ye göndermeyi başarmıştı.

Geriye dönüp bakıldığında, isyanın patlak verdiği anlar oldukça basit ve naif görünür. Gerçekten de sultanın Boğaz kalelerindeki yamaklara Nizam-ı Cedid kıyafetleri giydireceğine dair ortalıkta dolaşan söylentilerin tek başına payitahtta bu kadar ciddi bir isyana yol açabileceğine inanmak oldukça zor. Yine de bu söylentilerin ciddi bir hoşnutsuzluk nedeni olduğu anlaşılıyor. Nitekim III. Selim de Hüseyin Ağa'nın raporunun kenarına öfkeyle şu notu düşmüştü: "Böyle hatırı hayale gelmemiş sözleri kimler icad ediyor? Elbette harice çıkarmağa dikkat olunub rabıta verilmelidir." Kendisi isyandan bir süre önce yazdığı bir hatt-ı hümayunda da Rus casuslarını askerleri kandırmak ve aralarında kargaşa çıkarmakla suçlamış ve yeni üniformalar dayatmak gibi bir niyeti olmadığını ima etmişti.¹⁶ Sultanın gerçekten böyle bir

¹⁶ BOA, HAT 174/7522 (tarihsiz).

kararı ve resmiyete döken bir fermanı yoksa bu endişe verici dedikodunun gerçek kaynağı neydi? Meselenin, III. Selim nezdinde itibarını artırmak isteyen bir devlet adamı olan Elhac Mehmed Ragıb Paşa'nın (ö. 1828) girişimleriyle alakası olması muhtemeldir.¹⁷ İsyanın ilk günlerinde yazılan bir fermana, III. Selim Ragıb Paşa'yı azarlayıp, onu Karadeniz kalelerinde "ihtilal" çıkarmakla suçlamış ve kendisini bazı kabul edilemez eylemlerden sorumlu tutmuştu. Ragıb Paşa kendi komutası altında küçük bir askerî birlik kurmuştu. Birliğindekilerin ekserisi yeniçeri ve Karadeniz Boğazı kalelerinde görev yapan yamaklardan olduğundan, Paşa'nın "Sizi muallem asker edeceğim ve esvab vereceğim" sözlerine itiraz etmişlerdi. III. Selim fermanında, bu küçük birlikte bulunan yirmiden fazla yamağın bunun üzerine firar edip, boğazdaki yamaklar arasında söylenti yaydığını ve en nihayetinde Halil Haseki/Ağa'nın öldürüldüğünü açıkça belirtmekteydi. Ragıb Paşa ayrıca Osmanlı-Rus seferi için Karaman'da asker toplamak için gönderdiği buyruclularda serdengeçtiler arasında Nizam-ı Cedid askerlerinin de bulunduğunu duyurmuş ve yeni üniformalar giydirerek onları diğerlerinden ayıracağını dile getirmişti. Padişah aynı fermana kargaşa ve isyana bahane olabilecek bu tür eylemlerin tehlikesine işaret ettikten sonra, Ragıb Paşa'yı "mucib-i fesad olur" tedbir ve sözleri nedeniyle azarlıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla Sultan ricalin ülkede gerginlik yaratacak hareketlerden kaçınmalarını sağlamak üzere azami tedbirler almıştı. Boğaz Kaleleri'nde patlak veren isyanı yatıştırmak için de gerekli önlemlerin alındığını belirten padişah, Ragıb Paşa'ya da derhâl Karaman'a hareket etmesini emretmişti.¹⁸ Sonuç olarak eldeki belgelerden, III.

¹⁷ Elhac Mehmed Ragıb Paşa kethüda-yı rikab-ı hümayun olarak görev yaptı. 28 Mart 1807' atandığı bu mevkidten 24 Nisan 1807'de Karaman valiliğine atanmak üzere azledildi.

¹⁸ BOA, A. DVNS. MHM.d, 225, v. 38-9, hüküm no. 95 (evassıt-ı Ra 1222/19-28 Mayıs 1807). Ragıb Paşa'nın isyandaki rolüne atıfta bulunan bir diğer kaynak için: Necib, *Sultan Selim*, s. 29.

Selim'in Boğaz'daki yamakları Nizam-ı Cedid üniforması giymeye zorlamak için resmî bir girişimde bulunmadığı anlaşılmaktadır; söz konusu söylentinin Ragıp Paşa'nın kendi askerlerine yeni kıyafetler dayatma girişiinden dolayı asi yamaklara ulaşmış olması daha muhtemeldir.

Özellikle doğru bilginin yayılması için sınırlı kanalların bulunduğu modern öncesi toplumlarda dedikodu ve rivayetlerin gücünü göz ardı etmemek gerekir. Söylenti ve yanlış bilgiler birçok başkaldırı hareketinin patlak vermesinde tetikleyici bir rol oynamıştır. Bu açıdan 1622 ve 1807 isyanları arasında çarpıcı benzerlikler vardır. 1622 isyanı öncesinde, mevcut askerî birliklere alternatif bir ordu kurmak için ortada ispatlanmış bir girişim olmamasına rağmen, II. Osman'ın (h. 1618-22) Anadolu'dan toplanan askerlerden oluşan yeni bir ordu kurmak istediğine dair söylentiler dolaşıyordu. Baki Tezcan'ın ifadesiyle, “kesin bir kanıt olmamasına rağmen, bu söylenti doğru gibi görünmektedir. Üstelik yanlış olsa bile, ‘isyancılar’ bu söylentiyle II. Osman’ı tahttan indirdiğinden (. .) 17. yüzyılın başları bağlamında yeni bir ordu toplamanın ne manaya geldiğini anlamak bir gerekliliktir.”¹⁹

1807'deki isyandan önce yazılan bazı propaganda metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla, yeni ordunun kullandığı üniformaları ve müzik aletleri İslami geleneklere aykırı oldukları gerekçesiyle çoktan itirazların hedefi hâline gelmişti. Bu türden hayalî diyalogların birinde yeniçeriler şöyle diyordu:

Zîrâ kefer-i fecerenin kıyafetine benzedüb tranpete çalub dâima ol melaîn-i bed-kirdârın ameliyle meşgul oldukları ecilden çehrelerinde eser-i İslam ve kalblerinde nur-ı iman kalmayub cümlesi mecâzen ve hakîkaten frengi-i bed-reng

¹⁹ Baki Tezcan, “Searching For Osman: A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618-1622)”, Doktora Tezi (Princeton Üniversitesi, 2001), s. 204. Ayrıca bkz. Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 141, 157, 174, 204. Aynı çalışmada isyanın hemen öncesinde İstanbul'daki söylentiler ve huzursuzluk için özellikle bkz. s. 159, 164. II. Osman'ın hayatına mal olan bir söylenti için bkz. s. 171.

muşâbih olmuşlardır.²⁰ (Günahkâr kâfirlerin kıyafetlerini taklit ettikleri, trampet çaldıkları ve sürekli olarak o kötü [adamların] eylemleriyle meşgul olduklarından ötürü, artık suretlerinde İslam'ın hiçbir emaresi ve kalplerinde İslam'ın hiçbir nuru kalmamıştır ve hepsi adeta kötü karakterli Frenklere dönmüştür.)

Yukarıdaki diyalogun yazarının, Frenk gibi 'giyinmenin Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki sınırları sembolik açıdan belirsizleştirdiği mesajını vermek istediği açıktır. Farklı medeniyet havzalarının kılık-kıyafet üzerinden kavramsallaştırılması 19. yüzyılın başlarına özgü olmayıp dünya tarihi kadar eskidir. Kılık-kıyafet zaman içinde aidiyet ve kimliği tanımlamanın önemli bir bileşeni olmuştur ve ihlal edilmesi daima bir memnuniyetsizlik ya da tepki yaratmıştır. Osmanlı için de, imparatorluğun gayrimüslim Avrupa ülkeleriyle sürekli temas ve iletişim hâlinde olması, imparatorluğun giyim ve dış görünüş üzerinden kendisini tanımlamasını önemli hâle getirmişti. Ceket, başlık (serpuş veya şapka), ten rengi ve pantolonlar öz kimliği ifade ederek çok derin sembolik anlamlar barındırmaktaydı.

Osmanlılar, 16. yüzyıl Avrupalılarını pantolon ve şapka giyen insanlar olarak tanımlanıyordu.²¹ Nizam-ı Cedid üniformaları, Levent Çiftliği askerlerinin giydiği mavi bere, kırmızı pantolon ve ceket, Üsküdar'dakilerin giydiği açık mavi ceket ve pantolonlar, Fransız üniformalarını andırıyordu. Dolayısıyla standartlaşma ve merkezden dayatılan disiplini temsil eden askerî üniformalarda yapılan değişiklikler, yamaklar ve yeniçeriler tarafından kimliklerine bir meydan okuma olarak

²⁰ Kuşmânî, Zebîre, s. 24.

²¹ Kılık-kıyafet ve kimlik hakkında yakın tarihli bazı ilginç çalışmalar için bkz. Virginia H. Aksan, "Who was an Ottoman? Reflections on 'Wearing Hats' and 'Turning Turk'", *Europa und die Türkei im 18. Jahrhundert/Europe and Turkey in the 18th Century* içinde, B. Schmidt-Haberkamp (ed.) (Bonn: Bonn University Press, 2011), s. 305-18; Baki Tezcan, "The 'Frank' in the Ottoman eye of 1583", *The Turk and Islam in the Western Eye, 1450-1750: Visual Imagery Before Orientalism* içinde, J. G. Harper (ed.) (Burlington: Ashgate, 2011), s. 272-86.

algılanmış ve anlaşıldığı kadarıyla Batı üniformalarına benzerliği de askerlerin dirençlerini artırmıştı. Avrupa’da askerî kıyafetlerin tek tipleştirilmesi 19. yüzyılda ve sınırlı ölçüde 18. yüzyılda gerçekleşmişti. Kaldı ki askerî modernleşmeyi deneyen ilk Müslüman devlet de Osmanlı Devleti değildi. 18. yüzyılda Kırım Hanı Şahin Giray ile Maisur Krallığı hükümdarı Haydar Ali ve oğlu Tipu Sultan, pek başarılı olamasalar da Batı modeli ordular kurmaya çalışmışlardı. Şahin Giray yeni askerlerine Batı’dan esinlenmiş üniformalar giydirmişti. Bu üniformaların yanı sıra istihdam ettiği Rus eğitmen ve komutanlar anlaşıldığı kadarıyla başarısızlığının nedenlerinden biriydi.²² III. Selim’in askerî reformundan ilham alan Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa da Mısır’da modern bir ordu kurmaya çalışmıştı. Fakat Arnavut askerleri bu talimlerden ve “dar ve çirkin üniformalardan” hiç de memnun değildi.²³ Çok daha ileri bir tarihte, askeriye'deki reformların bir parçası olarak Osmanlı hükümetinin, 1864-65 yıllarında Bosna-Hersek’te yeni üniformalar dayatma girişimi de benzer direnişle karşılaştı: Boşnaklar yeni pantolon ve şapkaları giymeyi reddedip geleneksel kıyafetlerinde ısrar ettiler.²⁴

İsyân öncesindeki söylentiler ilk bakışta üniforma ya da disiplin meselesi etrafında dönse de, esas olarak başkentteki askerî yeniden yapılanma ve özellikle de Nizam-ı Cedid as-

²² Şahin Giray Gavur kıyafetleri giydiği için I. Abdülhamid I tarafından eleştirilmişti. Kahraman Şakul, “Ottoman perceptions of the military reforms of Tipu Sultan and Şahin Giray”, *New Trends in Ottoman Studies, papers presented at the 20th CIÉPO Symposium* içinde, M. Sariyannis ve diğerleri, 27 Haziran-1 Temmuz 2012 (Rethymno: Institute for Mediterranean Studies, 2014), s. 655-62. Feridun Emecen, “Son Kırım Hanı Şahin Giray’ın İdamı Meselesi ve Buna Dair Vesikalar”, *Tarih Dergisi*, XXXIV (1984), s. 325.

²³ Abd al-Rahman Al-Jabarti, *Abd al-Rahman al-Jabarti’s History of Egypt*, T. Philip (ed.) ve M. Perlman (çev.), cilt 6 (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1994), s. 311. Alıntılıandığı çalışma için: John P. Dunn, “Clothes to kill for: uniforms and politics in Ottoman armies”, *Journal of the Middle East and Africa*, 2 (2011), s. 89.

²⁴ Odile Mourau, “Bosnian resistance against conscription in the nineteenth century”, *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925* içinde, E. J. Zürcher (ed.) (Londra: I. B.Tauris, 1999), s. 131.

kerlerinin Boğaz kalelerinde görevlendirilmesiyle yakından alakalıdır. Dönemin yazarlarından Ebubekir Efendi'ye göre Mayıs isyanının asıl nedeni tam da Nizam-ı Cedid askerlerinin bu kalelere konuşlandırılmasıydı.²⁵ İsyân sırasında Boğaz çevresinde görev yapan Nizam-ı Cedid ordusunun bazı birlikleri vardı.²⁶ Muhtemelen Rus saldırılarına karşı şehrin savunmasını güçlendirmek için kalelere disiplinli ordu yerleştirme planına binaen isyandan birkaç ay önce en az 600 Nizam-ı Cedid askeri bu bölgeye sevk edilmişti. İngiltere'nin 1807'de İstanbul üzerine düzenlediği deniz seferi (Dördüncü Bölümde ele alınacaktır) de başkentin yabancı saldırılara karşı ne kadar savunmasız olduğunu kanıtlamıştı ve Osmanlı idarecileri böyle utanç verici bir hadiseyi bir daha yaşamamaya kararlıydı. Bu amaç doğrultusunda Mahmud Raif Efendi kalelerdeki tahkimatı denetlemek üzere Boğaz nazırı/müfettişi olarak atandı²⁷ ve muhtemelen gene aynı nedenden ötürü başkentin girişinin savunulması için daha iyi eğitilmiş askerler tercih edildi. Anlaşıldığı kadarıyla yeniçerilerden bir tepki gelebileceği zaten öngörüldüğünden yeni askerler için Bostancı Ocağı'na tahsis edilmiş olan *Kala-yı Erbaa* seçilmişti. Fakat ne Bostancı Ocağı ne de yamaklar, Nizam-ı Cedid askerlerinin kademeli olarak devreye sokma politikasından memnundu. Özellikle yamakların kendilerini yeniçeri ordusunun bir parçası olarak görmeleri eski ve yeni tarz birlikler arasındaki gerilimi artırıyordu.²⁸

Açıkçası, Nizam-ı Cedid askerlerinin sistematik bir şe-

²⁵ Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler*, s. 112.

²⁶ BOA, HAT 123/5064 (17 Ra 1222/25 Mayıs 1807); HAT 211/48419 (tarihsiz); HAT 121/4901 (tarihsiz); Isaac Morier'den, Malta, 18 Temmuz 1807 (PRO, FO, 78-61). İsyân sırasında Nizam-ı Cedid askerlerinin varlığı için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 348-51.

²⁷ Dönemin bazı anlatılarında farklı bilgiler verilse de, Mahmud Raif Efendi isyandan birkaç ay önce, Şubat 1807'de Nazır-ı Boğaz (Boğaz müfettişi) makamına atanmıştı. Bkz. BOA, C. AS. 133/5927 (5 S 1222/13 Nisan 1807). Nizam-ı Cedid'in önde gelen isimlerinden birinin bu göreve getirilmesi hiç şüphesiz yamakların endişesini daha da artırmıştı.

²⁸ Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler*, s. 112.

kilde bölgeye yerleştirilmesi, padişahın esas amacının yeni orduyla kendilerini değiştirmeye çalıştığına dair yamakların şüphelerini de artırıyordu. Bu durum aynı zamanda isyanın neden yeniceriler yerine bu askerî grup arasında başladığını ve Nizam-ı Cedid ordusunun kuruluşundan itibaren geçen 17 yıllık uzun süre zarfında başkentte neden nispeten barışçıl bir ortam olduğunu da açıklamaktadır. Yamaklar, merkez tarafından yeni askerî sistemle değiştirilme ya da dönüştürülme tehdidiyle tam anlamıyla ve doğrudan karşı karşıya kalan ilk askerî gruptu ve bu onların mevcudiyet, itibar ve kimliklerine doğrudan bir meydan okumaydı.

İsyandaki olayların akışına dönecek olursak, Halil Haseki/ Ağa'nın katlinden kısa süre sonra Boğaz nazırı Mahmud Raif Efendi de öldürüldü. Kendisi, Umuryeri'nde yaşananların haberini aldıktan sonra bir kayıkla kaçmaya çalışmış, fakat yamaklar tarafından takip edilerek Büyükdere civarında yakalanıp bir hizmetkârıyla birlikte katledilmişti. Halil Haseki/ Ağa'nın ölümü, yaşanan arbeye sırasında yamakların gösterdiği ani ve şiddetli bir tepkidir. Diğerinin ölümü ise kazara bir olaydan ziyade kasıtlı bir eylemdi. Bu cinayet olayların gidişatını değiştirdi. Mahmud Raif Efendi'nin öldürülmesiyle isyanın ilk eşiği aşılmış oldu.

Yayılma Aşaması: Katılımcı Sayısında Artış (26 - 27 Mayıs Salı-Çarşamba)

Yayılma aşaması, kolektif bir hareketin başarıya ulaşmasında hayati bir önem taşır. Tetikleyici olay ne kadar haklı olursa olsun, toplumun farklı kesimlerinden destek alamayan ve yeni katılımcıları kendine çekemeyen her toplumsal hareket başarısızlığa mahkumdur. Örneğin, 1730'daki isyanın ilk gecesinde, elebaşları (yaklaşık 25 kişi) yeterli sayıda destekçi toplayamamıştı ve geceleyin Et Meydanı'nda bekleyenler ana kadro ile sınırlı kalmıştı. Hatta çekirdek kadro bile hem

cezalandırılmaktan korktukları hem de isyanın başarılı olacağına dair inançlarını kaybetmeye başladıkları için kaçmak istemişti. İster asker ister sivil olsun, yeni başlayan bir başkaldırı hareketine katılan her bireyin, önündeki çeşitli eylem yollarının artılarını ve eksilerini rasyonel bir şekilde hesaplaması gerektiğini akılda tutmak gerekir. 1730'daki olayda isyanın ünlü lideri Patrona Halil'in telkinleri sayesinde asiler Et Meydanı'nda kalmaya devam etti. Patrona Halil'in yoldaşlarını nasıl ikna ettiği hakkında elimizde hiçbir bilgi olmasa da, davalarının meşru olduğuna dair inançlarını tazelemiş olabilir. Ertesi gün sayılarının artmasıyla isyancılar başarıya ulaşmıştı. Öte yandan, bu isyandan kısa bir süre sonra gene aynı yıl içerisinde (6-9 Haziran 1730), 17-18 kişiyi geçmeyen bir kalabalığın içerisinde bir şahıs ortaya çıkarak koynundan yeşil bir bayrak çıkarmış, bir sopaya takmış ve çarşıda bağırmaya başlayarak ahaliye dükkânlarını kapatmalarını buyurmuştu. Dönemin yeniçeri ağası hemen olay yerine gelmiş ve bayrağı taşıyan kişiyi öldürmüştü. Geri kalan kişiler de ya öldürülmüş ya da tutuklanmıştı; hemen ardından şehrin geneline yayılan bir takibat başlamıştı.²⁹ Haziran 1730'da Bab-ı Ali'nin derhâl harekete geçmesi isyanın bastırılmasında belirleyici olsa da, Osmanlı idarecileri Patrona İsyanı'nda aynı başarıyı gösterememişlerdi.

Mayıs 1807 isyanının yayılma aşaması, Pazartesi gününe kıyasla daha sakin geçen isyanın ikinci gününe, yani Salı gününe tekabül eder. O gün herhangi bir cinayet işlenmedi ve görünürde bir vukuat yaşanmadı. Asiler, Salı gününü örgütlenerek geçirip ve Boğaz'daki kaleleri civarındaki Büyükdere Çayırı'nda liderlerini seçti. O ana kadar olaylar Boğaz çevresinde görev yapan sınırlı sayıdaki yamak arasında cereyan etmişti. Fakat artık sayıları artmış ve kendileri müzakere edilmesi gereken bir güç hâline gelmişti. Yamakların Salı günü boyunca neden Büyükdere Çayırı'nda toplandıklarını

²⁹ Olson, "Jews, janissaries", s. 204-7.

anlamak pek mümkün değildir. Muhtemelen saraydan müzakere edecekleri heyeti bekliyorlardı, fakat bunu destekleyecek somut kanıt olmadığı için bu açıklama bir spekülasyon olmaktan öteye gitmemektedir. Fakat asi güruhun sayılarının artıp liderinin ortaya çıkması, amaçlarına ulaşana kadar pes etmemeye kararlı olduklarını kanıtlamaktadır.

Asilere katılan diğer elebaşlarının kimliği konusunda dönem kaynaklarında farklılıklar olsa da, Kabakçı Mustafa'nın isyanın lideri olarak yükselişiyle dair ağız birliği vardır. Ne yazık ki lider olarak ortaya çıkmasının ayrıntılarına vakıf değiliz.³⁰ Nitekim, isyancıların amaçları dönemin kaynaklarında hiçbir zaman net bir şekilde belirtilmemiştir. Bir kaynağın iddiasına göre, asiler Nizam-ı Cedid ortadan kaldırılana kadar davalarından vazgeçmeyeceklerine yemin etmişlerdi.³¹ Oğulukyan ise, Et Meydanı'na doğru yürümeye ve sorunlarını şeriata uygun bir biçimde çözmeye karar verdiklerini belirtir.³² Bazı anlatımlar da Büyükdere'deki asi kalabalığın kimsenin malına zarar vermemek, gururunu incitmemek, günlük ibadetleri yerine getirmek ve alkolden uzak durmak gibi ahlaki davranışlarla ilgili bazı yeminler ettiğini iddia eder. Sıkı bir davranış tarzı benimseyen - bu sayede isyan boyunca disiplini koruyan - asiler ettikleri yeminden sonra Kur'an-ı Kerim'i öpme ve kılıç üzerinden atlama gibi ritüelleri gerçekleştirmişti.³³ Meşrulaştırma açısından elzem olan bu tip eylemler, asilerin davalarının haklı olduğuna dair inançlarını yansıttığı

³⁰ İspanyol ordusundaki isyancılar arasında, katı bir askerî hiyerarşi ve disiplin içerisinde lider ve konsey seçimi için bkz. Parker, "Mutiny and discontent", s. 40.

³¹ Derin, "Tüfengçibaşı", s. 389. Karşılaştırınız: Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 12 cilt (Dersaadet: Matbaa-ı Osmaniye, 1309/1891), VIII, s. 157.

³² Oğulukyan, *Ruznâme*, s. 3.

³³ Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler*, s. 114. Oğulukyan, benzer yeminlerin Tophane'de de edildiğini ileri sürer: Oğulukyan, *Ruznâme*, s. 3. 1703'e katılan asiler de ekmek, tuz, kılıç ve Kur'an-ı Kerim üzerine benzer bir yemin etmişlerdi: Stremelaar, *Rebellion of 1703*, s. 61.

gibi, dışardakilere de bunun haklı ve meşru bir eylem olduğu mesajı vermiş oluyordu.

Sınırlı sayıda insanın protestosundan ibaret isyanların başarı şansı sınırlıdır. Bu tür hareketler ancak sivil ve askerî grupların katılımıyla tam teşekküllü bir isyana dönüşebilir. Nitekim 27 Mayıs Çarşamba günü kalelerdeki asi yamaklar, Büyükdere'den şehre yapacakları yürüyüşe halkı ve askerî grupları da davet ettiler. İlk davet edilenler yolda karşılaştıkları sivillerdi. Asi güruhun ana kolu deniz yolunu takip ederek Ortaköy'e, oradan da Beşiktaş'a ulaştı. Kaynaklar bu kalabalık için 300 ila 1.500 kişi arasında değişen sayılar verir.³⁴ Kendi bayraklarını taşıyan asiler, geçtikleri yerlerdeki tellallar vasıtasıyla çağrılar yaptı. Şehir merkezine ulaşır ulaşmaz Müslümanları kendilerine katılmaya davet etti, ki bu erken modern Osmanlı isyanlarında yaygın biçimde görülen bir örüntüdür. Sivillerin katılımı isyancıların davasının meşruiyeti açısından hayati önem taşıırken, askerî grupların desteği güçlerini ve itibarlarını artırmaları açısından vazgeçilmez bir unsurdur. Yamaklar gerçek anlamda herhangi bir askerî birliğin parçası değillerdi ve genellikle yeniçeri gibi hareket etmelerine rağmen aslında ana birliklere yardımcı birlikler olarak hizmet ediyorlardı. Birlikleri çok itibarlı değildi ve destek tabanlarını genişletemezlerse merkezle müzakerelerde ve sivillerin gözünde zayıf bir konumda kalacaklardı. Bunun bilincinde olduklarından, sistemli bir şekilde diğer birlikleri kendilerine katılmaya davet ettiler. Örneğin kalabalık Et Meydanı'na varmadan topçu birliklerine bir davet heyeti gönderildi. Kendilerine göre kırgınlık ve kızgınlıkları olan topçular da davete icabet ederek kazanlarını meydana gönderdi. Asiler, böylece padişahın en sadık birliklerinden birini kendilerine katılmaya ikna ederek başarılarını tasdiklemiş

³⁴ Aysel Yıldız, "Anatomy of a rebellious social group: the yamaks of the Bosphorus at the margins of the Ottoman society", *Political Initiatives "From the Bottom Up" the Ottoman Empire*, A. Anastasopoulos (ed.) (Rethymno: Crete University Press, 2012), s. 297, 31 numaralı dipnot.

oldular. Yeniçerilerin ardından cebecilere de çağrı yapıldı, onlar da asilerin davasına katıldıklarının bir işareti olarak kazanlarını meydana gönderdiler.³⁵

Sıradan ahalinin o dönemin kısıtlı iletişim araçlarıyla isyanı duyup iştirak etmesi daha uzun zaman aldığından hemen sağa sola tellalların gönderilmesi şarttır. 1807’ de asiler şehrin içlerine doğru ilerlerken halka ve askerî gruplara çağrılar yapmaya devam etti. Perşembe sabahı Galata’dan geçerek Kalafat Yeri’ne ulaşılar. Buradan yeni gelenlerin de katılımıyla Unkapanı’na geçtiler. Bu arada bir grup isyancı Uzunçarşı’ya yönelip buradaki çarşıya girerken, diğer bir grup da Silah Pazarı’nda silah satın alıp (yeniçeriler barış zamanlarında genellikle silahsızdır) Divanyolu’na geçti. Kalabalığın gelişini gören esnaf büyük bir panik içinde dükkânlarını kapatırken, geri kalanlar da kaçmaya çalışmıştı. Asiler gayrimüslimlere dükkânlarını açık tutmalarını emrederken (bu durum isyancıların gayrimüslim esnaftan şehrin günlük rutinini sürdürmesini sağlamasını beklediklerini gösterir), Müslümanları dükkânlarını kapatıp kendilerine katılmaya davet ediyorlardı.

Yağma korkusu, halkın asilere sempati duymasını engelleyen en önemli sorundu. Bunun farkında olduğu anlaşılan asiler, haksızlık yapmamaya ya da kimseden zorla bir şey almamaya azami özen gösterdiler, başarıya ulaşmak için İstanbulluların güvenini kazanmak zorundaydılar. Asilerin bu kritik sınavı başarıyla geçtikleri anlaşılıyor. Zira hemen hemen tüm dönem kaynakları, asilerden halka kötü muamele edenlerin cezalandırıldığına dair örnekler sunar. Parasını ödemededen bir simit almaya çalışan bir asinin silah arkadaşları tarafından öldürüldüğü ve bir sepet çalan bir yeniçeri ile parasını ödemededen bir çift ayakkabı almaya kalkan bir diğerrinin oracıkta öldürüldüğü bu kaynaklarda nakledilmektedir.³⁶ Kethüda Said ve onu takiben Ahmed Asım Efendi’ye göre, Mayıs isyanının

³⁵ Derin, “Tüfengçibaşı”, s. 393; Necib, *Sultan Selim*, s. 34.

³⁶ Oğuluckyan, *Ruznâme*, s. 5; *The Times*, Pazartesi, 3 Ağustos 1808 (sayı 7115).

büyük bir karışıklık yaşanmadan ve (idam listesindekiler hariç) kan dökülmeden sona ermesi bir başarıdır. Dolayısıyla bu isyandan “mucizevi” ve “misli Devlet-i Aliyye’de değil düvel-i sairede daha vuku” bulmamış nadir görülen bir olay olarak bahsederek överler. Başlangıçta zorbalık göstermelerinden korkulsa da, asilerin disiplinli davranışları, sebep oldukları sınırlı kargaşa ve herhangi bir yağmanın olmaması, halkı “Bunlar adem değil belki melek yahud teyid-i din ü devlet için min-tarafi’l-lah mürsel bir kavm-i mübarekdir” diye düşünmeye sevketmişti.³⁷ İsyanı tasvip etmeyen dönem kaynakları bile olayların çok fazla kargaşaya yol açmadığından bahseder ve isyan sırasında yağma olmadığını doğrular. Tüm bunlar isyancıların gerçekten de İstanbulluların güvenini kazandıklarını ve bu sınavdan başarıyla geçtiklerini gösterir.³⁸

Pazarlık Aşaması: İlk Temaslar (26 - 27 Mayıs Salı-Çarşamba)

Osmanlı isyanlarının genişletilmiş bir müzakere biçimi olarak kavramsallaştırılması, Mayıs isyanı sırasında padişah ile asiler arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Genellikle uysal ya da merhametli karakterine atfedilse de, III. Selim’in kargaşayı bastırmak için Nizam-ı Cedid ordusunu kullanmaktaki isteksizliği, görünüşe göre daha çok karşı grubun taleplerinin gerçekte ne olduğunu öğrenme arzusundan kaynaklanıyordu. Bu doğrultuda padişah ve nazırları, asilerin taleplerini öğrenmek üzere heyetler göndererek bekle ve gör politikasını benimsediler. Bazı anlatılar padişahın asilere karşı

Kethüda Said, *Tarih*, v. 107 ve *Neticetü’l-Vekayi*, v. 20a. Krş. Asım, II, s. 60.

³⁷ Oğulokyan, *Ruznâme*, s. 14: “kimsenin burnu bile kanamadı ve bir pul bile ziyan olmadı. Olur şey değil.” Geç 16. yüzyılın İspanyol isyancılarına ilişkin benzer gözlemler için bkz. Parker, “Mutiny and discontent”, s. 44-5. Bazı özgün farklılıklara rağmen, bu tür katı davranış kuralları ve yüksek derecede özdenetim, 17. yüzyılda İngiltere, Fransa ve İtalya’da birçok sivil ve askerî isyanı şekillendirmiş gibi görünmektedir (s. 51).

harekete geçmemesiyle ilgili olarak apolojetik (savunmacı) bir yaklaşım benimseyerek, bazı yozlaşmış devlet adamlarına atfedilen komplolarını buna gerekçe gösterir. Bu anlatılara göre, entrikacı ricalden bazıları padişahı kandırmıştı. Kendisine kalelerdeki kargaşanın yatıştığı söylendiğinden III. Selim durumun vahametinin farkına ancak iş işten geçtikten sonra varabilmişti.³⁹

Buna karşılık arşiv belgeleri, padişahın isyanın başından itibaren habersiz kaldığı iddiasını yalanlar. Gerçekten de, Hüseyin Ağa'nın (Yuşa Tabyası dizdarı), Mahmud Raif Efendi'nin bir adamı ve sonra da Halil Ağa'nın bölükbaşısının raporları sayesinde Bab-Ali'nin, kaimmakam Musa Paşa'nın ve III. Selim'in kalelerdeki karışıklıktan çok çabuk haberdar oldukları açıktır.⁴⁰ İsyancılara gönderilen ilk yetkili Bostancıbaşı Şakir Bey (ö. 1807) oldu. Fakat anlaşıldığı kadarıyla, Şakir Bey bunlarla temas kurmaya cesaret edemeyerek Bebek ya da Büyükdere'den geri döndü.⁴¹ Musa Paşa bunun

³⁹ Necib, *Sultan Selim*, s. 33; Ebubekir Efendi, *Vaka-yı Cedid*, s. 21; Saint-Denys, *Révolutions de Constantinople*, II, s. 111, 113-114.

⁴⁰ İlk rapor, olayların nasıl başladığından kısaca bahsettikten sonra Halil Ağa'nın öldürüldüğünü bildiriyordu. İkinci raporda, Boğaz'ın Rumeli yakasındaki Nizam-ı Cedid askerlerinin derhâl Sarıyer'e, Anadolu yakasındakilerin ise Beykoz'a gönderildiği belirtiliyordu. Bölükbaşı Halil Ağa tarafından yazılan son raporda ise kalelerdeki kargaşanın yatıştığı ve İnce Mehmed Paşa'nın uhdesinde olan kale neferleri de kalelerine gitmek üzere olduğu belirtiliyordu. Hüseyin Ağa'nın raporu hariç, bu raporlar ne yazık ki padişahı yanlış bilgilendirdiği iddia edilen Musa Paşa tarafından özetlenmiştir. Bu görevliler tarafından Bab-ı Ali'ye gönderilen raporların orijinallerini maalesef tespit edemedim. Bu koşullar altında, raporların gerçekten var olup olmadığı ya da Musa Paşa tarafından çarpıtılıp çarpıtılmadığı konusunda bir sonuca varmak son derece zordur. Fakat Musa Paşa, beklenenin aksine, asi askerlerin kalelere geri döndüğüne dair raporlardan tatmin olmamış ve padişaha, "*haşeratin*" direnişlerini bastırması ve olayı mümkün olan en kısa sürede soruşturması için bostancıbaşıya derhâl emir gönderdiğini iddia etmişti. Eğer Musa Paşa padişahı kandırmıyorsa, kalelerdeki kargaşaya dönemin kayıtlarında iddia edilenlerden çok daha fazla özen göstermiş gibi görünmektedir. BOA, TSMA, e. 877/2 (tarihsiz); BOA, HAT 123/5064 (17 Ra 1222/25 Mayıs 1807). Bu üç rapor, Mahmud Raif Efendi'nin asi yamaklar tarafından öldürülmesinden önce Bab-ı Ali'ye gönderilmişti.

⁴¹ Bostancıbaşının asiler tarafına gönderilmesi ve korkup geri dönmesini için bkz. Derin, "Tüfengçibaşı", s. 387; Oğulkyan, *Ruznâme*, s. 3; Ebubekir Efendi, *Vaka-*

yanı sıra bazı devlet görevlilerini, 56. Yeniçeri Bölüğü'nün kontrolündeki bir karakol olan Çardak Kolluğu'nda acil bir toplantıya çağırdı.⁴² Musa Paşa toplantı sırasında Sekbanbaşı Arif Ağa'ya olaylar hakkında bazı sorular yöneltti. Muhatabı, olayların ayrıntılarını bilmediğini ancak direnişi dağıtma-ya hazır olduğunu belirtti. Görünüşe göre, toplantıdakiler yaşananları pek ciddiye almıyor ve birkaç ceza veya tavizle kolayca çözebileceklerine inanıyordu. Nitekim aynı toplantıda eski sadaret kethüdası İbrahim Nesim Efendi, asilerin bir *karga derneği* olduğunu, kafa yoracak bir mesele olmadığını savunarak herhangi bir karşı tedbire gerek olmadığını söyledi. Başkaldırının kolayca hakkından gelinirdi, halledilemediği takdirde o zaman ciddi tedbirlere başvurulabilirdi.⁴³ İbrahim Nesim Efendi'nin eylemsizlik ya da bekle-gör politikası, esas gündemin Nizam-ı Cedid askerlerinin asilere karşı kullanılıp kullanılmayacağı olduğu başka bir toplantıda da bazı rical tarafından dile getirilmişti. Sonuç olarak bu toplantılarda ciddi bir karar alınamadı.⁴⁴

Bostancıbaşı Şakir Bey'in başarısız teşebbüsünden sonra, yetkililer Büyükdere'deki asilerle ikinci bir iletişim kurma girişiminde bulundu. Bu sefer, yeniçeri ocağının önde gelen 30-40 kadar ismi direnişten vazgeçmelerini sağlamak üzere için asilere aracı olarak gönderildi. Bu olaydan bahseden bir kaynak, bu yeniçeri heyetinin aslında samimiyetsiz olduğunu, asileri teskin ediyormuş gibi görünmelerine rağmen, tam aksine davalarından vazgeçmemeleri için onları gizlice teşvik ettiklerini iddia eder.⁴⁵ Esas neden ne olursa olsun, merkezin

yı *Cedid*, s. 21; Derin, "Yayla İmamı Risalesi", s. 223; Saint-Denys, *Révolutions de Constantinople*, II, s. 112.

⁴² Çardak Kolluğu, Yemiş İskelesi'nden Keresteciler'e kadar uzanan sahilde yer almaktaydı.

⁴³ Asım, II, s. 22; Uzunçarşılı, "Kabakçı İsyanı", s. 255.

⁴⁴ Derin, "Tüfengçibaşı", s. 387. Ayrıca bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 366-7. Toplantıya katılanların bazıları kentte tahkimat yapılmasını önermişti.

⁴⁵ Derin, "Tüfengçibaşı", s. 388. Bu heyette, yeniçeri ocağının ihtiyar, orta müte-

asileri barışçıl yollarla ve müzakere ederek dağıtmaya yönelik ilk girişimleri açık bir başarısızlıkla sonuçlandı.

*Meşrulaştırma Aşaması: Asilerin Ulemayı Davet Etmesi
(28 Mayıs Perşembe)*

Et Meydanı'nda çok önemli bir toplantının gerçekleştiği dördüncü gün (Perşembe), isyanın en belirleyici günü oldu. Et Meydanı, yamakların yürüyüşünün son durağıydı ve ellerindeki idam listesini yöneticilere duyuracakları, elebaşlarının kendi aralarında kararlar alacakları ve merkezle müzakereler yürütecekleri yer oldu. Meydan ayrıca birkaç devlet adamının öldürülmesine de sahne olacaktı. Perşembe günü kalabalığın ana kolu bayraklarını açıp Et Meydanı'nda toplandı. Kazanlar, askerî protestolardaki yerleşik geleneğe uygun olarak kışlalarından meydana taşındı. Asiler meydanda yeniçeriler tarafından karşılandı ve Tekke Meydanı'nda yemin etti

Osmanlı isyanlarında, asilerin tıpkı asker ve halktan destek istemeleri gibi, ulemayı da kendilerini desteklemeye çağırma- ları gayet olağandır. Asiler bu tür çağrılarla eylemlerini meş- rulaştırmaya çalışır ve ulema da onlarla Bab-ı Ali arasında bir iletişim kanalı görevi üstlenir. Fakat Mayıs isyanında, ulemaya yapılan davet (ya da ulemanın isyana katılımı) diğer gruplara yapılan çağrılardan ayrı olarak ele alınmalıdır. Bunun nedeni, Mayıs isyanı hakkındaki anlatımlarda, ulemanın olaylara dahliyle alakalı kafa karışıklığıdır.

Ulemanın Et Meydanı'nda ya da isyanların herhangi bir aşamasında varlığını faal ya da pasif biçimde göstermesi, oto- matik olarak asilere destek verdiği anlamına gelmez. Ulemanın dahli daha çok İstanbul'daki isyan geleneğiyle alakalıdır. Ana akım tarihyazımında, Osmanlı isyanlarında üst düzey ulema-

vellileri, aşçı ustaları ve yazıcılar vardı. Daha fazla ayrıntı ve farklı anlatımlar için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 368-71.

dan bazı isimlerin geçmesi, Osmanlı tarihi araştırmacılarını genellikle bu isyanlarda bir ulema-yeniçeri ittifakı olduğu şeklinde teorik açıklamalara yönlendirmektedir. 1622, 1703 ve 1807 isyanlarında, ulemanın katılımının ya da iş birliğinin mahiyeti hem dönemin hem de modern çağın tarihçileri için tartışmalı bir konudur. Ulemanın varlığı, başkaldırı hareketlerinin halk nezdinde meşrulaşmasına hizmet ettiğinden, Osmanlı isyan geleneğinde asilerin ilk eylemlerinden biri, ulemayı toplandıkları yere “davet etmek” ve –gönüllü ya da gönülsüz– katılımlarını talep etmek olmuştur.⁴⁶ Yi de dinî söylemin ve “İslami insan unsurlarının” (yani ulemanın) bilinçli kullanımının yanı sıra 1651’de isyancılar tarafından Liva-yı Şerif’in ilk kez kullanılmasının, davalarının önemini artırma ve daha geniş bir kitleye hitap etme amacı taşıdığını savunur.⁴⁷ Asiler şikâyetlerini dinî-hukuki bir söylemle dile getirdiklerinden, ulemanın davalarını onaylamasına ve gerekirse bazı suçluların idamı ya da padişahın tahttan indirilmesini onaylayan fetva vermesine ihtiyaç duyardı. Mayıs isyanındaki asilerin de oyunun kurallarını iyi bildikleri açıktır. Üzerlerindeki baskı yüzünden çok az ulema asilerin çağrısını reddetme cesaretini gösterdi. Dolayısıyla bu durum, isyancıların ulemadan aldıkları destekten ziyade isyancıların davalarına adanmışlıkları hakkında fikir vermektedir.

Perşembe günü ulemanın Et Meydanı’nda olmasına ilişkin dönem kaynaklarında çelişkili ifadeler olduğunun altını çizmek gerekir. Bazı kaynaklar, asileri yarattıkları karışıklığa son vermeye ikna etmek için padişah tarafından gönderilen ulema heyetine vurgu yaparken, bazıları da bunların biz-

⁴⁶ Yi, *Guild Dynamics*, s. 228. 1703 isyanında, asi cebeciler Seyyid Mahmud Efendi’yi zorla Et Meydanı’na getirmişlerdi. Stremmelaar, *Rebellion of 1703*, s. 55, 137-9. 1622 isyanı için bkz. Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 167. Kahire’deki 18. yüzyıl isyanları sırasında ulemanın rolüne ilişkin benzer bir gözlem için bkz. Gabriel Baer, “Popular revolt in Ottoman Cairo”, *Der Islam* 2/54 (1977), s. 228-42.

⁴⁷ Yi, “Rebellion of 1688”, s. 105. Liva-yı Şerif’in dinî bir sembol olarak siyasi bir bağlamda kullanılmasına 1651, 1688 ve 1703 isyanlarında da rastlanır.

zat asiler tarafından davet edildiğini iddia eder. Geri kalan kaynaklar ise asi güruhun arasında ulema mensupların da olduğunu zikretmekle yetinir ve neden orada oldukları konusunda sessiz kalır.⁴⁸ Gerçek muhtelemen ilk iki iddianın karışımıdır. Aralarında şeyhülislam Ataullah Efendi, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, İstanbul kadısı ve fetva emininin de olduğu bir grup devlet ricali Perşembe sabahı erken saatlerde Bab-ı Ali'deki bir toplantıya davet edildi.⁴⁹ Toplantıdaki diğer görevlilerle beraber isyana karşı alınacak önlemleri tartıştılar. Herhangi bir karar alınmadı ve İbrahim Nesim Efendi ile Ahmed Şemseddin Efendi arasında yaşanan tartışma toplantıyı sona erdirdi.⁵⁰ Öyle anlaşıyor ki toplantının ardından ulema mensupları saraya gitmek istemişler ancak büyük ihtimal III. Selim bu isteklerini geri çevirmişti. Bunun yerine sultan kendilerine Bab-ı Ali'ye giderek orada emirlerini beklemelelerini buyurmuştu. Sonuç olarak asiler meydana ulaştığında ulema hâlâ Bab-ı Ali'deydi.⁵¹ Bu sırada Süleymaniye Camii avlusunda bulunan yeniçeri zabıtlarından bazıları ulemayı davet etmeye karar verdi. Bu davet üzerine ulema da Ağa Kapısı'na ya da Et Meydanı'na gitti.⁵² Ulemanın meydana

⁴⁸ Bu konu hakkındaki dönemin kaynaklarına dair bir inceleme için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 386-92.

⁴⁹ Fetva emini, fetvaların verilmesiyle ilgilenen dairenin başıdır. Bu toplantının ayrıntıları ve düzenlenişi için bkz. Derin, "Tüfengçibaşı", s. 391, Kethüda Said, *Tarih*, v. 100a- 100, *Neticetü'l-Vekayi*, v. 14a; Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler*, s. 116; Asım, II, s. 27. Toplantıya katılan tüm kişilerin listesi için bkz. Derin, "Kabakçı Mustafa", s. 103.

⁵⁰ Diğer pek çok konu gibi, bu toplantı hakkındaki çelişkili anlatımlar, toplantı sırasında gerçekte neler olup bittiğini ve toplantının neden bir sonuca varamadığını anlamamıza izin vermez. Görünüşe göre İbrahim Nesim Efendi'nin asileri dağıtmak için Nizam-ı Cedid askerlerin çağırılması için sarf ettiği sert ifadeleri ("Bir kaç kaleli Laz köpekleri gelmiş; bizim asker-i şahaneye haber gönderelim. Varsun köpek kırar gibi kırsınlar") üzerine Ahmed Şemseddin Efendi büyük bir öfkeyle şöyle cevap vermiştir: "Bak hınzır kahbe, bu fesadı çıkarub bu dereceye getirüp ahir bizim ak sakallarımızı kana boyayacaksınız. Bre kafir puşt." Daha fazla ayrıntı için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 382-4.

⁵¹ Kethüda Said, *Tarih*, v. 100a; *Neticetü'l-Vekayi*, v. 14a, Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler*, s. 116.

⁵² Ne yazık ki mevcut kaynaklar, ulemanın Et Meydanı'na mı, yoksa Ağa Kapısı'na

gelişle ilgili birbiriyle çelişen ayrıntılara rağmen, burada altı çizilmesi gereken en önemli nokta, ulemanın kendiliğinden oraya koşturmadığı ve orada bulunmalarının otomatik olarak isyanı onayladıkları anlamına gelmediğidir.

*Müzakere Aşaması: Merkezin Tartışmalı Politikalarını
İptal Etmesine ya da Suçluları Cezalandırmasına
Yönelik Talepler (28 Mayıs Perşembe)*

Topçuların asilere katılması, devlet ricali ve padişahı ciddi bir endişeye sürükledi. Çarşamba akşamı gece yarısına doğru, III. Selim kaimmakam Musa Paşa'ya ertesi sabah birkaç yeniçeri subayını huzuruna çağırması için emir göndermişti. Peki neden asileri değil de yeniçerileri çağırmıştı? Daha da ilginç olanı ise, padişahın bunları çağırdığı sırada yeniçerilerin henüz isyana bile destek vermemiş olmasıdır. III. Selim büyük olasılıkla iktidarına meydan okuyan "aşağı statüdeki" insanlarla doğrudan temas kurmak istemiyordu. Öte yandan, yeniçerilerin askerî birlikler ve toplumun geri kalanındaki prestijinin farkında olan Sultan'ın, asilerin yeniçerilerle birleşmesini bir an evvel engellemeye yönelik stratejik bir hamle yapmış olması da ihtimal dâhilindedir. Padişahın hiç şüphesiz çözmesi gereken ilk sorun, askerler arasındaki hoşnutsuzluktu, yani yeniçeri ocağının Nizam-ı Cedid ordusunu kendileri için ölümcül bir tehdit olarak görmesiydi. III. Selim belki de bu temel hoşnutsuzluk kaynağını ortadan kaldırarak hem yeniçerilerin desteğini garantiye alabileceğini hem de isyanı durdurabileceğini düşünmüştü.

III. Selim'in müzakere aşamasını kendi inisiyatifiyle başlatmasının ve Nizam-ı Cedid ordusunu lağvetme kararını, asiler ya da yeniçeri zabitlerinin bu yönde açık bir talebi

mı gittikleri konusunda tam anlamıyla açıklık getirememektedir. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 385-90.

olmaksızın ilan etmesinin nihai nedeni muhtemelen budur. Yeniçeri temsilcilerini huzuruna kabul ettikten sonra onlara isyanın gerçek sebebinin Nizam-ı Cedid ordusu olup olmadığını sorusunu yöneltti. Aldığı cevabı bilmesek de, muhtemelen yeniçeriler soruya beklediği cevabı vermişti. Zira karşı tarafın cevabından sonra bu orduyu ilga edeceğini ve Sekbanbaşı Arif Ağa'ya kışlalarını kapatmasını emrettiğini belirtmişti.⁵³ Bu diyalog ayrıca padişahın isyanı nasıl algıladığını da göstermekteydi. Ona göre, ayaklanma doğrudan doğruya ve sadece yeni ordudan duyulan hoşnutsuzlukla ilgiliydi. Fakat ilerleyen sayfalarda göreceğimiz üzere, padişahın müzakerelere yeni ordunun lağvedildiğini ilan ederek başlaması yanlış bir hesaplamaydı, çünkü kendisi hoşnutsuzluğun diğer kaynaklarından ve isyanın diğer nedenlerinden habersizdi. Modernleşmeci paradigmayı benimseyen ve bu dönemdeki modernleşmenin yarattığı hoşnutsuzluğun önemine vurgu yapan tarihçiler bu gerçeği kabullenmekte güçlük çeker. Onların bakış açısına göre, III. Selim'in reform programının temel bileşenini ortadan kaldırdıktan sonra isyanı sürdürmek için artık hiçbir neden kalmamalıydı.

Sonuç olarak, asilerin meydan okuduğu diğer padişahlar gibi III. Selim de bazı şartları kabul etmek durumunda kaldı. Önce Nizam-ı Cedid ordusunu lağvetti, ardından da meydandaki asilerin kellesini istediği devlet adamlarını katledilmesine rıza gösterdi.⁵⁴ Bu tür müzakerelerde gizli tehdit, tahtı kaybetme ihtimali olduğu için padişahlar ister istemez

⁵³ Derin, "Tüfengçibaşı", s. 390, 393. Kethüda Said Efendi de Nizam-ı Cedid ordusunun Perşembe sabahı lağvedildiğini doğrular. Kethüda Said, *Tarih*, v. 100a; *Neticetü'l-Vekayi*, v. 14a- 14.

⁵⁴ 1703 isyanında sırasında, II. Mustafa, Feyzullah Efendi'nin görevden alınmasıyla ilgili talepleri kabul etse de, taleplerin aksine onu İstanbul'a teslim etmek yerine sürgüne gönderdi. Dahası askerlerin maaşlarını ödeyeceğine dair verdiği sözlere rağmen, padişahın başkente dönme konusundaki isteksizliği asilerin başkaldırılarına devam etmesine sebebiyet verdi ve en nihayetinde silahlanarak II. Mustafa'nın ikamet ettiği Edirne üzerine yürüdüler. Stremmelaar, *Rebellion of 1703*, s. 68 - 9, 72.

asiler karşısında dezavantajlı duruma düşüyordu. Dolayısıyla isyanlar sırasında padişahlar taviz verme pahasına tahtlarını korumaya çalışırlardı. Tespit edebildiğim kadarıyla sadece üç padişah asilerin taleplerine direnmiştir. Bu padişahlardan biri bunun sonucunda hayatını kaybederken, diğer ikisi başarılı olmuştur. III. Selim'in Nizam-ı Cedid ordusunu lağvetmesi gibi, II. Osman da kendisinden talep edildiği üzere hacca gitme niyetinden vazgeçtiğini ilan etti. Fakat idam listesindeki devlet adamlarından biri olan Kızlarağası Süleyman Ağa'nın idamını kabul etmedi. Sonuç olarak müzakere süreci kesildi ve asiler Şehzade Mustafa lehine tezahürat yapmaya başladı.⁵⁵ İsyân, I. Mustafa'nın (h. 1622-3) tahta geçmesi ve II. Osman'ın hem tahtını hem de hayatını kaybetmesiyle son buldu. İsyancıların taleplerine direnen IV. Murad (h. 1623-40) ise daha başarılı oldu. Asileri birbirine düşürmek gibi akıllıca bir strateji izleyen sultan özellikle sipahlerle yeniçerileri birbirine karşı kullandı.⁵⁶ Yaklaşık iki asır sonra II. Mahmud, halkın yeniçerilere karşı hoşnutsuzluğundan faydalanarak 1826'da tüm yeniçeri teşkilatını ortadan kaldırdı. III. Selim ise Perşembe günü beş devlet adamının idam edilmesinin ardından, Nizam-ı Cedid ordusunun kaldırıldığını duyurmak için şehrin her köşesine tellallar yolladı. Ardından Rumeli ile Anadolu'ya bu kararı ilan eden fermanları gönderildi.⁵⁷

Nizam-ı Cedid ordusunun lağvedildiği haberi, Ağa Kapısı'nda bekleyen asi kalabalıklar tarafından pek de sıcak

⁵⁵ Tezcan, "1622 military rebellion", s. 27; Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 167, 170. Asiler başlangıçta sadrazam Dilaver Paşa'nın idamını talep etseler de, II. Osman sadrazamını idam etmek yerine görevden aldı. Fakat kalabalığın I. Mustafa'yı tahta çıkarma niyetlerini belli etmelerinin ardından II. Osman, Süleyman Ağa ile Dilaver Paşa'yı kellesini isteyen asilere teslim etti.

⁵⁶ Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf Relations*, s. 62; Kafadar, "Rebels without a cause", s. 125. II. Osman'ın çok önceden başvurduğu ancak başarı elde edemediği bir taktik için bkz. Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 172.

⁵⁷ İmparatorluğun farklı bölgelerinde Nizam-ı Cedid askerî sisteminin lağvedildiğini ilan eden resmî ferman IV. Mustafa devrine aittir. Bu belgenin bir kopyası için bkz. BOA, A. DVN. SMHM.d.225, v. 51, sıra numarası 187 (19 B 1222/22 Eylül 1807).

karşılanmadı. Asilere göre bu sözlere güvenilemezdi; padişah Nizam-ı Cedid'i hiçbir zaman gerçekten kaldırmayacaktı. Ne de olsa III. Selim, 1806 Edirne Vakası'ndaki (Üçüncü Bölümde ele alınacaktır) tüm yıkım ve kıyıma rağmen ordusunun kaldırılmasına direnmişti ve şimdi bu talebi kabul etmesi için bir neden yoktu. Bu noktada belirtmek gerekir ki padişahın daha önce verdiği bir söze sadık kalmadığı iddiasına gönderme yapan asiler, onun meşruiyetine olan inançlarını kaybettiklerini açıkça ortaya koymuş oldular. İsyanı sona erdirmek istemediklerini ilan etmeleriyle birlikte müzakereler kesildi. Sonuç olarak müzakerelerin bu aşaması III. Selim açısından başarısızlıkla sonuçlandı. Padişah yerleşik örüntülere uygun biçimde hareket etse de, isyanı sona erdirmeye yönelik ilk girişimi başarıya ulaşmadı.

*İntikam Aşaması: Sorumlu Tutulan Devlet
Görevlilerinin İdamı (28 Mayıs Perşembe - 29 Mayıs
Cuma)*

Bir başka müzakere turu, bu kez isyancıların inisiyatifiyle, bazı devlet adamlarının kellesini talep edilmesiyle başladı. Üst düzey ulemanın meydana gelmesinden bir süre sonra, asiler kendilerine teslim edilmesini istedikleri kişilerin listesini bu gruba ilettiler. Listede yer alan devlet adamlarının sayısı konusunda dönemin kaynaklarında bir mutabakat yoktur.⁵⁸ Mesela Oğulukyan en yüksek sayıyı vererek bu listede 19 kişi olduğunu öne sürer.⁵⁹ Neyse ki elimizde sultana gönderilen

⁵⁸ Bu konu hakkında daha fazla ayrıntı için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 394-5.

⁵⁹ Dediğimiz gibi, Oğulukyan idam listesinde 19 kişinin yer aldığını öne sürerek en yüksek sayıyı veren yazardır. Listesi bununla da sınırlı değildir. Ona göre, liste hazırlanırken asilerden bazıları dört gayrimüslim Osmanlı tebaasının (Şapçı Musi, Çelebi Todoraki, Nizam ustası Ekmekçi Artin ve Düzoğlu Ohannes Çelebi) da listeye alınmasını önermişti. Yazarın anlattıklarından anladığımız kadarıyla, bu dört isim merkezin çıkarlarına hizmet etmek ve konumlarını kendi çıkarları için kötüye kullanmak gerekçesiyle idam edilmek istenmişti.

listenin orijinal nüshası bulunmaktadır. Belgenin üst kenarında şu 11 devlet görevlisinin ismi yer alır:

Bostancıbaşı (Hasan Şakir Bey), Sırkatibi (Ahmed Efendi), İbrahim Kethüda (İbrahim Nesim Efendi), Mabeynci Ahmed Bey, Tersane Emmini Elhac Hacı İbrahim Efendi, Rikab Kethüdası Memiş Efendi, Rikab Reisi (Safi Efendi), İrad-ı Cedid defterdarı Ahmed Bey, Kapan Naibi (Abdüllatif Efendi), Darbhane Emmini Bekir Bey, Valide Kethüdası (Yusuf Ağa).⁶⁰

Asiler listede yer alan bu devlet görevlilerinin derhâl kendilerine teslim edilmesini talep ediyordu. Belgenin alt kısmında isyancıların talepleri hakkında bilgi veren kısa bir açıklama da yer alır. Notta, meydandaki “yeniçerilerin” padişahın Nizam-ı Cedid ordusunu (*asakir-i cedit*) lağvetmesinden memnun olduğunu belirtilir. Bu ayrıntı, yeni ordunun idam listesinin sunulmasından önce lağvedildiğini doğrular. Fakat bunun asiler için yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle

Fakat asilerin liderlerinden biri, bu reayanın (gayrimüslimlerin), efendilerine (yani yönetici seçkinlere) hizmet etmekten başka çareleri olmadığından masum olduklarını ve bu yüzden öldürülmelerinin uygun olmayacağını söylemiş ve bu isimlerin idam listesine dâhil edilmelerini reddetmişti. Oğulukyan, *Ruznâme*, s. 7-8. Oğulukyan’ın gayrimüslimler konusundaki iddiasının tarihsel geçerliliği konusunda herhangi bir belge bulmak mümkün değildir. Fakat Tüfengçibaşı Arif Efendi bu konu hakkında destekleyici bir ayrıntı vererek Oğulukyan’ın anlattığına benzer bir sahne tasvir etmiştir. Buna göre, başı şalla örtülü bir adam elebaşlarına bir liste getirir. Listede Şamanto, Güllabioğlu, Şabcı’nın da aralarında bulunduğu 10 sarrafın ismi vardır. Kağıdı Kabakçı Mustafa’ya teslim eden gizemli şahıs, bunların idam edilmek üzere meydana getirtmesini rica eder. Kabakçı, kâğıdı 72. bölümün yazıcısı Ali Efendi’ye verip onun fikrini sorar. Ali Efendi, Oğulukyan’ın belirttiğine benzer gerekçelerle idamlarına karşı çıkmıştır. Öte yandan Tüfengçibaşı Arif Efendi’nin verdiği bir başka ayrıntıya göre Ali Efendi, bu gizemli adama sarraflarla olan sorununu idam edilmelerini talep ederek değil, adli mercilere başvurarak çözmesini tavsiye eder. Bu uyarılarının ardından Ali Efendi listeyi yırtıp atmış ve gizemli adamı göndermiştir (s. 412).

⁶⁰ BOA, HAT 174/7537 (tarihsiz). Diğer bir nüsha için bkz. Hatt-ı Hümayun ve Tahrirat Suretleri, İstanbul Üniversitesi Tarih Yazmaları T.Y. 6975, v. 37a. Bu kişilerin sadece resmî unvanları ya da görevleri belgede kaydedilmiştir. Listede ismen zikredilmeyenler arasında dönemin bostancıbaşı Hasan Şakir Bey, sırkatibi Ahmed Bey, rikab reisi (reisülküttab vekili) Ahmed Safi Bey, kapan naibi Abdüllatif Efendi ve valide sultan kethüdası Yusuf Ağa yer alır. Seyyid Ahmed Bey (ö. 1811) 1795-96’da teşrifatçı olmuştur.

notun yazarı, listedekiler cezalandırılmadıkça “yeniçerilerin” dağılmayacağını ifade eder. İdam edilecek isimlerin listesini kopyalayan ve isyancıların taleplerini padişaha bildiren belgenin yazarını tespit etmek mümkün değildir. Fakat belgede geçen *taraf-ı dâîyânemize* (biz dua edenlere) ifadesi, bu kişinin şeyhülislam olduğunu kuvvetle düşündürür.⁶¹ Gayet hürmetkâr bir üslupla yazılmış olmasına ve isyan kelimesini barındırmamasına rağmen, belgede olayların sona ermesi için söz konusu devlet adamlarının idamının en önemli koşullardan biri olduğu açıkça belirtir. Ayrıca bu devlet adamlarının iki saat içinde idam edilmeleri gerektiğinin de altı çizilir. Tahtlarına meydan okunan önceki çoğu padişah gibi III. Selim de isyancıların baskısına boyun eğdi ve onların şartlarını kabul etti. Kaimmakam Musa Paşa’ya yazdığı bir hatt-ı hümayunda, listedeki tüm isimlerin idam edilerek kesik başlarının eşkiyaya (asilere) gönderilmesini istedi. Yabancı bir kaynağın yorumuna göre III. Selim bu isimlerin idam edilmesiyle asilerin teskin edileceğini hesap ediyordu.⁶² Büyük bir telaşa ve tahtını kurtarmaya derdine düştüğü anlaşılan sultan, Musa Paşa’ya şöyle yazıyordu: “Kaimmakam Paşa, bunları şimdi idâm edüb cümlesinin ser maktû’larını (başlarını) eşkiyâya irsâl (teslim) edesin, şimdi!”⁶³ Bu emir, infaz listesindeki görevlilerin yakalanıp öldürülmesi sürecini başlattı.⁶⁴ Tasfiyeler, isyanın sona ermesinden sonra, IV. Mustafa döneminde de devam etti. Yeni padişah listede olup hayatta kalanların peşine

⁶¹ Aynı belgedeki bazı bilgiler, liste hazırlanırken Ataullah Efendi’nin Et Meydanı’nda bulunmadığını düşündürmektedir. Ataullah Efendi’nin asilerin taleplerini sekbanbaşı, fetva emini ve olayların kaydını tutan memur (*vekayi kâtibi*) aracılığıyla öğrenmiş olması daha muhtemel görünmektedir. Bu üç devlet görevlisi, Nizam-ı Cedid ordusunun lağvedildiğini asilere bildirmek üzere Et Meydanı’na gönderilmiş ve isyanın sona erdirilmesi için isyancıların öne sürdükleri şartları orada öğrenmişlerdi.

⁶² Hubsch’tan, 3 Haziran 1807 (PRO, FO, 78-58).

⁶³ Bu ayrıntı, sultanın listedekilerden bazılarını kurtarmaya çalıştığını belirten bazı çağdaş yazarların iddialarına da ters düşer.

⁶⁴ Daha sonraki infaz ve tasfiyelerin ayrıntıları için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 429-50.

düştü. Tek fark, kesilen kafalar artık Et Meydanı'na değil, Bab-ı Ali'ye gönderiliyordu.

Kabahatlıleri cezalandırma ve intikamın alma dürtüsü, adalet kavramının en temel bileşenlerinden biridir.⁶⁵ “Justice and Revenge in the Ottoman Rebellion of 1703” (“1703 Osmanlı İsyanında Adalet ve İntikam”) başlıklı tezinde Annemarike Stremmelaar, intikam alma fikri üzerinde durmuştur. Savlarını Thompson’ın ahlaki ekonomi modeline dayandıran yazar, intikam fikrini isyanda dökülen kanı açıklamak için bir çerçeve olarak kullanmıştır.⁶⁶ Öte yandan William Beik “cezalandırma kültürünü”, “yapılan kötülükler için hak edilen cezayı” arayan bir kültür olarak tanımlar ve bu yaklaşım, Thompson’ın ihlal edilen bir normu yeniden tesis etmeyi amaçlayan ahlaki ekonomi fikrinden oldukça farklıdır.⁶⁷ İbretlik cezalar vermeye kararlı oldukları belli olan 1807 isyancıları, infaz listelerindeki ileri gelenleri cezalandırmaya büyük önem verdi (İbrahim Nesim’in katli için Altıncı Bölüme bakınız). Bu doğrultuda listedeki isimlerin kendilerine canlı olarak teslim edilmesini talep ettiler. Dikkatlice aranıp bulunanlar Et Meydanı’na sürüklenerek götürüldü. Yönetici sınıfın isyan sırasında acımasızca öldürülmelerini “intikam” üzerinden açıklamak mümkündür, fakat bir sonraki adım olan padişahın tahttan indirilmesi intikam fikri üzerinden tam olarak açıklanamaz.

Tahttan İndirme Aşaması: Bir Padişahın Tahtına Sahip Çıkmak, 29 Mayıs 1807

III. Selim’in tahttan indirilmesine yol açan tarihsel ve kronolojik adımlar hakkında pek çok farklı anlatım ve birbirleriyle

⁶⁵ John Stuart Mill, “On the connection between justice and utility”, *Justice: Oxford Readings in Politics and Government* içinde, A. Ryan (ed.) (Oxford: Oxford University Press), s. 61.

⁶⁶ Stremmelaar, *Rebellion of 1703*, s. 146-51.

⁶⁷ William Beik, *Urban Protest in Seventeenth-Century France: The Culture of Retribution* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 51.

çelişen ayrıntıların olduğu apaçık ortadadır. Buna karşılık dönemin şeyhülislamından padişaha gönderilen kısa bir not, Şehzade Mustafa'nın tahta çıkarılmasıyla ilgili bazı konuların daha önceden yapıldığına işaret etmektedir:

Atıfetl-şiar saadetlü sultanım hazretleri, matlubların bakiyye kalanlarını yine hayyen talebde ısrar edüp azim tacil ediyorlar. Ve *muvaahhiş* kelimat tahaddüs ediyor. Lütf edüp çaresine ikdam ve gayret buyurasız. (Haşmetmeab, cömert ve müreffeh sultanımız, (asiler) infaz edileceklerden geriye kalanlarını bir an önce canlı olarak almakta ısrar ediyorlar. Dahası ortalıkta *dehşet verici* laflar da dolaşıyor. Lütfedip çaresine gayret ediniz).⁶⁸

Bu “dehşet verici” laflar büyük olasılıkla III. Selim'in tahttan indirilmesine işaret ediyordu. Nitekim isyanın dördüncü günü olan Perşembe günü ele alınan son mesele, asilerin Topkapı Sarayı'nda ikamet eden şehzadelerin güvenliğinin sağlanması konusundaki ısrarlarıyla ilgiliydi. Aynı gün öğleden sonra asiler, sarayda gözetim altında tutulan şehzade Mustafa (IV.) ve Mahmud'un (II.) güvenliğinden endişe etmeye başlamış olmalıdır.⁶⁹ Şehzadelerin güvenliğini ve bunları ortadan kaldırarak tahtın tek meşru hak sahibi hâline gelecek olan III. Selim'in girişebileceği olası suikastlara şehzadeleri korumak isteyen asiler Topkapı Sarayı'na delegeler gönderdi. Ne de olsa III. Selim'le müzakereler çoktan sona ermişti. III. Selim'in tahttan indirilmesi meselesi ertesi günün (Cuma) en önemli konusu hâline gelecekti.

III. Selim'in tahttan indirilmesine yol açan adımlara ilişkin iki farklı anlatıya rastlamak mümkündür. Bir grup yazara göre, bu karar zaten Perşembe gecesini alınmış, ertesi gün de ulema meydandaki asileri III. Selim'in tahttan indirilmesi için manipüle etmişti. En nihayetinde de şeyhülislam Ata-

⁶⁸ BOA, HAT 174/7533 (tarihsiz). İtalik kısımlar bana aittir.

⁶⁹ 1632 yılındaki isyancılar da IV. Murad'dan benzer bir talepte bulunmuştur. Asiler ayrıca can güvenliklerini temin edecek bir kefil de talep etmişlerdi.

ullah Efendi, buna yönelik fetva vermişti.⁷⁰ İkinci gruptaki anlatılar ise, III. Selim'in tahttan indirilmesinin bir komplo sonucu olmadığını ve bu görüşün Cuma günü meydanda kendiliğinden ortaya çıktığını iddia eder. Bu tip iddialara göre, şeyhülislam Ataullah Efendi, Sekbanbaşı Arif Ağa, bazı üst düzey ulema ve kıdemli yeniçeri zabitleri bir toplantı yaparak isyanı uzatmak için başka bir neden kalmadığından isyancıların dağılması ve düzenin yeniden tesis edilmesi gerektiği konusunda fikir birliğine varmıştı. Bu noktada Ataullah Efendi müdahil olarak: “Varın sergerde ve başbuğlara bir kerre suâl edin daha bir me’sûlleri var mıdır, tamam mıdır istisfâr olunsun?”⁷¹ Yeniçeri ileri gelenleri ve ardından kıdemli ulemadan bir kısmı bu yüzden meydana gönderilmiş ve asilerin elebaşlarından Bayburdî Süleyman, tahtta değişiklik arzusunu dile getiren ilk kişi olmuştur. Diğer elebaşlarının da destek vermesiyle, Şehzade Mustafa'nın tahta geçmesi yönündeki temenniler daha fazla zikredilmeye başlanmıştı. Meydana gönderilen yeniçeri ve ulema temsilcileriyle asiler arasında geçen konuşmalar konusunda kesin bir şey söylemek mümkün olmasa da, en nihayetinde Şeyhülislam Ataullah Efendi Bab-ı Ali'ye olup bitenlere dair bir haber göndermişti. Sonrasında Ataullah Efendi, bir kısım askerle birlikte “Selim'i değil, Mustafa'nın hükümdarlığını isteriz” bağrışları arasında Saray'a gitmişti.⁷² III. Selim gözetim altına alınmış ve yerine amcazadesi IV. Mustafa tahta çıkarılmıştı. Kendisinin tahta çıkış töreni 22 Ra 1222/29 Mayıs 1807 tarihinde gerçekleşti ve törenin ayrıntılarını anlatan resmî bir belgede, III. Selim'in askerlerin baskısı altında kendi isteğiyle amcazadesi lehine tahttan feragat ettiği belirtiliyordu.⁷³ III. Selim'in tahttan

⁷⁰ Ne yazık ki III. Selim'in tahttan indirilmesine yol açan fetvanın nüshası mevcut değildir. 1703 isyanındaki hal' fetvası için bkz. Stremmelaar, *Rebellion of 1703*, s. 132-3. Söz konusu fetvanın vurgusu adaletsizlik üzerinedir.

⁷¹ Derin, “Tüfengçibaşı”, s. 400.

⁷² Kethüda Said, *Tarih*, v. 102; Asım, II, s. 37.

⁷³ Törenin ayrıntıları için bkz. BOA, Sadaret Defterleri, no. 350, v. 61a-60: “Bermuktezâ-ı vakt ü hâl Sultan Selim Han ibnü's-Sultan Mustafa Han ibnü's-Sultan

indirilmesine yol açan fetva henüz bulunamamıştır. Ancak şeyhülislam, üç kadı ve diğer bazı yüksek rütbeli ulemanın kendisine karşı karar aldığı (*icma*) bir durumda, III. Selim'in tahttan çekilmekten başka seçeneği olmadığı anlaşılmaktadır.⁷⁴

Müzakereler sırasında bir şeyler ters gittiği kesindir. Daha önceki padişahlar gibi, III. Selim de isyancıların baskısına boyun eğse de, tahtını kurtaramamıştı. Elinizdeki kitabın temel iddiası, III. Selim'in tahttan indirilmesinin, intikam aşamasının bir basit bir uzantısı olmadığı; daha ziyade dönemin sosyopolitik sorunları, kitlelerin iktidardan soğuması ve son olarak da padişahın meşruiyetini onarılmaz bir şekilde zedeleyen yerel krizle yakın ilişkili olduğudur. Bu durum sonraki bölümlerde (özellikle de Altıncı Bölümde) ele alınacaktır.

İsyanın Durulma Aşaması: Af Belgesinin Çıkarılması (30 Mayıs Cumartesi - 31 Mayıs Pazar 1807)

Asilerle yeni padişah arasındaki müzakerelerin son aşaması, isyanın görünüşte sona ermesinin ardından, bu kez yeni padişahın isyancılar için af ilanı ile başladı. *Hüccet-i Şer'iyye*'nin hazırlanmasıyla sembolize edilen bu amanname, özünde asilerle yapılan müzakereler sonucunda yeni padişah tarafından çıkarılan bir aftı. 31 Mayıs 1807 tarihinde imzalanan ve *Hüccet-i Şer'iyye* olarak bilinen belge üç bölümden oluşmaktaydı: Ana metin, çeşitli memurların imzaları ve ana metnin üst derkenarındaki IV. Mustafa'ya ait hatt-ı hümayun.⁷⁵ Belgenin

Ahmed Han hazretleri zuhûr eden asâkirin iltimâs ve'l-ittifâkları ve kendü hüsn ü rızâsıyla câlis olduğu taht-ı âli-bahtını ammizâdesi olub elân saray-ı amirede olan Şehzâde Sultan Mustafa Han ibnü's-Sultan Abdülhamid Han ibnü's-Sultan Ahmed Han efendimiz hazretlerine keff-i yed ve şevketlü Sultan Mustafa Han efendimiz dahi taht-ı âli-baht üzere cülûs-ı hümayun buyurdular.”

⁷⁴ BOA, TSMA, e. 1013-74 (tarihsiz). Belgede, Halife Osman'la III. Selim'in durumu karşılaştırılır ve Halife Osman'dan farklı olarak padişahın yukarıda bahsedilen ulema icmasını takiben tahtı bırakmaktan başka seçeneği olmadığı vurgulanır.

⁷⁵ Belgenin orijinal nüshaları için bkz. BOA, HAT 339/19418 (23 Ra 1222/31

ana metninde, en başta Nizam-ı Cedid olmak üzere isyanın nedenlerini sıralanmaktadır. Dolayısıyla bu kısım isyanın genel bir değerlendirmesi olarak okunabilir. Ana metnin ikinci kısmı, yeniçerilerin sorunlara tepkisine –özellikle de III. Selim’e olan bağlılıklarını geri çekmelerine– odaklanmakta ve belgenin tesciliyle ilgili detaylarla sona ermekteydi. İmza bölümü, aralarında şeyhülislam ile kaimmakamın da bulunduğu üst düzey dinî, idari ve askerî otoriteden 44 yetkilinin imzalarını içeriyordu. İmzacılardan 37’si askeriye mensupları ve bunların ilk 30’u önde gelen yeniçeri zabiti, geri kalanlar ise kale yamaklarıydı. Belge, bir nüshasının muhafaza edilmek üzere yeniçeri ordusuna gönderileceğinin bildirilmesiyle sona eriyordu. Son olarak üst derkenardaki şerhde IV. Mustafa metni çok dikkatli biçimde okuyup onayladığını beyan ediyordu. Yeni padişah ayrıca bundan sonra “yeniçerilerin” metinde belirtilen şartlara uymaları ve verdikleri sözlere sadık kalmaları gerektiğinin de altını çiziyordu. Dolayısıyla yeniçeriler kendi sorumlulukları dışındaki önemli ya da önemsiz hiçbir meseleye karışmayacaklarına söz vermiş oluyordu. Padişah da ulema, yeniçeri ya da önde gelen yönetici seçkinlerden hiç kimsenin bu meseleden, (yani isyandan) sorumlu tutulmayacağına dair söz veriyordu. Anlaşıldığı kadarıyla asiler, bir isyana karıştıkları için kendilerini cezadan muaf tutacak yasal ve yazılı bir garanti elde etmek için inisiyatif almışlardı. Padişah da tahta yeni çıkıp iktidarını henüz tesis edemediğinden (aslında tahtını tamamen asilere borçluydu), asiler pazarlık sürecinde daha güçlü olan taraftır. Elini kuvvetlendirmek isteyen sultan ise asilerden bir daha isyan etmeyeceklerine dair yazılı bir söz almak ve düzeni yeniden tesis etmek peşindeydi.

Bu çok ilginç belge, bir dizi önemli çalışmaya konu olmuştur. Niyazi Berkes’e göre Hüccet-i Şeriyeye, Osmanlı Devleti’nin

Mayıs 1807) ve BOA, HAT 1358/53323 (23 Ra 1222/31 Mayıs 1807). Kemal Beydilli, “Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şeriyeye”, *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, 4 (2001), s. 42-8.

dinî ve seküler kanunlarını ihlal etmekteydi, zira dönemin mevcut kanunları hükümdar ile kulları arasında böyle bir anlaşmaya izin vermemekteydi. Zira kulların en büyük yükümlülüğü hükümdara azami itaat göstermekti. Beydilli ise Hücet-i Şeriyye'ye bu kadar derin bir anlam yüklemeyi ve ilgili taraflar arasında teati edilen bir amanname olarak tanımlar. Her iki yazar da aslında haklıdır. Fakat aynı belgenin farklı yönlerini vurgularlar. Gerçekten de özünde basit bir af belgesi (*amanname*) olmakla birlikte, söz konusu belgenin hükümdar ile kulları arasında yapılan bir sözleşme olduğunu ve bunun hukuki anlamını görmezden gelmek mümkün değildir. Beydilli, bir isyanın ardından af belgesi çıkarılmasının Osmanlı tarihinde görülmemiş bir olay olduğunu⁷⁶ iddia edecek kadar ileri gider, fakat bu iddiasının aksine Osmanlı Devleti'nde bu tür belgelerin çıkarılması aslında yaygın bir uygulama gibi görünmektedir. Nitekim 1632, 1703 ve 1730 isyanlarından sonra da benzer belgeler hazırlanmıştır. Tarihçi Abdi, I. Mahmud tarafından cezalandırılmaktan korkan 1730 isyanına katılanların talepleri doğrultusunda 12 Ekim 1730 Perşembe günü yasal bir belge (*Şeri hüccet*) elde ettiklerini doğrular. Belge, eski kazaskerler tarafından hazırlanıp imzalanmış ve daha sonra padişaha sunulmuştu. I. Mahmud da şu sözlerle belgeyi onaylamıştı: “yedlerine i'tâ olunan hüccet-i şer'iiyesi mûcibince amel oluna” (Kendilerine teslim edilen Hücet-i Şeriyye'nin gereğince hareket edilsin). Bunun üzerine belge, karışıklık çıkarmaya cüret edenleri yakalayıp dizdarlarına teslim edeceklerine söz veren asilere teslim edilmişti. Asiler, ayrıca 1807'de olduğu gibi devlet işlerine karışmayacaklarına dair söz de vermiştir.⁷⁷

⁷⁶ Beydilli, “Hücet-i Şeriyye”, s. 36.

⁷⁷ Abdi, *Abdi Tarihi: 1730 Patrona İhtilali Hakkında Bir Eser*, Faik R. Unat (ed.) (Ankara: TTK, 1943), s. 48; Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 169-81. 1632'deki isyanı takiben hazırlanmış bir belge bulunmaktadır. Fakat bürokratlar ile asilerin temsilcileri arasında imzalanan bu belgede temsilciler kendi silah arkadaşları arasındaki suçluları koruyacaklarına değil cezalandırılacaklarına ilişkin söz vermişlerdir. Naima, *Tarih*, I, s. 722-3.

1730 tarihli belge, 1807 tarihli Hücet-i Şeriyeye'ye kıyasla *amannname* kategorisine daha fazla uyar. İlkinde, I. Mahmud muhataplarına doğrudan bir vaatte bulunmuyor ve daha ziyade Şeyhülislam ile İstanbul kadısı asilere cezadan muafiyet vaat ediyordu. Öte yandan 1807 tarihli belge yakından incelendiğinde, bunun basit bir af belgesinden daha karmaşık olduğu ortaya çıkar. Her şeyden önce bu belge, padişah ile devlet görevlilerini ve asileri karşılıklı vaatlerle yasal bir yükümlülük altına sokan resmî bir belgeydi. Verilen söz de bizzat padişaha aitti. Dolayısıyla partiler üstü olması gereken hükümdar müzakerelere müdahil olmuş ve belgeyi üreten sürecin bir başka tarafı hâline gelmişti. Bu nokta özellikle önemlidir, zira belge merkezin yasama ve yürütme gücünü, özellikle de siyasi otorite için hayati önem taşıyan zor kullanma/yaptırım tekeline zayıflatıyordu.

Benzer bir belgenin bir sonraki örneği, II. Mahmud döneminde 1808'de imzalanan Sened-i İttifak'tır. Bu belge ile Hücet-i Şeriyeye arasında bir karşılaştırma yapmak oldukça ufuk açıcudur.⁷⁸ Sened-i İttifak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı adem-i merkeziyetçilik sürecinin ve ayanların merkezin yürütme yetkilerine galebe çalma girişiminin en açık işareti olarak kabul edilir.⁷⁹ Belge, ayanlar ile sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, şeyhülislam ile diğer bazı önde gelen devlet adamları ve ulema mensupları arasında imzalandı. Sened-i

⁷⁸ Sened-i İttifak, Alemdar Mustafa Paşa'nın girişimiyle Anadolu ve Rumeli ayanlarının bir araya gelmesiyle hazırlanmış ve 7 Ekim 1808 tarihinde imzalanmıştır. Sened-i İttifak'ın bir nüshası için bkz. Şânizâde, I, s. 75-82; Cevdet Paşa, *Tarih*, IX, s. 282-7. Sened-i İttifak hakkında bir değerlendirme için bkz. Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi* (İstanbul: Eren, 1993), s. 343-59; Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2 (1998), s. 209-22; Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions* (Stanford: California: Stanford University Press, 2016), s. 203-39; Ali Yaycıoğlu, "Sened-i İttifak (1808): Bir Entegrasyon Denemesi", *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi* içinde, S. Kenan (ed.) (İstanbul: İSAM, 2010), s. 667-711.

⁷⁹ İnalcık, "Sened-i İttifak", s. 343.

İttifak, merkezî hükümet ile yereldeki ayanlar arasında –ya da merkez ile çevre arasında– ayanların gücünü tanıyan ve bunları Osmanlı hanedanının geleceğinin bağlı olduğu bir zümre olarak kabul eden bir pazarlık sürecinin sonucu olarak görülebilir.⁸⁰ Öte yandan Hüccet-i Şeriyye, yeniçeri ordusunu bu kadar güçlü bir konuma yerleştirmez. Yeniçerileri bir Osmanlı padişahını tahttan indirebilecek güce sahip bir baskı grubu olarak kabul ederek, aslında bu gücü frenlemeye çalışır. Bir diğer fark ise diğerinin aksine Hüccet-i Şeriyye’nin çok da ileriye düşünerek hazırlanmamasıdır. Hüccet-i Şeriyye’nin arkasındaki asıl saik yeniçeri ya da asilerin olası bir takibattan kurtulma kaygıları ve padişahın da İmparatorlukta düzeni bir an önce sağlama arzusudur. Sened-i İttifak’ın ise daha ayrıntılı ve uzak görüşlü hükümler içerdiği, asker alımı ve vergilendirme gibi konularda çevrenin katılımını talep ettiği ve padişahın egemenlik hakkını ayanın himayesi altına aldığı görülmektedir.

Son bir karşılaştırma noktası olarak, Sened-i İttifak’ın iki önemli maddesine dikkat çekmek uygun olacaktır. Bir maddesi padişah ile sadrazamının imparatorlukta nihai otorite olduğuna vurguluyordu. Bu nedenle ayanlar, bu ikisinin emirlerine itaat etmeyi reddeden tüm şahıs ve gruplara karşı duracaklarını ilan ediyordu. Fakat sadrazamın kendisi kanunlara aykırı işlere karışırsa, ayanlar ona da karşı çıkabilecekti.⁸¹ Dolayısıyla Hüccet-i Şeriyye’de olası suiistimal ve kusurları düzeltebilecek bir güç olma işlevini ulema üstlenirken, Sened-i İttifak’ta bu rolü ayan üstlenmiştir. Daha da ilginç olan, Sened-i İttifak’ın ayanların gücünü yeniçeri ordusunun daha üst bir konuma yerleştirmesi ve ordunun hatalarına karşı koyacak güç grubunun da yine ayanlar olduğunu belirtmesidir. Her iki belge de aslında askerî grupların siyasete karışmasına

⁸⁰ Barkey isabetli biçimde Sened-i İttifak’ı “müzakere edilmiş bir anlaşma” olarak değerlendirir. Barkey, *An Empire of Difference*, s. 205.

⁸¹ Anlaşmanın Birinci, İkinci ve Dördüncü maddelerine bakınız.

kanuni sınırlamalar getirmeye ve isyan etme olasılıklarını kanunen sınırlamaya çalışmaktadır.

Sened-i İttifak'ın altıncı maddesi, 1807 isyanından esinlenmiş gibi görünmektedir. Nitekim, payitahtta bir yeniçeri isyanı çıkması durumunda, ayanın sadece isyanı bastırmakla kalmayıp, isyana sebep olan ordu ya da birliği ortadan kaldırmaya çalışacakları ve gelirlerinin (esâme, dirlik) ellerinden alınacağı belirtilmektedir.⁸² Ayanların merkezin zor kullanma veya yaptırım yetkisini paylaşma niyetini bir kenara koyarsak, bu madde onların gelecekte olası bir yeniçeri isyanına ilişkin tutumunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Hüccet-i Şeriyeye geçmişte yaşanmış bir olaydan sonra hazırlanmışken, Sened-i İttifak gelecekte yaşanması muhtemel olaylara yöneliktir. Sened-i İttifak'ın imparatorluğun adem-i merkezileşme sürecindeki en üst noktayı ifade ettiğini söylemek mümkündür. Hüccet-i Şeriyeye ise merkezî bürokrasinin zayıflığını ortaya koyan hukuki bir belge olarak görülebilir.

Sonuç

Genel olarak Osmanlı isyanları, özel olarak da Mayıs 1807 isyanı, uzatmalı müzakere süreçleri olarak değerlendirilebilir.⁸³ Mayıs isyanında müzakere süreci sadece padişahın tahttan indirilmesi aşamasında kesildi ve bu da isyanın Nizam-ı

⁸² Altıncı Madde şöyledir: “Âsitâne’de ocaklardan ve sâireden bir gûne fitne ve fesâd hâdis olur ise bilâistizân cümle hânedânlar Âsitâne’ye vurûda şitâb edüp mütecâsir olanların ve ol ocakın kaldırılmasına ya’ni o makule fitne ve fesâda bâdî olan sınıf veyahud şahıs tahkîk olunub eğer sınıf ise bu def’a bâ’is-i fiten olan Boğaz Kal’ası neferâtının kaldırıldığı misüllü kendüleri kahr ve tenkîl ve dirlik ve esâmileri ref’ olunmak ve eşhâsdan ise her ne tabakadan olur ise olsun bi’t-tahkîk i’dâm olunmak hususuna cümle hanedânân ve vücûh-i memâlik müte’ahhid olup ve cümle[si] Âsitâne’nin emniyetine ve istihsâl-i âsâyışine kefil olmağla bu rabitâ-i kaviyye ne makule esbâba tevakkuf eyler ise istihsâline bi’l-ittifâk ve ale’-d-devâm ikdâm ve gayret oluna.” Bkz. Akyıldız, “Sened-i İttifak”, s. 219-20.

⁸³ Örneğin 1688’de Sultan Selim Camii vaizi ve Celvetî sufililerinden Atpazarî

Cedid'in yarattığı sancılardan çok III. Selim'in genel meşruiyet kriziyle ilişkili biçimde açıklanabileceğine delalet eder. III. Selim'in tahttan indirilmesinin ardından isyancılar, yeni iktidar karşısında kendilerini güvenceye almak için yeni padişahla yeni bir müzakere aşamasına girdiler ve cezadan muafiyeti sözü veren bir af belgesinin çıkarılmasını sağladılar. Hüccet-i Şeriyeye'nin hazırlanma nedenlerinden biri, askerî sınıfların gelecekte merkezin siyasetine karışmasını önlemektir ve belgede gelecekteki hataları düzeltme görevinin ulemaya ait olduğunun altı çiziliyordu.

Mayıs isyanından sonra gerçekleşen Alemdar Mustafa Paşa'nın darbesi⁸⁴ ve Alemdar Vakası⁸⁵ yukarıda bahsedilen isyancı teamüllere uymaz, zira bu olaylardaki iletişimsel dinamizm daha sınırlıdır. Alemdar Mustafa Paşa'nın darbesinin amacı, eylemin önde gelen isimlerinin beklentilerini karşılamaktan ziyade, III. Selim'i yeniden tahta geçirmek ve IV. Mustafa ve adamları da dâhil olmak üzere Mayıs 1807 isyanının asi kadrolarını ortadan kaldırmaktır. Alemdar Mustafa Paşa, II. Mahmud'u tahta çıkararak ve kendisinin sadrazam olarak atanmasını sağlayarak amacına kısmen ulaştı. Bu süreçte IV.

Seyyid Osman Efendi isyancıların isteği üzerine bu görevi yerine getirmiştir. Yi, "Rebellion of 1688", s. 121-2.

⁸⁴ Alemdar Darbesi, Alemdar Mustafa Paşa'nın yardımıyla II. Mahmud'un Osmanlı tahtına oturtulmasına yol açan bir dizi olaya işaret eder. O sırada Tuna seraskeri ve Ruscuk ayanı olan Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim yanlısı bazı bürokratlarla iş birliği yaparak III. Selim'i yeniden Osmanlı tahtına getirmek amacıyla başkente yürümüştü. Paşa Topkapı Sarayı'na girmeye çalışırken, IV. Mustafa da kendisine alternatif olabilecek padişah adaylarını ortadan kaldırmak için III. Selim ile Şehzade (II.) Mahmud'un öldürülmesini emretti. Alemdar Mustafa Paşa, II. Mahmud'u kurtarmayı başarıp tahta oturturken, IV. Mustafa sarayda gözetim altında tutulmaya başlandı. Daha fazla ayrıntı için bkz. Aysel Yıldız, "III. Selim'in Katilleri", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXI (2008), s. 55-92.

⁸⁵ Alemdar Mustafa Paşa sadarettayken, IV. Mustafa'nın yandaşlarını tasfiye etme ve III. Selim'in tahttan indirilmesine ve ölümüne karışan suçluları cezalandırma işine girişti. Bir yandan da yeniçerilerin ekonomik gücünü ve toplumsal itibarını azaltmaya çalıştı. Bir dizi karmaşık gerilim en nihayetinde başkentte Alemdar Vakası denilen bir yeniçeri isyanına yol açtı (15 Kasım 1808) ve Sadrazam ile destekçilerinin ölümüyle sonuçlandı. Daha fazla ayrıntı için bkz. Yıldız, "A City Under Fire".

Mustafa verdiği sözleri tutmayıp, Kabakçı Mustafa ve yoldaşlarını cezalandırdı. Nizam-ı Cedid ordusunu Sekban-ı Cedid adı altında yeniden kurması ve geleneksel ordunun çıkarlarını kısıtlama politikaları, Alemdar Mustafa Paşa'yı başkentteki muhalif kamplarla doğrudan karşı karşıya getirdi. Bu durumda da yeniçeriler sadrazamla müzakere etmeye yanaşmadılar. Derin bir husumetle hareket ederek, en başından itibaren paşayı ve belli devlet ricalini ortadan kaldırmaya çalıştılar. Alemdar Mustafa Paşa'ya karşı başarısızlıkla sonuçlanan ilk suikast girişiminin ardından yeniçeriler Bab-ı Ali'yi basıp ateşe verdi. Her iki olayın da arkasındaki saik iletişimden ziyade hedefe konan kişilerin ortadan kaldırılmasıydı. Alemdar Vakası'nın ardından çıkan iç savaşta ne merkez ne de karşıt grup iletişime açıldı ve sonuç olarak payıthat İstanbul'daki ölüm ve yıkım Mayıs isyanından çok daha fazla oldu. Oysaki III. Selim'in iletişime açık ve gayet uzlaşmacı tavrı, başkentten karşıt gruplar arasındaki silahlı çatışmaların merkezi hâline gelmesinin önüne geçmişti. Mayıs 1807 isyanının kargaşasının başkentten diğer kamusal alanlarına ya da semtlerine sıçramaması da bir başarı olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık Alemdar Vakası'nda merkezin uzlaşmaz politikası, çatışmaların Sekban-ı Cedid kışlalarının bulunduğu Üsküdar ile Beşiktaş'a sıçramasına neden oldu ve şiddet olayları ve yağmalar bu çatışmaları takip etti. Hepsi bir yıl içinde gerçekleşen isyan, darbe ve iç savaş siyaset aygıtını felç etti ve devlet idaresinin işlemez hâle gelmesine yol açtı.

İKİNCİ BÖLÜM

MAYIS 1807 İSYANININ KULUÇKA DÖNEMİ

Devrimi mümkün kılan, açlıkla öfkenin birleşmesidir.”¹

Giriş

Turchin ve Nefedov’un seküler döngüler modeline göre, 1770’lerden 1820lere kadar dönem adem-i merkezîyetçi eğilimler, elitler arası çekişmeler, içeride istikrarsızlık ve dışarıda zayıflık, azalan nüfus ve iç savaşların yaşandığı *dağılma evresine* karşılık gelir.² Halkın huzursuzluk içinde olduğu bir ortamda, 1760’larda ciddi bir ekonomik durgunluk baş göstererek kıtlık, işsizlik ve yerel imalat sanayinin gerilemesine yol açmıştır. Aynı dönem ayrıca kötü hasatları tetikleyen ve nüfusun azalmasında rol oynayan 18. yüzyılın ortalarındaki iklim şokları ve doğal afetlerle şekillenen dünya genelindeki bir çevre krizine de denk düşer. Tüm bunların toplumsal huzursuzluklarla elbette yakından ilişkisi vardır. Tam bu noktada 1780’ler ile 1790’lardaki Devrimler Çağı’nın ve 1820’lerdeki devrimlerin, normalin altında seyreden hava sıcaklarının sonrasına yaşandığını hatırlatalım. Osmanlı İmparatorluğu açısından da aynı dönemler ciddi bir mali krize tanıklık etti. III. Selim döneminde zirveye ulaşan büyük şehirlere kitlesel

¹ Simon Schama, *The Citizens: A Chronicle of the French Revolution* (New York: Random House, 1989), s. 307.

² Turchin ve Nefedov, *Secular Cycles*, s. 20.

göçle bu kriz daha da derinleşti. 18. yüzyıl sonlarında nüfusun hem yatay hem de dikey olarak hareketliliği, özellikle merkezdeki mevcut toplumsal yapıları bozarak büyük bir kent yoksulları kesimi yarattı. Devletin devalüasyon, iâşe sisteminin merkezileştirilmesi ve “finansmanı kıt” imparatorluğun nakit gelir kaynaklarını arttırarak krizden çıkmaya yönelik stratejileri, krizden olumsuz anlamda en çok etkilenen toplumsal kesimlerin (askeriye, bürokrasi ve dinî zümreler) sayısını daha da artırdı.

Bu bölüm, 1807 isyanının sosyoekonomik arka planını inceleyerek isyanı küresel bir bağlama oturtmaya çalışmaktadır. Küresel krizin nedenlerine odaklanılan ilk kısmında, krizin toplumsal etkilerini (göç, eşkıyalık, artan toplumsal hareketlilik, kent yoksullarının sayısındaki artış) ile ekonomik etkilerini (kentlerdeki iâşe sisteminin yetersiz hâle gelmesi, yükselen fiyatlar, artan hoşnutsuzluk, gıda isyanları) analiz edilmeye çalışılmaktadır. Takip eden kısımda, krizin Osmanlı maliyesi üzerindeki etkilerine, bütçe açığındaki artış ve bunları hafifletmek için başvurulmuş ve çoğunlukla etkisiz kalan tedbirlere (devalüasyon, iç borçlanma, toprak düzeninde değişiklik) odaklanmaktadır. Çoğunlukla tarımdaki krizlerin tetiklediği finansal krizler ve hükümetlerin savaş döneminde bu tip krizlerle baş edemesi gibi sorunlar biraraya gelerek eski rejimlerin meşruiyetinin zayıflatır.³ Nitekim Fransa’nın mutlakiyetçi monarşisi de, genellikle Fransız Devrimi’nin ilk nedeni olarak gösterilen benzer bir mali krizle karşı karşıya kalmıştı.⁴ İsyanlara zemin hazırlayan açlık ve öfkeydi.

³ Bayly, *The Birth of the Modern World*, s. 86-7.

⁴ Thomas J. Sargent ve François R. Velde, “Macroeconomic features of the French Revolution”, *Journal of Political Economy*, 103/3 (1995), s. 474-518; David R. Weir, “Les Crises économiques et les origines de la Révolution française”, *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 46/4 (1991), s. 917-47; E. Nelson White, “Was there a solution to the Ancien Régime’s financial dilemma?”, *The Journal of Economic History*, 49/3 (Eylül 1989), s. 545-68.

Geç 18. Yüzyıl Krizi ve Osmanlı İmparatorluğu

Daha önce de belirtildiği üzere, Devrimler Çağı'ndan önce aşırıya varan iklim olayları yaşanmıştı. 1791 yılının çok güçlü bir El Niño yılı olduğu⁵ ve El Niño-Güney Salınımı'nın (ENSO) dünyanın çeşitli bölgelerinde iklim anomalileri ve buna bağlı sağlık sorunları yarattığı bilinmektedir. ENSO, 1658-88, 1789-93 ve 1876-7 yılları da dâhil olmak üzere Avrupa'yı birçok kez etkiledi. Nitekim, 1788-93 ENSO'su küresel bir etki yaratarak Avustralya, Güney Afrika, Güney Asya, Çin, Atlantik, Karayipler ve Meksika'da kuraklık ve kıtlıklara neden oldu.⁶ Akdeniz havzasında özellikle 1780 ve 1793 yılları arasında kurak kışlar yaşandı. Bu felaketlere, atmosfere salınan yüksek miktarda sülfür dioksit nedeniyle Avrupa'nın batı taraflarında binlerce insanın ölümüne neden olan İzlanda'daki Laki Yanardağı'nın 1783-84'teki patlamasını da eklemek gerekir. Yoğun toz bulutları hem Avrupa hem de Asya'da iklimi etkileyerek Avrupa'da olağanüstü soğuk kışların yaşanmasına ve Asya'da muson yağmurlarının zayıflamasına neden oldu. Laki Yanardağı'nın neden olduğu toz bulutları ayrıca Kuzey Afrika'da ciddi bir kuraklığa yol açtı. İlaveten, 1790 ile 1830'lar arası dönem Küçük Buzul Çağı'nın son evresine tekabül eder. Azalan güneş lekesi aktivitesi çeşitli bölgelerde sert kışlara yol açtı ve yıllara göre iklim değişiklikleri daha da şiddetli oldu.⁷ Bu iklim anomali-

⁵ Michael E. Mann, R.S. Bradley ve M. K. Hughes, "Global scale temperature patterns and climate forcing over the past six centuries", *Nature*, 392 (1998), s. 779-87.

⁶ Richard Grove, *Ecology, Climate and Empire: Colonialism and Global Environmentalism* (Cambridge: The White Horse Press, 1997), s. 124, 126, 133, 142; Richard Grove, "Global impact of the 1789-93 El Niño", *Nature*, 393 (1998), s. 318-19; XiuQi Fang, L. Xiao ve Z. Wei, "Social impacts of the climatic shift around the turn of the 19th century on the North China Plain", *Science China Earth Sciences*, 6/56 (2013), s. 1044-58.

⁷ Avrupalılar için 1805 ile 1826 yılları arası Küçük Buzul Çağı'nın en soğuk yılları olmuştur. Çin için (özellikle de kuzeyinde) 1780-1810 yılları arasındaki soğuk dönem, genel olarak hızlı bir soğuma dönemine karşılık gelmiştir. Fang

leri dünya genelinde yaşam standartlarını düşürdü, tarımsal üretimi kökten etkiledi, yetersiz beslenmeye neden oldu ve insanları hastalık ve salgınlara karşı daha savunmasız bıraktı. Son olarak önceki yüzyıllarda yaşanan nüfus artışı kuzey Çin ve Avrupa’da (Fransa ve Almanya) ormansızlaşmaya ve toprak erozyonuna neden oldu ve bir Avrupa musonu (kısa süreli şiddetli yağışların ardından uzun süren kuraklık mevsimleri) yarattı.⁸

Çok az bölge ekolojik istikrarsızlık ve seküler döngülerin bir araya gelerek oluşturduğu durumdan muaftı. Uzak Doğu’da Japonya (1780’ler) ve Çin (1790’lar), aşırı nüfus artışı, doğal afetler, bölgesel kıtlıklar, hastalıklar, halkın huzursuzluğu ve isyanlarıyla karşı karşıya kaldı.⁹ Özellikle Çin’in kuzeyinde yer alan Zhili şok edici bir tarımsal krizle karşı karşıyaydı. 1801 hasadı, normal yıllık hasadının yalnızca yüzde yirmi beşiydi (son 300 yılın en düşük hasadı) ve bu azalmaya aynı yıl yaşanan büyük sel felaketi neden olmuştu.¹⁰ Batı Avrupa’nın nispeten daha gelişmiş (fakat ağırlıklı olarak hâlen tarıma dayalı) ekonomileri de bu döngülerden kaçamadı ve dünyanın geri kalanı gibi ekonomik geçim krizlerinden mustarip olmaya devam etti. Fransa’da son 70 yılın en yüksek ekmek fiyatlarına neden olan kötü hasatlar görüldü. 1788 hasadı kötü bir hasat yılı olan 1787’den bile daha feciydi. Bu yıllardaki sert kışları fırtınalar ve seller takip etti. 1788

ve diğerleri, “Social Impacts”, s. 1050-52. Laki Yanardağı patlaması, yarattığı küresel etkiler ve bu patlamanın Osmanlı Mısırı üzerindeki özel etkisine dair mükemmel bir çalışma için bkz. Alan Mikhail, “Ottoman Iceland: a climate history”, *Environmental History*, 20 (2015), s. 262-84.

⁸ Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy* (Princeton: Princeton University Press, 2000), s. 56-7, 224-34. Pomeranz’a göre patates yetiştiriciliği, ekolojiye dair artan bilgiler ve kömür krizin aşılmasına yardımcı olmuştur (s. 57-68). Çin ise ekolojik baskılar ve tarım krizi açısından daha iyi durumdaydı (s. 241).

⁹ Leonard Blussé, *Visible Cities: Canton, Nagasaki and Batavia and the Coming of the Americans* (Cambridge: Harvard University Press, 2008), s. 6; Philip A. Kuhn, *Origins of the Modern Chinese State* (Stanford: Stanford University Press, 2002), s. 4-7.

¹⁰ Fang ve diğerleri, “Social impacts”, s. 1051.

yazının başlarında şiddetli bir kuraklık ve 1788-89'da bir başka sert kış daha yaşandı.¹¹ Fransa yetersiz yağış alırken, İngiltere'de 1788 yılı kurak geçti. Neticede, Londra'daki buğday fiyatları 18. yüzyıl boyunca sürekli yükseldi (1736, 1740, 1756-58, 1766-68, 1772-73, 1775, 1777 ve 1793-99'da fiyatlar sıçradı).¹² Bir yazarın belirttiği üzere, "18. yüzyıl sonu İngilteresi Malthusçu bir kâbus için son derece uygun bir ülkeydi."¹³

Alan Mikhail, "İzlanda'da bir yanardağ patladı ve Osmanlı Mısırı'nda insanlar açlıktan öldü" diyerek çevre tarihinin küresel bağlantılarını vurgular.¹⁴ Gerçekten de tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu için de bu dönem salgın hastalıkların, iklimsel zorlukların ve doğal afetlerin yaşandığı bir dönemdir. Dahası bu iklimsel istikrarsızlıktan önce hızlı bir nüfus artışı dönemi yaşanmış, bu da yaşam standartları üzerinde olumsuz etkiler yaratarak yüksek ölüm oranları, yetersiz beslenme, salgın hastalıklara sebebiyet vermiş ve ücretlerin düştüğü bir dönemde gıda fiyatlarının artmasına neden olmuştu.¹⁵ Aslında 17. yüzyıldaki krizden sonra demografik toparlanma çok yavaş bir seyir izlemiş ve nüfusun kriz öncesi seviyeye ulaşması son derece uzun bir zaman almıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1830'lardaki 25-30 milyonluk nüfusu 1590'lardaki nüfusundan daha azdı.¹⁶ Öte yandan 18.

¹¹ Sert bir kışın ardından gelen dolu fırtınası ve şiddetli kuraklık ve aynı yıl (1788) yaşanan sel felaketi, ertesi yıl ekmek sıkıntısı yaşanmasına neden olmuştu. Schama, *The Citizens*, s. 303-4.

¹² George Rudé, "The London mob of the eighteenth century", *The Historical Journal*, 2/1 (1959), s. 12, 16-17.

¹³ Roger Wells, *Wretched Faces: Famine in Wartime England 1793-1801* (Londra: Breviary Stuff Publications, 2011), s. 12.

¹⁴ Mikhail, "Ottoman Iceland", s. 262.

¹⁵ Daha fazla ayrıntı için bkz. Turchin ve Nefedov, *Secular Cycles*, s. 7.

¹⁶ 1595-1718 yılları arasında Osmanlı Balkanlarında nüfusun yavaş yavaş yeniden toparlanması süreci için bkz. Traian Stoianovich, "The conquering Balkan Orthodox merchant", *The Journal of Economic History*, 20/2 (1960), s. 249-51; Traian Stoianovich, "Land tenure and related sectors of the Balkan economy, 1600-1800", *The Journal of Economic History*, 13/4 (1953), s. 399. Stoianovich uzun savaşlar, hastalıklar ve Müslüman nüfusun cinsel pratiklerinin üreme

yüzyılın başlarında yaşam koşullarında mütevazı bir iyileşme oldu. Fakat bu iyileşme, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılın ortalarından sonra 1550-1650 modellerini tekrarlamaya başlayan yeni bir kriz evresinin içine girmesine kadar sürdü.¹⁷

18. yüzyılın sonu Osmanlı İmparatorluğu'na dair gözlemler yapan William Eton, ülkede “hızlı” bir nüfus azalması yaşandığını belirtir ve bunun temel nedenleri arasında salgın hastalık, toplumsal kargaşa (özellikle Anadolu'da) ve kıtlıkları zikreder. Eton'a göre nüfustaki düşüş, 1757-70 döneminde çok yoğundu. Yazar, bir asır öncesinin aksine “birkaç yıl önce gayet kalabalık olan Suriye'nin tüm kıyılarının şimdi neredeyse bir çöl olduğunu” belirtir.¹⁸ 1715-19 yıllarında yazan Pellegrin, Mora'da 80 köyün varlığından bahsederken, 19. yüzyılın başlarında Chateaubriand aynı yerde ancak beş ya da altı köy olduğunu söyler.¹⁹ Görünen odur ki bu dönemde doğal nüfus artışı hızı, hastalıklardan kaynaklanan yüksek ölüm oranlarına ayak uyduramamıştı. İstanbul'dan ilginç bir örnek bu durumun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir. III. Mustafa dönemine ait bir ruznâme yazarı, 1767'den 1776'ya kadar kendi ailesinden ya da komşularından altı bebeğin doğum tarihlerini kaydetmiştir. Notlarından anlaşıldığına göre bunlardan sadece biri hayatta kalmıştı.²⁰ 1790'ların sonunda

güçlerinin azalmasında önemli faktörler olduğunu, Ortodoks tebaanın ise 1700-1800 yıllarında hafif bir toparlanmadan geçtiğini belirtmektedir.

¹⁷ Jack A. Goldstone, “Cultural orthodoxy, risk and innovation: the divergence of East and West in the early modern world”, *Sociological Theory*, 5/2 (1987), s. 125.

¹⁸ William Eton, *A Survey of the Turkish Empire* (Londra: T. Cadell and W. Davies, 1798), s. 263, 276.

¹⁹ François A. de Chateaubriand, *Travels in Greece, Palestine, Egypt and Barbary during the Years 1806 and 1807*, 2 cilt, Fransızcadan İngilizceye çeviren: F. Shoberi, (Londra: Henry Colburn, 1812), I, s. 105.

²⁰ Yazar sadece bir ölümün nedenini çiçek hastalığı (*petite vérole*) olarak belirtirken, diğer ölümler için herhangi bir sebep göstermemiştir. *Osmanlı-Harbi Esnasında Bir Şahidin Kaleminden İstanbul, 1769-1774*, Süleyman Göksoy (ed.) (İstanbul: Çamlıca, 2007), s. 86-7.

bir başka yazar ise İstanbul'u harap edenin savaştan ziyade veba olduğunu ve şehir nüfusunun azaldığını belirtmekteydi.²¹

İmparatorluğun pek çok bölgesinde benzer bir eğilim söz konusuydu. 18. yüzyılın ilk yarısındaki ekonomik refahı, ekonomik kriz izledi.²² Bu dönemde sanayi sektöründe önemli düşüşler yaşandı. 18. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'daki keten üretimi, Tuna havzasındaki yünlü ve pamuklu dokumalar ve Serez'deki boyama ve basma sektörü bu durumun örnekleriydi. Aynı dönemde Trabzon, Tokat ve Varna'nın yanı sıra Kavala, İstanbul ve Tuna'nın gümrük gelirlerinde neredeyse tam bir durgunluk yaşandı. Selanik ve İzmir gibi birkaç yerde dış ticaret sayesinde büyüme kaydedilse de²³ ülkenin çoğu yerinde dış ticaret de durgunlaştı, ki bu durum her zaman Batılı güçlerin ticari üstünlüğüyle ilgili olmak zorunda değildir.

Salgın hastalıklar, doğal afetler ve iklim değişiklikleri Os-

²¹ Olivier, *Travels*, I, s. 157.

²² Benzer eğilimler ve Avrupalı güçlerin Mısır'daki yayılmasının olumsuz etkileri için bkz. Daniel Crecelius, "Egypt in the eighteenth century", *The Cambridge History of Egypt* içinde, II, M. W. Daly (ed.), s. 60-82.

²³ Daniel Panzac "International and domestic trade in the Ottoman Empire during the 18th century", *International Journal of Middle East Studies*, 24/2 (Mayıs 1992), s. 192; Mehmet Genç, "A study of the feasibility of using eighteenth-century Ottoman financial records as an indicator of economic activity", *The Ottoman Empire and the World-Economy* içinde, H. İslamoğlu-İnan (ed.) (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), s. 345-73; Mehmet Genç, "18. Yüzyılda Savaş ve Ekonomi", *Osmanlı İmparatorluğu'da Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken, 2000), s. 212; Mehmet Genç, "17-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Devlet ve Ekonomi*, s. 272-92. Selanik, 1810'larda bile artan nüfusu ve genişleyen ticaretiyle dikkat çeker. Şehirdeki temel sorun aşırı vergilendirme, ordunun iasesi ve tahıl üzerindeki spekülasyonlarla ilgili gibi görünmektedir. Mark Mazower, *Salonica: City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430-1950* (New York: Alfred A. Knopf, 2005), s. 114-15. Selanik'teki değişimin iç ve dış dinamikleri için bkz. İrfan Kokdaş, "When The Countryside is Free: Urban Politics, Local Autonomy and the Changing Internal Social Structure in Ottoman Salonica, 1740-1820", Yayınlanmamış Doktora Tezi (State University of New York at Binghamton, 2013). İzmir'deki uluslararası ticaret için bkz. Elena Frangakis-Syrett, "The economic activities of Ottoman and Western communities in eighteenth century İzmir", *Oriente Moderno, Nuova Serie*, 18, 79/1 (1999), s. 11-22.

manlı İmparatorluğu'nu ağır bir şekilde vurdu. Özellikle Anadolu, Kuzey Irak ve Suriye'de kuraklık 1757 ve 1758 yılları arasında aşırı seviyelere ulaştı.²⁴ Suriye ile Filistin'deki kuraklık (1785) ve Irak ile Suriye'deki sert kışlar (1778-79) tarımsal üretimi büyük ölçüde azalttı, süregiden istikrarsızlığı daha da artırdı. Beklenmedik aşırı soğuklar birçok bölgeyi harap etti. 1757'de Dicle Nehri bile dondu. Girit, Makedonya, Halep, Bağdat, Kahire, Trablus ve Diyarbakır ve Suriye'de çekirge istilaları, kötü hasatlar, gıda eksikliği ve kıtlıklar gözlendi.²⁵ Bu koşullar Diyarbakır, Musul ve Mardin'de fiyat artışlarına yol açtı.²⁶ Buğday krizleri ve yiyecek kıtlığı Selanik'te sıradan hâle geldi ve birkaç ekmek isyanına (1720, 1740, 1753 ve 1789'da) yol açtı. Salgın hastalıklar halkın çektiği acıları daha da artırdı. Veba 1784'te Makedonya, Bulgaristan, Sırbistan, Bosna, Tunus, Mısır, Cezayir ve Suriye'yi vurarak ülkede yayılmaya başladı, 1785'te veba salgını daha da hızlandı ve ertesi yıl imparatorluğun pek çok vilayetine yayıldı.²⁷ Selanik, 1679 ve 1814 yılları arasında binlerce insanın hayatına mal olan ve nüfusun yüzde 16 ila 20'sini süpüren birkaç veba dalgasının kurbanı oldu.²⁸ Aynı hastalık, 1719'da Halep'i (1719 ve 1760 yılları arasında dört ayrı veba salgını yaşan-

²⁴ Daniel Panzac *La Peste dans l'empire ottoman (1700-1850)* (Leuven: E. Peeters, 1985), s. 41-3. Tüm bunların ardından hastalıklar baş göstermiş ve bölgeden göçler olmuştur.

²⁵ Canbakal, "Political unrest in the 18th century", s. 48. İzmir'de toplam 35 veba dalgası tespit edilmiştir. 19. yüzyılda Anadolu'da imparatorluğun farklı kentlerinde yaşanan kuraklık ve çekirge istilaları için bkz. Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)* (İstanbul: Libra, 2010), s. 89-92.

²⁶ Guillaume A. Olivier, *Voyage dans l'empire othoman, L'Égypte et la Perse* (Paris: Agasse, 1807), cilt 4, s. 436-7. Alıntılıandığı çalışma için: Charles Issawi, *The Fertile Crescent 1800-1914: A Documentary Economic History* (Oxford: Oxford University Press, 1988), s. 96. Panzac bu felaketlere 1759 depremini ve 1760-2 vebasını da ekler (*La Peste*, s. 43); Mesut Aydınar, "Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv Belgeleri Işığında XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır ve Çevresinde Meydana Gelen Büyük Kıtlık ve Tedbirler, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi*, 19 (2007), s. 123-38.

²⁷ Panzac, *La Peste*, s. 66-77.

²⁸ Mazower, *City of Ghosts*, s. 108-10. Ayrıca bkz. Panzac *La Peste*, s. 359.

dı), 1800’de Musul’u, 1833 ile 1834’te Bağdat’ı ve 1847’de Şam ile Bosna’yı vurdu.²⁹ Selanik, nüfusunun önemli bir kısmını salgın nedeniyle kaybederken, İskenderiye’de benzeri görülmemiş bir demografik felaket yaşandı.³⁰ Anadolu’da İzmir 18. yüzyıl boyunca nüfusunun büyük kısmını kaybetti. Diyarbakır’da kıtlığı salgın hastalıklar izledi ve 1756-58, 1762-63 ve 1799-1805 dönemlerinde çarpıcı bir nüfus kaybı yaşandı. Bir veba salgını da dâhil olmak üzere 1712’de, 1757-62’de ve 1789-1800’de yaşanan doğal afetler Diyarbakır’da çarpıcı bir nüfus kaybına yol açacak kadar şiddetliydi.³¹ Elias Habeschi’nin verdiği bilgiye göre, bölgedeki karışıklıklar ve nüfusun azalması nedeniyle, Diyarbakır’ın zengin madenleri eski yıllardaki üretiminin sadece altıda biri kadar üretilabiliyordu.³² 1799-1800 yılları arasında yaşanan veba salgını bölgeler arası alışverişe de zarar vererek şehirdeki gümrük vergilerinden elde edilen gelirin azalmasına neden oldu.³³ Aynı salgın 1701 ile 1750 yılları arasında İstanbul’u 37 kez, 1751 ile 1800 yılları arasında ise 31 kez vurdu ve son dalga kent nüfusunu yüzde 20 gibi yıkıcı bir oranda azalttı.³⁴ Salgın

²⁹ Issawi, *The Fertile Crescent*, s. 99; Roger Owen, *The Middle East in the World Economy 1800-1914* (Londra: I. B.Tauris, 2002), s. 7.

³⁰ Daniel Panzac, *Population et santé dans l’empire ottoman (XVIIIe–XXe siècles)* (İstanbul: ISIS, 1996), s. 35: “İzmir’de 18. yüzyıl boyunca veba salgınlarının neden olduğu yoğun ölümler nedeniyle yaşanan toplam can kaybı en iyi ihtimalle tüm şehrin nüfusuna eşitti.” Ayrıca bkz. s. 54.

³¹ Ariel Salzmann, “Measures of Empire: Tax-Farmers and the Ottoman Ancien Régime, 1695-1807”, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Columbia Üniversitesi, 1995), s. 294, 306; Issawi, *The Fertile Crescent*, s. 99. 1712 yılında, kale muhafızlarının çoğu öldüğü için, Diyarbakır valisi merkezden yeni askerler istedi. Vebanın ikinci dalgasında yaklaşık 50.000 kişinin öldüğü anlaşılmaktadır. İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)* (Ankara: TTK, 1995), s. 110.

³² Elias Habesci, *The Present State of the Ottoman Empire* (Londra: R. Baldwin, 1774), s. 215-16.

³³ Yılmazçelik, *Diyarbakır*, s. 110; Salzmann, *Measures of Empire*, s. 307.

³⁴ Panzac La Peste, s. 198, 359. Baron de Tott, kıtlığın ardından Bit Pazarında giysilerin yeniden kullanılmasının hastalığın yayılmasını hızlandırdığını ve 150.000 kişinin ölümüne neden olduğunu belirtmektedir. François de Tott, *Memoirs of Baron de Tott, Containing the State of the Turkish Empire and the*

1778'de İstanbul'daki ekonomik hayatı neredeyse sona erdirdi. Vebanın yanı sıra dizanteri, çiçek hastalığı ve raşitizme de imparatorluk genelinde yaygın biçimde rastlanmaktaydı.³⁵

Genişleme aşamasının sonunda, toprağın aşırı işlenmesi, kötü hasat, salgın hastalıklar, kıtlık ve düzensizlik nedeniyle, kırsal bölgelerle kaybedilen topraklardaki fazla nüfus şehirlere göç etmeye başladı. 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, ekili arazilerin büyük ölçüde azalması beraberinde nüfusun azalmasını getirmişti.³⁶ Bu bile tek başına gıda iâşesini zora sokan bir durumken, merkezî idarenin bir yandan ordunun iâşesi için artan talepleri bir yandan da ihracattaki artışlar durumu iyice kötüleştirdi. Yerel tekeller ve rekabetler ekonomik durumu daha da zorlu hâle getirdi ve uzun vadede adem-i merkeziyetçi eğilimleri de tetikledi.³⁷

1757-58 yıllarında salgın hastalıkların ve kötü hasatların yol açtığı büyük yoksulluk, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da büyük göçlere neden oldu. Kötü hasatlar, salgın hastalıklar ve çekirge istilalarının ardından (ve ayrıca artan vergiler ve memurların suiistimalleri nedeniyle) Diyarbakır'daki birçok köylü topraklarını terk etti.³⁸ Eton, 18. yüzyılın sonlarında

Crimea During the Late War with Russia, 2 cilt, 2. Baskı (Londra: G. G. J. & J. Robinson, 1786), I, s. 36-44.

³⁵ 1800'lerde bu hastalıklara dair ayrıntılı açıklamalar için bkz. William Wittman, *Travels in Turkey, Asia Minor, Syria and Across the Desert into Egypt During the Years 1799, 1800 and 1801* (Londra: Richard Philips, 1803).

³⁶ Charles Issawi (ed.), *The Economic History of the Middle East 1800-1914: A Book of Readings* (Chicago: University of Chicago Press, 1966), s. 3.

³⁷ Basil C. Gounaris, "Reassessing wheat crises in eighteenth-century Thessaloniki", *The Historical Review*, 5 (2008), s. 41-65; Mazower, *City of Ghosts*, s. 96-100. Bu dönemde Diyarbakır'da bir vezirin yoğun yiyecek talepleri ve imparatorlukta yaygın teamül için bkz. BOA, MD, hüküm no. 159, 303/2. Alıntı yapılan çalışma için: Aydıner, "Büyük Kıtık", s. 132. Mikhail, kıt kaynaklar üzerindeki rekabetin, yerel eşrafın 1789 ortalarında toplumsal karışıklık ve düzensizlik içindeki kırsal bölgelerde iktidarı ele geçirmelerine ve pekiştirmelerine yol açtığını belirtir. Mikhail, "Ottoman Iceland", s. 273-5.

³⁸ Daha fazla ayrıntı için bkz. Salzmänn, *Measures of Empire*, s. 293-303. Bazı köylüler tarafından İstanbul'a gönderilen arzuahallerde, aşırı vergilendirme ve anlaşmazlıklar, avarız, malikane ve *salıyaneler*den şikâyet ediliyordu. Devletin bölgedeki krize çözüm yolları için bkz. Aydıner, "Büyük Kıtık", s. 127-37.

Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusun azalma nedenleri arasında veba, düzensizlik, salgın hastalıklar ve kıtlık, valilerin açgözlülüğü ve kıtlığı takip eden hastalıklar da dâhil olmak üzere Asya'ya özgü felaketleri sayar.³⁹ Halep'teki Fransa konsolosu 1 Eylül 1757 tarihli raporunda bölgede ileri seviyede kıtlığa gözlemlediğini belirtir durumu şöyle anlatmıştır:

Musul, Diyarbakır ve Urfa'da da durum aynı. Bu şehirlerin sakinlerinin büyük çoğunluğu buraları terk etti ve şu ya da bu yere dağıldı. Bir ay önce büyük bir kısmı buradan geçti, anneler ve babalar neredeyse tüm çocuklarını ve özellikle de kız çocuklarını kelle başına iki, bir ve yarım kuruştan daha az bir fiyata sattılar. Böyle bir çaresizlik daha önce hiç görülmemiştir (*aussi à Mossoul, Diarbekir et Orfa, la plus grande partie des habitants de ces villes les ont abandonnées, et se sont dispersés d'une côté et d'autre. Il en passa en ici un grand nombre il y un mois, les Pères et les Mères vendirent presque tous leurs enfants et surtout les filles à deux, une, et moins de demi-piastre par tête; jamais on n'a vu une telle désolation*).⁴⁰

Halk ve merkezî otoriteler için bir kriz olsa da, bu stagflasyon dönemi bazı seçkin gruplar için saadet devrine dönüştü.⁴¹ Taşra ve merkezdeki seçkinlerin hızla azalan üretim fazlası (toplam üretim ile geçim için gerekli olan arasındaki fark) üzerindeki mücadelenin de çoğu bölgedeki kırsal yaşamın döngüsünü bozduğu açıktır. Tarımsal ürünlerin artan fiyatları ve 18. yüzyılda toprağın artan değeri nedeniyle, toprağa hücum ve spekülatif toprak sahipliğinde artış oldu.⁴² Malikâne

³⁹ Eton, *A Survey of the Turkish Empire*, s. 263-4. Eton'un Kahire, Musul, Diyarbakır, Mardin, Bağdat, Ankara, İzmir ve İstanbul'daki nüfus azalmasına ilişkin hesaplamaları için bkz. s. 275-92. Hastalıkların nüfusun azalması ve göç üzerindeki etkisi ve bunların ekonomi üzerindeki etkileri için bkz. Panzac, *La Peste*, s. 380-407.

⁴⁰ Panzac, *La Peste*, s. 43.

⁴¹ Turchin ve Nefedov, *Secular Cycles*, s. 10.

⁴² Kenneth M. Cuno, "The origins of private ownership of land in Egypt: a reappraisal", *International Journal of Middle East Studies*, 12 (1980), s. 248-9.

usulü ve 18. yüzyılda büyük mülklerin (çiftliklerin) yükselişi, köylü ekonomisini ve klasik toprak sisteminin dengesini bozdu.⁴³ Her iki süreç devletin toprak üzerindeki kontrolünü zayıflattı, özel inisiyatif daha önemli hâle geldi. Bazı miri toprakların gelirlerinin nakit para mukabili kayd-ı hayat şartıyla özel şahıslara satışı, hazineye nakit para akışını artırsa da, özel sektörün taşra ve köylü üzerindeki etkisini arttırdı. Öte yandan, kâr odaklı çiftlikler, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir tür kapitalist ekonominin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Çiftlikleşmeyle beraber bazı bölgelerde geleneksel geçimlik ekonomiden özel girişim yoluyla kâr odaklı üretime hafif bir kayma söz konusuydu. Bunun çoğunlukla Batı ekonomisiyle eşzamanlı biçimde Balkanlara ve Doğu Anadolu'ya yayılma söz konusuydu ve aynı zamanda 18. yüzyılın sonlarında "toprak kiralalarının aşırı" yükselmesi anlamına da geliyordu. Balkanlar'da bu durum, artan tarımsal fiyat ve demografik dalgalanmalara bir tepki olarak, kelimenin tam anlamıyla serflik doğurmasa bile, baskı ve zulme maruz kalan bağımlı bir köylülük yarattı.⁴⁴ Bosna'daki nüfusun azalması yüzünden, Bosnalı toprak sahipleri (sipahi, kale muhafızları ve ayanlar) köylüleri kendi topraklarını ekip biçmeye zorladı. Bulgaristan'da ayan arasındaki şiddetli mücadeleler ve savaş sonrası askerlerin terhis edilmesi, köylülük için koşulları dayanılmaz hâle getirdi.⁴⁵ 1800'lerde topraklar üzerindeki rekabet, Sırp isyanının (1804) arifesinde, toprak sahipleri için yoğun bir toprak gaspı (ya zorla el koyarak ya da köylüleri yerinden ederek) dalgası yarattı ve Sırp köylülerini topraksız bıraktı.⁴⁶ Bazı iddialara göre Bulgar köylülerinin yüzde 40'ı,

⁴³ Sam White, *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), s. 280.

⁴⁴ Stoianovich, "Land tenure", s. 402, 407, 410.

⁴⁵ Bruce McGowan, "The age of the ayans", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914* içinde, S. Faroqhi, B. McGowan, D. Quataert ve Ş. Pamuk (ed.) (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), II, s. 665-6.

⁴⁶ Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981),

19. yüzyılın başında topraksızdı.⁴⁷ Eflak Boğdan'da da aynı mücadele kırsaldaki artık üretimi kontrol etme ekseninde döndü ve angaryanın [*corvée*] ve serfliğinin artmasına yol açtı. Eflak Boğdan'daki boyarlar, köylülerin yaşadığı zorlukları azaltmak için özellikle serfliğin kaldırılması (1746 ve 1749 yılları arasında) için bir dizi toplumsal reform başlatmaya teşvik edilse de, Romanya köylülerinin koşulları iyileşmedi ve aksine 19. yüzyılın ilk yıllarında daha da çetin hâle geldi.⁴⁸ Baskı ve haydutlardan yılan Anadolu Balkan köylülerin bir kısmının, kendilerini keyfi vergilendirme ve suiistimallerden korunma imkânı sağlayan çiftliklere, özellikle de askerî çiftliklere sığındığı görülmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda köylü hareketliliği ile çiftliklerin ortaya çıkması arasında yakın bir bağlantı vardır.

Genel olarak bakıldığında, bölgedeki sipahi, mültezim, eşkıya veya yerel idarecilerin yanı sıra,

çeşitli legal veya illegal vergilerle kapı halklarının masraflarını geçtikleri yerlerdeki yerel ahalinin üzerine yıkan paşalar köylülerin sırtına büyük bir yük bindiriyordu.⁵⁰ Valilerin ka-

s. 61. Toprak gaspı yöntemlerinin genel ayrıntıları için bkz. s. 60-6. Manastır'da çiftlik oluşum süreci ile köylülerin durumu arasındaki ilişki için bkz. s. 135-41.

⁴⁷ B'lgarska Akademia na Naukite, *Istoria na B'lgaria*, 2 cilt (Sofya: Izdatelstvo na B'lgarska Akademia na Naukite, 1954-5), I, s. 362. Lıntı yapılan çalışma için: McGowan, *Economic Life*, s. 72.

⁴⁸ Panayotis A. Papachristou, "The Three Faces of the Phanariots: An Inquiry into the Role and Motivations of the Greek Nobility under Ottoman Rule 1683-1821", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Simon Fraser Üniversitesi, 1992), s. 16-17. 1805'de köylüler kendilerini yeniden baskı altında buldular (Papachristou, s. 28). McGowan, *Economic Life*, s. 73. Ayrıca bakınız Stoianovich, "Land tenure", s. 407.

⁴⁹ Kokdaş, *Salonica*, s. 83-90.

⁵⁰ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnamelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, 38/149-152 (1974), s. 446-92; Cengiz Şeker, "İstanbul Ahkam ve Atık Şikayet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlili", Yayınlanmamış Doktora Tezi (Marmara Üniversitesi, 2007), s. 61-70; Cengiz Şeker, "The causes of rural migrations in 18th century Ottoman society", *Osmanlı Araştırmaları*, XLII (2013), s. 207-33. Trabzon'da yerel güç sahiplerinin ve memurların suiistimalleri ve bunun sonucunda yaşanan göçler için bkz. Abdullah Bay, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Trabzon Eyaletinde Tımar

nundışı faaliyetleri ve sürekli yeni vergiler koymaları da kırsal kesimdeki hayatı dayanılmaz hâle getiriyordu. Taşradaki farklı otoritelere hitaben sık sık *adaletnameler* çıkarılmasına rağmen imparatorluk, eyaletlerdeki düzeni bir türlü temin edemedi ve suiistimalleri önleyemedi.⁵¹ Bu duruma Bolu'dan iyi bir örnek verilebilir. Kentin bazı sakinleri Divan-ı Âli'ye mazharlar göndererek, Bolu voyvodası Hacı Ahmedoğlu'nun (ö. 1808) yaptığı zulümlerden şikâyet etmiş ve azlini istemişti.⁵² Bu hususta talepleri pek dikkate alınmamış olacak ki çoğu başka şehirlere kaçmak durumunda kalmıştı. Mayıs isyanının en gerilimli inceleyeceğimiz ilerki sayfalarda Bolu'dan kaçan firariler tekrar –bu kez İstanbul'da– karşımıza çıkacak.

18 ve 19. yüzyıl ortalarında Anadolu ve Rumeli'de eşkıyalık iyice yaygınlaştı.⁵³ Eşkiyalar 18. yüzyılın ortalarından itibaren Mora, Makedonya ve Bulgaristan'ı kasıp kavurdu, bölgesel ticareti sekteye uğratarak yerel pazarlara zarar verdi.⁵⁴ Sırbistan'daki eşkiya sergerdelerinin köylülerin topraklarını ele geçirip köylüleri serfleştirmeye çalışması, Belgrad

ve Zeametlerin Durumu”, *Karadeniz Araştırmaları*, 18 (2008), s. 46-53; A. Osman Çınar, “Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Tarihi”, Doktora Tezi (Marmara Üniversitesi, 1999), s. 135-8.

⁵¹ Yücel Özkaya, “Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14/25 (1982), s. 171-203.

⁵² BOA, HAT 189/9015 (tarihsiz). Hacı Ahmedzâde bu dönemde değil, IV. Mustafa'nın iktidara gelmesinden hemen sonra voyvodalıktan azledildi. İlgili belgede, padişahın tahta çıkışı sırasında halktan gelen şikâyetler üzerine Hacı Ahmedzâde Seyyid İbrahim Ağa'nın görevinden azledildiği belirtilir. BOA, HAT 1355/52963 (tarihsiz).

⁵³ Melek Öksüz, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon'da Ayan, Eşkiya ve Göç Sorunu”, *Ana Sayfa*, 5/1 (2005). Çevrimiçi erişim: e-dergi.atauni.edu.tr; Şeker, Ahkam, s. 69-70; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı Eşkiyaları: 1791-1808* (Ankara: DTCF, 1983); Vera Moutafchiéva, *L'Anarchie dans les Balkans à la fin du XVIIIe siècle* (İstanbul: ISIS, 2005). Balkanlar'da eşkıyalık ve Kara Feyzi üzerine mükemmel bir çalışma için bkz. Tolga Esmer, “A Culture of Rebellion: Networks of Violence and Competing Discourses of Justice in the Ottoman Empire, 1790-1808”, Doktora Tezi (Chicago Üniversitesi, 2009). Ayrıca bkz. Tolga Esmer, “Economies of violence, banditry and governance in the Ottoman Empire around 1800”, *Past and Present*, 224 (2014), s. 163-99.

⁵⁴ Stoianovich, “The Balkan Orthodox merchant”, s. 253.

yamaklarının ve Pazvandoğlu'nun aşırılıklarıyla birleşince ekonomik hayata büyük darbe indirmekle kalmayıp uzun vadede 1804'teki Sırp isyanının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadı. Yine Balkanlardaki Dağlılar (Dağlı Eşkiyaları) da bu dönemde merkezî otoriteye karşı ciddi biçimde meydan okuyordu. Başlangıçta Kırçalı Dağları'ndaki eşkiyaları, 18. yüzyılın ortalarından itibaren bölgedeki genel haydutluğu ifade etmek için kullanılan Dağlılar kelimesi, ilerleyen yıllarda Balkanlar'daki benzer tüm karışıklıklar için kullanılan genel bir tabire dönüştü. Filibe, Batı Trakya ve Kuzey Balkanlar çevresinde uzun süre etkin olan Dağlılar, 1797-1807 yıllarından sonra merkezî bölgeler için ciddi bir sorun hâline geldi. Asayiş tekrar kurmak için birçok vali ve yerel idareci görevlendirilse de çabaları bir işe yaramadı. 1800'lerde Dağlılar, Edirne ve Çatalca'ya kadar sızmaya başladı. Aşırı vergiler ve eşkiyası baskısı yüzünden bunalan Balkan köylüleri, ayanların baskısı da eklenince, ya eşkiyalara iltihak ettiler ya da dağlara kaçarak yarı konar göçerliğe geri döndüler.⁵⁵ Anadolu'da da durum pek farklı değildi. Göçlerin sık yaşandığı Sivas'ta köylüler, göçebe Rışvan ve Lekvanik aşiretlerinin saldırılarından mustarıptı ve sonunda pek çoğu evlerini terk etti.⁵⁶ Belki de dönemin iklim değişiklikleri de hayvancılıkla geçinen bu göçebe aşiretlerin de gelirlerini de azaltmış ve eşkiyalık yapmalarına neden olmuştu. Göçebe aşiretlerin yağmaları ve yerel otoritelerin zulmü Diyarbakır'da da benzer etki yarattı.⁵⁷

⁵⁵ Deena R. Sadat, "Rumeli Ayanları: the eighteenth century", *The Journal of Modern History*, 44/3 (Eylül 1972), s. 354; Michael R. Palairët, *The Balkan Economies c.1800-1914: Evolution without Development* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 37-9; Stoianovich, "The Balkan Orthodox merchant", s. 253.

⁵⁶ 18. yüzyıl eşkiyalığı üzerine kapsamlı bir çalışma bulunmamakla birlikte, bazı bölgesel çalışmalar şunlardır: Faruk Söylemez, "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına kadar Maraş ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (2007), s. 69-85; Şeker, *Ahkam*, s. 70-2; Şeker, "Causes of migration", s. 223-6; Çağatay Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri* (İstanbul: Berksoy Basımevi, 1955).

⁵⁷ Yılmazçelik, *Diyarbakır*, s. 112-13.

Eyaletlerdeki asayiş sorunu merkezin temel kaygısı hâline geldi. Fakat derbend (kırsal iâşe ve güvenlik) teşkilatının güçlendirilmesi, sekban, Arnavutlar veya yerel milislerin görevlendirilmesi gibi çeşitli önlemlere rağmen, asayişsizlik bir türlü önlenemedi.⁵⁸

Eyaletlerdeki kırsal yaşamın bozulması nedeniyle ikinci bir “büyük kaçgun” başladı. Kıbrıs’taki kitlesel göçler aynı döneme rastlar.⁵⁹ Savaş, istila ve yerel baskıların yanı sıra kıtlık ve salgın hastalıkların yarattığı kargaşa, Balkanlar’da önemli sayıda insanın Habsburg İmparatorluğu ve Rusya veya diğer Osmanlı şehirlerine göç etmesine neden oldu. Örneğin, Bulgarlar 1768-74 savaşı sırasında Eflak Boğdan ve Rusya’ya, 1797-1800 yıllarında ise İstanbul’a kaçtı. Bazı Romenler ve Sırplar Habsburg topraklarına göç ederken, Rumların bir kısmı İtalya’ya kadar gitti.⁶⁰ Bir 18. yüzyıl bürokratı olan Süleyman Penah Efendi (ö. 1785) yazdığı bir risalede, Osmanlı gayrimüslim tebaasının yerel otoritelerin baskıları ve aşırı vergilendirmeleri nedeniyle Batı’ya göç ettiğini açıkça ifade eder. Verdiği bilgiye göre, bunların 500.000’i Avusturya’ya kaçmıştı.⁶¹ Öte yandan Kırım’ın elden çıkması da Dobruca ve imparatorluğun farklı bölgelerine kitlesel göçlere neden oldu.⁶²

İmparatorluk sınırları içinde, göçler başta İstanbul, İzmir ve Bursa olmak üzere büyük şehirlere yönelikti.⁶³ Özellikle

⁵⁸ Selanik’te asayişsizlik ve buna karşı alınan önlemler için bkz. Kokdaş, *Salonika*, özellikle III. Bölüm.

⁵⁹ Halil İnalçık, “A note on the population of Cyprus”, *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (1997), s. 4.

⁶⁰ McGowan, “The age of the ayans”, s. 649-50. Tatarcık Abdullah Molla da kaleme aldığı ıslahat layihasında Osmanlı gayrimüslim reayasının Hristiyan ülkelere göç etmesinden ya da kendi ülkesinde yaşadığı baskılar yüzünden Ruslara sempati duymaya başlamasından yakını. Tatarcık Abdullah Molla “Sultan III. Selim-i Salis Devrinde Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalaat”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, VII/41 (1332/1913-14) s. 20, VII/42, s. 322.

⁶¹ Yavuz Cezar, “Osmanlı Aydını Süleyman Penah Efendi’nin Sosyal, Ekonomik ve Mali Konularla İlgili Görüş ve Önerileri”, *Toplum ve Bilim*, 42 (1988), s. 117, 122. Süleyman Penah Efendi’nin çözüm önerileri için bkz. s. 122-6.

⁶² McGowan, “The age of the ayans”, s. 649-50.

⁶³ Büyük Kaçgun (Osmanlı’da güvenlik endişesiyle ya da ekonomik nedenlerle yasak

1710'lardan 1750'lere kadar yoğun yaşanan bu iç göçler, 1740-1760 arası zirveye ulaştı. Öte yandan, III. Selim'in saltanatı boyunca başkente doğru akan yoğun göç dalgaları hiç eksilmedi.⁶⁴ Nitekim 1770'lerde bir dönem gözlemcisi, göç nedeniyle İstanbul nüfusunda hızlı bir artış olduğunu doğrularken,⁶⁵ bir başka gözlemci olan Tatarcık Abdullah da yoğun göç nedeniyle kentte hiç boş alan kalmadığını ve her yerin evlerle dolduğunu belirtiyordu.⁶⁶ Payitaht sadece Anadolu'lu göçmenler için değil, Balkanlardan göç edenler için de bir cazibe merkeziydi; Arnavutlar ile kuzey Karadeniz bölgesinden gelen göçmenler çoğunluğu oluşturuyordu.⁶⁷ 18. yüzyılın başlarında bile Arnavutlar imparatorlukta en hareketli kesimlerden biriydi. Bir tahmine göre, 1730 isyanı sırasında İstanbul'da yaklaşık 12.000 Arnavut bulunuyordu.⁶⁸ Şehre yeni gelenler, genellikle şehrin iç kesimlerinde (Galata, Eyüp ve Üsküdar) yoğunlaşmıştı. Bunun nedeni de çoğunlukla Balkanlar ya da Anadolu'dan İstanbul'a göçlerde etkin olan

olmasına rağmen bulunduğu kırsal alanı yahut köyleri terk eden kişiler), 17. yüzyılda yaşanan kriz sırasında Anadolu köylülerinin kitlesel göçünü açıklamak için üretilmiş bir isimdir. William J. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1983); Mustafa Akdağ, "Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk", *İstanbul Üniversitesi Enstitüsü Dergisi*, 11/2-3 (1964), s. 1-50.

⁶⁴ Tatarcık Abdullah Molla da köylülerin taşradaki baskılardan kaçmak için başkente göç ettiklerini gözlemlemişti: "Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalaat", s. 322. 1683-1718 yılları arasındaki göç dalgası için bkz. Olson, *The Siege of Mosul*, s. 66. Daha sonraki göç dalgaları için bkz. Şeker, *Ahkam*, s. 33-4. 18. yüzyıl Ahkâm ve Şikâyet defterlerine yansıdığı üzere, göç edenlerin neredeyse yarısı İç Anadolu'dan, bir kısmı İstanbul'a yakın bölgelerden, bir kısmı da Rumeli'dendi. Şeker, *Ahkam*, s. 48-60.

⁶⁵ Cezar, "Süleyman Penah", s. 119.

⁶⁶ "Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalaat", s. 322.

⁶⁷ Arnavutlar aslında 18. yüzyılın başlarında başkente göç ettiler ve bu dönemdeki isyanlarda çok etkin oldular. Bunların kireç yakma işiyle uğraştıkları anlaşılmaktadır. Göçmenler ve bunların İstanbul hamamlarındaki konumlarına dair bir çalışma için bkz. Nina Ergin, "The Albanian Tellâk connection: labor migration to the hamams of eighteenth-century Istanbul, based on the 1752 Istanbul Hamâmları Defteri", *Turcica*, 43 (2011), s. 231-56.

⁶⁸ Aktepe, *Patrona*, s. 170.

zincirleme göç mekanizmasıydı.⁶⁹ 19. yüzyıl başlarında şehrin işgücünün neredeyse yarısı göçmendi. Ustaların yalnızca üçte biri İstanbul yerlisiyken, emekçi ve seyyar satıcıların büyük bir kısmını göçmenler teşkil ediyordu.⁷⁰ Bu insanlar, muhtemelen artan konut fiyatlarının da etkisiyle, genellikle Osmanlı otoritelerinin pek de tekin bulmadığı kötü şöhretli bekar evleri, han ve odalarda ikamet ediyordu. 1792’de Haliç’in güneyinde 50 han, 74 bekâr odası ve 32 oda vardı.⁷¹ Göçmen akınlarının bir yandan kentteki lonca gibi teşkilatlı ticari hayatın içine sızması ve bir yandan da işportacılık gibi teşkilatsız ticari hayata dâhil olmaya başlaması, kentin lonca yapısı üzerinde de yoğun bir baskı oluşturdu. Loncalar bu duruma tepki olarak daha katı kurallar koyup ve daha dışlayıcı hâle geldi.⁷²

Kent merkezleri, kırsal kesimdeki vergi ve zulümden kaçış sağlayarak insanlara görece özgürlük verdi. Fakat İstanbul da dahil olmak üzere çoğu modernite öncesi şehrin, göçmenlere sunacağı iş imkanı ve yeni gelenlerin karnını doyurma kapasitesi sınırlıydı. Yüzyılın başında İstanbul, yaklaşık 500.000 nüfusuyla erken modern dünya standartlarına göre zaten büyük bir şehirdi.⁷³ İdareciler için zaten kronik bir sorun olan pa-

⁶⁹ Cengiz Kırılı, “The Struggle Over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845”, Doktora Tezi (State University of New York at Binghamton, 2000), s. 103-5; Cengiz Kırılı, “A profile of the labor force in early nineteenth-century Istanbul”, *International Labor and Working-Class History*, 60 (Güz 2001), s. 135-8; Cengiz Kırılı, “Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı”, *Nizam-ı Kadim’den Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi* içinde, S. Kenan (ed.) (İstanbul: İSAM, 2010), s. 203-4.

⁷⁰ Kırılı, “Labor force”, s. 134; Kırılı, “Kefalet Defterleri”, s. 205-12.

⁷¹ Bu hanlarda toplam 872 oda vardı, o dönem bunların 129’u boştu. BOA, A. DVN. 899-L; Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century: Between Crisis and Order* (Leiden: Brill, 2014), s. 137.

⁷² Selanik’teki benzer koşullar, loncalara üyelik ve mesleki hareketliliğe getirilen kısıtlamalar ve loncaların taşraya taşınması için bkz. Kokdaş, *Salonica*, s. 50-2.

⁷³ Kırılı nüfusun 300.000 civarı olduğunu belirtir: “Labor force”, s. 12. Karpas’ın çalışmasında bu sayı 426,000’dir: Kemal H. Karpas, *Ottoman Population (1830-1914): Demographic and Social Characteristics* (Madison: Wisconsin University Press, 1985). Dallaway’e göre, 1790’larda bu sayı 400.000 civarındaydı. James

yitahtın iâşesi, 18. yüzyılın ortalarında daha da vahim bir hâl aldı. Şehre yeni gelenler, doyurulması gereken daha fazla boğaz ve iâşe ağlarına bağımlı erken modern bir şehrin geleneksel sosyoekonomik yapıları üzerinde daha fazla baskı anlamına geliyordu. İâşe politikası açısından beklentiler yükselince her türlü aksama toplumsal hoşnutsuzluk ve gıda isyanlarını tetikler.⁷⁴ I. Abdülhamid'in devrinin son yılında yaşanan sert kış, şehre tahıl tedarikinde için zaten ciddi sorunlar yaratmıştı.⁷⁵ Baron de Tott anılarında, Koca Ragıb Paşa'nın sadaretinde (1757-63) başkentte yaşanan bir ekmek isyanından bahseder. Yetkililerin tahıl tedarikine ilişkin politikalarını inceleyen De Tott, somunların gramajı azalmış olsa da ekmek fiyatlarının çok yükseldiğini belirtir. Aktardığına göre, şehirdeki ekmek

Dallaway, *Constantinople Ancient and Modern: with Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and to the Troad* (Londra: T. Bensley, 1797), s. 15.

⁷⁴ Artan fiyatlar, suistimaller ve açlığa karşı halkın verdiği tepkilerin oluşturduğu karmaşık bir protesto formu olan gıda ve ekmek isyanları, 17. ve 18. yüzyıl Avrupa'sında yaygındı. Bu konu erken modern Avrupa çalışmalarında iyi işlenmişse de, Osmanlı bağlamında pek irdelenmemiştir. Bu isyanlar, genellikle bir devletin sabit fiyatlarla yeterli yiyecek sunamaması çerçevesinde ve mutlakiyetçi devletlerin ve kapitalizmin yükselişinin daha geniş bağlamında incelenmiştir. 18. yüzyıl Kahire'sinde ithalata getirilen ağır vergilerle daha da ağırlaşan gıda fiyatlarındaki artışlar ile toplumsal huzursuzluk arasındaki bağlantı için bkz. Baer, "Popular protest", s. 220-4. Şam'daki isyanlar ve özellikle de kadınların 18. yüzyılda sokak şiddetinin günah keçisi hâline gelmesine dair bir inceleme için bkz. James Grehan, "Street violence and social imagination in late-Mamluk and Ottoman Damascus (ca. 1500– 1800)", *International Journal of Middle East Studies*, 35/2 (Mayıs 2003), s. 215-36. Literatüre dair genel bir değerlendirme için bkz. Edward P. Thompson, "The moral economy of the English crowd in the eighteenth century", *Past and Present*, 50 (1972), s. 76-132; Louis A. Tilly, "The food riot as a form of political conflict in France", *The Journal of Interdisciplinary History*, 2/1 (1971), s. 23-57; George Rudé, "The London mob of the eighteenth century", *The Historical Journal*, 2/1 (1959), 1-18; John Bohstedt, *The Politics of Provisions: Food Riots, Moral Economy and Market in Transition in England (c.1550-1850)* (Farnham: Ashgate, 2010).

⁷⁵ Lynne M. Thornton Şaşmaz, "Provisioning Istanbul: Bread Production, Power, and Political Ideology in the Ottoman Empire, 1789-1807", Doktora Tezi (Indiana Üniversitesi, 2000), s. 99– 100. Bu nedenle, yetkililer ekmeğe arpa, darı ve diğer tahıl türlerini karıştırıyordu. Bu uygulama, kötü hasat ve ordunun iâşesi gibi nedenlerle 1790'larda da devam etti (s. 115-16). Konuya dair benzer gözlemler ve daha fazla ayrıntı için bkz. "Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalaat", s. 323.

kıtlığı nedeniyle fırıncılar yarı aç halka karşı muhafızlar tarafından korunuyordu. Dahası şehirde az bulunan pirinç de büyük bir şevkle istifleniyordu. Bu durum bir kadının bir grup insanı pirinç depolanan dükkânlara yönlendirerek erzakları yağmalamaya çalışmasına neden olmuştu. Sadrazamın gelişle yağmacılar defedilmiş ve kalabalığa pirinç dağıtılmıştı.⁷⁶ Baron De Tott'tan kısa bir süre sonra yazdığı risalesinde, Süleyman Penah Efendi de İstanbul'un aşırı göç nedeniyle karşı karşıya kaldığı sorunların altını çizer. Yazara göre, bu durum düzensiz kentleşmeye yol açmış, kenti yangınlara karşı savunmasız bırakmış, yiyecek teminini zorlaştırarak kentteki maraz ve fitneyi artırmış, daha da kötüsü taşranın boşalıp tenhalaşmasına sebep olmuştu.⁷⁷ Benzer gözlemler şehirde geçim sağlamanın zorluğunu vurgulayan Ahmed Asım Efendi tarafından da yapılır. Yazara göre 1788'in sert kışı, yiyecek fiyatlarının artmasına ve karaborsacılığa yol açmıştı.⁷⁸ III. Selim devrinde payitahttaki iâşe sorunu daha da arttı. Tahıl kıtlığı üzerine kafa yoran padişah bir keresinde sadrazamını şöyle uyarmıştı: "İstanbul'da ne kadar halk olduğunu bilirsin . . . Allah Teâla göstermesin bir gün ekmek olmasa İstanbul hâli nasıl olur? *İhtilal sonra her tarafa sâri olur fikri derûnumdan*

⁷⁶ Baron de Tott, *Memoirs*, I, s. 33-6. Kadınların 17. yüzyıl sonlarındaki Londra isyanlarındaki rolü için bkz. Robert B. Shoemaker, "The London 'Mob' in the early eighteenth century", *Journal of British Studies*, 3 (Kasım 1973), s. 285.

⁷⁷ Sık sık çıkan yangınlara çözüm olarak Süleyman Penah Efendi, şehirdeki inşaatların daha iyi denetlenmesini ve yeni bina inşaatına açık bölgelerin sınırlandırılmasını önerir. Bu tür kısıtlamalar altında daha az insan şehre gelmeyi tercih edecek ve böylece üreticiler tahıl üzerindeki tekellerden kurtulacaktı. Cezar, "Süleyman Penah Efendi", s. 119-20. Tatarcık Abdullah'ın benzer gözlemleri için bkz. "Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalaat", s. 322.

⁷⁸ Edib Efendi, fiyatların aynı kalmasına rağmen ekmeğin hem kalitesinin hem de miktarının düştüğünü belirtir. Nohudun fiyatı da iki kat artarak beş akçeden on akçeye, börülcenin fiyatı ise 3 akçeden 12 akçeye çıkmıştır. Genelde olduğu üzere, bu durum karşısında günah keçisi aranmış kapan naibi ile ekmekçibaşı görevden alınıp sürgüne gönderilmişti. *Edib Tarihi*, s. 91. Aynı yazar, Mehadiye civarındaki seferde, Osmanlı ordusunun sert kış koşulları ve yeterli iâşe olmaması nedeniyle çeşitli zorluklar yaşadığından da bahsetmektedir, s. 93 4.

gitmez.”⁷⁹ Ancak o da iaşe sorununa bir çözüm bulamadı ve 1789 ve 1790 yıllarında şehirde ekmek isyanları çıktı. Bu konuda bir vakanüvis şöyle diyordu:

ve yine yevm-i mezbûrda galâ sebebiyle bir mertebe fırın-
larda ekmek yağması olup, vasfa gelmez ve tabh olunan
[nân-ı] aziz me’kûl olmayup, ma’zallâhi te’âlâ balçık gibi
cümle fırınlarda ricâl ve nisâ, sıbyân ve kefare ve re’âyâ vü
berâyâ feryâd ü figan üzre olup..” (Ve yine söz konusu gün,
fahiş fiyatlar nedeniyle, fırınlarda kelimelerle tarif edileme-
yecek bir ekmek yağması yaşandı. Fırınlarda pişirilen sıra-
dan ekmekler hiç de yenilebilir gibi değil ve Allah affetsin,
çamur tadında. Bu yüzden kadın-erkek, çoluk-çocuk, Müs-
lüman-kefere bütün halk fırınların önünde inliyor ve feryat
ediyordu).⁸⁰

Ekmegin, nüfusun yaklaşık dörtte üçünün temel besin maddesi olduğu Fransa’da da bu dönemde ekmek fiyatları yükselmişti. Dört kiloluk bir somun ekmek 1787 yazında sekiz *sou* iken, 1788 Ekim’inde 12 *sou*’ya ve 1788 Şubat başında 15 *sou*’ya yükseldi.⁸¹ 1794’teki tarım reformuna rağmen, devrimci Fransa da iaşe sorununu aşamadı ve ekmek fiyatlarındaki enflasyon bu dönemde de isyanlara neden oldu. 1799 ve 1801 yılları arasında İngiltere de benzer kıtlık

⁷⁹ BOA, HAT 1380/54451 (tarihsiz). İtalikler bana aittir. Osmanlı’nın 1742’de istifçiliği ve fiyat artışlarını önleme kaygısı için bkz. Olson, “Jews, janissaries”, s. 198-9. Değirmenci ve fırıncıların 18. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın ortalarına kadarki işlevleri için bkz. Salih Aynural, “The millers and bakers of Istanbul, 1750-1840”, *Crafts and Craftsmen of the Middle East: Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean* içinde, S. Faroqi and R. Deguilhem (ed.) (Londra: I. B. Tauris, 2005), s. 153-95.

⁸⁰ Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi, *Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi Tarihi: İstanbul’un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, F. Emecen (ed.) (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2003), s. 408. 1790’da Arnavut fırıncıların da dahil olduğu düşük kalite ekmek nedeniyle başlayan bir yağma olayı için bkz. Age., s. 408. İlginçtir ki, sonradan bu fırıncıların birçoğunun yeniçeri olarak askere alındığı ortaya çıkmıştır. Başaran, *Policing Istanbul*, s. 124; Şaşmaz, *Provisioning Istanbul*, s. 91.

⁸¹ Schama, *Citizens*, s. 305.

ve yüksek gıda fiyatları sorunlarıyla karşı karşıya kaldı.⁸² III. Selim 1793'te Zahir Nezaleti'ni kurdursa da böylesine ciddi sorunlar karşısında etkisiz bir önlem olmaktan öteye gidemedi.⁸³ Zahir Nezaleti, başkente tahıl tedarikini tekeline alarak kilosunu yaklaşık 60 paradan satın alıyordu, ancak tüketiciler en az 3 ya da 4,5 kuruştan satın almak zorundaydı. Nizam-ı Cedid düzenlemelerinden önceki ve sonraki durumu karşılaştıran bir yabancı gözlemci, Bab-ı Ali'nin bu ticaretten 15.000 kuruş kâr elde ettiğini, fakat yoksulların daha ucuz ekmek bulma umudunun da ortadan kalktığını belirtir.⁸⁴ III. Selim'in saltanatının son yıllarında kıtlık bir ölçüde aşılsa da, ekmeğin kalitesizliği ve ağırlığına oranla yüksek fiyatı halktan gelen şikâyetlerin ana kaynağı olmaya devam etti. Bu dönemde iç karışıklıklara ek olarak uzun ve şiddetli kışlar, şehre sorunsuz tahıl tedarikini engelledi ve fiyatların yükselmesine neden oldu.⁸⁵

III. Selim'in saltanatının son dönemlerinde de kıtlık devam etti. Özellikle 1805-1807 yılları arasında kalitesiz ekmek (arpa ve darı karıştırılmış) ve dirhemine göre fiyatı hakkındaki gittikçe artan şikâyetlere halkın öfke patlamaları sık sık eşlik etti.⁸⁶ III. Selim bir tebdil gezisinde, ekmek kıtlığından şikâyet ede ede bekleyen insanları bizzat gördü.⁸⁷ Süleyman Penah Efendi, Rusya'yla savaşın yapıp yapılmamasına dair 18 Aralık 1783'te yapılan bir meşverette, olası bir savaşta Rusya'nın Karadeniz Boğazı'nı ablukaya alıp İstanbul'a gelen zahireyi engellemesinin şehirde iyice kıtlığa yol açma

⁸² Wells, *Wretched Faces*, s. 5.

⁸³ Fatih Yeşil, "İstanbul'un İşesinde Nizam-ı Cedid: Zahir Nezaleti'nin Kuruluşu ve İşleyişi (1793-1839)", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15 (2004), s. 113-42.

⁸⁴ Robert Walpole, *Travels in Various Countries of the East, Being a Continuation of Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey* (Londra: Longman, 1820), s. 152.

⁸⁵ BOA, HAT 115/4646 (1218/1803-1804). Bu belge, dirhem başına buğday fiyatlarındaki artışlar hakkında iyi bir tablo sunar.

⁸⁶ Daha fazla ayrıntı için bkz. Şaşmazer, *Provisioning Istanbul*, s. 192-3. 87.

⁸⁷ BOA, HAT 174/7558 (29 Z 1215/13 Mayıs 1801).

ihtimalinden ötürü barış lehinde görüş bildirmişti.⁸⁸ Onun bu korkuları 20 yıl kadar sonra (1806) gerçek olacaktı. Rusya ile savaş, Eflak Boğdan'ın işgali ve İngiliz ve Rus ablukası (Dördüncü Bölüm), sadece iâşe kanallarını kesmesi, tarımsal üretimi sekteye uğratması açısından değil savaştaki ordunun ikmal ihtiyacını da artırarak şehrin iâşesini gerçekten de kötü etkiledi. İngiliz deniz ablukası ve Osmanlı-Rus savaşının yanı sıra Avrupa'da süren devrim savaşları da temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını artırdı ve istifçiliği teşvik etti.⁸⁹ Tahıl fiyatı 1800'de İstanbul *kilesi* başına 0,86 kuruştan 1806'da 2,23 kuruşa yükseldi (1810'da 3,6 kuruşa kadar çıktı).⁹⁰ Artan fiyata rağmen, ekmeğin gramajı 80 dirhemden 60-65 dirheme düştü. III. Selim'in son yıllarında da tahıl fiyatları yükseldi.⁹¹ II. Mahmud devrinde, özellikle de 1809 ve 1812 yıllarında, Rus-Osmanlı savaşı yüzünden Karadeniz ulaşımının kesintiye uğratması, buğday tedarikinde yaşanan sorunları iyice artırdı ve İstanbul bu durumdan gene kötü etkilendi.⁹² Buğdayın başkente nakil sırasında bile, gramajı attırmak için tahılı tuzlu suyla ıslatmak ve başka maddeler eklemek gibi birçok "sahtekârlık" yapılmaktaydı.⁹³

Çoğu rejimde olduğu gibi Osmanlı padişahlarının da en

⁸⁸ Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, Mücteba İlgürel (ed.) (Ankara: TTK, 1994), s. 92.

⁸⁹ III. Selim'in halkın yoksulluğu hakkındaki yorumları karaborsacılıkla ilgili söylenmeleri ve ihtikarcı esnafın cezalandırılmasıyla ilgili görüşleri için bkz. BOA, HAT 174/7554 (29 Z 1215/13 Mayıs 1801). Sultan, bu tür kanundışı uygulamaları engellemek için muhtekirlere derhâl "siyaset" uygulanmasını ve ibret-i alem için dükkanları önünde asılmasını emreder.

⁹⁰ Salzmänn, *Measures of Empire*, s. 433.

⁹¹ Salih Aynural, "Selim III Döneminde İstanbul'da İktisadi Hayat 1789-1807", Yayımlanmamış Doktora Tezi (İstanbul Üniversitesi, 1989), s. 140-6. 1777 ile 1846 yılları arasında buğday fiyatları yüzde 96, arpa fiyatları ise yüzde 81,76 oranında artmıştır.

⁹² Mehmet Ali Beyhan, "Some records on price controls in Istanbul at the beginning of the 19th century", *Living in the Ottoman Ecumenical Community* içinde, V. Constantini ve M. Koller (ed.) (Leiden: Brill, 2008), s. 134-5. Sert kışlar nedeniyle ortaya çıkan meyve ve yakacak odun sıkıntısı ve hayvanların telef olması yüzünden yaşanan et kıtlığı için bkz. Age., s. 138-40, 142-3.

⁹³ Walpole, *Travels*, s. 152.

önemli “ideolojik” sorumlulukları arasında yoksulların temel besin maddesi olan ekmeğin temini yer alıyordu. Yenilebilir kalitedeki ekmeğin sorunsuz ve istikrarlı biçimde halkın tüketimine sunulması, iktidardaki sultanın tebaasını doyurabildiğini kanıtlar ve bu da hükümdarlığının adaletini simgeler. İstikrarlı bir şekilde devam ettiremediği takdirde ya da ekmek kalitesinde bir düşüş olduğunda, hem siyasi meşruiyeti hızla sorgulanır hem de toplumsal huzursuzluk baş gösterir. 1807 isyanından bazı çarpıcı örnekler ekmek meselesinin ne kadar önemli olduğunu gözler önüne serer: Şeyhülislam Ataullah Efendi ile asi elebaşlarından birinin arasındaki bir diyalogda, asi, şeyhülislama “Kadir-i mutlak Allah darıyı kimler için yaratmıştır?” diye sorar. Şeyhülislam “kuşlar için” diye cevap verir. İsyanı bu kez “Ya arpayı?” diye sorar ve şeyhülislam “hayvanlar için” cevabını verir. “Ya buğdayı?” diye sorunca, şeyhülislam da “İnsanlar” için der. Bunun üzerine asilerin lideri koynundan adi bir ekmek çıkararak, zavallı yoksulların 1ne darıdan, ne de arpadan” olan bu ekmeği yemek zorunda olduğunu söyler. Zenginlerin tükettiği kaliteli beyaz ekmeği gösteren asi, Müslümanların kalitesiz ekmek yemeye zorlanmasından yakınır.⁹⁴

Asilerin ekmek meselesine gösterdikleri bu ilgi, halkın hissiyatını ortaya koyması ve asilerin de kendilerini kent yoksullarının ve orta sınıfın alt tabakalarının temsilcileri olarak konumlandırıldığını göstermesi açısından çok önemlidir. Aynı zamanda, yüksek kaliteli ekmeğe bir statü değeri de atfedilmektedir.⁹⁵ Yukarıdaki örneğin yanı sıra asilerin bu kronik sorunun farkında oldukları ve isyanın en yoğun olduğu günlerde bile ekmek temininde herhangi bir sorun yaşanmaması için bir devlet adamını, yani Mustafa Reşid Efendi’yi (ö. 1819), *kapanı* ve fırınlara un dağıtımını denetleme işini devretmek

⁹⁴ Oğulokyan, *Ruznâme*, s. 7; Şaşmazer, *Provisioning Istanbul*, s. 193.

⁹⁵ Thompson, “Moral economy”, s. 80.

istemelerinden de anlaşılmaktadır.⁹⁶ III. Selim ekmeğin kentteki tedariki ve kalitesinin korunması hususunda ataerkil bir rol üstlendiğinden, bu konudaki başarısızlıklardan kendine bağlı devlet adamları da sorumlu tutulmuştur. Bu anlamda kapan naibi Abdülatif Efendi'nin 1807'de asilerin talebi üzerine idam edilen kişilerden biri olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır.

Enflasyon ve halkın homurdanması Mayıs isyanıyla sona ermedi. 19 Nisan 1808 akşam yemeği saatlerinde, ellerinde sıkrıklar ve yemek sahanları olan bir grup Türk kadın, İstanbul Efendi'sinin konağına giderek "Papaz herif, sen böyle mükellef taam eylerken, biz açlıktan ölüyor, bir ciğeri yirmibeş paraya yiyoruz." çıkışır. Aynı kadınlar, Cuma günü olduğu için Bayezid Camii'ne selamlığa giden padişaha da bir yandan arzuhal verirken bir yandan da uçlarında mum ve ciğer asılı sıkrıklarını sallayarak, "Efendimiz, uyan ve bizi düşün. Pahalılığa dayanamıyoruz, aç kaldık." sözleriyle dertlerini anlatmaya çalışıyordu.⁹⁷

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başları sadece kitlelerin mekânsal hareketliliğine (göç) değil, aynı zamanda dikey hareketliliğine de (toplumsal hareketlilik) tanıklık edilen bir dönemdi. Bu dönemdeki toplumsal hareketlilik sanılanın aksine bir çürüme ya da yozlaşma belirtisi değil, toplumsal değişimin göstergesiydi. Nitekim Nefedov ve Turchin, yönetici sınıfın genişlemesini veya yönetilenler arasından yönetici sınıfa adam devşirilmesini stagflasyon döneminin özelliklerinden biri olarak değerlendirir.⁹⁸ Askerî statü (askerî, bürokratik ya da dinî bir sıfatla) elde etmek, özellikle kriz dönemlerinde muhtemelen çoğu sıradan insanın hayaliydi. Düzenli nakit maaş, statüde yükselme ve vergi muafiyeti gibi bazı ayrıcalıklar, hem

⁹⁶ Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 637.

⁹⁷ Oğulokyan, *Ruznâme*, s. 22.

⁹⁸ Turchin ve Nefedov, *Secular Cycles*, s. 10.

kırsal nüfus hem de şehirlere yeni gelenler için askerî statüye kalıcı bir cazibe kazandırılıyordu.

Daha önceki kriz dönemlerinde (özellikle de 17. yüzyılda) sıradan kişiler zaten askerî birliklere sızmaya başlamıştı, 18. yüzyılda bu eğilim daha da arttı. Diğerlerine kıyasla daha az uzmanlık ve eğitim gerektirmesi askeriye katılımı daha cazip hâle getiriyordu. Sosyal statüde ilerleme sağladığından, özellikle 16. yüzyıldan itibaren askeriye (özellikle de ayrıcalıklı yeniçeri birliklerini) halk için en çekici seçenek hâline getirmiştir. Bu durum o kadar barizdi ki 16 ve 17. yüzyıl Osmanlı yazarlarının neredeyse tamamı, yabancıların (ecnebî) Yeniçeri ocağına girmesiyle nedeniyle bu ordunun bozulmasından şikâyet eder. Yeniçeri ocağına asker alımı 1580'lerde zirveye ulaştı ve bir düşüş döneminin ardından 1622'de ikinci kez zirve yaptı.⁹⁹ 19. yüzyılın başlarında askerî statü talebinde bulunanların sayısı gene önemli ölçüde arttı ve 1805-1826 yılları arasında yeniçeri ocağına 23.000 yeni asker katıldı.¹⁰⁰

Yeniçeri ocağına sızmaların yanı sıra, bu dönemde yeniçeriler arasında esâme piyasası denilen bir tür makam satışı ortaya çıktı; belli sermayeye sahip kişiler yeniçeri esâmesi satın alarak yeniçeri unvanı edinmeye başladı. Esame sahibi olmalarına rağmen askerî seferlere asla katılmıyordu. Esamenin ticari meta hâline gelmesi aslında çok da yaygınlaşmamış hususi bir mekanizma gibi görünmektedir. Nakit para ekonominin yerleşmesi, sermaye sahibi bireylerin varlığı ve nakit paraya ihtiyaç duyan yoksul bir asker güruhunun ortaya çıkması esama piyasasını yaratmıştır. İltizam ya da malikâne sistemi gibi, bu pazarın ortaya çıkması da bir gruptan diğerine nakit akışının gerektiği bir ekonomiyle mümkün olmuştur.

⁹⁹ Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 201-4. Yeniçeri sayısındaki bu artış, 17. yüzyıl savaşlarında piyadelerin artan önemiyle paralellik göstermekteydi.

¹⁰⁰ 1805 yılı itibarıyla 112.000 yeniçeri maaş almaktaydı ve esâme kayıtlarında bu sayı 135.000 civarına kadar yükselmekteydi. Howard Reed, "The Destruction of the Janissaries by Mahmud II in June, 1826", Yayınlanmamış Doktora Tezi (Princeton Üniversitesi, 1951), s. 183.

Esame sahipleri arasında hem yatay hem de dikey bir genişleme yaşandı. Yatay olarak, esâme sahiplerinin yelpazesi toplumun alt kademelerindeki çeşitli kesimleri kapsayacak şekilde genişledi. Dikey olarak ise saray mensupları, ulema ve bürokrasi de dâhil olmak üzere imparatorluğun ileri gelen kesimlerine kadar ulaştı. Kentli yoksullar için yeniçeri kadrolarına kabul edilmek imrenilen bir iş fırsatıyken, toplumun üst kademesindekiler için ek gelir demekti. Dar gelirli sıradan insanların birkaç esameden fazlasını biriktirme şansı pek yokken, üst sınıfların bir kısmı çok sayıda esame satın alabiliyordu. Zenginlerin yeniçeri esâmelerini nasıl biriktirebildiklerine dair iyi bir örneğe, dönemin bir kaynağında rastlamak mümkündür. Eski defterdarlardan Ahmed Nazif Efendi ve babası Selim Ağa'nın terekelerinde 19 askere ait toplam 260 akçe değerinde esamesi kaydedilmişti. Bu miktar çok önemli gözükme de, bize üst düzey bürokratların da esamelerin ticarileştirilmesinden faydalandığını gösterir.¹⁰¹ Kendisi de aslen 42. bölük yeniçerilerinden olan Alemdar Mustafa Paşa, sadrazamlığı sırasında sık sık eski yeniçeri arkadaşlarını sohbete davet ederdi. Gene böyle bir toplantıda, Paşa 13 yıl önce sekiz aylığına İstanbul'da misafiren ikameti sırasında başından geçen bir olayı anlatır: Kendisinin kışlada bulunduğu süre boyunca yeniçeri mevacicinin bir ya da iki kez ödendiğini hatırlayan Paşa, bir ulemanın adamının kışla-ya geldiğini ve bir bölükten 700 kuruş toplu ödeme aldığını fark eder. Alemdar Mustafa Paşa bu hikâyeyi anlattıktan bu adamın Veliefendizâde Mehmed Emin Efendi'nin dairesi halkından biri olduğunu sonradan öğrendiğini itiraf etmiştir.¹⁰² Veliefendizâde Mehmed Emin Efendi'nin elinde kaç tane esame olduğunu tam olarak bilmek mümkün olmasa da,

¹⁰¹Mustafa Kesbi, *İbretnüma-yı Devlet: Tahlil ve Tenkitli Metin*, Ahmet Öğreten (ed.) (Ankara: TTK, 2002), s. 207-8. Acil sefer masrafları için Ahmed Nazif Efendi'nin el konulan mülkleri satılıp parası orduya gönderilmiştir: BOA, HAT 1779/7990 (tarihsiz).

¹⁰²Câbî, I, s. 221-42.

dönemin maaşları üzerinden tahmin yürütürsek kendisi en az 700 ve en fazla 8.400 arası esameye sahipti.¹⁰³ 1808'deki esame yasakları sonrası esame istifçileri daha net ortaya çıktı. Bu istifçilerden, bir müderris toplam 650 akçe ve Sahaflar Şeyhi toplam 600 akçe yevmiyyeli esamelerden önemli gelir elde ediyorlardı. Yusuf Ağa'nın (Valide Sultan kethüdası) eski mühürdarlarından Kadı Mehmed Ragıb Efendi 6.000 akçe edecek miktarda esameye sahipken, ulemanın önde gelen isimlerinden Şemseddin Molla'nın ise toplam 1.800 akçelik esamesi vardı.¹⁰⁴ Dönemin anlatıları, ilmiye sınıfından esame sahiplerinin isimlerini açıkça zikreder ve benzer örneklerin bürokrat, saray mensupları ve esnaf arasında da olduğunu kabul eder. İلميye sınıfının özellikle vurgulanması, dünya malına karşı tok gözlü ve bu tip suistimallerden uzak durması beklenen bir toplumsal zümre arasında esame sahipliğinin fırlamasının göze batmasıyla alakalı olabilir.

Netice itibarıyla, yönetici sınıfın önemli bir kısmının yeniçeri esamelerine sahip olduğu kesindir. Peki esameye niçin rağbet ediyorlardı? Devlet ricalinin esame portföyü oluşturmaya yönelik bu eğilimini, kişisel yozlaşma ve açgözlülükle açıklamak elbette mümkündür. Fakat bu fazlaca basit bir açıklama olur. Artan esame alımı ile ekonomik kriz döneminde kapı halkını geçindirebilmek için yeni gelir kaynakları bulmak zorunda rical hanelerinin sayısındaki artış arasındaki bağlantıyı gözlemlemek daha aydınlatıcı olacaktır. Yönetici sınıf, gelirlerinin azaldığı enflasyonist bir dönemde artan kapı halkı harcamalarını karşılamak için devlet güvencesindeki esamelerden faydalanmayı kolay ve gerçekten de rasyonel bulmuş olabilir.¹⁰⁵ Ne de olsa esame ciddi yükümlülükleri

¹⁰³ Bir dalkılıç, 10 akçe civarında yevmiye alırken, emekli bir yeniçerinin yevmiyesi 120 akçeydi (1 kuruş= 120 akçe).

¹⁰⁴ Câbî, I, s. 221-42.

¹⁰⁵ Benzer gözlemler için bkz. M. Mert Sunar, "Ocak-ı Amire'den Ocak-ı Mülgâ'ya Doğru: Nizâm-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler", *Nizâm-ı Kadim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi* içinde, S. Kenan (ed.) (İstanbul: İSAM, 2010), s. 508- 10.

olmayan ve çok az risk taşıyan iyi bir yatırım aracıydı ve devlet tarafından fark edilmediği sürece, düzenli bir gelir akışı sağlıyordu. 1808 tarihli ve ulema ve rical-i devletin dairelerindeki tabi ve hizmetlilerine ait yeniçeri esâmelerini hazineye teslim etmeleri için çıkarılan bir ferman, bu tabloyu doğrular niteliktedir.¹⁰⁶ Boğaz kalelerinde bile bazı dizdarların hizmetkârlarına ve çocuklarına yamak esameleri üzerinden ödeme yapılıyordu.¹⁰⁷ Öte yandan Baki Tezcan bu konuda haklı olarak askerî gruplar ile siviller arasında daha az bilinen bir bağlantıya dikkat çeker. Bu da yeniçeri mütevellilerinin kontrolündeki orta sandıklarıdır. Her yeniçeri bölüğünün, tüccar ve loncaya bağlı esnaf da dâhil olmak üzere askerî ve sivil gruplara borç para veren bir orta sandığı vardı. Özellikle ticaret erbabına hazır kredi imkânı sunuyordu.¹⁰⁸ Orta sandıkları esasen yeniçeri ocağının alt rütbelileri tarafından denetleniyordu –ki bu kesim Mayıs isyanında özellikle faal bir rol oynadı.¹⁰⁹

Yukarıda bahsedilen sürecin bir başka sonucu da kendilerini yeniçerilerin çıkarlarıyla özdeşleştiren ve onların refahı için kaygılanan bir grubun ortaya çıkmasıydı. Yeniçeri esamesi sahipleri, tahmin edilebileceği üzere bu ordunun durumu ve gidişatıyla yakından ilgileniyorlardı. Dolayısıyla, yeniçerilerin akıbetinden doğrudan etkilenen, toplumu hem dikey hem de yatay olarak kesen geniş sosyal bir kesimin varlığından söz edebiliriz. Başka bir deyişle, esame satışı, toplumun her katmanından yeniçerilerin çıkarlarıyla ortak çıkarlara sahip ve farklı sınıflar arasında beklenmedik ittifaklara yol açan devasa bir gayriresmî ilişki ağları yaratmıştı. III. Selim dönemindeki esame sahiplerinin isimlerini tespit edemediğimiz için, Mayıs isyanı sırasında bu kişilerin yeniçerileri gerçekten destekleyip

¹⁰⁶Câbî, I, s. 230.

¹⁰⁷Yıldız, “Anatomy of a rebellious social group”, s. 304.

¹⁰⁸Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 206. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, s. 311-12.

¹⁰⁹Sunar, “Nizam-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler”, s. 519-21.

desteklemediklerini anlamak zor. Fakat dönem kaynaklarında, yukarıda adı geçen ve toplam 1.800 akçelik esâme sahibi Şemseddin Efendi'nin isyan sırasında Et Meydanı'nda bulunduğu ve asiler destekleyenler arasında yer aldığı belirtilmekteydi. Diğer büyük esame sahibi Veliefendizâde Mehmed Emin Efendi ise iki yıl önce ölmüştü. Fakat hizmetkârı Kethüda Said Efendi'nin isyana dair savunmacı bir üslup takındığını bu noktada belirtmek aydınlatıcı olacaktır.

Sadece yeniçerilerin değil, *seyyid/sadat*ların (Peygamber Muhammed'in soyundan gelenler) sayısı da 17. yüzyıldan itibaren büyük artış gösterdi. Aynen yeniçerilerde olduğu gibi, *seyyid* zümresine dahil olmak itibar ve çeşitli ayrıcalıkların yanı sıra her anlamda tam bir mali dokunulmazlık olmasa da en azından bazı vergilerden muafiyet getiriyordu.¹¹⁰ Sahte *sadat*ların çoğalmasının yol açtığı gelir kaybı nedeniyle, Bab-ı Ali 16. yüzyılın ortalarından itibaren sahte beratları tespiti yönelik teftişler yapıldı. Seyyidlik iddiasındakilerin sayısı, 18. yüzyıl boyunca artarak 19. yüzyılda iyice yaygınlaştı. Canbakal'a göre 19. yüzyıl itibarıyla *seyyidlik* gerçek manasını yitirmeye başlamış ve "statü tasdik aracı" bir unvana dönüşmüştü.¹¹¹ Yeniçeri ve *sadat*lar 1770-1820 arası İstanbul'un yanı sıra Halep, Antep ve eyaletlerde siyasi açıdan faaldiler ve dönem dönem bu şehirlerin ekonomik kaynakları üzerinde birbirleriyle çatışmaya giriyorlardı.¹¹² Sonuç olarak, seyyid veya sadat olmak serbest girişimcilikten daha az riskliydi ve mensuplarına otomatik olarak toplumda imtiyazlı bir konum sunuyordu.

Yeniçerilere gelince, bu orduya kaydolmak sadece hazır bir maaş değil, aynı zamanda sıradan sivillerin tabi olduğu

¹¹⁰Hülya Canbakal, *Society and Politics in an Ottoman Town: Ayntab in the 17th Century* (Leiden: Brill, 2007), s. 67; Charles L. Wilkins, *Forging Urban Solidarities: Ottoman Aleppo, 1640-1700* (Leiden: Brill, 2010), s. 83-90.

¹¹¹Canbakal, *Ayntab*, s. 77-9.

¹¹²17. yüzyıl *sadat*ları üzerine aydınlatıcı bir çalışma için bkz. Hülya Canbakal, "The Ottoman state and descendants of the Prophet in Anatolia and the Balkans", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 52 (2009), s. 542-78.

bazı mali ve ahlaki yükümlülüklerden muafiyet anlamına geliyordu. Dahası, üst rütbelere ulaşanların iyi bir emekli maaşı alma şansı da vardı. Yeniçerilerin sahip olduğu ayrıcalıkların tam listesini hâlen tespit edemiyoruz, zaten bu ayrıcalıkların yeni kaydolan herkese otomatik olarak verilip verilmediğini bilmemiz de pek mümkün değil. Görünüşe göre asker sınıfı olağanüstü (*avarız*) vergilere tâbiydi,¹¹³ fakat örneğin ticari faaliyetlerden elde ettikleri gelirin vergiden muaf olduğu ve ithal ettikleri mallar için vergi vermediği anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Aynı zamanda adli merciler tarafından yargılanmaktan, ihtisap yetkileri tarafından denetlenmekten ve lonca kurallarından muaf tutulmuşlardı.¹¹⁵ Kahire yeniçerilerinin imtiyazlarını sıralayan André Raymond, bu ayrıcalıklar arasında lonca tüzükleri, idari kurallar ve muhtesip (pazar denetçisi/zabıta) denetiminden muafiyeti sayar. Örneğin, 1801’de bazı askerlerin gıda üzerinde spekülasyon yapmaları ve sebzeleri istedikleri fiyattan satmalarına rağmen muhtesibin bunlar üzerinde hiç yaptırım gücü olmadığı ve gayet iyi para kazandıkları görülmektedir.¹¹⁶ Bunların yanı sıra bazı özel şartlarda (varissiz) vefat eden yeniçerilerin mallarını başka herhangi bir makam değil, sadece yeniçeri ordusu zabt edebiliyordu.¹¹⁷ Yeniçeri-

¹¹³Wilkins, *Forging Urban Solidarities*, s. 30-1, 70-84

¹¹⁴James Porter, *Turkey: Its History and Progress, from the Journals and Correspondence of Sir James Porter, Fifteen Years Ambassador at Constantinople*, 2 cilt (Londra: Hurst and Blackett, 1854), I, s. 337. Porter, bu ayrıcalığın I. Mahmud (h. 1730-54) devrinde verildiğini ve yeniçerilerin çoğunun Mısır ve Suriye kıyılarında ticaretle uğraştığını ileri sürer. Yazar ayrıca askeriyenin bu dönemde daha sükûnet içinde olduğunu ve isyanlara daha az bulaştığını belirtir. Ayrıca bkz. Johann Wilhem Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Türkçeye çeviren: N. Epçeli, 7 cilt (İstanbul: Yeditepe, 2011), V, s. 591.

¹¹⁵Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 207-9.

¹¹⁶André Raymond, “Soldiers in trade: the case of Ottoman Cairo”, *British Journal of Middle Eastern Societies*, 18/1 (1991), s. 29.

¹¹⁷Bu kural, 71. cematın yoldaşlarından Mehmed Efendi isimli bir yeniçerinin terekisi üzerinde hak iddiası hakkında bir vakıf mütevellisi ile söz konusu cemaatin mütevellisi arasında çıkan anlaşmazlıkta açıkça belirtilmiştir. İlgili belgede, kişi, “sahih” yeniçeri ise malvarlığının mukataa subaşı tarafından değil kendi ortası tarafından zabt edileceği; ancak ve ancak fiili olarak yeniçeri

lerin cezalandırılmaları bile sivillerden farklıydı. Hem adi ve hem büyük suçlarda, hapis ve cezalandırmaları sadece askerî hukuka göre ve kendi komutanları tarafından yapılmaktaydı.¹¹⁸ Verilen cezalarında da kamuya açık olmamasına özel bir önem verildiği de anlaşılmaktadır. Cezaların, gece saatlerinde askerî kışlalarda törensel bir şekilde verilmesinin edilmesinin nedeni budur. Yeniçeriler, kendi bölük komutanları tarafından kendi bölüklerindeki yoldaşlarının da hazır bulunduğu bir ortamda cezalandırılırdı. Daha ciddi suçlara karışmış olanlar Baba Cafer zindanına hapsedilir ve ardından boğdurulurdu. Bu da genellikle asker sınıfına bahşedilmiş bir ayrıcalıktı.¹¹⁹ Kısacası yeniçeri saflarına katılmak, keyfi cezalara karşı bir tür sığınak ve ticari ilişkilerde daha fazla güvenlik sağlamış gibi görünmektedir. Alt tabaka kent sakinleri ve İstanbul'a yeni gelen göçmenler sonuç olarak bu büyük ayrıcalıklara sahip olma hayali ve çabası içindeydiler.

Bab-ı Ali'nin bürokratik kadrolarında da benzer değişimler oldu. Artan hiyerarşi ve yukarı doğru toplumsal hareketlilikle birlikte 18. yüzyılda kâtiplerin sayısında bir yükselme oldu.¹²⁰ Nüfus artışı ve artan sosyal hareketliliğin yanı sıra, III. Selim devrinin genişleyen bürokrasisi ve artan evrak işleri de Bab-ı Ali'nin yeni çalışanlara olan ihtiyacını artırmış olmalıdır. Fakat en azından mektubî kalemindeki kâtip sa-

olmayıp yoldaşlık iddiasında ise subaşı tarafından zabt edilebileceği kati bir üslupla ifade edilmiştir. BOA, HAT 35/1765 (tarihsiz).

¹¹⁸ BOA, C. AS 33/1518 (24 Ca 1210/6 Aralık 1797).

¹¹⁹ İlgili odabaşının (kışla sorumlusu subay) çorbacıya (orta kumandanı) ilamı üzerine, suçlu yeniçerinin cezalandırılmasına izin verilir ve cezanın gece ve halkın gözünden uzakta infaz edilmesine özellikle dikkat edilirdi. Akşam yemeğinden sonra yeniçeriler meydana çağrılır ve suçlu belli bir törenle ve hiyerarşi içerisinde dövülürdü. Dini bayramlarda ve Cuma günleri ceza uygulanmazdı. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Eyyubî Efendi Kanunnâmesi*, A. Özcan (ed.) (İstanbul: Eren, 1994), s. 47-8; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, s. 355-62.

¹²⁰ Carter V. Findley, "Political culture and the great households", *The Cambridge History of Turkey*, v. III: *The Latter Ottoman Empire 1603-1839* içinde, S. Faroqi (ed.) (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), s. 71 4; Özkaya, "Adaletnameler", s. 446.

yısındaki artış, artan evrak işleri için ihtiyaç duyulan işgücünden daha fazlaydı. Carter V. Findley'nin gözlemine göre 19. yüzyılda kâtip sayısındaki ciddi yükselişin altında, III. Selim dönemi terfilerindeki “artan baskı” yatmaktaydı. Öte yandan İstanbul’a yeni gelenlerin çoğu eğitimsiz ve bürokratik kadrolarda yer alabilecek nitelikte olmadığından, 1797’de çıkarılan bir nizamnameyle Divan-ı Hümayun Kalemine yeni kâtip alınmayacağı duyuruldu.¹²¹

Christine Philliou benzer bir genişlemenin yaşandığı bir toplumsal gruba dikkatimizi çeker. Fenerli Rumların ilişkili olduğu kesimler bu dönemde İstanbul’a gelen alt sınıf mensupları sayesinde genişlemişti. Fenerli Rumlar, İstanbul’a göç eden Balkan, Ege ve Anadolu Hristiyanlara unvanlar dağıttı ve resmî ve gayriresmî yollarla onları Helenleştirdi. Cizyeden kaçmak ve merkezin dayattığı kısıtlamalarla uğraşmadan serbestçe ticaret yapmak isteyen Hristiyan tebaa, kendilerine sınırötesi haklar, vergi muafiyeti ve suistimallere karşı dokunulmazlık sağlayan *beratlı* (*protege*) statüsüne geçmeyi tercih etti.¹²² 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında beratlar, önde gelen gayrimüslimlere (*zimmi*) verilen onursal bir hediyeye dönüştü. Bunlar bazen konsolosluklar tarafından kâr ama-

¹²¹Carter V. Findley, “The foundation of the Ottoman foreign ministry: the beginnings of bureaucratic reform under Selim III and Mahmud II”, *International Journal of Middle East Studies*, 3 (1972), s. 389-92; Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922* (Princeton: Princeton University Press, 1980), s. 65-8. Ayrıca bkz. Christine M. Philliou, *Biography of an Empire: Governing the Ottomans in an Age of Revolution* (Berkeley: University of California Press, 2011), s. 34. Osmanlı bürokrasisinde şişkin memur kadrosu için bkz. Findley, *Bureaucratic Reform*, s. 121 ve Christine M. Philliou, “Breaking the tetrarchia and saving the kaymakam: to be an ambitious Ottoman Christian in 1821”, *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850* içinde, A. Anastasopoulos ve E. Kolovos (ed.) (Rethymno: Crete University Press, 2007), s. 190, özellikle Dionysios Photeinos’tan yapılan alıntı.

¹²²Elde edilen himaye beratları, gayrimüslim tebaayı Osmanlı kanunlarının yetki alanından çıkarıyordu. İmparatorlukta düzenli diplomatik temsilciliklerin kurulmasıyla Osmanlı devleti, Müslüman olmayan tebaanın himaye edilmesine izin vermeye başladı. Çeşitli antlaşmaların sayesinde aracılığıyla bu tür himaye sistemi çok yaygınlaştı ve suistimale açık hâle geldi.

cıyla satılıyor, bazen de ödül kabilinden veriliyordu. Osmanlı idarecilerinin tüm engelleme çabalarına karşın, imparatorluktaki berat sayısı giderek arttı hatta skandal denebilecek seviyelere ulaştı.¹²³ Sahte ve gerçek tercümanların sayısında benzer bir artış yaşanan Selanik'te bunları ayırt etmek için yeni bir denetim sistemi uygulanmaya başlandı.¹²⁴ 16 Ocak 1806'da Bab-ı Ali, konsolosluklara berat verme kaidelerini listeyen notalar gönderdi. Buna göre, bundan böyle sadece elçiliklerin ve konsoloslukların gerçekten de fiili olarak hizmetinde bulunan gayrimüslim tebaanın berat almasına izin verilecekti.¹²⁵ Fenerli Rum yetkililerin teftişindeki artış, yeniçeri esame yoklamalarıyla paralel ilerledi. Fenerli Rum aileleri arasındaki gerginlik ve beratlı sayısındaki artışı önlemek isteyen Bab-ı Ali, 1819'da *hospodar* ya da *dragoman* olarak hizmet verebilecek aile sayısını dörtle sınırlayan bir ferman yayımladı.

Askerî statülü sınıfın, toplumun geri kalan alt kesimlerini de içine alarak genişlemesi, hiç kuşkusuz devlete yakın duran ya da doğrudan devlet tarafından maddi olarak desteklenmeyi tercih eden, başka bir deyişle devlet hizmetinde olan orta sınıf grupların sayısının artmasına neden oldu. Pratikte hazineye fazladan yük getiren bu durum dönem yazarlarının sık sık şikâyet ettiği bir konu hâline geldi.¹²⁶ Başka bir açıdan bakıl-

¹²³Thomas Naff, "Ottoman Diplomacy and the Great European Powers, 1797-1802", Yayımlanmamış Doktora Tezi (Londra Üniversitesi, 1960), s. 68. Christine M. Philliou, "Mischief in the Old Regime: provincial dragomans and social change at the turn of the nineteenth century", *New Perspectives on Turkey*, 25 (Güz 2001), s. 107, 111, 115-20.

¹²⁴Kokdaş, *Salonica*, s. 38. Kokdaş, uydurma tercümanların çoğunun şehre akın edip, gelişen ticaret ağlarının ve tefeciliğin bir parçası hâline geldiklerini ve gayrimüslim Selanikli tüccarlar arasında tercüman unvanı almak için kıyasıya bir mücadele yaşandığını belirtir.

¹²⁵Salahi R. Sonyel, "The protégé system in the Ottoman Empire", *Journal of Islamic Studies*, 2/1 (1991), s. 56-66.

¹²⁶*Neticetü'l-Vekayi*, v. 42b- 43. Islahat layihası yazarları da yeniçeri sayısını azaltacak önlemler sunmaya çalışmışlardı. Engin Çağman (ed.), *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları* (İstanbul: Kitabevi, 2010); Ahmet Öğreten (ed.), *Nizam-ı Cedid'e Dair Askeri Layihalar* (İstanbul: TTK, 2014).

diğında, tüm bu etmenler ayrıca devlet kaynaklarına bağımlı ve dolayısıyla devlet uygulamalarına karşı savunmasız hâle gelen bir toplumsal alt sınıfın oluşmasına da yol açtı. Saymakla bitmeyecek kadar çok olan bu tür uygulamalar arasında, taşış, maaşların gecikmesi, alternatif bir ordu kurulması veya sahte seyyidler ya da yeniçieri tespit etmek için devletin teftiş kararı alması sayılabilir. Taşış toplumun geneli için zararlı olsa da, sabit gelirli insanlar için özellikle ciddi sonuçlar doğurur. Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca askerleri, kendi ekonomik durumlarını doğrudan etkilediği için taşışe karşı özellikle tepkili olmuştur.¹²⁷ Örneğin 1792'te paranın değerinin düşürülmesine tepki gösteren askerler darphane emininin görevden alınmasında etkili oldu.¹²⁸

¹²⁷1622 isyanı üzerine yazan Tugî, altı kişinin kellesinin istendiğini ve bunlardan en az ikisinin yeniçeri mevaciblerinin ödenmesindeki sorunlar nedeniyle idam listesine dâhil edildiğini belirtir. Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 167-9. Örneğin 1622 asileri, dönemin defterdarının idamını, maaşların ayarı düşük sikkeyle ödenmesi ve emekli askerlerin ödemelerindeki gecikmeler nedeniyle talep etmişti. Ödemelerin gecikmesi ve sikkenin değerinin düşürülmesi 1623'te ve 1629'da başka isyanlara da neden oldu. Sadece sikkenin değerinin düşürülmesi bile 1655'te başka bir isyanı doğurdu. Abdi, *Tarih*, s. 87. Ödenmeyen maaşlar 1657'de yine bir sipahi isyanına neden oldu. IV. Mehmed'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan 1687 isyanı, vaat edilen mevaciblerin gecikmesi ve bazı muvazzaf askerlerin esâme defterlerinden çıkarılması nedeniyle askerler tarafından çıkarılan bir isyandı. Üç sipahın maaşlarının ödenmesindeki gecikme bu isyanın gerekçesiydi. Ayrıca 1651 yılında lonca esnafı, aşırı vergiler iptal edilene kadar dağılmayacakları konusunda ısrar ederek isyan etmişlerdi. Yi, *Guild Dynamics*, s. 213, 216. 1717, 1718 ve 1719 yıllarındaki daha küçük isyanların nedeni de mevaciblerin ödenmemesiydi. Olson, "Jews, janissaries", s. 187. 1730 isyanının temel nedenlerinden biri de ekonomik sorunlardı. 1730 yılında ödenmeyen maaşlar için bkz. Olson, *The Siege of Mosul*, s. 67. Askerî isyanlar ve taşış arasındaki bağlantı için bkz. Cemal Kafadar, "When Coins Turned into Drops of Dew and Bankers Became Robbers of Shadows: The Boundaries of Ottoman Economic Imagination at the End of the Sixteenth Century", Yayınlanmamış Doktora Tezi (McGill Üniversitesi, 1986); Baki Tezcan, "The monetary crisis of 1585 revisited", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 52 (2009), özellikle s. 497-8.

¹²⁸İsmail H. Uzunçarşılı, "III. Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruzname'sinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Ait Vekayı", *Belleten*, 148/XXXVIII (1973), s. 656; Stanford J. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire Under Sultan Selim III, 1789-1807* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971), s. 370.

Değişen devlet politikaları konusunda ordunun hassasiyeti, esame ödemeleri ile Nizam-ı Cedid arasındaki ilişkiyle en iyi şekilde örneklendirilebilir. Yeniçerilere her üç ayda bir nakit ödeme yapılırdı. Mühürlü bir maaş belgesi olan esame, yeniçerilerin maaş alma hakkını gösterirdi ve sadece yeniçerilere verilirdi. Sonrasında yeniçeri esamelerinin metalaşması, asker olmayan toplum kesimlerinin yeniçeri ordusuna sızmasına ve hak etmedikleri maaşları almalarına yol açtı. 18. yüzyılın sonlarında esamelerin el değiştirmesi bir transfer ücreti gerektirmeyip kanundışı bir uygulama sayılmasa da, merkezî otorite en nihayetinde imparatorluktaki bu para trafiği üzerindeki denetimini kaybetti. Bu da orduyu devlet denetiminden neredeyse bağımsız hâle getiren dinamikler yarattı: ordusundaki askerlerin kimlikleri ve toplam sayıları hakkında bilgi sahibi olmaktan çıktı. Sözde yeniçerilerin (yeniçeri olmayan esame sahipleri) çok azı savaşa gitmeye istekli olduğundan süregiden seferlerde kronik hâle gelen asker eksikliği sorunu yaşandı. Buna rağmen, devlet gene de esame sahibi sivillere ödeme yapmak zorunda kalıyordu. Balkanlar'daki savaş ve isyanların yarattığı kısır döngü, geleneksel askerî sistemi daha da zorladı ve yeni askerlerin silah altına alınmasını zorunlu kıldı.¹²⁹ Dolayısıyla, imparatorluk artık hem askerlikle alakası olmayan sözde yeniçerilerin hem de iç ve dış tehditlerle mücadele etmesi için tutulan paralı sekban askerlerinin maaşlarını ödemekle durumunda kaldı. III. Selim devrinde Nizam-ı Cedid ismiyle yeni bir ordu kurulması, kent yoksulları için yeni bir istihdam şansı yarattı ve bazıları “açlığa” iyi bir alternatif olarak gördükleri yeni orduya yazıldı.¹³⁰ Öte yandan Osmanlı Devleti’ni bu oyunun nihai kaybedeni

¹²⁹ Osmanlı'nın askere alma stratejileri hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Virginia H. Aksan, “Ottoman military recruitment strategies in the late eighteenth century”, *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia* içinde, E. J. Zürcher (ed.) (Londra: I. B. Tauris, 1999), s. 21-39.

¹³⁰ Shaw, *Between Old and New*, s. 133; Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016),

olarak görmemek gerekir: Zira Osmanlı savaşın mali yüklerini hafifletmek için kamu güvencesi olarak piyasada dolaşacak ekstra esameler çıkardığı gibi, maaş ödemelerini de bazen dokuz aya varacak kadar geciktirdi.¹³¹

Askerî harcamaları kısmak ve esameleri sadece muvazzaf askerle sınırlandırmak isteyen devlet yetkilileri, esame piyasasını daha sıkı denetlemeye başladı ve sık sık teftişler yaptı. Esame teftişlerinin 18. yüzyılın sonlarındaki mali kriz sırasında başlaması da tesadüf değildi. Örneğin Halil Hamid Paşa tarafından uygulanan teftişler hazinenin yıllık giderlerinde 1.9 milyon kuruşluk bir tasarruf sağladı.¹³² Esame piyasasını denetim altına almak, suistimalleri önlemek ve devletin ordu üzerindeki kontrolünü tekrar temin etmek amacıyla bu tip denetimler III. Selim devrinde de sürdürüldü. Fakat esame sisteminin dikey ve yatay olarak genişlemesi, geleneksel askerî düzenin devamında çıkarı olan geniş bir kitle yaratmıştı, ki bunların başında esame sahibi idareciler, ilmiye mensupları ve saray görevlileri geliyordu. Bu nedenle merkezî yetkililerin orduyu dizginleme çabaları, sık sık yapılan teftişler ve esame piyasasını ortadan kaldırma teşebbüsleri, toplumun birçok katmanında hoşnutsuzluk ve hayal kırıklığı yarattı. Örneğin 1808 Alemdar Vakası'nın temel nedenlerinden biri esamenin Bab-ı Ali tarafından yasaklanmasıydı. 1826'da yeniçeri ordusunun ortadan kaldırılmasına kadar devletin elinde geleneksel askerlerin toplam sayısına dair net bir sayı

s. 87-94. Tosya'dan göç eden İbrahim hakkında olan açıklayıcı ve keyifli bir hikâye için bkz. Age., s. 7-10.

¹³¹ McGowan, "The age of the ayans", s. 716.

¹³² Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986), s. 78- 9. Teftişler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Vasıf, *Mehasinü'l-Ahbar*, s. 155- 60. Yeniçerilerin tepkisi nedeniyle daha fazla teftiş yapılması engellenmiştir. Naff, Halil Hamid Paşa'nın sadarettten azlini I. Abdülhamid'in yeniçerileri yatıştırma çabası olarak sunsa da, Paşa'nın azledilmesi aslında kendisinin Şehzade Selim lehine padişahı tahttan indirme planıyla ilgilidir. Naff, *Ottoman Diplomacy*, s. 25; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, s. 494-5.

yoktu. Bu başarısızlığı, Osmanlı idarecilerinin göçü önlemedeki başarısızlığını da tekrar akla getiriyor.

Osmanlı idarecileri, göç ile devlet kasasından beslenen insan sayısının artması arasındaki yakın ilişkinin farkındaydı. Bu durum karşısında hazine üzerindeki yükü hafifletmenin yanı sıra toplumsal karışıklıkları önlemeyi ve böylece İstanbul'un kent hayatında istikrar sağlamayı amaçlayan toplumsal denetim mekanizmalarını kullanarak, göçü denetlemeye ve şehre yeni gelenlerin sayısını azaltmaya çalıştı. Bu çabalara rağmen, göçmenler herhangi bir bağlantıları olmadan şehrin ekonomik hayatına müdahil devam ettiler. Şehrin ticaret ağlarına ve loncalarına sızarak, esnaf loncalarının kurulu düzenini tehdit ettiler. Dolayısıyla göçmenlerin gelişi, loncalar ile “ecnebler” arasında gerginliğe yol açtı.¹³³ Bir esnafın belirli bir yerde iş yapma hakkı olan gedik sistemi, 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında çok daha yaygın hâle geldi¹³⁴ ve teşkilatlı esnafın haklarını koruyan bir kurum olarak hizmet etti.

Devletin çabalarına rağmen, yerleşik statü gruplarına girme şansları çok az olan daha şanssız göçmen güruhunun ise şehir hayatına entegre olma imkânı çok daha zayıftı. Çoğu toplumunun kıyılarında kaldı; yönetici sınıfın daima şüpheyle baktığı ve her an isyan etmeye meyilli olarak tahayyül ettiği hoşnutsuz bir kitle oluşturdu. Özellikle 1730 ile 1740'taki isyanların ardından, yöneticiler şehirli serseri ve bekârları suça eğilimli, son derece şüpheli bireyler olarak görmeye başlarken,¹³⁵ III. Selim de kendi döneminde başkentteki toplumsal denetim ve disiplini artırmaya yönelik tedbirlere başvurdu. Başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlere göçü yasaklayan fermanların yanı

¹³³Olson, “Jews, janissaries”, s. 188. Mahkemelerde bu tür davaların incelenmesi için bkz. Başaran, *Policing Istanbul*, s. 145-8.

¹³⁴Suraiya Faroqhi, “Ottoman craftsmen: problematic and sources with special emphasis on the eighteenth century”, *Crafts and Craftsmen of the Middle East: Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean* içinde, S. Faroqhi ve R. Dégulhem (ed.) (Londra: I. B.Tauris, 2005), s. 87.

¹³⁵Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul 1700-1800* (Berkeley: University of California Press, 2010), s. 48; Başaran, *Policing Istanbul*, s. 23.

sıra¹³⁶ seyahat belgesi (mürur tezkeresi) uygulamasını başlattı. Esasen 16. yüzyılda başlamış olan bu uygulama, tahmin edileceği gibi 18 ve 19. yüzyıllarda daha yaygın hâle geldi.¹³⁷ Suraiya Faroqhi'nin de gözlemlediği üzere, göçü önlemeye yönelik bu tedbirler “ilkesel olmaktan ziyade ekonomik ve demografik konjonktür” meselesine dayanıyordu.¹³⁸

III. Selim devrinde çıkarılan fermanların sıklığı, idarenin göçü kontrol etmekte ya da yeni gelenleri kent toplumuna entegre etmekte gerçekten de tam başarılı olamadığını gösterir. Başarısız bir suikast girişiminden üç gün sonra (15 Aralık 1791), III. Selim şehri başboş serserilerden etkili bir şekilde temizlemek teftiş ve tahrirler yapılmasını emretti. Suikastçi bir olduğu için, bu etnik gruba özellikle dikkat edildi. Fakat serserileri şehirden kovmak kolay bir süreç değildi. Olaylardan bir ay sonra, han, hamam ve mahallelerin çoğu serserilerden temizlense de, bu kişiler gene de bazen geri dönmenin bir yolunu buluyordu. Örneğin şehirden gönderilenler bir kısım Cezayirli, özellikle de Galata ahalisinin şikayetiyle yakalanıp kovulanların çoğu, daha sonra Cezayirli Seydi Ali Paşa (ö. 1820)¹³⁹ iltimasıyla geri alındı. Aynı şekilde, şeyhülislamdan yardım isteyen Sultan Ahmed Medresesi suhteleri (medrese talebeleri) de geri gönderilemedi.¹⁴⁰ Mürur tezkeresine ek olarak, Osman idarecilerinin göç sorunuyla başa çıkmak için başvurduğu en etkili yöntem, bireylerin suçu önlemek için birbirlerine karşı sorumlu tutulmasını öngören kolektif sorumluluk getirilmesiydi. Kamu düzeninin temininde etkin

¹³⁶Özkaya, “Göç Sorunu”, s. 174-8, 185-93. Merkezi makamların İzmir’e göçü önleme çabaları için bkz. Vehbi Günay, “Yerel Kayıtların Işığında XVIII. Yüzyıl Sonlarında İzmir”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV/1 (Temmuz 2010), s. 263.

¹³⁷Başaran, *Policing Istanbul*, s. 38.

¹³⁸Suraiya Faroqhi, “Migration into eighteenth-century ‘Greater Istanbul’ as reflected in the Kadı registers of Eyüp”, *Turcica*, 30 (1998), s. 165. Bu kaynak, 18. yüzyıl Eyüp çevresindeki göç ve göçmen profilleri hakkında bir vaka çalışması içermesi açısından da oldukça önemlidir.

¹³⁹Cezayirli Seydi Ali Paşa, 24 Şubat 1807’den 23 Ağustos 1808’e ve 22 Kasım 1808’den 21 Mart 1809’a kadar kapdan-ı derya olarak görev yapmıştır.

¹⁴⁰Uzunçarşılı, “Dış Ruzname”, s. 618.

olan kefalet sistemiyle özellikle bireylere güvenilir bir kişinin kefil olması zorunlu hâle getirildi.¹⁴¹ Yine de bu önlemler ne göçü tam anlamıyla kontrol altına alabildi ne de kenti göçmenlerden temizleyebildi ve tarımsal vergilerindeki kaybı durduramadı.

18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında göçmenler başkentteki isyanların yeni aktörleri olarak sahneye çıktı. Arnavutlar, İstanbul'daki toplumsal huzursuzluğun en önemli aktörlerine dönüştü. İdarecilerin Arnavut meselesini çözme gayretleri tam anlamıyla başarılı olamadı, 19. yüzyıl başlarında şehrin huzurunu bozmaya devam ettiler. 1807'deki ordu isyanı mimarı olan bu grup 1808'deki Alemdar Vakası'na insan gücü sağladılar.¹⁴² Bolulu göçmenler de 1807 isyanı sırasında Et Meydanı'ndaydı: Bolu voyvodası Hacı Ahmedoğlu'nun bir adamını linç ettiler. Bunların tam sayısını bilmesek de bazılarının bu voyvodanın zulmü nedeniyle başkente kaçtıkları aşikardır. Hacı Ahmedoğlu'nun adamını meydanda gören "Bolu Türkleri", "İşte bu dahi Nizâm-ı Cedid'i intâca nasb-ı nefis-i iktidar ve bizi dâr ve diyârımızdan âvare ve bî-karâr eden Hacı Ahmed Oğlu'nun akl-i fa'âilidir" diyerek protesto ediyorlardı.¹⁴³ (Göçmenlerin, voyvodanın zulmü ile Nizam-ı Cedid ordusunun kurulmasını bir arada telaffuz etmeleri ayrıca incelemeye değer bir konudur). Tam bu noktada, 1807 isyanının mimarları olarak öne çıkan yamakların ezici çoğunluğunun yerli halktan değil, Ahıska ve Karadeniz bölgelerinden gelen göçmenler olduğunun da altını çizelim.¹⁴⁴

¹⁴¹ Bu sistem hakkında daha fazla bilgi için bkz. Başaran, *Policing Istanbul*, s. 106-17. Daha önceki örnekler için bkz. Zarinebaf, *Crime and Punishment*, s. 49, 128-40.

¹⁴² Arnavutların Alemdar Vakası'ndaki rolü için bkz. Yıldız "A city under fire". Arnavutların 18 Temmuz 1807 isyanında (yeniçeri ağası Pehlivan Ağa'nın ölümüyle sonuçlanan) sekban askerleri olarak oynadıkları rol için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 487-8. Balkanlar'da bu tür kuvvetler genellikle Arnavutlardan ve Boşnaklardan oluşuyordu. Bkz. Aksan, "Ottoman military recruitment strategies", s. 21-39.

¹⁴³ Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler*, s. 117.

¹⁴⁴ Yıldız, "Anatomy of a rebellious social group", s. 291-327.

Charles Tilly, “kırdan kente hızlı göçle protestolar arasında doğrudan bir ilişki olmadığını ve kentlerdeki marjinal kesimlerin devrimlerin fitilini ateşlemediğini” iddia eder.¹⁴⁵ Göçün, aşırı nüfus yoğunluğu ve neticede ortaya çıkan toplumsal değişimlerin (özellikle de marjinal grupların ortaya çıkışının) herhangi bir isyanın doğrudan müsebbibi olmadığını iddia etmek mümkündür. Fakat böyle bir durum toplumsal hoşnutsuzluğun ivme kazandığı bir atmosfer yaratır ve isyanlara insan gücü (ister göçmen gruplar ister başka gruplar olsun) temin eder. Bu nedenle 1807 isyanı imtiyazsız kesimlerinin beslediği kuluçka dönemine bakmadan anlamak mümkün değildir. Simon Schama’nın bir başka devrimle ilgili olarak belirttiği üzere, “devrimi mümkün kılan, öfke ile açlığın birleşmesidir.”¹⁴⁶

Mali Krizler ve Ancien Rejimler

Avrupa’da olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu da 1700’lerden 1770’lere kadar Turchin ile Nefedov’un tanımladığı dünyevi döngülerin genişleme aşamasını tecrübe etti. Bu dönem boyunca imparatorluk ekonomisinin tüm sektörlerinde bir toparlanma ve büyüme kaydedildi. Bu büyüme, pek savaşlar pek yenilgi yaşanmamış olmasının da sağladığı avantajla Osmanlı hazine gelirlerindeki artışla kendini gösterdi.¹⁴⁷ 1770’lerde bu genişleme evresini, tarım ekonomisine dayalı yönetimlerin 18. yüzyılın sonu kriziyle baş edememesinden kaynaklı bir durgunluk ve yüksek enflasyon (stagflasyon) bir dönem izledi. Benzer sorunlarla diğer bazı Avrupa devletleri de karşılaşmış olsa da düşük hazine gelirine sahip ve mali açıdan adem-i merkeziyetçi bir imparatorluk olan Osmanlı,

¹⁴⁵Charles Tilly, “Does modernization breed revolution?”, *Comparative Politics, Special Issue on Revolution and Social Change*, 5/3 (1973), s. 433.

¹⁴⁶Schama, *Citizens*, s. 307.

¹⁴⁷Genç, “Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, s. 211.

bu mali krizin üstesinden gelmekte o kadar başarılı olamadı.¹⁴⁸ Dönemin bazı devletlerinin sahip olduğu mali avantajlardan yoksun olması ve değişen ekonomik koşullara uyum sağlamakta daha yavaş davranması nedeniyle Osmanlı idarecileri mali durumunun kötüleşmesini önleyemedi.

Hollanda ve İngilizler mali merkezileşmeyi diğer uluslardan daha önce gerçekleştirmiş ve bu sayede hazine gelirlerinde çarpıcı artışlar sağlamışlardı.¹⁴⁹ Osmanlı merkezî hazinesi 1760'larda bütçe açığı vermezken (14.514.000 kuruşluk gelire karşı 14.064.500 kuruşluk gider), 1784 ve 1785'te bütçe açığı önemli ölçüde arttı.¹⁵⁰ İngiltere'nin 1784 yılındaki net geliri 13.214.053 sterlin iken, Osmanlı hazinesinin 1789 yılındaki toplam geliri 2.500.000 sterlindi.¹⁵¹ Masrafları karşılamak, için 1786 harcamaları 1789 bütçe yılı gelirlerinden karşılandı. 18. yüzyıldaki savaşların ölçeğinin büyümesi ve daha pahalı hâle gelmesiyle, pek çok devlet askerî harcamaları finanse etme ihtiyacıyla karşı karşıya kalmıştı. Örneğin İngiltere'nin savaş harcamaları 1760'larda ve 1780'lerde zirveye ulaştı.¹⁵² 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında yapılan ve hezimetle sonuçlanan savaşlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali durumunu daha da kötüleştirdi. İmparatorluk, 1804 Sırp isyanı, 1807 İngiltere'nin meselesi ve iç karışıklıkları bastırmak için yapılan sürekli harcamalar dışında, uzun yıllar süren savaşlarla uğraştı (1768-74; 1786-92; 1798-1802; 1806-12). 1780'lerde Osmanlı bütçesinin büyük kısmını askerî harcamaları oluştuyordu (1784'te yüzde 69 ve 1785'te yüzde 66).

¹⁴⁸ Pamuk, "Ottoman state finances", s. 608.

¹⁴⁹ Şu çalışmadaki ilgili tabloya bkz. Pamuk, "Ottoman state finances", s. 606.

¹⁵⁰ 1784'teki yaklaşık bir milyon kuruşluk bütçe açığı, sadece bir yıl sonra dört kat artmıştır. Genç, "Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", s. 222; Cezar, *Osmanlı Maliyesi*, s. 78.

¹⁵¹ Allan Cunningham, "The sick men and the British physician", *Eastern Questions in the 19th Century: Collected Essays*, 2 cilt, E. Ingram (ed.) (Portland: Frank Cass, 1993), I, s. 104, 37 numaralı dipnot.

¹⁵² Bu konuya dair kapsamlı bir açıklama için bkz. John Brewer, *The Sinews of Power: War, Money, and the English State, 1688-1783* (Londra: Unwin Hyman, 1989), özellikle s. 30-51.

Tahta çıktığında III. Selim, askerlerin maaşlarını düzenli biçimde ödemek bir kenara, cülus bahşisini bile ödeyemez durumdaydı. Tomara'ya (1798'de Osmanlı'daki Rus elçisi) göre Ocak 1793'te devlet hazinesinin askerlere mevacib borcu vardı ve hazine tamtakırdı.¹⁵³ III. Selim saltanatı boyunca aşırı artan masraflarının üstesinden gelememi. Özellikle 1806-12 Osmanlı-Rus Savaşı muazzam bir bütçe açığı yaratmıştı. Savaş borçlarının zaten zor durumda olan ekonomi üzerinde feci etkileri oldu. Örneğin, Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) sonrası dönemde Osmanlı Devleti üç yıl içinde 7,5 milyon kuruş (dört milyon ruble) borç ödedi ki, bu rakam hazinenin nakit gelirinin yarısını oluşturuyordu.¹⁵⁴ III. Selim ayrıca Rusya'ya karşı savaşmayı sürdürmesi için İsveç'e 20.000 kese bağış yapmak zorunda da kaldı.¹⁵⁵ Buna karşılık, aynı dönemde Napolyon liderliğindeki Fransa, Avusturya'dan 350 milyon frank ve Rusya'dan 515 milyon frank savaş tazminatı olarak savaş borçlarının üstesinden gelmek için önemli bir gelire sahip olmuştu. Dahası Fransa'nın 1807'deki savaş harcamaları 340 milyon frank tutarken, yabancı ülkelere 600 milyon frank gelir sağlamıştı.¹⁵⁶ Öte yandan, Osmanlılar açısından askerî yenilgiler genellikle ekonomik kayıplar ve kapitülasyonlarla sonuçlanıyordu. 1768-74 Osmanlı-Rus savaşından sonra Kırım'ın kaybedilmesi, imparatorluğun tahlil arzının üçte birinin kaybedilmesi anlamına geliyordu. 1783 antlaşmasıyla Karadeniz bölgesinde önemli ticaret hakları elde

¹⁵³Valeriy Morkva, "Russia's Policy of Rapprochement with the Ottoman Empire in the Era of the French Revolutionary and Napoleonic Wars 1792-1806", Doktora Tezi (Bilkent Üniversitesi, 2010), s. 263.

¹⁵⁴Cezar, *Osmanlı Maliyesi*, s. 76; Mehmet Genç, "Eşam: İç Borçlanma", *Devlet ve Ekonomi*, s. 188.

¹⁵⁵Cezar, *Osmanlı Maliyesi*, s. 127. Birleşik Krallık, 1793-1815 yılları arasında toplam gelirinin yüzde 10'unu (65,8 milyon sterlin) müttefiklerine ödemiştir. Kahraman Şakul, "An Ottoman Global Moment: War of Second Coalition in the Levant", Doktora Tezi (Georgetown Üniversitesi, 2009), s. 213. Bir kesede 500 kuruş bulunurken, 18. yüzyılın sonunda 416 guruş bulunuyordu.

¹⁵⁶E. Nelson White, "The French Revolution and the politics of government finance, 1770-1815", *The Journal of Economic History*, 55/2 (Haziran 1995), s. 251.

eden Rusya ise, o zamana kadar Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu ticaret tekellerini de kırmayı başardı.¹⁵⁷

Mali kriz dönemlerinde standart uygulama hâline gelen tağşiş politikasını takiben, Osmanlı 1789'da gümüş içeriğini üçte bir oranında azaltarak sikkelerin değerini düşürme yoluna gitti, bunu 1793'te büyük kuruş tağşişi takip etti.¹⁵⁸ 1789-1844 yılları arasında Osmanlı sikkelerinin gümüş içeriği yüzde 88 oranda azaltıldı. Bu Osmanlı tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir tağşişti.¹⁵⁹ Sikkelerdeki gümüş miktarı 1799'da yüzde 30 oranında azaltıldı ve sikkeler hâlâ eski değerini koruduğu için bu durum spekülasyonların ve sahteciliğin artmasına neden oldu. Enflasyon, 18. yüzyılın son çeyreğinde (1760-1800) yüzde 200'ü aşan enflasyon oranı, 1800'lerde düzenli biçimde yılda yüzde 5 civarında arttı.¹⁶⁰ 1808-1844 yılları arasında Osmanlı parası Avrupa para birimleri karşısında yüzde 83 değer kaybetti. Paranın değerinin düşürülmesi, enflasyonist eğilimleri daha da artırarak para biriminde istikrarsızlığa ve Avrupa'daki Osmanlı sikkelerinin değerinde belirgin bir düşüşe neden oldu.¹⁶¹

Devrimci Fransa'da, kamulaştırılan kilise topraklarına el

¹⁵⁷Bu anlaşmayla Ruslar, Osmanlı'ya emtia satma ve İstanbul istisna olmak üzere her yerden ipek, pirinç, kahve ve zeytinyağı satın alma hakkı kazandılar. Ruslar için ihracat vergileri düşürülürken, transit geçiş vergilerinden muaf tutuldular. Ayrıca istisnai ithalat ve ihracat vergilerinden de muaf tutuldular. Benzer haklar Avusturya (1784), İngiltere (1799), Fransa (1802) ve Prusya'ya (1806) da tanındı. Antlaşma Osmanlı'nın çıkarlarına zarar verirken, nakliyeciyi/üretici Osmanlı Rum tüccarlarına fayda sağladı. Stoianovich, "The Balkan Orthodox merchant", s. 288-9.

¹⁵⁸Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), s. 171. 1789'dan 1808'e kadar standart kuruş 5,90 gram gümüş içeriyordu. Şevket Pamuk, "The recovery of the Ottoman monetary system in the eighteenth century", *Ottoman Past and Today's Turkey* içinde, K. Karpat (ed.) (Leiden: Brill, 2000), s. 196-7.

¹⁵⁹Pamuk, *Monetary History*, s. 193.

¹⁶⁰Genç, "Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", s. 215. Genç, savaş iâşesi maliyetinin yüzde 200 oranında arttığını belirtir.

¹⁶¹Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century* (Albany: State University of New York Press, 1988), s. 23; Genç, "Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", s. 220.

konulması devlet maliyesine rahatlama sağlamıştı.¹⁶² Osmanlı İmparatorluğu'nda da kişisel servete el konulması anlamına gelen müsadere de benzer bir amaca hizmet etti. Müsadere, imparatorluk tarihinde bazen devlet görevlilerine servet aktarmak için kullanılmış olsa da, 1770'lerden itibaren yönetici sınıf mensupları ve hatta sivillerin servetlerinden devlete kaynak yaratmak amacıyla yaygın biçimde kullanılmaya başladı. Özellikle 1787-92 savaşı sırasında müsaderelelerde muazzam bir artış yaşandı.¹⁶³ Bir tahmine göre Osmanlı idaresi 1790'larda müsaderelelerden 1.327 keşe (yaklaşık 40.000.000 sterlin) gelir elde etti.¹⁶⁴ Müsadereden elde edilen gelir, 1798-99'da savaş bütçesinin yüzde 8'ini oluşturuyordu. Örneğin idam edilen Eflak Voyvodası Konstantin Hançerlioğlu'nun (ö. 1799) servetine el konularak 500.000 kuruşluk bir kaynak sağlanmış oldu. Hazinesinin boş olması, 1788'de Rusya ile Avusturya'ya karşı yapılan savaş hazırlıklarında büyük zorluk yarattı; yakın zamanda vefat eden Esmâ Sultan'ın (ö. 1788) muhallefatına rahatlama sağlar ümidiyle göz dikildi. Ancak beklenilenin aksine Esmâ Sultan'da hiç nakit çıkmaması büyük şaşkınlık yarattı. Parayı bulma umuduyla Esmâ Sultan'ın kethüdasıyla Sakızlı Dimitri isimli bir tüccar hapsedilerek bunların da malları müsadere edildi.¹⁶⁵ Devletin müdahale etme hakkının olmadığı, müdahale etmek istemediği veya müsadereye başvurmadiği zamanlarda, 1770-1810 yılları arasında yüzde 40 ila 70 seviyelerine ulaşan yüksek veraset vergileri konuldu.¹⁶⁶ Böylece özel servet, devletin savaş harcamalarını finanse et-

¹⁶²White, "The French Revolution", s. 240.

¹⁶³Cezar, *Osmanlı Maliyesi*, s. 135; Genç, "Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", s. 220; Nilüfer Alkan Günay, "Müsaderenin Sosyal ve Ekonomik Bir Analizi: Onsekizinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Yapılan Müsadereler", *Belleten*, 277/ LXXVI (2012), s. 793-815.

¹⁶⁴Thomas Thornton, *The Present State of Turkey*, 2 cilt (Londra: Joseph Mawman, 1809), II, s. 11.

¹⁶⁵*Edib Tarihi*, s. 51-3.

¹⁶⁶Mehmet Genç, "18. Yüzyılda Osmanlı Sanayisinde Değişmeler ve Devletin Rolü", *Devlet ve Ekonomi*, s. 263.

meye yönlendirildi. Bu durum, özel mülkiyete ve taşradaki sermaye birikimine giderek daha fazla düşman kesilen bir politikanın yürürlükte olduğunun göstergesiydi.

Avrupa devletlerinin çoğu üç temel gelir kaynağına bel bağlamış durumdaydı: dolaysız vergiler, grup ya da kurumlardan alınan borçlar ve son olarak toplu bir bedel karşılığı bireylere tanınan dolaylı vergi toplama hakkı.¹⁶⁷ Kıta Avrupası'nda İngiltere ve Hollanda vergi toplama politikalarını değiştirerek, dolaysız arazi vergilerine dayanmak yerine, dolaylı satış vergileri, ihracat ve ithalat vergileri, tüketim vergisi ile gümrük vergilerine daha fazla önem vermeye başladı.¹⁶⁸ Dahası Batı Avrupalı güçlerin (özellikle de İngiltere) iyi kurulmuş kredi kurumları ve bankacılık sisteminin yanı sıra dış borçlanma yapabilecek kapasitesi varken, Osmanlı İmparatorluğu bu avantajların hiçbirine sahip değildi. Bir örnek vermek gerekirse, Fransa 1793 ve 1798 yılları arasındaki harcamalarının yüzde 90'ını borçlanma yoluyla karşılandı. ancak sonraları harcamaların çoğunu vergilerle karşılama yoluna gitti (1799 -1812).¹⁶⁹ İç borçlanma, Osmanlı yöneticilerini de ödemeler konusunda bir ölçüde rahatlattı. I. Abdülhamid, kapdan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'dan yaklaşık 600.000 kuruş borç almıştı. 1799'da aralarında dönemin sadrazamı, Yusuf Ağa (Valide Sultan kethüdası), dönemin defterdarı ve Mustafa Reşid Efendi'nin de olduğu üst düzey devlet adamları toplam 800 kese bağışta bulundu.¹⁷⁰ Fakat Osmanlı sarayının borç aldığı en önemli kesim, sonradan Galata bankerleri olarak anılacak olan İstanbul'daki sarraflardı. Osmanlı Devleti, 1788'den iti-

¹⁶⁷Schama, *The Citizens*, s. 70.

¹⁶⁸James B. Collins ve Karen L. Taylor (ed.), *Early Modern Europe: Issues and Interpretations* (Oxford: Blackwell, 2006), s. 301; Brewer, *The Sinews of Power*, s. 76-82.

¹⁶⁹Michael D. Bordo ve Eugene N. White, "A tale of two currencies: British and French finance during the Napoleonic Wars", *The Journal of Economic History*, 51/2 (1991), s. 310, 314-15.

¹⁷⁰Sadrazam ve Yusuf Ağa 250'şer kese, defterdar ve Mustafa Reşid ise 150'şer kese borç vermişlerdi. Morkva, *Russia*, s. 263.

baren doğrudan sarraflardan küçük miktarlarda borç almaya başladı ve bu uygulama zamanla arttı.¹⁷¹ III. Selim, İspanya ve Hollanda ile bazı Müslüman ülkelerden borç almaya çalışsa da çabaları sonuçsuz kaldı.¹⁷² Habsburg İmparatorluğu'nun 1796-97'de İngiltere'den borç alması üzerine, kendisi de Mart 1799'da bir milyon liralık bir kredi için İngiltere'ye başvurdu, fakat olumlu bir yanıt alamadı.¹⁷³ Neticede, ordunun maaşlarını ödemek ve mali krizi önlemek için, sarayda mensupları da dâhil olmak üzere herkesten elinde bulunan altın ve gümüş eşyalarını - eritilerek sikke hâline getirilmek için - teslim etmesini istedi. Haliyle bu çağrıya uymayanlar çok oldu. En nihayetinde İstanbul, Bursa ve Edirne çarşılarındaki altın ve gümüş mallara, daha sonradan bedeli ödeneceği vaadiyle el konuldu.¹⁷⁴

Borçlanma ve müsadere devlete kurumsallaşmış ve istikrarlı bir gelir akışı sağlamazken, iltizam sistemi ve ardından esham yoluyla dolaylı borçlanma bu türden bir gelir akışını sağladı. Esham usulünde, gelir kaynaklarının tamamının satılması yerine, beklenen yıllık kârın yalnızca belirli sayıda hissesi, yine ömür boyu olmak üzere devlet tarafından bireylere satılıyordu. Malikane ve mukataa sistemi ise devlet bütçesine nakit akışını artırmış olsa da bunlar da 18. yüzyılın başlarında

¹⁷¹ 1800'de, Selanik'teki masrafları karşılamak için 67.000 kuruş borç alındı (faiz oranı yüzde 20'ydi). 1804 ve 1805 yıllarında Rumeli'deki isyanlarla ilgili masrafları karşılamak için yüzde 12 faizle 500 kese borç alındı. 1807'den 1812'ye kadar tersane-i amiredeki bazı harcamalar yine sarraflardan alınan borçlarla karşılandı. 1807 yılında iki sarraf (Şapçı ve Konurto) sırasıyla 75.000 kuruş ve 54.000 kuruş borç verdi. Araks Şahiner, "The Sarrafs of Istanbul: The Financiers of the Empire", Yüksek Lisans Tezi (Boğaziçi Üniversitesi, 1995), s. 42-3.

¹⁷² Eylül 1784'te bütçe açığının ve ekonominin içinde bulunduğu hassas durumun tartışıldığı bir genel toplantı yapıldı ve mevacibleri bile ödemeye yetmeyen ekonomik sorunların çözümüne dair devlet adamlarının layihalar yazması kararlaştırıldı. Bu raporların en önemlisi, Süleyman Fevzi'nin Fas gibi Müslüman ülkelerden dış borç alınmasına ilişkin çözüm önerisiydi. Vasıf, *Mehasinü'l-Asar*, s. 188-93. Ayrıca bkz. Cevdet Paşa, *Tarih*, III, s. 99-103; Cezar, *Osmanlı Maliyesi*, s. 137-8.

¹⁷³ Şakul, *Global Moment*, s. 211-13.

¹⁷⁴ BOA, HAT 1411/57448 (1203/1789).

eski önemini yavaş yavaş kaybetmeye başladı, zira en kârlı çiftlikler çoktan satılmış ve mukataaların çoğu malikânelere dönüştürülmüştü. Dahası 18. yüzyıl boyunca iltizam gelirleri donmaya başladı; Osmanlı idaresi boş mukataalar üzerindeki denetimi kaybetmiş ve bunların gerçek üretim kapasiteleriyle piyasa değerlerini takip edip güncelleyememişti.¹⁷⁵ Bu nedenle, zor durumda olan hazinesiye kaynak bulmak ve Rusya'ya verilmesi gereken savaş tazminatını ödemek için 1775'ten 1860'a kadar devam edecek olan esham sistemine başvuruldu. Esham sistemi, 1785 yılında iç borçlanmanın yüzde 50'sini oluşturuyordu.¹⁷⁶ 30 Ekim 1786'da esham usulüyle yeni senetlerin satılması yasaklandı, fakat 1787 ve 1791 yılları arasında yapılan savaş harcamaları nedeniyle yeni esham çıkarıldı. Küçük yatırımcının piyasaya girişini kolaylaştıran esham sistemi, merkezî hükümet için nakit gelir yarattı. Esham satışları devlet güvencesi altında olduğundan, malikâne sistemine kıyasla daha az riskli bir yatırım aracı hâline geldi; neticede 19. yüzyıl başlarında esham satışlarında önemli bir artış oldu.¹⁷⁷ Eshamlar küçük bir ücret karşılığında elden ele aktarılabilirdi; dolayısıyla asıl sahibi öldüğünde yeni sahiplerinin izini sürmek zordu. İlerleyen yıllarda esham sisteminin kontrolü, esham piyasasını denetleyen tek kurum hâline gelen İrad-ı Cedid'e verildi. 1798- 1801 yılları arası ek savaş masrafları, son çare olarak eshama başvurma mecburiyeti getirdi ve esham satışları 1800'lerde muazzam bir artış gösterdi. 1804 yılında devletin borcu 53.350.000 kuruşa ulaşmıştı.¹⁷⁸ 1806-1812 yılları arasındaki savaş döneminde,

¹⁷⁵ Cezar, *Osmanlı Maliyesi*, s. 104-5; Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Devlet ve Ekonomi*, s. 118-19. Cezar'a göre malikane usulü vergi toplama sistemi, 18. yüzyıl Osmanlı mali yapısındaki değişimin hızını artırmıştır. Yavuz Cezar, "From financial crisis to the structural change: the case of the Ottoman Empire in the eighteenth century", *Oriente Moderno*, Nuova Serie 18/79-1 (1999), s. 49.

¹⁷⁶ Genç, "Esham", s. 190.

¹⁷⁷ Age., s. 191.

¹⁷⁸ Peuchet, *Campaigns*, III, s. 101.

devlet tarafından esham sahiplerine ödenen yıllık faiz, bütçe gelirlerinin yaklaşık yüzde 25'ini oluŖturuyordu.¹⁷⁹ Zaman içerisinde malikâne ve esham usulleri, malikâne sahiplerinin yıllık kârlarının bir kısmını esham sahipleriyle paylaŖacağı Ŗekilde birleŖtirildi.¹⁸⁰

Ekonomik istikrarsızlık ve özellikle de sıklıkla baŖvurulan borçlanmalar, baŖta küçük burjuvazi ve sabit gelirli askerler olmak üzere kent toplumunun farklı katmanları arasında huzursuzluk yarattı. Bu meseleler asilerin Ŗikâyet listelerinde her zaman yer almasa da, en nihayetinde ödenmeyen maaŖlar, tağŖış ve enflasyon isyan için uygun bir zemin inŖa etti ve isyanlara katılanların talepleri arasında genel ekonomik kaygılar genellikle ön planda oldu. III. Selim'in cülus bahŖişini ödeyemediğı ve maaŖ ödemelerini geciktirdiğı ve yüksek enflasyonun sabit gelire sahip askerleri kötü etkileyip, onları ek iŖ bulmaya zorladığı bir ortamda, asiler görüldüğü kadarıyla “ekonomi kaynaklı siyasi talepler” üretiyordu.¹⁸¹ BaŖka bir deyiŖle içinde bulundukları zorlu ekonomik koŖulların kaynağını siyasette görüyorlardı. Bab-ı Ali'nin çözüm giriŖimlerinin etkisiz kalmasıyla, 19. yüzyılın baŖlarındaki isyanların arkasında memnuniyetsiz Ŗehirli kitlelerle orta sınıfın olması bu açıdan hiç de ŖaŖırtıcı değıldir.

Sonuç

Bu bölümde, 19. yüzyılı Osmanlı tarihi 18. yüzyılın sonlarında yaŖanan toplumsal ve ekonomik krizler çerçevesinde ele alındı. Kırsal kesimde salgın, kötü hasat, taŖra idarecilerinin suistimalleri ve eŖkıyalığın yükseliŖi gibi nedenlerle yaŖanan huzursuzluklar, insanların kitleler hâlinde büyük Ŗehirlere,

¹⁷⁹Genç, “Esham”, s. 191-3.

¹⁸⁰Cezar, *Osmanlı Maliyesi*, s. 105-06. 1775-1793 yılları arası eshamlı-malikane mukataaların listesi için bkz. Age., s. 109.

¹⁸¹Yi, *Guild Dynamics*, s. 226.

özellikle de mevcut sosyoekonomik yapıların (bilhassa gıda tedariki konusunda) yetersiz kaldığı İstanbul'a göç etmesine neden oldu. "Mali açıdan zor durumda" olan Osmanlı İmparatorluğu bu sorunların üstesinden gelemeyi ve savaş harcamalarındaki aşırı artışla birlikte devletin mali durumu daha da kötüleşti. Osmanlı İmparatorluğu uluslararası alanda güç elde etmek için yeni bir askerî sistem ve yeni bir hazine kursa da ülke içindeki hızlı değişimler ve reformlar toplumun birçok kesiminde şikâyetleri ve gerilimleri artırdı. Bu durum ilerleyen yıllarda toplumsal hoşnutsuzlukların tavan yapmasında etkili oldu. Toplumsal bir isyana zemin oluşması için ne kadar bir mağduriyet gerekiyordu? Mark Irving Lichbach gibi çatışma analistleri, bu tür şikâyetlerin tek başına bir toplumsal hareketin ortaya çıkması ve kolektif bir başkaldırının başlaması için yeterli olduğuna inanır.¹⁸² Kitapta daha önce de vurgulandığı üzere, toplumsal ve ekonomik sorunlar ve bunlarla ilintili şikâyetler her zaman kolektif şiddete yol açmasa da bu tür nedenler dolaylı olarak bir ayaklanma ya da isyana zemin hazırlar. Dolayısıyla öfke, hoşnutsuzluk ve yabancılaşma, halkı idarecilerden karşı harekete geçirme eğilimi barındırır.

¹⁸²Lichbach, *The Rebel's Dilemma*, s. 283.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERNLEŞME DEVRİMİ DOĞURUR MU?¹

Londra’da bir Astronomi Profesörü, Takımyıldızlarını inceleyerek *Yeniçeriler arasında bir isyan çıkacağını ve Padişahın öleceğini* gözlemlemişti.²

Giriş

Avrupa’da otoritenin rasyonelleşmesi ve kitlelerin siyasete katılımı hakkında yorum yapan Charles Tilly, siyasi modernleşmenin otomatik olarak tepkiye yol açmasa da düzensizlik (anomi) ürettiğini ve bölünmeye sebep verdiğini ve bunun da istikrarsızlığa yol açtığını gözlemlemiştir.³ Osmanlı Devleti’nin daha ziyade askerî alana sıkıştırılmış kısmi modernleşme programının, Avrupa’daki siyasi modernleşmeden farklı olduğu yadsınamaz bir gerçektir.⁴ III. Selim devrinde, bürokraside uzmanlaşma yönelik adımlarla modern bir ordu kurma denemesi dışında Avrupa modernleşmesinin karakteristik adımlarından hiçbirine rastlanmaz. Fakat aradaki farklılıklara

¹ Bu ifadeyi Charles Tilly’nin, “Does modernization breed revolution?” isimli meşhur makalesinden ödünç aldım. *Comparative Politics*, 5/3, Devrim ve Toplumsal Değişim Üzerine Özel Sayı (1973), s. 425-47.

² *The Times*, 7115, sütun C, Pazartesi, 3 Ağustos 1807, s. 3 (*The Hamburg Papers*, Milan, 24 Temmuz 1807).

³ Tilly, “Does modernization breed revolution?”, s. 447.

⁴ Samuel Huntington, *Political Order in Changing Societies* (New Haven: Yale University Press, 2006), s. 34, 40-6.

rağmen Tilly'nin Avrupa hakkındaki yorumu geç Osmanlı tarihi için de geçerli görünmektedir.

III. Selim ve devlet ricali, reform politikalarını ciddi bir krizin ortasında geliştirmek zorunda kaldı. Yoğun uluslararası rekabet ortamında devletin bekasını temin etmek üzere yeni ve iyi eğitilmiş bir ordu kurmak üzere tasarlanan Nizam-ı Cedid reform programının uygulamaya konması, halkın farklı kesimleri arasında hoşnutsuzluk yarattı ve şüpheyle karşılandı. Bab-ı Ali'nin krizden çıkmasını sağlamak bir yana, reform paketinin kendisi ayrı bir krize dönüştü. Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıl sonlarından beri devam eden ciddi değişikliklerin neticesi olan modernleşmeye ihtiyacı, mevcut rejimin kırılğan olduğu izlenimini güçlendirdi. Reform programı, devlet kaynaklarının yeniden dağılımında değişikliklere yol açtı, seçkinler arası rekabeti artırdı ve imparatorluğun dağılma aşamasının temel sorunları olan adem-i merkeziyetçi güç odaklarına ve diğer çıkar gruplarına karşı tehditler oluşturdu. Toplumsal huzursuzluk ve kutuplaşmayı arttıran ve Mayıs 1807 isyanına giden yolu açan, reform programının kendisinden çok imparatorluktaki bu köklü değişikliklerdi.

III. Selim Reformları

Baron de Tott'a göre, Osmanlı'nın 18. yüzyılın sonlarında topladığı vergilerin ancak beşte biri merkeze ulaşıyordu.⁵ Bir tahmine göre, 1790'larda 20.000.000 poundluk mahsul, aracıların (tahsildar) eline geçiyor ve ancak cüzi bir kısmı hazineye gidiyordu.⁶ Salzman'nın belirttiği üzere, "III. Selim'in (1789-1807) modernleştirici rejimi eski rejimi yıkmaya başladığında, reformcular iltizamların gerçek değerinin, yerel işletmelerin

⁵ Baron de Tott'un bu alıntısı şu çalışmadandır: McGowan, "The age of the ayans", s. 714.

⁶ Owen, *The Middle East*, s. 60.

ölçek ve yapısının farkında değillerdi.”⁷ Gerçekten de 18. yüzyılda ayanlar ve diğer araçların ortaya çıkışını hızlandıran ve 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti’ne özgü bir sorun hâline gelen mesele, tarımsal üretimden elde edilen artık değerlerin bir şekilde kaybolmasıydı. Dolayısıyla kırsal kesimdeki bu kayıp üretim fazlasını geri alabilmek ve İmparatorluğun bekasını kalmasını sağlamak için daha etkin ve hesap verebilir bir askerî sisteme ihtiyaç vardı. Yani başka bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu’nda askerî reformlar merkezileşme politikalarını hayata geçirebilmek için başlatılmış oldu.⁸

Tüm bu kaygılarla, III. Selim 1792’de Nizam-ı Cedid ordusunun kurulmasını emretti. Zamanlama hiç de iyi değildi. Yeni bir ordunun kurulması, geleneksel ordunun şişkin personelinin maaşları, sekban ödemeleri ve devam eden savaşları finanse etme zorunluluğu nedeniyle zaten darboğazda olan hazineye ekstra bir yük bindiriyordu. Çözüm olarak 1793’te yeni ordunun lojistiğini sağlamak ve askerlerine maaş vermek için İrad-ı Cedid hazinesi kuruldu. İrad-ı Cedid bariz bir başarısızlık örneği de değildi; bir gözlemci de bu girişimin devlet gelirlerini büyük ölçüde arttırdığını belirtir.⁹ İrad-ı Cedid gelirinin bir kısmı dolaylı vergilerden, pamuk gibi sanayi bitkileri, şarap ve müskirat, hammaddeler, boya ve tekstilde kullanılan ürünlerden, elde ediliyordu.¹⁰ Alkollü içkilerden alınan vergileri (*zecriye resmi*) mukataası üzerinden eshama dönüştürülerek gayrimüslimlere satıldı.¹¹

⁷ Salzmann, *Measures of Empire*, s. 65.

⁸ Merkezileşmenin bir aracı olarak askerî reform kavramını Baki Tezcan’dan ödünç aldım: Tezcan, “The New Order and the fate of the Old”, s. 78.

⁹ Walpole, Nizam-ı Cedid’den önce Osmanlı devletinin toplam gelirinin 46.000.000 kuruş olduğunu, düzenlemelerden sonra bu sayının 90.000.000 kuruşa çıktığını ifade eder. Walpole, *Travels*, s. 152.

¹⁰ Zecriye Resmi, pamuk (penbe) resmi, yapağı resmi, istefidye resmi, kökboya, mazı ve tiftik resmi.

¹¹ Örneğin altı yıllık geliri olan *zecriyenin* 30 eshamlık geliri (229.000 kuruş) bir Yahudi cemaatine satıldı. Bir Ermeni cemaati 150.000 kuruş değerinde bir esham satın alırken, Hançerlioğlu’nun çocukları da 1799’da 16.000 kuruşluk tek bir hisse (*sehim*) satın aldı. Şakul, *Global Moment*, s. 216.

Bu vergilerin yanı sıra işe bazı eski tımarlar da İrad-ı Cedid'in denetimine verilerek kademeli olarak tasfiye edildi. Başlangıçta mahlul (boş/sahipsiz) ve hasılatı yılda 500 kuruşun altında olan tımarlara el konulması planlandı. Ancak her tımarın yıllık reel hasılatının tek tek tespit etmek zaman aldığından, mahlul olanların yanı sıra vefat edenlerin (ve mirasçısı olmayanların) tımarlarına da yeni hazine tarafından el konulmasına karar verildi. Bunların dışında, yıllık faizi 10 keseyi aşan malikâne, miri ve haremeyn mukataaların zapt edildi. Malikâne satışlarının sayısı zaman içinde artmış ve 1787'de zirveye ulaşmıştı. Nizam-ı Cedid düzenlemeleriyle bunların bir kısmı tasfiye edildi ve sayısı azalmaya başladı.¹² ve İrad-ı Cedid tarafından idare edilen malikane hisseleri bir daha satışa çıkarılmayacaktı. Yavuz Cezar ve Ariel Salzmann, bu ekonomik adımların malikâne sisteminin kademeli olarak tasfiyesinin habercisi olduğunu ve merkez ile çevre arasındaki dengeleri merkez lehine çevirdiğini iddia eder.¹³ Bu değerlendirmeler uzun vadede doğru çıkacak olsa da, III. Selim iktidarı daha acil meselelerle karşı karşıyaydı. İrad-ı Cedid tarafından idare olunan ve iltizama verilen olunan malikâneler ile yeni vergiler hazine için yeni gelir kaynakları yaratmış oldu.

Malikâne satın alanlar, bir rantiyer sınıfı olarak hareket eden merkezdeki devlet ricali (bürokratlar, yüksek rütbeli yeniçeriler ve siyasi seçkinler). Gerçekten de 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyılın başlarındaki malikâne sahiplerinin çoğunluğunu, İstanbul kökenli olan ve malikanelerini ayan da dâhil olmak üzere taşeron, araçlar ve finansörlerden oluşan bir koalisyon aracılığıyla idare eden 1.000 ila 2.000 kadar merkezi elitten

¹² Salzmann, *Measures of Empire*, s. 287.

¹³ Cezar, *Osmanlı Maliyesi*, s. 165-6. Ayrıca bkz. Ariel Salzmann, "An Ancien Régime revisited: 'privatization' and political economy in the eighteenth-century Ottoman Empire", *Politics and Society*, 21 (1993), s. 407. Osmanlı idarecileri İrad-ı Cedid'in denetimine geçmesinden sonra bile esham usulünü tamamen tasfiye edemedi. 1213 (1798/1799) ve 1215 (1800-1) yıllarında esham alım satımı yasaklandı. Ancak, mali kriz nedeniyle zabt edilen bazı malikane/mukataa gelirleri bile esham olarak piyasaya sürüldü. Cezar, *Osmanlı Maliyesi*, s. 173.

oluşturuyordu.¹⁴ Bunlar, 1793 ve 1816 yıllarında arasında malikâne piyasasını neredeyse tamamen kontrol etmekteydi.¹⁵ Dolayısıyla, bu dönemdeki elitler arası temel rekabet daha ziyade büyük malikâne ve iltizamların kontrolü üzerinden yaşanmış gibi görünmektedir. İrad-ı Cedid tarafından zabt edilecek malikâneler için zabt etme sınırlarının yükseltilmesi veya azaltılması gibi malikane üzerinden süregiden pazarlıklar bunun bir kanıtıdır. 1793'te çıkarılan bir kararnameyle, mah-lul mukataaların İrad-ı Cedidce zapt edilme sınırı en az 5.000 kuruş (on kese) olarak belirlendi, yani sahibinin ölümünün ardından bu hazineye devredilecekti. 1798'de bu kota en az 15.000 kuruş (otuz kese) olmak üzere değiştirildi, bir sonraki yıl 1799'da 20 keseye düşürüldü. 1806'ya gelindiğinde birçok devlet yetkilisi bu kotanın daha da indirilmesi için talepler sunmaya devam etti, fakat 30 kese sınırı alınan en son karar oldu.¹⁶ Dönem dönem değişen bu malikane kotaları, merkez yöneticilerinin gelirlerini artırma ve daha fazla müşteri çekme çabalarını yansıtıyordu. Dolayısıyla, bir kısmını pek memnun etmeyip yeni düzenlemelere karşı memnuniyetsizliklerini besledi. Malikane piyasasını kontrol eden İstanbul seçkinleri, malikânelerden önemli gelir elde ettiğinden yüksek kotalar herkesten çok kendilerini ilgilendiriyordu.

Yeni toprak düzeniyle ilgili öngörülen tek değişiklik malikânelerin zaptı değildi. 18. yüzyıldan itibaren tımar topraklarının miriye dönüştürülmesi hızlandı; yapılan teftişlerle seferlere katılmayarak tımarlarını ellerinde tutma hakkına kaybeden askerler tespit edilmeye çalışıldı. Tımarların çoğu küçük toprak parçalarından oluştuğu için, İrad-ı Cedid tarafından genellikle emanet ya da iltizam olarak satışa çıkarılıyor-

¹⁴ Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Devlet ve Ekonomi*, s. 111, 119. 1734'te malikânelerin yüzde 65'inden fazlası seçkinler tarafından kontrol ediliyordu. Bu oran 1789'da yüzde 87'ye çıktı. Pamuk, "Longevity of the Ottoman Empire", s. 241.

¹⁵ Salzmann, "Ancien Régime revisited", s. 409-10; Salzmann, *Measures of Empire*, s. 176-85.

¹⁶ Cezar, *Osmanlı Maliyesi*, s. 166-68.

du. Örneğin, zapt edilen 6.341 tımar ve zeametın yarısından fazlası, aralarında dört ayan (Çapanzâde Süleyman, Kara Osmanzâde Mehmed, Ömer Ağa ve Tepedelenli Ali Ağa), bir vali (Yusuf Ziya Paşa) ve bir bürokratın (Elhac Memiş Efendi) da bulunduğú yedi kişiyeye iltizam olarak verildi. Konuya dair bir ön çalışma, 1804 yılında İrad-ı Cedid tarafından zapt edilen yaklaşık 304 tımarın devlet ricaline iltizam edildiğini göstermektedir.¹⁷ Mesela, Bozok, Kars-ı Maraş ve Maraş'taki 284 tımar (*ber vech-i emanet*) iltizam olarak 1804'te Cabbarzâde Süleyman Bey'e verildi.¹⁸ Aynı dönemin meşhur ayanlarından Tırsiniklioğlu İsmail Ağa, Tırnova, Niğbolu ve Silistre'de yaklaşık 72 tımar ve zeamete sahipti.¹⁹ 1804 yılında aynı hazinece zapt edilen toplam 3.575 tımar ve zeametten 22.311.035 akçe gelir elde edilmiştir. Bu iltizamlardan elde edilen muacceleler genellikle ya Nizam-ı Cedid askerlerinin emekli maaşlarına ya da savaş masraflarına ayrılıyordu.²⁰ Yukarıdaki örneklerde, devlet açısından pek karlı olmayan topraklar mütevazı bir kârla da olsa iltizama veriliyordu. Kar marjınları düşük olan bu tımar ve zeametler, topraklarını genişletmek isteyen yerel ayanlar arasında rağbet görüyordu. Bu dönemin ayanları,

¹⁷ Bu tımarlar arasında, Bozok'tan (günümüzde Yozgat) 37, Üsküb ile Selanik'ten 13, Hüdavendigar'dan 273 ve Kars-ı Maraş'tan 81 tımar bulunmaktaydı. BOA, A. E. (III. Selim) 329/19114 (7 M 1218/29 Nisan 1803). Bunlardan 30'u Levent Çiftliği'ne arpalık olarak ayrılmıştı. 18'i sahihsizdi. Ayrıca Anapa seferine katılmayan 39 tımar sahibinin tımarlarına da el konuldu. Üsküdar yoklamasında bulunmayan 27 ve Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyaletinin derya kalemi işlerine bakan beş kişinin tımarı İrad-ı Cedid'e devredildi ve 9.000 kuruşluk muaccele ile bir yıllığına Elhac Ali Ağa'ya verildi.

¹⁸ Hacı Emin (Diyarbakır voyvodası), Kadı Abdurrahman Paşa ve Cabbarzâde'nin rakibi Tayyar 1804 yılında 7.512.045 akçe mukabilinde 1.233 tımar satın aldı. Ertesi yıl 2.935 tımar zapt edildi. Véra P. Moutafchiéva ve Str. A. Dimitrov, *Sur l'E'tat du système des timars des XVIIe-XVIIIe SS* (Sofya: Éditions de l'Académie Bulgare des Sciences, 1968), s. 49 –53. Ayrıca bkz. Yayıoğlu, *Partners of the Empire*, s. 53-4.

¹⁹ Moutafchiéva ve Dimitrov, "Système des timars", s. 38.

²⁰ BOA, A. E. (III. Selim) 331/19191 (11 Za 1219/11 Şubat 1805). Selanik'te mahlul dokuz tımar 1.310 kuruş muaccele birlikte Numan Ağa'ya satıldı, geliri Levent Çiftliği askerlerinin maaşlarına harcandı. Daha fazla ayrıntı için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 198.

büyük malikanelerin yerine daha küçük malikane sahipleri olarak karşımıza çıkıyor. Nispeten riskli yatırımlara büyük meblağlar ödemeyi muhtemelen göze alamıyorlardı.²¹ Öte yandan, hanedanlarının nüfuz alanlarını artırmak için daha fazla toprağa ihtiyaç duyuyorlardı.

Osmanlı kent ve kırsalının, devlet ricalinin bu dönemdeki yeni politikalarından nasıl etkilendiği hakkında elimizde sınırlı bilgi vardır. Bu politikaların hayata geçirilişine dair kapsamlı bir çalışma bulunmamakla birlikte, eldeki ilk veriler farklı grupların toprakların mirice zabtıyla yeni getirilen vergilerden nasıl etkilendiği konusunda biraz fikir verir. Halkın, devlet politikalarına olan inancını zedelendiğinden, taşşış ve mali istikrarsızlığın genel bir ekonomik belirsizlik yarattığı muhakkaktır. Ayanların bir kısmı malikâne ve iltizam ihalelerini kazanıp hazineye belirli aralıklarla sabit ödemeler yaptığından paranın değer kaybetmesi onlar açısından çok da dezavantajlı olmayabilir. Fakat uzun mesafeli ticaretle uğraşan kesimler için ekonomik istikrar çok önemliydi.²² Yerel ayanların bu dönemde devletle bağlantılı işlere ilgisi azalmış gibi görünüyordu. Bunun yerine daha çok tefecilik, kaçakçılık, gayrimenkul satışı ve askerî taşeronlukla ilgilenmeye başladılar.²³ Yine de çoğunun esas güç ve zenginlik kaynağı hâlâ geleneksel toprak sistemine bağlıydı. Tirsiniklioğlu 1796'da Rusçuk, Tırnova ve Zıştovi voyvodalıklarını üstlenerek bölgede güç ve itibarını arttırma fırsatı elde etti. Ardından Şah Sultan'ın Tırnova olan mukataasını aldı (1800), Bu mukatanın üçte bir hissesinin geliri 1802-3'te İrad-ı Cedid'e gitti. Tirsiniklioğlu ayrıca aynı hazineye ait Kıptiyan mukataasını da aldı (1 Mayıs 1805).²⁴

²¹ Genç, "Malikane", s. 133.

²² Şevket Pamuk, "The great Ottoman debasement: a political economy framework", *Histories of the Modern Middle East: New Dimensions* içinde, I. Gershoni, H. Erdem ve U. Wokoeck (ed.) (Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2002), s. 24.

²³ Salzmann, "Ancien Régime", s. 406; Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 20-28.

²⁴ M. Kaçan Erdoğan, M. Bayrak Ferlibaş ve K. Çolak, *Rusçuk Ayanı Tirsiniklizâde İsmail Ağa ve Dönemi (1796-1806)* (İstanbul: Yeditepe, 2009), s. 153-4.

İrad-ı Cedid'in idaresinde olan ve gene Tirsiniklioğlu'na ihale edilen bir başka iltizam da, Rusçuk'un penbe (pamuk), pamuk ipliği ve kozalı pamuktan alınan vergilerdi (1802-4 yılları arasında).²⁵

Anlaşıldığı kadarıyla, Tirsiniklioğlu İsmail Ağa, başlangıçta Nizam-ı Cedid ordusunun kurulmasına karşı çıkmamıştı. Bu teşebbüsü, Pazvandoğlu'nun bölgede yarattığı anarşiye karşı, Balkanlar ekonomisinin gelişmesi için elzem olan bölgedeki can ve mal güvenliğinin tesisine yönelik önemli bir adım olarak görüyordu. Fakat Nizam-ı Cedid ordusunun büyüüp ve İstanbul dışında da yayılmaya başlaması bu konudaki fikrini değiştirmiş gibidir.²⁶ Zira merkezî otoritenin artan denetimi ve devlet gücünün taşradaki doğrudan varlığı, Tirsiniklioğlu gibi güç sahiplerinin sosyoekonomik ve siyasi nüfuzuna açık bir meydan okumaydı.

Tüm bu gelişmelerle ilgili kamuoyunun görüşleri hakkında ne yazık ki çok az şey bilinmektedir. Fakat bu tımarlara el konması, bir zamanlar bu toprakları ellerinde tutan tımar sahipleri arasında kızgınlık yaratmış olmalıdır. Bu tepkiler üzerine IV. Mustafa kendi saltanatında tımar sistemini geleneksel hâline geri döndürdü. Genel anlamda, İrad-ı Cedid'in getirdiği yükün, 1793-1805 arası dönemde halkın hoşnutsuzluk kaynaklarından birisi olduğunu söylemek mümkündür. Halk bu yeni politikaları yoğun baskı (*mezâlim-i kesîre*) olarak

²⁵ Pamuk mukataası İrad-ı Cedid'in idaresindeydi. Bir vukiyye pamuk için 1 para, pamuk ipliği için 2 para, kozalı pamuk için 1 akçe, pamuk alacası için 2 akçe ve pamuklu peştamal için 1 akçe vergi alınması 2 Şubat 1803 tarihli bir fermanla belirlenmişti. *Rusçuk Ayanı*, s. 154

²⁶ Anatolii F. Miller, *Mustapha Pacha Bairaktar* (Bükreş: Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen, 1975), s. 105. Tirsiniklioğlu İsmail, isyanı bastırmak için kâhyası Köse Ahmed Efendi'yi gönderse de, Edirne Vakası'nın başındaki isim olarak kabul edilir. İsmail H. Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, (Ankara: TTK, 1942), s. 26- 9. İronik biçimde, Bab-ı Ali yerel sorunlarla baş edebilmek için ayanların askerî yardımına ve bölgedeki nüfuzuna hâlâ ihtiyaç duyuyordu.

görüyordu.²⁷ Özellikle şarap ve rakıdan (*rüsumat-ı hamr ve arak*) alınan vergi, Müslüman bir devlet için gelir kaynağı olarak kabul edilemezdi.²⁸ Her ne kadar bu zecriye rüsumu, gayrimüslim Osmanlı tebaasına uygulanmış ve eshamları sadece gayrimüslimlere satılmış olsa da birçok kişi bunu bir bidat olarak değerlendirmiş ve “günah vergisi” olarak görmüştür. Pamuk ve özellikle de kentlerin sosyal hayatında çok önemli bir yere sahip tütün, şarap ve kahveye konan yeni vergiler halktaki hoşnutsuzluğun ana kalemleri arasındaydı. Şarapta okka başına iki, diğer alkollü içkilerde dört para olan yeni vergiler tüm Hristiyan tebaadan alınıyordu.²⁹ Bu vergiden elde edilen gelirin, diğer tüketim kalemlerinden alınan vergilerden elde edilen gelirden daha fazla olduğu görülmektedir.³⁰ Bu sebeple bir keresinde gayrimüslimler artan içki vergilerini Bab-ı Ali önünde protesto etmişlerdi.³¹ Alkol vergisi ve cizyenin 18. yüzyılın sonlarında toptan (maktu) olarak alındığı Sisam Adası’nda da memnuniyetsizliği artırdığı açıktır. Alkol vergisi için alınan bu maktu miktarı 1800’de 30.000 kuruşa kadar çıktı.³² Müslüman nüfusun da yeni vergilerden memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Bazıları gözdeleri vasıtasıyla III.

²⁷ BOA, HAT 339/19418 (23 Ra 1223/31 Mayıs 1807).

²⁸ Necib Asım, “Üçüncü Selim Devrine Aid Vesikalar”, s. 399. Bu konu aslında dinî otoriteler arasında hararetle tartışılmış ve bu nedenle bu vergi düzenli olarak uygulanmamıştı. Hanefî mezhebi içkiden alınan vergileri onaylıyordu. Daha fazla ayrıntı için bkz. Fethi Gedikli, “Osmanlı Devletinde Şaraptan Alınan Vergiler”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 7 (2009), s. 7-21.

²⁹ John R. Hobhouse, *A Journey Through Albania and Other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople, During the Years of 1809 and 1810*, 2 cilt (Philadelphia: M. Carey & Son, 1817), II, s. 387.

³⁰ Walpole, *Travels*, s. 152. Walpole, 1801 yılında verginin okka başına 4 para olduğunu belirtir.

³¹ Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 224-5.

³² Sophia Laiou, “Political processes on the island of Samos prior to the Greek War of Independence and the reaction of the Sublime Porte: The Karmanioli-Kallikantzaroi conflict”, *Political Initiatives “From Bottom Up” in the Ottoman Empire* içinde, A. Anastasopoulos (ed.) (Rethymno: Crete University Press, 2012), s. 96. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Sisam Adası sakinlerinden 1806 yılında Osmanlı-Rus savaşında yer almak üzere imparatorluk donanmasına denizci göndermeleri de beklenmekteydi.

Selim'e kadar seslerini duyurmayı başarmıştı. Fakat padişah, gerçek amacının gayrimüslimlerin aşırılıklarını dizginlemek olduğunu ve Müslümanların şikâyet etmesi için ortada bir neden olmadığını söyleyerek bu tip şikâyetleri pek dikkate almadı.³³

Yeni düzenlemeler uyarınca, kozalı pamuktan alınan vergi bir akçeden bir paraya ve pamuk ipliğinden alınan iki akçeye yükseltildi. Boyamada kullanılan mazı bir paradan vergilendirilirken, frenk üzümünün okkası iki paradan vergilendirildi.³⁴ 1802 yazında Diyarbakırlı esnaf ve ulema, tekstil üretiminde kullanılan kimyasal maddelere getirilen yeni vergilerle şehre yeni konuşlandırılan ve maaşlarını ödemek zorunda kaldıkları 31. Yeniçeri ortasına karşı ayaklandı. Protestocular caiz olmayan bir yenilik olarak gördükleri malikâne sahiplerine ait mengenehaneyi de tahrip ettiler.³⁵ İrad-ı Cedid'in kurulmasının ardından bal, odun, tahıl ve tereyağı fiyatlarının fırladığı ve daha sonra diğer ürünlere sıçradığı anlaşıyor.³⁶ Yukarıda bahsedilen sorunlara ilaveten, yeniçerilerin etkin biçimde dâhil olduğu tahıl ve et ticaretiyle madencilik sektörünün tekelleştirmeye yönelik yeni girişimler, merkez ile eyaletler arasındaki yerleşik ticari ilişkilere gerçek bir tehdit oluşturmuş olmalıdır.³⁷ Mayıs 1807 isyanının mimarlarından olduğu düşünülenlerden biri de 25. Yeniçeri Bölüğü'nün mütevellisi Kazgancı Laz Mustafa Ağa'ydı.³⁸ Bir müteveli olarak, bu odanın vakfının idaresinden sorumluydu. Kendisi, mesleği bakırcılık olduğundan, zanaatı sayesinde büyük bir servet

³³ Dallaway, *Constantinople Ancient and Modern*, s. 41.

³⁴ Hobhouse, *Journey*, II, s. 387.

³⁵ İsyân yüzünden bu birlik 1803'te şehirden gönderildi. Salzmann, *Measures of Empire*, s. 435-8; Yılmazçelik, *Diyarbakır*, s. 289.

³⁶ Asım, II, s. 15.

³⁷ Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 226-7.

³⁸ Mustafa Ağa kapıcıbaşı rütbesine terfi ettirilerek Gümüşhane madenlerinin başına getirildi. (BOA, Sadaret Defterleri, no. 357, v. 85 (3 Z 1222/1 Şubat 1808). Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasında (10 B 1223/1 Eylül 1808) görevinden azledildi (Câbî, I, s. 217).

biriktirmeyi başarmıştı. Fakat anlaşıldığı kadarıyla madencilik sektörünün tekelleşmesi Mustafa Ağa'yı hayal kırıklığına uğratmış; zira yönetici seçkinlerin madencilik, ticaret ve esnafa yaptığı müdahaleler zarar etmesine neden olmuştu.³⁹ Muhtemelen de bu nedenle Mayıs isyanı sırasında asilerden yana tavır almıştı.

Reformlara Karşı Kolektif Tepkiler

Merhum Stanford Shaw, III. Selim'in reform programlarına tepkilerle ilgili şöyle demektedir:

Yeniçerilerin tepkisi daha da şiddetli oldu. Kendilerini ıslah etmek için herhangi bir girişim olduğun anda isyan edip modern Nizam-ı Cedid askerleri ve topçularla sokaklarda sürekli çarpıştılar. Nihayet, III. Selim'i deviren ve 1807'de reformları sona erdiren gücün önemli bir kısmını oluşturdular.⁴⁰

Shaw, bahsettiği eski ve yeni ordu mensupları arasındaki sokak çatışmaları için ne yazık ki kesin bir tarih vermiyor. Yukarıdaki ifadeleri de sanki Nizam-ı Cedid reformlarının başından sonuna kadar bu iki askerî grup arasında sürekli sokak çatışmaları yaşanmış gibi bir izlenim bırakıyor. Daha da önemlisi, iddiasını kanıtlamak için atıfta bulunduğu belge 1797 tarihlidir ve genel ya da yaygın bir gerilim durumundan ziyade Varna Kalesi'nden ordusuya top nakli için yapılan masraflarla ilgilidir.⁴¹ Yazarın, verdiği referansta sehven bir hata yapıp yapmadığı ya da modernleşme teorisinin etkisiyle geleneksel Osmanlı askerî sisteminin modernleşme karşıtlı-

³⁹ Mustafa Ağa Karadeniz bölgesindendir. Kendisinin orada büyük bir nüfuza sahip olduğu anlaşılmaktadır. Asım, II, s. 24. Ne yazık ki Asım bu konuda daha fazla ayrıntı vermemektedir.

⁴⁰ Stanford J. Shaw, "The established Ottoman army corps under Selim III (1789-1807)", *Der Islam*, 40 (1965), s. 153. Krş.: Asım, I, s. 359-60; Derin, "Tüfengçibaşı", s. 381.

⁴¹ BOA, C. AS. 431/17908 (26 C 1212/15 Aralık 1797).

ğını vurgulamak üzere kanıtları yanlış sunup sunmadığını tespit etmenin bir yolu yok.⁴² İddialarının tersine, eski ordu mensuplarının modernleşme veya Batı tarzı askerî talime her daim tepkili olmadıkları da ayrıca bilinmektedir. Örneğin Fransız askerî danışmanlar 1794'te yeniçeriler tarafından sıcak karşılanmıştı.⁴³ Dönemin bazı yazarlarının, yeniçerilerin yeni düzen askerlere karşı nefretinden bahsettikleri doğrudur. Fakat aynı yazarlar, bu nefretin padişah ve devlet ricalinin yeni orduya verdiği önem ve askerî başarısıyla orantılı olarak arttığını da aktarırlar.⁴⁴ Bu da yeni askerî sisteme karşı kolektif tepkilerin oluşması için neden aradan 12 yıl (1793 - 1805) geçmesi gerektiğini de muhtemelen açıklar.

Reformların yürürlüğe konduğu 1793 yılından 1805 yılına kadar yeni orduya karşı herhangi bir kolektif tepki tespit edilememiştir. Ne vakayınameler ne de arşiv belgeleri söz konusu dönemde reform karşıtı herhangi bir toplu tepkiden bahsetmez. Kahvehane, berber dükkânları ve diğer halka açık yerlerde her zaman olduğu gibi çeşitli söylentiler gene dolaştığını biliyoruz. Bunların detaylarını tam bilemesek de Nizam-ı Cedid ordusunun hararetle tartışılan konular arasında olduğu ve insanların bunun yeniçeri ordusunun bekasını tehlikeye atıp atmadığı konusunda spekülasyon yaptıklarını tahmin edebiliriz. Nitekim, Tophaneli Mehmed Efendi, Nizam-ı Cedid'e aleyhindeki "*taaruzâne*" yorumları nedeniyle 1793'te Rodos adasına sürülmüştü. Mehmed Efendi'nin bu yorumları yaptığı yer, Tophane'nin Çavuşbaşı semtindeki Hacı İsmail'in berber dükkânıydı.⁴⁵ Bab-ı Ali dedikoduların dolaştığı bu tip yerlerin bazılarını kapatıp seçtiği birkaç suçluyu sürgüne göndererek söylentileri azaltmaya çalıştı. Bu tip bireysel örnekler dışında,

⁴² Shaw'ın çalışmalarına dair eleştirel bir inceleme için bkz. Sunar, *Cauldron of Dissent*, s. 12-13.

⁴³ Tezcan, "The New Order and the fate of the Old", s. 79.

⁴⁴ Asım, I, s. 359-60; Derin, "Tüfengçibaşı", s. 381.

⁴⁵ BOA, C. DH. 156/7763 (22 L 1207/2 Haziran 1793).

1793-1805 arası yılları genel olarak İstanbul sakinlerinin Nizam-ı Cedid programını anlamaya çalıştıkları bir dönemdir.

1807 isyanı öncesi, genellikle Nizam-ı Cedid karşıtlığıyla ilişkilendirilen biri küçük çaplı üçü daha ciddi olmak üzere toplam dört olay vardır: Selimiye Camii Vakası (1805), Anadolu’da Mahmud Tayyar Paşa isyanı (1805), Balkanlar’da Pazvandoğlu isyanı (1793-1798) ve Edirne Vakası (1806). İlk olay başkentte, diğerleri ise taşrada meydana gelmişti. Pazvandoğlu vakası hariç tüm bu olaylar reformların başlamasından neredeyse 10 yıl sonra ve Mayıs isyanından kısa bir süre önce yaşandı. Nizam-ı Cedid ordusunun payitahtta ve taşrada yayılması, idareciler ve padişah tarafından daha fazla rağbet görmesi ve eski askerî birliklerin geleneksel imtiyazlarının ihlal edilmesi, bu dönemde geleneksel ordu mensupları arasında hayal kırıklığı duygusu yaratmıştı. Bu hayal kırıklığı bahsi geçen dört olayın ortaya çıkmasında etkili oldu.

Selimiye Camii Vakası (1805)

Olayların ilki olan Selimiye Camii Vakası bu perspektiften değerlendirilmelidir. III. Selim’in Üsküdar’da yaptırdığı bu camiinin inşaatına 1801 yılında başlandı ve 5 Nisan 1805 Cuma günü tamamlandı.⁴⁶ Asım’ın aktardığına göre Osmanlı padişahlarının Cuma Selamlığı’nı yeni açtıkları camilerde kılmaları bir gelenektir; III. Selim de maiyetiyle birlikte yeni camiye ziyaret etmeyi planlamıştı. Yeniçeriler Üsküdar’a gelip her zamanki gibi törendeki mutat yerlerini almak niyetindeydi. Fakat, Nizam-ı Cedid askerlerinin Cuma Selamlığı’nda ken-

⁴⁶ Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü’l-Cevâmi*, 2 cilt (İstanbul: Matbaa-yı Amire, 1281/1864), II, s. 189; Beyhan Kıran, “1220 Senesi Vekayi Adlı Eserin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Marmara Üniversitesi, 1993), s. 1. İkinci kaynak, anonim bir yazar tarafından yazılmış bir vakayinamedir ve 1220/1805 olaylarını anlatır. İlerleyen sayfalarda “1220 Senesi Vekayi” olarak anılacaktır.

dilerinin protokoldeki yerlerine geçirildiğini haberini alınca silahlandılar. Üsküdar'a ulaştıklarında tören öncesinde orada bulunan görevlilere ve diğer insanlara ateş açtılar. Bir dizi saldırgan eylemin ardından, törende hazır bulunacak Nizam-ı Cedid askerlerini tamamen yok etmeye karar verdiler. Bazı ricalin niyetlerini sezmesiyle padişahın ziyareti iki hafta ertelendi. Yapılan törende de yeniçerilerin törendeki yerlerini almaları sağlandı ve Nizam-ı Cedid askerlerinin tören günü kışkallarından çıkmalarına izin verilmedi.⁴⁷

Bildiğim kadarıyla bu olay, yeniçerilerin Nizam-ı Cedid karşıtı toplu protestolarının kayıtlara geçen ilk örneğidir. Asım, bunu yeniçerilerin kıskançlığının utanç verici bir kanıtı olarak yansıtırsa da, yeniçeriler açısından bakıldığında eylemlerini haklı kılan birkaç unsur olduğunun altını çizmek gerekir. Cuma Selamlığı gibi bazı törenlere katılmak bu askerî sınıfa tanınmış bir ayrıcalıktı. Asım, yeniçerilerin Nizam-ı Cedid askerleriyle değiştirilmesinin basit bir söylentiden ibaret olduğunu iddia eder. Ancak yeniçerilerin şüphelenmek için geçerli nedenler vardı. Zira Selimiye Camii, yeni orduya ait Üsküdar kışlası içinde inşa edilmişti, dolayısıyla padişahın buradaki askerlerin törende hazır bulunmasını istemesi gayet doğaldı. Yeniçeriler de törendeki yerlerinin alınmasını onur kırıcı bir davranış olarak görmüş olmalıydılar. Daha da önemlisi, bunu merkezin yeniçeri ordusunu ortadan kaldırma niyetlerinin

⁴⁷ Asım, I, s. 360-1. Cevdet Paşa da bu olayı hemen hemen aynı kelimelerle anlatır. Bkz. Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, s. 68-9. Ceride yazarı da yeniçeriler ile Nizam-ı Cedid askerleri arasındaki gerginlik (*nıza*) nedeniyle törenin bir hafta geciktiğini doğrular, ancak daha fazla ayrıntı vermez. Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001), s. 211. Yazara göre, III. Selim 15 M 1220/15 Nisan 1805 tarihinde camiye ziyaret etmiştir. Dönemin bir başka yazarı ise, padişahın ziyaretinin ertelenmesinden bahseder, ancak ziyaretin elverişsiz hava koşulları nedeniyle tehir edildiğini iddia eder. "1220 Senesi Vekayı", s. 7. Yazara göre padişah, Cuma selamlığına 15 S 1220/14 Mayıs 1805 tarihinde gitmiştir ki bu da bir aydan fazla bir gecikme anlamına gelir.

bir tezahürü olarak değerlendirmiş olabileceklerini gösteren ipuçları da vardır.⁴⁸

Selimiye Camii Vakası'nın da gösterdiği üzere, yeniçerilerin Nizam-ı Cedid'e karşı tepkileri, kendi itibar ve imtiyazlarına dokunulmaya başladığı anda alevlenmiştir. Nitekim bizzat Asım, yukardaki olaydan bahsetmeden evvel Üsküdar ortasının zabıt ve erlerine Üsküdar ve Boğaziçi civarında devriye görevi verildiğini ve yeniçerilerin buna çok kızdıklarını kaydeder.⁴⁹ Yeniçeriler, görmezden gelindikleri ve ihmal edildikleri hissine pekâlâ kapılmış olabilir. Gerçekten de sultan ve ricalinin, yeniçerilere kıyasla Nizam-ı Cedid askerlerine daha fazla ihtimam gösterdiğine dair belgelere dayalı kanıtlar da vardır. Üsküdar ve Levend Çiftliği'ndeki yeni birliklerin kışlaları padişah ya da devlet adamları tarafından sık sık ziyaret ediliyor, padişaha düzenli olarak yeni askerlerin talimlerdeki başarılarını öven ve harikulade disiplinlerinden bahseden raporlar gönderiliyordu.⁵⁰ Sonuç olarak yeniçerilerin rahatsızlık duymak için gerçek mazeretleri vardı.

Mahmud Tayyar Paşa İsyanı

Genel kabul gören görüşe göre, Nizam-ı Cedid'e karşı en güçlü kolektif tepki Anadolu'da ortaya çıkmıştır. Mahmud Tayyar Paşa, Canik'in (bugünkü Samsun) ileri gelen bir ayanı ve Caniklizâde hanedanının son temsilcisiydi.⁵¹ Hem günü-

⁴⁸ Veli Şirin, *Asakir-i Mansure ve Seraskerlik* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002), s. 36.

⁴⁹ Asım, I, s. 360.

⁵⁰ Bazı örnekler için bkz. BOA, TSMA. e. 652/39-3 (tarihsiz); TSMA. e. 652/39-2 (tarihsiz); TSMA. E. 2757 (tarihsiz); TSMA. e. 654/12 (tarihsiz); BOA, HAT 240/13403 (tarihsiz); BOA, HAT 257/14762 (tarihsiz); BOA, HAT 1406/56924 (tarihsiz); BOA, HAT 55034 (tarihsiz); BOA, HAT119/ 4830 (tarihsiz).

⁵¹ Caniklizâde ailesi için bkz. Canay Şahin, "The economic power of the Anatolian Ayans in the late 18th century: the case of the Caniklizâdes", *International Journal of Turkish Studies*, 11 (2005), s. 29– 48; Canay Şahin, "The Rise and Fall of an Ayân Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737– 1808)",

müz hem de dönemin anlatılarında Mahmud Tayyar Paşa, III. Selim reformlarının azılı bir düşmanı olarak gösterilir ve çıkardığı isyan, Nizam-ı Cedid ordusunun Anadolu'daki genişlemesine karşı bir ayanın tepkisi olarak değerlendirilir.⁵² Buna karşılık, ben bu olayın, iki ayan arasında kıt bir ekonomik kaynak olan ve otomatik olarak itibar da getiren toprak mücadelesi (hatırlanacağı üzere, dağılma dönemindeki çatışmaların temel itici gücüdür) ekseninde yaşanan geleneksel bir rekabetin bir tezahürü olarak görmenin daha makul olduğunu savunacağım. Bu olay dünyevi döngülerin dağılma evresinde çok yaygın olan taşralı seçkinler arası rekabetin tipik bir örneği olarak karşımıza çıkar. Benim savıma göre, Mahmud Tayyar Paşa'nın bölgedeki çıkarlarına yönelik tehditler, bu ayanı önce muarızına, sonra da muarızını destekleyen merkezî otoriteye karşı açık bir mücadeleye itti. İlerleyen sayfalarda göreceğimiz üzere, Nizam-ı Cedid reformları bu mücadelede yalnızca ideolojik ya da söylemsel bir rol oynadı. Mahmud Tayyar Paşa'nın hissettiği hayal kırıklığı ve ihanete uğramışlık gösterdiği tepkide çok daha ciddi bir role sahipti.

Mahmud Tayyar'ın isyanına yol açan sorunların kökleri 1804 yılındaki Trabzon ve Canik valiliği dönemine kadar uzanır. Aynı yıl, yeni bir Nizam-ı Cedid birliği kurulmasına karar verilmişti ve proje Bozok yakınlarındaki bir başka ayan ve Tayyar Paşa'nın baş düşmanı olan Cabbarzâde Süleyman

Doktora Tezi (Bilkent Üniversitesi, 2003). Caniklizâde isyanı için bkz. İbrahim Serbestoğlu, "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Paşa İsyanı", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2003), İbrahim Serbestoğlu, "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı ve Caniklizâdelerin Sonu (1805–1808)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1 (2006), s. 89-105; Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 123-36.

⁵² Enver Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, cilt V: *Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri* (Ankara: TTK, 1999), s. 79; Enver Z. Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedit (1789-1807)*, 2. Baskı (Ankara: TTK, 1998), s. 55; Şahin, *Caniklizâdes*, s. 72; Adil Şen, *Osmanlı'da Dönüm Noktası: III. Selim'in Hayatı ve Islahatları* (Ankara: Fecr, 2003), s. 87; Shaw, *Between Old and New*, s. 284; Yücel Özkaya, "Nizam-ı Cedid'in Anadolu'da Karşılaştığı Güçlükler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1 (1963), s. 147; Serbestoğlu "Caniklizâdelerin Sonu", s. 92-3.

Bey'e havale edilmişti. Bunu haksızlık olarak algılayan Tayyar Paşa, Amasya'ya saldırıp bir yandan Cabbarzâdelerin kontrolündeki bölgeleri yağmalamaya bir yandan da padişahın Süleyman Bey'i idam etme görevini kendisine verdiği yalan haberini yaymaya niyetlendi. Bu doğrultuda, emrindeki birlikler Amasya, Turhal, Tokat ve Merzifon'un da aralarında bulunduğu birçok bölgeye saldırdı. Bölgeye barış getirmek isteyen Bab-ı Ali bölgeye bir müfettiş göndererek ve iki ayanı da Amasya mütesellimi olarak atamamaya karar verdi. Öte yandan, Tayyar Paşa'nın uzlaşmaz tavrının özellikle vurgulandığı müfettiş raporları üzerine, paşa asi ilan edildi ve idamı için fetva çıkarıldı. Tayyar Paşa en nihayetinde Kırım'a kaçarak canını kurtardı (1805).

Daha önce de belirtildiği üzere, Tayyar Paşa III. Selim reformlarının düşmanı olarak tanıtılır. Bu iddiaların ana kaynaklarından biri ona atfedilen bir dizi anonim kısa notlardır. Bazı çekinceler olsa da, bu notların Tayyar Paşa'ya ait olması muhtemel görünmektedir. Nitekim anonim yazar, III. Selim'e, Cabbarzâde Süleyman'a ve bazı devlet devlet ricaline karşı gayet hasmane bir tavır se"giler ve canını gayrimüslim topraklarda almaması için Allah'a dua eder.⁵³ Fakat bu notlar dışında, Paşa'nın reform aleyhtarlığını kanıtlayacak çok az belge vardır. Kendisini Nizam-ı Cedid düşmanı olmakla suçlayan arşiv belgeleri olduğu doğrudur, fakat bu belgeler aslında düşmanları tarafından üretilmiştir ve dolayısıyla gerçek görüşlerini yansıtmıyor olabilir. Örneğin Bab-ı Ali'ye gönderilen raporlara göre Tayyar Paşa askerlerine şöyle demiştir:

Sizin Üsküdar ocağına rabt olmanızı ve asker tahririni ben-den matlûb eylediler. Ocak-ı mezkûra rabt olmanızı ve fena elbise giymenizi reva görmediğimden cevap verdim. Siz

⁵³ Necib Asım, "Üçüncü Selim Devrine Aid Vesikalar", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, 11/88 (Eylül 1341/Eylül 1912), s. 395-401. Ayrıca bkz., Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 79; Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, s. 30-1.

ocak-ı mezkûra rabt ve asker tahrir olunub fena elbise giymeğe razı mısınız?

Askerler olumsuz cevap verince Tayyar Paşa, “fima-baad sizi ocak-ı mezkûra rabt etdirüb asker yazdırmam” diye emir buyurdu ve askerlerinden davasına katılmalarını istedi. Askerler onunla iş birliği yapacaklarına söz verince, Tayyar Paşa “Benimle ittifâk etdikden sonra ben dahi bildiğimi işlerim” dedi.⁵⁴ Bu ifadeler, Cabbarzâde Süleyman’ın merkeze yazdığı bir mektupta yer alır ve aktardığı haberler Canik’teki casusundan aldığı bilgilere dayanır. Tayyar Paşa’nın kendi mektuplarında Nizam-ı Cedid’den çok az bahsedilir ve sadece bir keresinde Cabbarzâde tarafından Nizam-ı Cedid’in düşmanı olmakla suçlandığını vurgular.⁵⁵

Tayyar Paşa’nın Nizam-ı Cedid reformlarına kişisel olarak karşı olup olmadığı bir kenara, bu hikâyenin başka bir yönü daha vardır. Paşa’nın isyanı, Sivas ve Amasya gibi bölgelerin denetimi için iki Anadolu ayanı arasında uzun süredir devam eden rekabetin son aşaması olarak değerlendirilebilir. Bu bölgeler 1770’lerde Cabbarzâdelerin itirazlarına rağmen Canikli ailesinin eline geçmişti.⁵⁶ Amasya daha sonra III. Selim’in kız kardeşi Beyhan Sultan’a (ö. 1821) malikâne olarak verilmişti. Tayyar Paşa’nın esas amaçlarından biri eski aile topraklarını geri kazanmaktı. Nitekim 1800-1’de merkeze bir arzuhâl yazarak Amasya, Canik ve Kara Hisar’ın (ve mümkünse Kastamonu’nun) kendisine verilmesini istedi. Karşılığında merkezin istediği kadar asker göndereceği teminatını verdi. Tayyar Paşa, Diyarbakır ve Erzurum valiliği sırasında (1801-3) Anadolu’da isyan eden eski Rumeli valisi Gürcü Osman Paşa’nın (ö. 1804) yakalanmasında etkili olmuştu. Fakat hizmetlerine karşılık Sivas’ın kendisine verilmesini beklerken, Cabbarzâde ailesinden Mehmed Celalleddin Paşa bura-

⁵⁴ BOA, HAT 102/4048-G (3 Ra 1220/30 Haziran 1805).

⁵⁵ BOA, HAT 103/4051 (19 Ra 1220/17 Haziran 1805).

⁵⁶ Bu aile için bkz. Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1980).

ya vali olarak atanmıştı (1804). Ailesinin topraklarının bir parçası olarak gördüğü Amasya'nın mütesellimlik görevinin Cabbarzâdelere verilmesi onun hayal kırıklığını artırmış olmalıdır. Nitekim merkeze yazdığı bir mektupta Amasya'nın ailesi için önemini şöyle dile getirmiştir:

Amasya sancağı müddet-i medîdeden berü eba an cedd bendegâne muhavvel olageldiğinden bi'l-cümle sükkân ve kuttânı hanedân-ı acizânemiz ile iyâl ve akraba mesâbesinde melûf olub bendelerinden tenzî ve ahire ihâle ve tefvîzi beyne'l-nas bendelerine mazarratı ve asâkir beyninde dahi nakz-ı nüfuz-ı acizâneme illet olacağı zâhir (Amasya sancağı uzun zamandan beri ailem tarafından (yönetildiğinden) ve bana atalarımın miras kaldığından, sancak sakinleri ve hanedan üyeleri yakın akrabalarım gibidir. Başka bir kişiye devredilmesi itibarıma ağır bir darbe olacaktır).⁵⁷

Tayyar Paşa için Canik sancağını malikâne olarak elinde tutmanın ailesi için bir prestij ve güç kaynağı olduğu açıktır. Dahası aile çiftliklerinin de önemli bir gelir getirmesi, bu sancağı ailenin servetinin vazgeçilmez bir unsuru hâline getirmekteydi.⁵⁸ Bu bölgelerin kontrolü için hasmıyla girdiği rekabette, Tayyar Paşa, belli bir tarafa zorlanmış görünmektedir. Nitekim, dönemin İrad-ı Cedid defterdarı İbrahim Reşid Efendi, Amasya iltizamının Cabbarzâde Süleyman'a devredilmesinde önemli bir rol oynamıştı ki, bu da Tayyar Paşa'nın III. Selim'e ve onun yönetici seçkinlere duyduğu nefreti açıklayabilir. Bu durum ayrıca Nizam-ı Cedid kapsamında yapılan düzenlenmeler ve yönetici sınıfın değişen ittifaklarının, merkezin kaynakların yeniden dağıtım rolüne nasıl meydan okuduğunu da gösterir. Bu konu hakkında ayrıntılı bir çalışma bulunmamakla birlikte, benzer olaylar merkez ile taşra arasındaki rekabette saray ile bürokratlar arasındaki kayırmacılık ilişkileri sayesinde Bab-ı Ali'nin bu rolünden özellikle bazı

⁵⁷ BOA, HAT 75/3100-K (9 L 1215/23 Şubat 1801).

⁵⁸ Şahin, "The Caniklizâdes", s. 42.

tarafların yararlanmasına imkân sağladığını da ortaya koyar. Örneğin Asım, saray mensuplarıyla ve üst düzey bürokratların konaklarının kendilerinden iltimas bekleyen mültezim ve mukataa sahipleriyle dolu olduğundan yakındır.⁵⁹ Ünlü Yanya ayanı Tepedelenli Ali Paşa'nın da Valide Mihrişah Sultan ile kethüdası Yusuf Ağa'ya sık sık hediyeler göndererek merkezin teveccühünü kazanmaya çalıştığı bilinmektedir.⁶⁰

Cabbarzâde kendisini merkeze Nizam-ı Cedid'in ateşli bir savunucusu olarak sunup bunda da gayet başarılı olduğundan, Tayyar Paşa'nın karşı kampa katılmaktan başka seçeneği yoktu. Dolayısıyla Tayyar Paşa örneğinde farklı kesimlerin Nizam-ı Cedid reformlarını kendi amaçları doğrultusunda nasıl kullandıklarını ve istismar ettiklerinin altını çizmek gayet önemlidir. Keskin ayrımlarda ısrar edip taşra seçkinlerini tek bir blok olarak göstermek yerine, seçkinler arası rekabetin yoğun olduğu bir dönemde reformları kendi lehine kullanıp kıt kaynakların yeniden tahsisinden faydalanmayı başaran kesimleri ortaya koymak daha makul durmaktadır.⁶¹ Zira bu dönemin ana dinamiği modernleşme süreci değil, toprak üzerindeki çatışmalardı. Tayyar Paşa da merkezin reform politikalarından zarar gören ayanı temsil etmekteydi. Öte yandan voyvoda kökenli rakibi, üst düzey devlet ricaliyle iyi ilişkilerini koruyabilmiş ve böylece sistemden faydalanmayı başarmıştı. Bu açıdan, Cabbarzâde, Kadı Abdurrahman Paşa ve Hacı Ahmedzâde gibi isimler merkezî otoritenin savaş ve maliye üzerindeki tekelci kontrolünü yeniden ele almasının kendilerine kazandıracaklarını fark eden taşra elitlerini temsil eder.⁶²

⁵⁹ Asım, II, s. 5-6.

⁶⁰ William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, 4 cilt (Londra: J. Rodwell, 1835), I, s. 40.

⁶¹ Mısır'da da Memluk soyluları arası rekabet 18. yüzyılda yoğunlaşmıştı: Owen, *The Middle East*, s. 15.

⁶² Örneğin Cabbarzâde, askerî birliklerinin masraflarını İrad-ı Cedid hazinesinden karşılayabiliyordu. Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 83; Salzmänn, *Measures of Empire*, s. 363.

Pazvandoğlu İsyanı (1793-8)

Anadolu'daki Tayyar Paşa isyanının Balkanlar'daki muadili Pazvandoğlu isyanıdır. Gene belirsizliklerle dolu ve dolaylı biçimde Nizam-ı Cedid'le ilişkili olsa da bu isyanın daha ayrılıkçı bir vurgusu vardır. Vidinli Pazvandoğlu'nun isyanı, Tayyar Paşa'nın isyanından öncedir. İlkinin aksine kendisi en başından beri bir sistemin dışında yer alan bir hayduttu. Vidin'de gittikçe artan gücü Pazvandoğlu'nu 1790'larda Bab-ı Ali'yle doğrudan karşı karşıya getirdi, ki Nizam-ı Cedid reformlarının bu çatışmada çok sınırlı bir rolü vardır.⁶³ Pazvandoğlu'nun da aynen Tayyar Paşa gibi yeniçeri ve Müslüman nüfusu kendi tarafına çekmek için yeni hükümet politikalarını, özellikle de Nizam-ı Cedid'i, bir gerekçe olarak kullandığı görülmektedir. Kendisini yeniçerilerin kahramanı olarak gösteren Pazvandoğlu, eski askerî sisteme geri dönülmesini ve Nizam-ı Cedid'in ortadan kaldırılmasını talep ediyordu.⁶⁴ Pazvandoğlu açısından ana mesele ise yeni düzenin getirdiği tekelleşme ve tımarlara el konulma sürecinin bölgedeki siyasi ve ekonomik gücünü tehlikeye atmasıydı. Görüldüğü kadarıyla, Yusuf Ağa'nın arabuluculuğuyla Vidin'deki iltizamların bir kısmını ihaleye çıkmadan önce alabilmişti. Fakat bazı mukataaların (özellikle de Reisülküttab Raşid Efendi'ye ait Niğbolu mukataası ile Sırkatibi Ahmed Efendi'ye ait Fethü'l-İslam mukataasının) bedellerinin artırılmasını reddetmesi isyanının arkasındaki temel nedenlerden biri oldu. Câbî'ye göre, Fethü'l-İslam ödemelerini göndermemesi, kendisinin III. Selim nezdinde "padişah düşmanı" olarak karalanmasına neden oldu. Sultan da üzerine ona karşı bir sefer düzenletti.⁶⁵ Pazvandoğlu ayrıca

⁶³ Robert Zens, "Pazvantoğlu Osman Pasha and the Pashalik of Belgrade 1791-1807", *International Journal of Turkish Studies*, 8/1-2 (Bahar 2002), s. 89-105; Rossitsa Gradeva, "Pazvantoğlu of Vidin between old and new", *The Ottoman Balkans* içinde, F. Anscombe (ed.) (Princeton: Princeton University Press, 2006), s. 129-31.

⁶⁴ Gradeva, "Pazvantoğlu of Vidin between old and new", s. 129-31.

⁶⁵ Câbî, I, s. 55-6. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Doğu- Batı,

Vidin muhassıllığının senevi 500 kese ödemeye kudreti yoktur diyerek buna da karşı çıkmıştı.⁶⁶

Bu arada Balkanlar'daki mahlul tımarlara el konulması nedeniyle geçim kaynaklarını kaybeden ve dolayısıyla bu sürece karşı çıkanlar için Vidin bir sığınak hâline gelmişti. Pazvandoğlu bu kişilerin şikâyetlerinin sözcüsü oldu; İrad-ı Cedid'in dayattığı vergileri toplamayı reddederek tek bir vergi almaya devam etti.⁶⁷ Hem Pazvandoğlu hem de Tayyar Paşa'nın dindarlığı vurgulamak, kendilerini eski düzenin savunucuları olarak göstermek ve iktidardaki padişahı ve özellikle de devlet ricalini suçlamak gibi benzer yöntemleri kullanarak kamuoyunu kendi taraflarına çekmeye çalıştıkları açıktır. Fakat Balkan yeniçerilerinin kendisine daha fazla destek vermesi, Pazvandoğlu'nu, Tayyar Paşa'ya kıyasla daha radikal taleplerde bulunmak için cesaretlendirmiş olabilir. Hatta Kanuni Sultan Süleyman devri ve asr-ı saadetin altın çağını geri getirmek için Giray hanedanlığı ve dönemin büyük devletleriyle flörtleşmiş ve III. Selim ve onun yozlaşmış ricalini ortadan kaldırıp bir hanedan değişikliği yapmayı bile düşünmüş olabilir.⁶⁸

Edirne Vakası (1806)

Rumeli'de çok daha ciddi sorunların ortaya çıkması 1806 yazında oldu. Tayyar Paşa'nın isyanını takip eden yıl, Nizam-ı

1978), s. 571 (31 numaralı dipnot) ve 35.

⁶⁶ Cevdet Paşa, *Tarih*, VI, s. 244.

⁶⁷ Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 210-11.

⁶⁸ Pazvandoğlu'nun Nizam-ı Cedid karşıtlığı, kendisini eski ordunun savunucusu olarak sunması ve savlarının dindarlığına ilişkin çeşitli diplomatik raporların analizi için bkz. Gradeva, "Pazvantoğlu of Vidin between old and new", s. 128-32. İki isim arasındaki olası bir bağlantı için bkz. Rossitsa Gradeva, "Secession and revolution in the Ottoman Empire at the end of the eighteenth century: Osman Pazvantoğlu and Rhigas Velestinlis", in A. Anastasopoulos and E. Kolovos (ed.), *Ottoman Rule and the Balkans* (Rethymno: Crete University Press, 2007), s. 73-94.

Cedid birliklerinin Trakya’da konuşlandırılmasına karşı Rumeli ayanları ve yöre ahalisi büyük bir direnç göstermekteydi. Aslında yeni birlikler Edirne Vakası’ndan önce de Rumeli’ye gönderilmişti. O dönem sadece bölgedeki asayişsizliği bastırmakla görevli Kadı Abdurrahman Paşa komutasında Nizam-ı Cedid ordusu, 1804 yazında Edirne ve Çatalca’ya kadar ilerlemiş olan Dağlı eşkiyasına karşı savaşmıştı. Oldukça da başarılı olunmuş Dağlılar Malkara civarında (Doğu Trakya) yenilgiye uğratılmıştı. Bir fermanla, Nizam-ı Cedid’in süvari birlikleri Çorlu’da konuşlandırılırken, piyadeler de eşkiyalara karşı bir önlem olarak Tekfur Dağı’nda (Tekirdağ) bırakıldı. Kadı Abdurrahman Paşa’nın bölgeye ikinci seferi 1806 yılında gerçekleşti. Nisan 1806’da sefer emrini alan Paşa, emrindeki Anadolu Nizam-ı Cedid askerleriyle payitahta geldi. Padişah tarafından kabul edildikten sonra 24.000 askerle Rumeli’ye geçti.⁶⁹

İlk tepki Tekirdağ’da (1806) kaydedildi. Yerel otoritelere gönderilen ve gençlerin Yapı Ağaç veya Karışdırın’daki kışlalara asker olarak alınmasını buyuran ferman bölgede bir tepkiyle karşılandı. Bab-ı Ali, Tekirdağ’ın ilçelerine adamlar göndererek amaçlarının halkı Dağlı eşkiyasından korumak olduğunu bunun bir yaptırım değil tam aksine padişahın bölge ahalisine duyduğu şefkatin açık bir ifadesi olduğunu duyurdu. Ancak, Tekirdağ naibi (kadı vekili) merkezin talimatlarından ve civara “talimli asker” yerleştirilmesinden pek de memnun değildi. Naib derhâl görevden aldı ve yerine daha sadık biri atandı. Fermanın gereğini yerine getirmeye çalışan yeni naibin mahkemesi basıldı, kendisi ve adamlarının bir kısmı öldürüldü.

⁶⁹ BOA, HAT 77/3181 (tarihsiz); BOA, HAT 119/4812 (tarihsiz); BOA, Sadaret Defterleri, no. 357, v. 3; İsmail H. Uzunçarşılı, “Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa”, *Bellekten*, 138-139/XXV (1971), s. 263; *Saray Günlüğü*, s. 199.

Ahalinin bu noktaya kadar tepkisi yeni orduya asker alımı çağrılarına karşı bir kolektif bir direniş olarak görülebilir.⁷⁰

Avrupa'da yerel halktan toplanan askerlerlerden ordu kurulması ve ileri yıllarda bu pratiğin yaygınlaşması, 17. yüzyıldan itibaren doğrudan yönetim için büyük bir teşvik yarattı.⁷¹ Osmanlı topraklarında benzer bir girişim tepki doğurdu. Bir anlatıma göre, Rumeli'de yaşayanların tamamı yeniçeri olduğundan, bölgede yeni bir askerî sistemin kurulması teşebbüsü herkes endişelendirmişti.⁷² Edirne ünlü ayanlarından Dağdevirenöğlu da "Nizam-ı Cedid askeri sizleri gide gide bakkal şakirdi gibi ve re'âyâlar gibi hizmetlerinde kullansalar gerekdir" diyerek yeniçeri ve bostancıları kışkırtmış, mevcut endişelerini daha da artırmıştır.⁷³ Dağdevirenöğlu, bölgede Nizam-ı Cedid birliklerinin konuşlandırılmasının, geleneksel askerî sınıfların ayrıcalıklarının sona ermesi anlamına geleceği ve bekalarını tehdit edeceği konusunda yeniçerileri ikna etmeye çalışarak kendi tarafını güçlendirme yoluna gitti. Bu konuda da esas vurgunun yerleşik çıkarlara yönelik tehdit olması da ayrıca dikkat çekicidir. Gerçekten de Tekirdağ'daki olaya karışanların çoğunluğu yeniçeriydi ve "Bizler yeniçeriyiz ve ecdâdımız dahi yeniçeridir bizler Nizâm-ı Cedîd'i kabul etmeyiz" diyerek padişah fermanına uymaktan imtina etmişlerdi.⁷⁴ Bu olayın ardından bölgedeki yeniçeri zabiti daha fazla kargaşa ve yıkımı önlemek için geçici olarak hanlarda

⁷⁰ Askere tahriri ve buna dair stratejilerin karşılaştırmalı bir incelemesi için bkz. Eric J. Zürcher (ed.), *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia 1775-1925* (Londra: I.B.Tauris, 1999).

⁷¹ Tilly, Osmanlı'nın Balkanlar'daki varlığını dolaylı yönetimin klasik bir örneği olarak değerlendirir. Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States, AD 900-1992* (Cambridge: Blackwell, 1992), s. 105.

⁷² Derin, "Yayla İmamı Risalesi", s. 217.

⁷³ Câbî, I, s. 62. Dağdevirenöğlu için bkz. Cemal Gökçe, "Edirne Ayanı Dağdevirenöğlu Mehmed Ağa", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XVII/22 (1968), s. 97-110.

⁷⁴ BOA, HAT 77/3181 (tarihsiz); Derin, "Yayla İmamı Risalesi", s. 217-18.

misafir edilen olan Nizam-ı Cedid askerlerinin şehirden gönderilmelerini istedi.⁷⁵

Tekirdağ'daki olay merkezdeki otoriteleri bir ikileme karşı karşıya bırakmıştı: ya bölgede asker tahririnden vazgeçecek ya da yerel direnişi bertaraf etmek için askerî güç kullanacaktı. Merkez, padişahın yerel halkı eşkıyalardan korumak amacıyla Edirne ile İstanbul arasında iki kışla kurma niyetinde olduğunu ilan etti. Eski paşaların bölgede düzeni sağlamada başarısız olduğu propagandasını yayan merkez, eşkıyaları maşaları devlet tarafından ödenen düzenli ordularla bastırmanın zamanının geldiğini duyurdu.⁷⁶ III. Selim'e göre, en makul strateji Rumeli'nin diğer bölgelerine fermanlar göndererek Nizam-ı Cedid'in amacının anlatmak ve yerel halkın endişelerini gidermekti.⁷⁷ Fakat Tekirdağ ahalisi emirlere direnmeye ve naibin katillerini teslim etmeyi reddetmeye devam ettiğinden sükûneti sağlamak hiç de kolay değildi. Nihayet, şehri ablukaya alması için iki korvet gönderildi (Temmuz 1806), şehir bombardımana tutuldu. Yerel bir ayan olan Kara Ahmed idam edildi ve yeni askerler sonunda şehre girebildi. Bu sırada (Mayıs 1806) Edirne'deki yeniçeriler, Edirne bostancıbaşı olarak atanan ve şehirde gizlice talimli birlikler kurmakla yetkilendirilen Ahmed Ağa'yı öldürdü.

Kadı Abdurrahman Paşa'nın askerlerine direnen ilk kasaba Silivri oldu. Kolayca bertaraf edilen buradaki direnişten sonra merkezin istediği askere tahriri başlatıldı. Ancak, Paşa'nın birlikleri bundan sonra geçtikleri yerlerde de hiç hoş karşılanmadı. Doğrudan bir çatışmaya girmekten kaçınan bölge ahalisi, bu birliklere erzak (su dâhil) ulaştırılmasını engelledi, ikmal konvoylarına saldırdı. Neticede Paşa ordusu Havsa'dan öteye geçemedi, aldığı emir üzerine Çorlu'ya geri çekildi. Buraya bile kasabayı abluka altına aldıktan sonra

⁷⁵ BOA, HAT 77/3181 (tarihsiz).

⁷⁶ Age.

⁷⁷ Age.; Uzunçarşılı, "Kadı Abdurrahman Paşa", s. 280.

ancak girebildi. Bu geri çekilme, Nizam-ı Cedid'i Balkanlara doğru yayma teşebbüsünün başarısızlığını kesinleştirmiş oldu. Payitahtta yapılan bir meşveret zabıtları, merkezin bu projeden vazgeçmek zorunda kalışının diğer nedenlerini de ortaya koymaktadır: Kış yaklaşıyordu, başkent savunmasızdı ve Nizam-ı Cedid askerleri moralsızdı.⁷⁸ Yeniçerilerin İstanbul'da bir isyan planladığına dair söylentiler, projenin iptal edilmesinin diğer bir sebebi olabilir. Olası bir isyanda payitaht savunmasız kalacaktı. 19 Eylül 1806 tarihli bir fermanla Kadı Abdurrahman Paşa ve em birlikler başkente dönmek üzere Silivri'den ayrıldı.⁷⁹

İbrahim Nesim Efendi tarafından 1806 yılında tasarlanan Nizam-ı Cedid'i Balkanlar'da yayma projesinin, başlangıçta Anadolu'dan getirilecek yeni askerlerin yardımıyla kısa bir sürede hayata geçirileceği öngörülmüştü. Bu dönemdeki Rus tehdidi ve Sırp isyanı, Balkan sınırlarının acilen güvence altına alınması ihtiyacını doğurmuştu. Balkan projesiyle bu iki tehdide karşı koyacak sabit bir ordu oluşturulması amaçlanmıştı.⁸⁰ Başka bir deyişle, İbrahim Nesim Efendi'nin projesi, kademeli bir süreç olmaktan ziyade, bir devlet adamı ve askerî taşeron olan Kadı Abdurrahman Paşa komutasındaki Anadolu askerlerinin adeta bir "istilasını" andırmaktaydı. Rumeli örneğinin aksine, yeni askerî sistemin Anadolu'da yayılması daha kademeli, buna karşı verilen tepkiler de daha münferit ve şahsi olmuştu. Anadolu'da en başından itibaren bir müzakere ve uzlaşma süreci devredeyken, Balkanlar'da Bab-ı Ali ancak projenin başarısız olmasından sonra müzakereye başvurdu. Rumeli'deki başarısızlığın ardından Bab-ı Ali, direnişi gizlice desteklediğinden şüphelenmesine rağmen, arabuluculuk için bir ayan olan Serezli/Sirozî İsmail Bey'in (ö. 1813) iş birliğine

⁷⁸ BOA, A. AMD 53/38 (tarihsiz).

⁷⁹ BOA, HAT 77/3176-A, B (tarihsiz).

⁸⁰ Nitekim dönemin bazı anlatıları bu hususun altını çizer. Asım ve *Neticetü'l-Vekayi*'nin yazarı, projenin Rusya, Avusturya ve Fransa'dan gelebilecek saldırılara karşı Balkanlar'da hazır bir askerî güç oluşturmak üzere tasarlandığını belirtir.

ihtiyaç duydu.⁸¹ Gerçekten de İsmail Bey gibi yerel bir güç sahibinin desteği olmadan, Rumeli'deki direnişin bu kadar etkili olması epey zordu.

Projenin başarısızlığı bir hükümet krizi yaratarak kabine-de değişikliğe yol açtı. Çoğu reformlarla bağlantılı bazı üst düzey devlet devlet ricali azledilerek yerlerine daha uzlaşmacı isimler atandı. Amacın, Edirne Vakası'yla güçlenen ve reformlara mesafeli duran grubu yatıştırmak olduğu açıktır.⁸² Siyasi sonuçların yanı sıra, Edirne Vakası kitlelerin merkeze yabancılaşma duygusunu artırdı ve III. Selim'in meşruiyetinin daha da zayıflamasına yol açtı. Edirne'deki olaylar toplumsal hafızada derin bir iz bırakmıştır: Mayıs 1807 isyanının en curcunalı günlerinde genç bir asi, dönemin şeyhülislamı Ataullah Efendi'yi Edirne Vakası sırasında bir fetva verdiği için azarlamıştır.⁸³ Asilere göre Edirne Vakası sırasında masum Müslümanlar haksız yere öldürülmüştü,⁸⁴ olaya karışanların idam edilmelerini talep ediyorlardı.⁸⁵

Trakya'daki ahalinin öncelikli kaygısı olsa da Edirne Vakası'ndaki tepki sadece tahririne karşı değildi. Dönemin kaynaklarında, bölgenin güçlü ayanlarının pek dile getirilmese de, bunların Nizam-ı Cedid birliklerinin kendi bölgelerinde konuşlandırılmasına karşı çıktıkları görülmektedir. Bükreş'teki bir İngiliz ajanının raporuna göre, 186 ayan ve yeniçeri ihtiyarları toplanarak yeni orduya direnmek için bir antlaşma

⁸¹ BOA, A. AMD. 53/38 (tarihsiz): "İsmail Bey'in fesâdı olsa olsa zîr-i perde-i hüfâdandır. Yoksa atına binüb ol dahi şekâvet ile meydana çıkmaz. Binaenaleyh esdikâ-yı devlet-i aliyyeden gibi tutmak usûl-ı haliyadandır. Kezâllik Tirsiniklizâde dahi böyledir."

⁸² Şeyhülislam Salihzâde Ahmed Esad Efendi'nin yerine Şerifzâde Mehmed Ataullah Efendi getirildi (14 Eylül 1806). Sadrazam Hafız İsmail Paşa'nın yerine yeniçeri kökenli İbrahim Hilmi Paşa'nın getirilmesi de Edirne'deki tepkili unsurların bir parçası olan ve başkentte bir isyan hazırlığına girişen yeniçerileri yatıştırmaya yönelik bir jestti. Ana akım tarih yazımında da olaydan kısa bir süre sonra gerçekleşen kabine değişikliği genellikle Edirne projesinin başarısız olmasıyla ve reform karşıtı grupları yatıştırmak amacıyla ilişkilendirilir.

⁸³ Derin, "Tüfengcibaşı", s. 395. Ne yazık ki fetvanın mahiyetini tespit edemedim.

⁸⁴ Derin, "Kabakçı Mustafa", s. 104; Derin, "Tüfengcibaşı", s. 395.

⁸⁵ Derin, "Kabakçı Mustafa", s. 104.

yapmıştı. Hatta III. Selim'i tahttan indirerek İstanbul'daki kabineyi değiştirmeye karar vermişlerdi.⁸⁶ Raporda bahsi geçen kişiler modernleşmeye mi karşıydılar, yoksa Bab-ı Ali'nin 1806 projesinin ayrılmaz bir parçası olan merkezileşme politikalarından mı endişe duyuyorlardı? Kendi bölgelerine Nizam-ı Cedid birlikleri yerine yeniçeri bölükleri gönderilseydi karşı çıkarlar mıydı? Muhtemelen karşı çıkmayacaklardı. Nitekim Ruslara seferine katılmak için binlerce asker için gene bu bölgeden geçmiş ve hiçbir tepkiyle karşılaşmamıştı. Dahası bölgedeki eşkıya ve Sırp asileriyle mücadele etmek için çeşitli valilerin komutasında sık sık başka birlikler de buradan geçiriliyordu. Daha önce de belirtildiği üzere, Nizam-ı Cedid askerleri bile önceki yıllarda Kırcalılara (Dağlılara) karşı savaşmak üzere bölgeye sevk edilmişti.

O hâlde Edirne Vakası'nda Balkanlar'daki güç sahipleri ve halkı bu kadar tepkili kılan şey neydi? Bunun cevabı muhtemelen merkezin Nizam-ı Cedid birliklerini bölgede kalıcı olarak yerleştirme niyetiydi; zira bu durum uzun vadede Balkanlar'daki güç sahiplerinin çıkarlarına ciddi zararlar verecekti. Yeni ordu yüzünden yeniçeri ordusunun ya da geleneksel askerî sistemin kademeli olarak ortadan kaldırılacağı korkusu apaçık ortadaydı ve bu korku imparatorluğun farklı bölgelerinde derinden hissediliyordu. Öte yandan Balkan ayanlarının gözünde en ciddi tehdit, Nizam-ı Cedid askerlerinin yardımıyla gerçekleşecek olan siyasi, askerî ve mali açıdan yeniden merkezileşme gibi görünüyordu. Böyle bir merkezileşme en nihayetinde ayanın varlığını sürdürmelerini temin eden sistemin çöküşüyle sonuçlanabilecek bir süreçti. Bu noktada, Nizam-ı Cedid reformlarının esasının, devletin mali açıdan verimliliğini artırmak; 18. yüzyıl krizinin üstesinden gelebilmek için iaşe ve askere alım politikalarıyla mali ve siyasi

⁸⁶ Yaycıoğlu, *Partners of the Empire*, s. 163-4; PRO (FO 78/50) v. 239. Alıntı yapılan çalışma için: Fatih Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasi ve Askeri Anatomisi", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi* içinde, S. Kenan (ed.) (İstanbul: İSAM, 2010), s. 395.

sistemi yeniden merkezileştirerek kontrolü arttırmak girişimi olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Dolaylı yönetim, 17. yüzyıl krizinin bir yan ürünüydü ve 18. yüzyılın sonlarındaki krizle birlikte bu politika tersine dönmeye başladı.⁸⁷ Tebaa açısından bu daha fazla vergilendirme anlamına gelirken, yerel güç sahipleri için doğrudan denetimin daha fazla artması demek oluyordu. Bu da onların çıkarlarına tamamen ters düşen bir şeydi.

Osmanlı Devleti'nde yeniden merkezileşme girişimleri, daha ziyade Avrupa tarzı ekonomik, siyasi ve askerî entegrasyonla karakterize edilen modern bir devlete doğru geçiş sürecini başlattı. Fakat Avrupa örneğinin aksine, imtiyazlı kent ya da şirketler yoktu ve yerel güç sahipleri imparatorluk sınırları dâhilinde olası bir değişimin önündeki ana engeli oluşturuyordu. Öte yandan geleneksel haklara yönelik tehdit de imparatorluğun hemen her yerinde temel bir hoşnutsuzluk kaynağıydı. Anadolu'da olduğu gibi Balkan ayanları da ayakta kalmak, servet ve güç biriktirmek için diğer ayanlarla ve bazen de merkezî otoriteyle sürekli mücadele içindeydi. Askerî harekatlarda asker sıkıntısı çeken merkezî otorite, seferlerde ayanları ve askerlerini istihdam etmek durumunda kalıyor ve bu da onlara belli bir müzakere gücü sağlıyordu. Fakat Bab-ı Ali gene de bu pazarlık süreçlerinde gayet temkinli hareket edip uygun bir fırsat ortaya çıkar çıkmaz derhâl bunları ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Dolayısıyla 1806 projesi bu açıdan değerlendirilmelidir. Bir kısmı Anadolu'daki muadillerinden bile güçlü olan Balkan ayanları, merkezle pazarlık sürecini canlı tutmaya çalıştı. Merkezi otoritenin çökmesini istemeseler de kendi hanedanlıklarını da korumak istiyorlardı. Bir yandan vergi ve askere tahriri gibi konularda direnmeye devam ederken, bir yandan da merkez tarafından başlatılan karar alma sürecine katılmaya hazır dılar. Tüm bu meseleler, Mayıs isyanından sonra siyasette üstünlüğü ele

⁸⁷ Salzmann, "Ancien Régime", s. 399-408.

geçiren ulema ve yeniçerilere karşı merkezî bürokratlar ve ayanlar arasındaki ittifakın bir sonucu olarak imzalanan Sened-i İttifak'ta yer alacaktı.

Toplumsal Kutuplaşma

Ortada çok ciddi bir başarısızlık olmasına rağmen, Edirne'de 1806 yılında olup bitenler III. Selim'e karşı bir isyana dönüşmedi. Bu kadar sıkıntılı bir süreçte bile isyan çıkmamışken, neden Mayıs 1807'de patlak vermişti? Bence bu sorunun yanıtı III. Selim devrinin ihmal edilmiş bir başka boyutunda yatar: toplumsal psikoloji ve isyan sırasındaki genel atmosfer. Yukarıdaki soruya tam anlamıyla cevap verebilmek için isyan öncesinde artan toplumsal kutuplaşma meselesini irdelemek gerekir. Kutuplaşma, bir "nüfusun kısıtlı sayıdaki eksen etrafında kümelenme derecesi" olarak tanımlanabilir.⁸⁸ Mevcut kaynaklar, 19. yüzyıl başlarında Osmanlı toplumundaki kutuplaşmanın eksenleri hakkında çok da net ipuçları vermese de ana kaynağının merkezin politikaları, özellikle de reformlarla, ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Bir diğer kutuplaşma eksenini ise heterodoks ve ortodoks İslam arasında, yani Bektaşî tarikatına (yeniçerilere ve toplumun alt tabakalarına atfedilen) mensubiyet ile merkezdeki yönetici sınıfın takip ettiği ortodoks inançları arasında yaşanmış gibi durmaktadır.

Dönemde üretilen kaynaklar, özellikle de isyandan bir yıl önce yazılmış olanlar, kutuplaşma süreçlerini belirli yazarların gözünden –ve aynı zamanda Osmanlı bürokratlarının gözünden– takip etmemize olanak sağlar. En azından reform karşıtı eleştirileri susturmayı amaçlayan risale, propaganda

⁸⁸ Joan Esteban ve Gerald Schneider, "Polarization and conflict: theoretical and empirical issues", *Journal of Peace Research*, 45/2, Kutuplaşma ve Çatışma Özel Sayısı (2008), s. 133.

metinleri ya da kitapların sayısındaki artıştan anlaşıldığı da üzere, isyan öncesinde, farklı kesimlerin sosyoekonomik çıkarlarının şekillendirdiği ve reformların gerekliliği etrafında dönen derin bir kutuplaşma veya iki kutupluluk mevcuttu. Ne yazık ki reform karşıtlarının seslerini doğrudan duymak mümkün değil; bu görüşler sadece Nizam-ı Cedid taraftarlarının bazı yorumlarında ve kendi ifadeleriyle aktarıldıkları şekliyle karşımıza çıkar. Dolayısıyla bu tip metinleri, merkezdeki seçkinlerin toplumsal sorunları çözmeye yönelik vizyonları olarak değerlendirmek daha makuldür. Giderek artan toplumsal gerilimin ana kaynağının net bir şekilde Nizam-ı Cedid programı olarak gören bu metin yazarlarının amacı bariz bir şekilde halkı reformların gerekliliğine ikna etmektir.

*Hülâsatü'l- Kelâm fi Reddi'l-Avam (Koca Sekbanbaşı Risalesi)*⁸⁹ ve *Dihkânîzâde Ubeydullah Kuşmânî'nin Zebîre-i Kuşmânî fi Ta'rîf-i Nizâm-ı İlhamî (III. Selim Rejiminin Tasvirine Dair Kuşmânî'nin Metni)*⁹⁰ isimli risaleler, Edirne Vakası sonrasına rastlayan dönemde yazılmıştır.⁹¹ Koca

⁸⁹ *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, Abdullah Uçman (ed.) (İstanbul: Tercüman, 1976). İngilizce çevirisi için bkz. William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia: Including Various Political Observations Relating to Them* (Londra: Longman & Co., 1820), s. 216-94.

⁹⁰ *Nizâm-ı Cedid'e Dâir Bir Risâle: Zebîre-i Kuşmânî fi Ta'rîf-i Nizâm-ı İlhamî*, Ömer İşbilir (ed.) (Ankara: TTK, 2006).

⁹¹ Bahsi geçen kaynaklar ihtilaflı konular üzerine olduğundan, özellikle bunlara odaklanmayı tercih ettim. III. Selim devrinde yazılmış başka risaleler de vardır. Reformların Avrupalı kitlelere tanıtımı için bkz. Kemal Beydilli ve İlhan Şahin, *Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid'e Dair Eseri* (TTK: Ankara, 2001). Bu risale ilk olarak 1798 ya da 1799'da basılmıştır. Ayrıca bkz. Kemal Beydilli, "Seyyid Mustafa, İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedid'e Dair Risalesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIII, (1983-7). Bu risale ilk olarak 1803 yılında yayımlanmıştır. Reformların uygulanması sırasında karşılaşılan sorunlara dair görüşler için bkz. Ömer Faik Efendi, *Nizâm-ı Atik fi ahr-i Amîk*; Ahmed Sarıkaya, "Ömer Faik Efendi, Nizamü 'l-Atik", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (İstanbul Üniversitesi, 1979). Mehmed Emin Behic Efendi, *Sevânihi'l-Levayih*; Ali Osman Çınar, "Es-Seyyid Mehmed Emin Behic Efendi'nin Sevânihi'l-Levayih'i ve Değerlendirmesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Marmara Üniversitesi, 1992). Bu risalelerin genel bir değerlendirmesi için bkz. Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8 (1999), s. 25-64; ve Kahraman Şakul "Nizam-ı Cedid

Sekbanbaşı Risalesi, 1807’de ve III. Selim’in henüz iktidarda olduğu sıralarda yazılmış olmalıdır. Merkezin politikalarına karşı artan memnuniyetsizlik, III. Selim’i devlet karşıtı söylemleri bastırmak için reformları savunan bir risale yazdırmaya teşvik olmalıdır. Bu risalenin yazarı hâlâ bilinmemektedir ve kimliği literatürde ayrıca bir tartışma konusudur.⁹² *Zebîre*, Rusya’ya karşı savaş ilan edildiği sırada Ubeydullah Kuşmânî tarafından 1806 yılında yazılmıştır. Kendisi, III. Selim’in politikalarının propagandasını yapmayı kendine görev addeden bir yazardır. Dolayısıyla hem *Koca Sekbanbaşı Risalesi* hem de *Zebîre*, merkezin görüşlerini temsil eden, devlet destekli risalelerdir. Beydilli ile Şakul’un vurguladığı üzere bu risaleler, imparatorluğu yeniden canlandırmak için reformları uygulamaya koymanın çok acil bir ihtiyaç olduğu şeklinde, Osmanlı reform tarihi üzerine yeni bir düşünce çizgisini temsil eder ve dolayısıyla muhaliflere karşı daha az hoşgörülüdürler. Bu eserlerin bir kaygısı da reformları İslam’ın ruhuna aykırı görenlerin savlarını çürütmektir.⁹³

Bizim açımızdan önemli olan husus, her iki risalenin de temel mesajının uzun süredir yaşanan yenilgi ve toprak kayıpları yaşayan imparatorluğun yeniden canlandırılmasının mutlak

Düşüncesinde Batılılaşma ve İslami Modernleşme”, *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 19/2 (2005), s. 117- 50. Ayrıca bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 164-81.

⁹² Y. Hakan Erdem, bu kişinin Mustafa Reşid Efendi olduğunu öne sürer: Y. Hakan Erdem, “The wise old man, propagandist and ideologist: Koca Sekbanbaşı on the janissaries, 1807”, *Individual, Ideologies and Society: Tracing the Mosaic of Mediterranean History* içinde, K. Virtanen (ed.) (Tampere: Tampere Peace Research Institute, 2001), s. 154-77. Ali Birinci ise bu kişinin Tokadlı Mustafa Ağa olduğu görüşündedir: Ali Birinci, “Koca Sekbanbaşı Risalesinin Müellifi Tokadlı Mustafa Ağa (1131-1239)” (İzmir: İsmail Aka Armağanı, 1999), s. 105-20. Öte yandan Kemal Beydilli, Koca Sekbanbaşı’nın resmî tarihçi ve devlet adamı Vasıf olduğunu iddia eder: Kemal Beydilli, “Evreka, Evreka ve Errate Humanum Est”, *İlmî Araştırmalar*, 9 (2000), s. 45-66 ve “Sekbanbaşı Risalesinin Müellifi Hakkında”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 12 (2005), s. 221-4. Bu tartışma üzerine iyi bir özet için bkz. Ethan L. Menchinger, “An Ottoman Historian in an Age of Reform: Ahmed Vâsıf Efendi (ca. 1730-1806)”, Doktora Tezi (Michigan Üniversitesi, 2014), s. 96-100.

⁹³ Beydilli, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a”, s. 29-30, 35-6; Şakul, “Batılılaşma ve İslami Modernleşme”, s. 131-40.

gerekliliğine dair vurgudur. Aslında bu kaygı, dünyanın dört bir yanında, devrimci Avrupa'ya karşı gardını almak zorunda kalan imparatorluk seçkinlerinin evrensel bir endişesiydi.⁹⁴ Her Söz konusu risale yazarları da Müslümanların bu saatten sonra Osmanlı'dan üstün askerî güce sahip Avrupalı devletleri küçümsemeyi daha göze alamayacağını ısrarla vurgular. Bu nedenle, Avrupalı güçlerin askerî teknolojisini ödünç almak ve *mukabele-i bi'l-misil* (misliyle mukabele) ilkesiyle onları kendi yöntemleriyle yenmek gerekiyordu. Yazarlara göre, yabancı askerî teknolojiyi ithal etmek İslam'ın ruhuna kesinlikle aykırı değildir, aksine Kur'an-ı Kerim Müslümanlara düşmanlarıyla bu ilke temelinde savaşmalarını emreliyordu. Bu risalelerde, önceki yüzyılların nasihatname literatüründe yaygın şekilde görülen, görkemli Osmanlı geçmişini ya da asr-ı saadeti canlandırmaya yönelik öğütler yoktur. Daha ziyade, zorunluluğun itici gücü ön plana çıkar.

Hedef artık geriye dönmek değil Osmanlı'nın Avrupalı çağdaşların yakalamasıydı. Bu, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin aydın ve devlet adamlarının kalıcı bir gayesi olacaktı. Risaleler tarihten, özellikle de Kanuni Sultan Süleyman döneminden bazı örnekler sunsa da, geçmişe dönmeye dair açık bir tavsiyede bulunmaz. Virginia Aksan'ın gözlemlediği üzere, geçmişle bu kopuş 18. yüzyılda İbrahim Müteferrika (ö. 1745) ve Ahmed Resmi Efendi (ö. 1783) ile gerçekleşmiştir. Özellikle Ahmed Resmi'nin *Hülasatü'l-İtibar* isimli eseri, Osmanlı padişahına düzen ve adaleti tesis etmede önemli bir rol atfeden önceki Osmanlı yazarlarının söyleminden bir kopuşu da ortaya koyar. Osmanlı aydınları, geleneksel askerî sistemde var olan sorunları artık başka yollarla açıklamaya çalışıyor ve disiplinli bir ordunun gerekliliğini savunuyorlardı.⁹⁵ Bu risalelerden de anlaşılacağı

⁹⁴ Adelman, "Iberian passages", s. 59-100, özellikle s. 71-2.

⁹⁵ Virginia H. Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi, 1700-1783* (Leiden: Brill, 1995), s. 195; Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a", s. 29-30.

üzere, öncelikli kaygı askerî reformları rasyonelleştirmekti. Avrupa'yı taklit, Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalması için en iyi çare olarak görülüyordu.⁹⁶

Kuşmânî ve Koca Sekbanbaşı, sürekli değişim ve bilginin evrenselliği ilkesini benimser. Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut askerî sistemini modası geçmiş kılan ve Avrupa'nın askerî ilimlerin (*fünûn-ı askeriye*) ithalini zorunlu hâle getiren süregiden bu değişim ve devinimdi. Bu dinamiklere direnmek artık mümkün değildi, direnmeye çalışmak karşıt görüştekilerin en temel hatasıydı. Yeniçeri ordusu “müflis” (iflas etmiş) bir hâldeydi.⁹⁷ Her iki risale de hayalî diyaloglar üzerine kuruludur. Bu diyaloglara yansıdığı kadarıyla, başta yeniçeriler olmak üzere muhalifler yeni bir ordunun gerekliliğine bir türlü ikna olmamıştı. Din ve devlete hizmete hazır daimi bir profesyonel ordunun zaten var olduğunu savunuyorlardı. Yine diyaloglara göre, yeniçerilere göre yeni toprakları fetheden ve İslam'ı yüceltenler Nizam-ı Cedid askerleri değil bizzat kendileriydi. İmparatorluk için savaşmaya hâlen de hazır dılar.⁹⁸ Bu görüşlerin reform karşıtları tarafından gerçekten savunulup savunulmadığını tespit etmek mümkün değildir. Muhaliflerin gerçekten de benzer bazı iddialarda bulunmuş olmaları yüksek olasılıktır, fakat bu iddialar iki risalenin yazarları tarafından oldukça abartılı ya da karikatürleştirilmiş şekilde sunulur. Reform karşıtlarına risalelerinde yanıt veren bu yazarlar, sık sık yaşanan mağlubiyet ve toprak kayıplarına rağmen, yeniçerilerin kendi ordularında var olan sorunlara kayıtsız kaldıklarının altını çizer.⁹⁹

İki risalede yer aldığı kadarıyla, reform karşıtları yeni askerî sisteme yönelik bazı suçlamalarda da bulunuyordu.

⁹⁶ Osmanlı'daki askerî reformların mantığına dair kapsamlı bir inceleme için bkz. Christopher Tuck, “All innovation leads to hellfire: military reform and the Ottoman Empire in the eighteenth century”, *The Journal of Strategic Studies*, 31/3 (2008), s. 467-502.

⁹⁷ *Zebîre*, s. 46

⁹⁸ Koca Sekbanbaşı, s. 44.

⁹⁹ *Zebîre*, s. 46.

Risale yazarları, bu saldırılara Nizam-ı Cedid'i (*ocak-ı cedid*) açıklayarak cevap verir.¹⁰⁰ Örneğin Koca Sekbanbaşı, “acaba bu asker-i cedid neye lazımdır?” sorusuyla başlar ve Nizam-ı Cedid'i iyi eğitilmiş ve talim görmüş askerlerden oluşan bir birlik olarak tanımlar.¹⁰¹ Yeniçerilerin benimseyip savunduğu savaş fikriyle bu risale yazarlarınıninki arasında açıkça bir uçurum olduğu anlaşılıyor. Örneğin yukarıdaki soruya yeniçerilerin şöyle cevap verdikleri tasavvur edilir:

Hemen düşman zuhurunda kılıca el urup bir yürüyüşte düşmen-i din vilâyetinin altını üstüne getiririz. Bunlara hâcet yoktur. Hemen bize düşman göstersonler, dalkılıç olur düşman ordusuna dalarız, harab ederiz ve kralın tâcını, tah-tını başına geçirip, Kızıl Elma'ya dek gideriz.”¹⁰²

Yeniçeriler kahramanlıklarını vurgularken, Koca Sekbanbaşı talimli askerlerin ve disiplinli bir ordunun önemini ortaya koymaya çalışır. Ona göre, yeni ordudaki disiplin ve kolektif eylem, asker sayısı ve bireysel kahramanlıklardan çok daha önemlidir:

Asker-i kadim düşmanı din karşısında namaz safı gibi saf saf durmayıp seyir mahallinde duran kalabalık gibi, veyahut bit pazarında olan ziham gibi karmakarışık dururlar. Canı isteyen tüfeğini bir kere ve kimi iki ve kimi daha ziyade, her ne kadara muvaffak olabilirse doldurup atar. Ve kimi dahi ne yaptığını ve ne yapacağını bilmeyip hemen yalancı pehlivan gibi iki tarafa döner durur [. . .] Amma bu askeri cedid namaz safı gibi saf saf olup önde bulunan saftan başka ard-larında olan saflar dahi keza lik saf saf dururlar ve iptidaki safta kaç bölük adam varsa ardında olan saflar dahi ona kıyasla, ne noksan ne zait olur. Hemen, kurulmuş saat gibi iktizasına göre döner dururlar.¹⁰³

“Kurulmuş saat gibi” tektip ve yekpare manevralar yap-

¹⁰⁰ Age., s. 31, 34; Koca Sekbanbaşı, s. 48, 66-70.

¹⁰¹ Wilkinson, *Wallachia and Moldavia*, s. 222; Koca Sekbanbaşı, s. 33.

¹⁰² Wilkinson, *Wallachia and Moldavia*, s. 238, Koca Sekbanbaşı, s. 44.

¹⁰³ Koca Sekbanbaşı, s. 66-67; Wilkinson, *Wallachia and Moldavia*, s. 267-8.

mak için sürekli talim şarttı. Aslında katı, kesintisiz disiplin ve talime dayalı bu yeni askerî sistem, Avrupa’da sadece bir nesil önce, özellikle de Prusya’nın Yedi Yıl Savaşları (1756-63) sırasındaki zaferinden sonra uygulanmaya başlanmıştı. Bu yeni ordu, Prusya askerî tüzüklerinde “yapay bir makine” olarak tanımlanıyordu. Savaştan 20 ila 30 yıl sonra, yeni askerî sistem tüm Avrupa’ya yayılmış ve 1791 yılında Fransızlar tarafından daha da geliştirilmişti. Yeni askerî disiplin tarzının gelişmesiyle birlikte, eski tarz ordular başıbozuklardan oluşan modası geçmiş yığınlar olarak görülmeye başlandı.¹⁰⁴ Aynen bir makine gibi askerî disiplin ve standardizasyona sahip olmak, askerlerin zihinsel ve fiziksel itaatini ve uyumlu bir askerî birliğin yaratılmasına boyun eğmelerini gerektiriyordu.¹⁰⁵ 1830’larda Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın idaresindeki Mısır’da modern ordu sisteminin oluşumunu ele alan Fahmy şöyle demektedir:

Bunun yanında verilen emirler, askerlerin her hareket ve duruşunu tanzim etmeye yönelikti. Askerlerin cesaret ve kuvveti bir kenara bırakılarak, bunun yerine onların münferit hareketlerini yekpare bir kuvvet, yani bir tabur şekline koymak için askerleri bölüklerde çok ince ve ayrıntılı düzenlemelere gidildi.¹⁰⁶

Benzer görüşler, Koca Sekbanbaşı tarafından da vurgulanır: Şu suretle ki, bunca bin asker sağlı sollu ve hemen iki nefer nişancı zabitlerinin göstereceği işaret-i malûmeye asker da-

¹⁰⁴Timothy Mitchell, *Colonising Egypt* (Berkeley: University of California Press, 1991), s. 37-8.

¹⁰⁵Ulrich Bröckling, *Disiplin: Askerî İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, Almancadan çeviren: V. Atayman (İstanbul: Ayrıntı, 2001), s. 96. Ayrıca bkz. Khaled Fahmy, *All the Pasha's Men: Mehmed Ali, his Army and the Making of Modern Egypt* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 153 ve David Fahri, “Nizam-ı Cedid: military reform in Egypt under Mehmed Ali”, *Asian and African Studies*, 8/2 (1972), s. 151-83.

¹⁰⁶Fahmy, *All the Pasha's Men*, s. 153.

ima bakarlar dururlar. Şöyle ki, bunların içinden bir neferi başını gayrı tarafa döndürmeğe kadir olamaz . . .¹⁰⁷

Baron von Brentano'nun Bab-ı Ali'ye sunduğu reform önerisi de benzer görüşleri dile getiriyor ve Osmanlı ordusunun “sağa dön, sola dön” gibi temel askerî tatbikatlara ihtiyacı olduğunu belirtiyordu.¹⁰⁸

Daha önce de belirtildiği üzere, reform karşıtı görüşler, daha çok Nizam-ı Cedid yanlısı yazarların anlatılarında yer alır ve zararlı olduğu düşünülen dedikodu ve spekülasyon malzemesi karşıt görüş olarak sunulmaya çalışılır. Dolayısıyla, bu yazarların yeniçerilerin yeni orduya neden karşı çıktıklarına dair açıklamalarında samimi olup olmadıklarına dair hiçbir emare yoktur. Yeniçerilerin cahil oldukları ve kendi bencil çıkarları dışında hiçbir şeyle ilgilenmediklerinin ötesinde pek açıklama getirmezler. Örneğin, bu yazarlar yeniçerilere ödenen ve onları esnaflık yapmaya zorlayıp asıl görevlerinden uzaklaştıran düşük maaşlarından hiç bahsetmez. Söz konusu risalelerin yeniçerilerin ekonomik kaygılarından bahsetmeye en yaklaştığı an, bir yeniçerinin şöyle bir itirafta bulunduğu hayalî bir diyalogdur:

Yeniçeri ocağında benim 25 akçe ulûfem var. Eğer Nizam-ı Cedid askeri çoğalıp iş görürlerse korkarım ki Yeniçeriye itibar kalmayıp ulûfemi alamam. Eğer ulûfeme zarar gelmeyeceğini bilsem, Allah versin bütün halk-ı âlem Nizam-ı Cedid askeri olsun.¹⁰⁹

Balkan ayanlarının direnişleri bir yana, esnaftan topraklarına İrad-ı Cedid tarafından el konulan tımarlı sahiplere kadar birçok hoşnutsuz ve olası muhalif kesim varken, neden yeni-

¹⁰⁷Koca Sekbanbaşı, s. 67; Wilkinson, Wallachia and Moldavia, s. 268.

¹⁰⁸Beydilli, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a”, s. 33. Brentano’nun layihasının bir nüshası için bkz. Öğreten, *Islahat Layihaları*, s. 95-9. George Joseph Friedrich Baron von Brentano (1746-98) hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kemal Beydilli, “İgnatius Mouradgea D’Ohsson (Muradcan Tosunyan) Ailesi Hakkında Kayıtlar, Nizam-ı Cedid’e Dair Layihası ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Siyasi Hayatı”, *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, 34 (1984), s. 264-5.

¹⁰⁹Koca Sekbanbaşı, s. 52.

çeriler bu tip risalelerin hedefi hâline getirilmişti? Bu sorunun yanıtı kısmen yeniçerilerin geçmiş siyasi aktifliği kısmen de güncel gerçeklere dayanır. Sahip oldukları ayrıcalıklar ve özel vergi muafiyetleriyle yeniçeri ordusu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en ayrıcalıklı statü gruplarından birini oluşturunuyordu.¹¹⁰ Fakat bir önceki bölümde bahsedilen süreçler nedeniyle, yeniçeri ocağının toplumsal yapısı bir dönüşümden geçmiş ve 17. yüzyıldan itibaren siviller ile yeniçeriler arasındaki keskin ayrımlar bulanıklaşmaya başlamıştı. Dolayısıyla daha sonraki dönem, münhasır bir askerî grubun daha kapsayıcı bir statü grubuna dönüşümüne tanıklık etmişti. 400 yıl içerisinde, eskiden tamamen askerî bir birlik olan kesim, Weberci anlamda geleneksel bir statü grubuna dönüşüp, padişahların patrimoniyal yönetiminden kısmi bir özgürlük kazanmıştı.

Siviller ve yeniçerilerin birbirine karışması tek yönlü eğilidir. Yeniçeriler, özellikle esnaflaşma ve esâme satışlarıyla toplumun geri kalanıyla bütünleşirken, siviller de yeniçeri ocağına girdi. Yerel halkın, özellikle de orta sınıf kentlilerin bu orduya katılmasıyla yeniçerilerin sosyal kompozisyonu önemli ölçüde değişti. Devşirme sisteminin sona ermesi, Müslümanların ocağına girmesine vesile olarak ordunun etnik yapısını değiştirdi. Mevcut ekonomik istikrarsızlık göz önüne alındığında, toplumun çoğu kesimi, özellikle de askere alınan alt sınıflar, daha güvenli geçim kaynakları arıyordu. Süregiden seferlerdeki artan asker ihtiyacı da yeni asker alımını zorunlu kılıyordu. 16. yüzyıl “gerileme” literatürünün de işaret ettiği üzere, halk ile askerler arasındaki bariyerler giderek zayıflamaya başlamıştı. İki yüzyıl sonra, farklı bölgelerdeki şehirli Müslümanların ocağına akını yeniçeri ordusunu yarı

¹¹⁰Geleneksel statü grubunun bir tanımı için bkz. Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology*, G. Roth ve C. Wittich (ed.) (Berkeley: University of California Press, 1978), s. 306-7. Ayrıca bkz. Halil İnalcık, “Comments on ‘Sultanism’: Max Weber’s typification of the Ottoman polity”, *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, I, s. 50, 52.

profesyonel ve paramiliter gruplara dönüştürüp, yeniçerileri toplumun geri kalanıyla ayrılmaz bir bütün hâline getirmişti.

Bazı kentliler yeniçeri olurken veya yeniçeri olduğunu iddia ederken, ocak mensupları da yerelleşerek lonca ustası ya da esnaf oldu. Andre Raymond'a göre, esnaflık yapmaya başlayan asker-esnafar topluma daha fazla entegre olup benzer ekonomik davranışlar sergiledi.¹¹¹ Kafadar ise esnaflaşma süreci nedeniyle yeniçerilerin İstanbul'un teşkilatlı esnaflarıyla karşılıklı ilişkiler kurarken kendilerinin de küçük esnaf hâline geldiğini savunur.¹¹² 18. yüzyılın sonlarında asker esnafarın sayısı artarken kentli tüketicilerin sayısı azaldı.¹¹³ Bizim ilgilendiğim meseleler çerçevesinde, bu süreçlerin ayrıntılarına girmeye gerek yoktur; zira III. Selim devrinde süreç çoktan tamamlanmış ve kendi sürekliliğini sağlayabilecek kadar olgunlaşmıştı.¹¹⁴ Neticede, yeniçeriler proleterleşirken, kent yoksulları ya da orta sınıflar askerileşti. Öte yandan, sivillerin payitahttaki askerlerle iç içe geçmesi, yukarıdan dayatılan taleplere karşı mücadelelerinde bu kesimlere bir avantaj sağlamış oldu.¹¹⁵

Halkla bütünleşmeleri tartışmalarını bir yana koyarsak, yeniçerilerin yaşadıkları yerlerdeki ahaliyi hem ezdikleri hem de korudukları görülür. Örneğin Baron de Tott, Selanik yeniçerilerini "despotizmin" karşıtları olarak takdim eder.¹¹⁶ 18 ve 19. yüzyıl boyunca özellikle yabancı gözlemciler benzer

¹¹¹Raymond, "Soldiers in trade", s. 26. Kahire'nin bazı lonca ustaları, çoğunluğu odabaşı olmak üzere aynı zamanda yeniçeriydi.

¹¹²Kafadar, "Rebels without a cause", s. 118-22.

¹¹³Staionovich, "Land tenure", s. 400.

¹¹⁴Bu dönüşümün çeşitli yönlerine dair geçmişte çeşitli incelemeler yapılmıştır. Yeniçerilerin evlilik ve ticaret gibi dünya işlerinden ellerini çektikleri (ve pirüpak oldukları) mitine ilişkin revizyonist bir çalışma için bkz. Cemal Kafadar, "On the purity and corruption of the janissaries", *Turkish Studies Association Bulletin*, 15 (1991), s. 273-9.

¹¹⁵Lichbach'a göre uzun geçmişi olan resmî örgütler (kilise ve ordu) kolektif muhalefetin en önemli kaynaklarıydı. Dayanışma, birlik ruhu, hiyerarşi ve disiplin, iletişim ağları ve kendi kendine yeterlilik gibi özellikleri orduya çeşitli avantajlar sağlamaktaydı. Lichbach, *The Rebel's Dilemma*, s. 145.

¹¹⁶Baron de Tott, *Memoirs*, II, s. 147.

görüşleri tekrarlamıştır.¹¹⁷ Pazarda bir kriz, hasatta bir başarısızlık ya da şehirde açlık tehdidi olduğunda yeniçeriler hep çekirdek protesto kadrosu olarak meydanlara çıktı. Halk, yerel güç sahipleri ve devlet ricalinin zulüm ve suiistimallerine karşı haklarını savunmak için yeniçerilerin yardımına ihtiyaç duyuyordu. Öte yandan, bizzat yeniçeriler kentlerin “küçük despotları” gibiydi.¹¹⁸ Bu açıdan yeniçerilerle ayanların rolü arasında büyük bir benzerlik vardı.¹¹⁹

Yeniçeriler ne ölçüde asıl işlevlerini yitirmiş ve ne ölçüde kapsayıcı bir statü grubuna dönüşmüş olursa olsun, kendi aralarındaki asabiyelerini koruyup kurumsal ayrıcalıklarını muhafaza etmeye çalıştı. Yönetici sınıf ve toplumun görüşlerinden bağımsız olarak, özellikle merkezin ihlal ve dayatmaları karşısında yeniçeriler daima kendi prestijlerine sarıldı. Önceki sayfalarda bahsedilen Selimiye Camii Vakası küçük bir olay gibi görünse de yeniçerilerin tutumuna ilişkin önemli ipuçları verir. Yeniçeriler söz konusu törende yerlerinin değiştirilmesini ayrıcalıklarının açık bir ihlali ve ciddi bir aşağılanma olarak algılamıştı. Benzer bir şekilde, Bosnalılar 1826’da yeniçeri ocağının kaldırılmasına kendi ayrıcalıklarını kaybetmemek adına direndiler.¹²⁰ Bu konuda çarpıcı bir örnek 1808 yılında Alemdar Mustafa Paşa’nın sadrazamlığı sırasında yaşandı. Yaptığı karşı devrim ve darbe sonrası başkentteki otoritesini berkitmeye çalışan Alemdar, bir dizi siyasi tasfiye ve infaz gerçekleştirdi. Paşa’nın “terör” rejimine yöneltilen sert eleştiriler arasında, ocak mensuplarına statülerinin gerektirdiği saygının

¹¹⁷Tezcan, “The New Order and the fate of the Old”, s. 74-6.

¹¹⁸Mazower, *City of Ghosts*, s. 96-9. 18. yüzyılın sonlarında yeniçeriler ve aileleri şehrin toplam nüfusunun neredeyse yarısını (28.000-30.000 kişi) oluşturuyordu. Staionovich, “Land tenure”, s. 400.

¹¹⁹Ayanlar köylüyü merkezin suiistimallerinden korumuş, halkın hoşnut kalmadığı devlet atamalarını kınamış, gerektiğinde mahkemelerde haklarını korumuş ve onlara borç para vermiştir. Ayanlar ve halk arasındaki ilişkiler için bkz. Robert Zens, “Provincial powers: the rise of Ottoman local notables (ayans)”, *History Studies*, 3/3 (2011), s. 445-6.

¹²⁰Mourau, “Bosnian Resistance”, s. 129-37.

gösterilmemesi de yer alıyordu. Bu itibarsızlaştırmanın en çarpıcı örneği, suçlu yeniçerilerin toplumsal statülerine yakışır şekilde boğdurulmak yerine, sıradan insanlar gibi kellelerinin kesilerek idam edilmesi idi.¹²¹ Alemdar Mustafa Paşa, yaptırdığı infazlarda bile askerî grupların ayrıcalık ve hiyerarşilerini kaale almıyordu. En skandalı, 25. Yeniçeri Bölüğü'nün önde gelen isimlerinden Kahvecioğlu Mustafa Ağa'nın Ağa ibret-i alem için Galata'daki kahvehanesinin önünde idam edilmesiydi. Burnu ve kulağı kesilen cesedi sokak ortasına atılmıştı. Bu dehşet-engiz olayı tasvir eden *Yayla İmamı Risalesi*'nin yazarı, Alemdar Mustafa Paşa'nın "asla ocaklıya itibar etmeyüp hemen reaya derecesinde" muamele yaptığı yeniçerilere karşı saygısızlığının net bir tezahürü olarak görür.¹²²

Toplumsal yapısı önemli ölçüde değişse de yeniçerilerin ve diğer askerî grupların askerî değerler sistemi (*ethos*) değişmeden kalarak ve bir statü grubu olarak sahip oldukları temel avantajları sağlamlaştırdı. Erken modern siyasi örgütlenmelerde statü gruplarını tanımlayan unsur ayrıcalık ve imtiyazlar olduğu için, bu türden avantajların feshi hoşnutsuzluk hatta devrime yol açabiliyordu.¹²³ Yeniçerilerin tepkileri bir irrasyonellik değil ve tam tersine soğukkanlı ve rasyonel bir hesaplamaya dayanıyordu. Sorunun temelinde haklar, ayrıcalıklar ve bir topluluğa mensubiyet meselesi yatmaktaydı. Bir topluluğa kabul edilmeyen muhalif gruplar, kendilerini sahip olmaları gereken haklardan genel gerekçelerle mahrum bırakılan kesimler olarak tanımlama eğilimindedir. Bunun aksine, konumlarını kaybetme tehdidi altında olan üyeler,

¹²¹ "Gerek yeniçeri ve gerek kalyoncu hangi ocaklı olsa boğmak bilmeyüp hemen ekmekçi gibi alâ mela'in-nâs katlederdi." Derin, "Yayla İmamı Risalesi", s. 253.

¹²² Derin, "Yayla İmamı Risalesi", s. 253. Ayrıca bkz. Câbî, I, s. 249-50; Kıran, "1220 Senesi", s. 16.

¹²³ Yves-Marie Bercé, *Revolt and Revolution in Early Modern Europe: An Essay on the History of Political Violence*, Fransızcadan çeviren: J. Bergin (Manchester: Manchester University Press, 1987), s. 127. Çatışma incelemelerinde mahrum bırakılma teorisinin iyi bir özeti için bkz. Lichbach, *The Rebel's Dilemma*, s. 4-5.

haklarını muhafaza etmek için gelenek ve adet gibi bazı belirgin argümanlara sarılır. Ayrıcalıklı bir gruba giren veya bu gruptan ayrılanlar, kendi durumlarını güçlü ahlaki terimlerle ifade etmeye özel bir itina gösterir.¹²⁴

Askerî güç ve haiz oldukları asabiye duygusu yeniçerilerin en cazip yönleriydi, onları güçlü kılan diğer gruplarla iş birliğinden ziyade bu özellikleriydi. Erken modern dünyada kolektif eylemlerin komünal ve kurumsal bir mahiyeti olması genel bir kaidedir. Askerî bir birliğe has özel tavır, kıyafet ve jargon genellikle korunsa bunların her zaman askerî bir kökeni olması şart değildir. Öte yandan, sosyal yapılarında nasıl bir değişim olursa olsun, şanlı geçmişlerini sermaye hâline getirerek askerî kimlikleriyle övünmeye devam ederler. Dinî inançlar açısından da yeniçeriler, Bektaşilik gibi halk arasında yaygın fakat çoğunlukla ortodoks olmayan tarikatlara bağlanma eğilimindeydiler. Bektaşilik, yeniçerilerin yeni kimlik oluşumunda önemli bir rol oynadı. Nitekim dönemin çoğu yazarı yeniçerilerden aşağılayıcı bir biçimde Bektaşî tayfası (*taife-i Bektaşîyan*) diye bahseder. Yeniçeriler esasen kent toplumunun heterodoks eğilimli alt tabakalarından geldiklerinden genellikle ayaktakımı, haşerat veya yersiz yurtsuz kimseler olarak telakki ediliyordu.

Tüm bu detaylar, dönemin propaganda metinlerinde, yeniçerilerin neden eleştirilerin doğrudan hedefi olduğunu ve toplumsal kutuplaşmanın neden özellikle yeniçeriler ile devlete daha yakın duran kesimler ekseninde yoğunlaştığını olduğunu tam olarak açıklamaz. Bu sorunun cevabı kısmen yani 18 ve 19. yüzyıl İstanbul kamuoyunu yönlendirme konusunda merkez ile muhalif gruplar (özellikle yeniçeriler ve Bektaşiler) arasındaki rekabette yatar. Anadolu ve Balkanlar'da kamuoyu oluşturup şekillendiren ayanlarla vassalları iken, İstanbul'da bu rolü yeniçeriler üstlenmiştir. Kahvehaneler, yeniçeriler ve sivillerin bir araya gelme fırsatı bulduğu en önemli kamusal

¹²⁴Tilly, "Does modernization breed revolution?", s. 438.

mekânlardı ve ilgilendiğimiz dönemde İstanbul'da çoğunluğu yeniçeriler tarafından işletilen yaklaşık 2.500 kahvehane vardı. Bu da yeniçerilerle göç ağları arasında özel bir bağ yaratıyordu. Büyük bir sermaye gerektirmeyen kahvehanelerin en hazır müşterileri göçmenlerdi. Yeniçeri kahvehanelerinin sayısı 17. yüzyılın ortalarından itibaren artmaya başlamıştı. 1792'ye gelindiğinde kahvehane sahiplerinin yüzde 83'ü asker kökenliydi ve bu kahvehanelerin yarısı sahiplerinin mensup olduğu bölükle özdeşleşmişti.¹²⁵ Kahvehaneler aynı zamanda sosyal bağların kurulduğu ve bu sayede dedikoduların dönüp durduğu mekanlardı. Askerî sınıfa kışla dışında buluşma imkânı sağlıyor ve önde gelen ve nüfuzlu yeniçeriler de bu ticarete dâhil oluyordu. Sivillerinde uğrak yeri olan bu mekanlarda, havadisler paylaşılır, devlet karşıtı argümanlar dile getirilip ve tartışılırdı. Bu yüzden de idareciler tarafından sıkı bir gözetim altında tutulurdu.¹²⁶ Hatırlanacağı üzere, Nizam-ı Cedid ve merkezin politikalarına ilişkin devlet karşıtı söylentiler yayıldıkları gerekçesiyle bu dönemde bazı dükkanlar kapatılmıştı.

Yeniçeri ve Bektaşiler, bazen devlet çıkarlarına da ters düşecek şekilde kamuoyu oluşturma ve yönlendirme konusunda oldukça başarılıydı. Berkes'in de belirttiği üzere, yeniçeriler ve bunlarla ilintili Bektaşî gruplar, devlet karşıtı ideolojiyi besleyen bir tür "yeraltı edebiyatı" oluşturmuştu. Yukarıda bahsi geçen risale yazarlarının, halka ulaşmak ve toplumda devlet çıkarlarına daha uygun söylemler yaymak için her şeyden önce yeniçerilerin ve onlara bağlı grupların itibarını sarsmak zorunda kalmalarının nedeni tam da budur.¹²⁷ Reformların

¹²⁵Başaran, *Policing Istanbul*, s. 215.

¹²⁶Yeniçeri kahvehanelerinin çeşitli işlevleri için bkz. Ali Çaksu, "Janissary coffee houses in late eighteenth century Istanbul", *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee: Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century* içinde, D. Sajdi (ed.) (Londra: I.B. Tauris, 2007), s. 117-32; Cengiz Kırılı, "Coffeehouses: public opinion in the nineteenth century Ottoman Empire", *Public Islam and the Common Good* içinde, A. Salvatore ve D.F. Eickelman (ed.) (Leiden: Brill, 2004), s. 75-97.

¹²⁷Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* (Londra: Hurst & Company, 1998), s. 62.

gerekliliği konusunda yeniçerileri ikna etmek, aynı zamanda başkentteki çoğu sıradan insanı da ikna etmek anlamına gelecekti. Fakat propagandacıların tüm çabalarına rağmen kamuoyu hiçbir zaman devlet lehine manipüle edilemedi ve reformların gerekliği konusunda halk ikna edemedi. Tam tersine, yeniçeriler bir kenara bizzat halkın kendisi de merkeze daha fazla yabancılaştı ve idarecilerin niyetlerinden giderek daha fazla şüphelenir oldu. Halk arasında bir tür “Büyük Korku”, yani yönetici sınıfın kendilerine ihanet ettiği hissiyatı kol geziyordu. Bu korku bir sonraki bölümün konusu olan devletin uluslararası politikalarıyla daha da pekişecekti.

Sonuç

İdeolojik, siyasi ya da dinî çatışmaları toplumsal gerilimin yanı sıra kolektif şiddet riskini de büyük ölçüde artırır.¹²⁸ Kitapta incelenen dönemde, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ekonomik sorunlar genel bir hoşnutsuzluğa zemin hazırlarken, Nizam-ı Cedid’in getirdiği düzenlemelerle farklı zümrelerin yerleşik çıkarlarına meydan okuması toplumdaki karamsarlık havasını arttırarak Mayıs 1807 isyanı öncesi gerilimi tırmandırmıştır. Tayyar Paşa isyanı taşra seçkinleri arası rekabetinin bir tezahürüyken, Pazvandoğlu isyanı idarecilerin yeniden merkezileşme çabalarıyla imparatorluğun dağılma dönemindeki ekonomik gerilemeyle ilgiliydi. Edirne Vakası ise Bab-ı Ali’nin müdahaleci mali ve askerî politikalarına bir tepki olarak değerlendirilmelidir. Adem-i merkezîyetçiliğin derecesi ve ayanların bölgesel kalan çıkarları, yeni askerî sistemin (ve onun olası sonuçlarının) imparatorluğun farklı bölgelerinde yayılmasını engelledi. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın baş-

¹²⁸Esteban ve Schneider, “Polarization and conflict”, s. 131. Ayrıca bkz. Delia Baldassarri ve Peter Bearman, “Dynamics of political polarization”, *American Sociological Review*, 72/5 (Ekim 2007), s. 784-811.

larındaki ekonomik ve siyasi yapılarla yakından ilişkili olan bu olaylarda, Nizam-ı Cedid reformları aslında ideolojik ya da siyasi bir araç olarak kullanıldı. Reformların ayaklanmayla en doğrudan bağlantısı, yönetici seçkinler ve toplumun üst kesimleri ile yeniçeriler ve toplumun alt kesimleri arasındaki toplumsal kutuplaşmayı şiddetlendirmesindeki rolüydü.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK GÜÇLER VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Türkler gerekirse kendilerine rağmen kurtarılmalıdır.¹

Giriş

Osmanlı idarecileri, dağılma döneminde artan mali kriz ve desentralizasyon süreçlerinin yanı sıra şiddetli bir uluslararası rekabet ile yoğun savaşlarla başa çıkmak zorunda kaldı. Bab-ı Ali'nin o dönemki zayıflığını farkedenden rakip devletler bu durumu lehlerine çevirerek, imparatorluğun saldırı, istila ve toprak kayıplarıyla dolu bir dönem yaşamasına yol açtı.² Tüm bunlar içerideki istikrarsızlığı daha da tetikledi. Dolayısıyla, III. Selim devrinin iç ve dış sorunları büyük güçlerin (Fransa, Rusya ve İngiltere) emperyalist politikalarıyla yakından ilintilidir. Bu dönemin ana aktörü hiç tartışmasız mevcut siyasi dengeleri değiştiren, eski ittifaklara meydan okuyup yenilerini yaratan ve her şeyden önce dünyanın farklı bölgelerine devrimci fikirler yayan Napolyon Fransası'ydı. Bu dönemde devrimci fikirlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkisi sınırlı olsa da, Fransa'nın saldırgan ve yayılcı politikası Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi girdanına çekti.

İmparatorluğu'nun, devrimci Fransa'yla tanışması ideolojik

¹ Arbuthnot'tan Amiral Louis'ye, Pera, 25 Kasım 1806 (PRO, FO 78-55, belge no. 5).

² Turchin ve Nefedov, *Secular Cycles*, s. 20.

düzeiden ziyade savaş ve diplomasi yoluyla kurdu. İspanya ve Portekiz gibi Bab-ı Ali de Batılı güçler arasındaki mücadelenin odağı hâline geldi. Bu dinamikten soyutlamayı başaramayınca müdahil olmak ve uyum sağlamak zorunda kaldı.³ Önceki dönemlerden farklı olarak, Batılı güçlerin siyasi çekişmeleri artık sadece sınırlarda yaşanmıyor, İmparatorluğun tam kalbine kadar uzanıyordu.⁴ Osmanlı İmparatorluğu, siyasi kutuplaşma ve toplumsal tepki ortamında gerçekleştirdiğı diplomasi ve askerî reformlar aracılığıyla bir uyum politikasını hayata geçirdi. Klasik anlamda Osmanlı diplomasisinin yükselişinin III. Selim devrinde gerçekleşmesi tesadüf değıldir.⁵ Uluslararası ittifakların hızla değıştiğı bu dönem, III. Selim devrinin felaketlerle dolu son iki yılının habercisi olan uzun bir savaşa maruz bırakmıştı. Bu bölümde iddia edeceğim üzere, tüm bu gelişmeler 1807 isyanın ön koşullarıydı.

Kitabın önceki bölümlerinde açıklandığı üzere, sosyoe-konomik koşullar ile kıt güç ile gelir kaynakları üzerindeki rekabet Osmanlı toplumunun belirli kesimlerini dezavantajlı hâle getirmişti. Bu rekabeti daha da artıran ve toplumsal kutuplaşmayı derinleştiren, III. Selim reformlarının başlamasıyla durum daha kötüleşmişti. Tüm bunlar olurken, uzaktaki topların bitmek bilmeyen gürültüsü gibi, uluslararası kriz de içteki gerilimleri arttırarak tam bir karamsarlık ve paranoya ortamı yaratıyordu. Halk, devlet ricalinin ihanetinden korkuyordu. Sürekli gündemde olan bu korku sadece Nizam-ı Cedid reformlarıyla ilgili de değıldi. Bu bölüm, halkın kaygılarının toplumdaki konumlarını kaybetme korkusu veya ekonomik

³ Devrimler çağında İber ülkeleri üzerine bir inceleme için bkz. Adelman, “Iberian passages”, s. 59-100.

⁴ Carter V. Findley, *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity: A History, 1789-2007* (New Haven: Yale University Press, 2010), s. 23.

⁵ III. Selim devrinde Osmanlı diplomasisinin geçirdiğı dönüşümler için bkz. Thomas Naff, “Reform and the conduct of Ottoman diplomacy in the reign of Selim III, 1789-1807”, *Journal of the American Oriental Society*, 83/3 (1963), s. 295-315; Nuri Yurdusev (ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional* (New York: Palgrave Macmillan, 2004), s. 5-36.

krizle değil, Bab-ı Ali'nin dış müdahalelerle baş edememesi-
nin yarattığı hayal kırıklığıyla da arttığını ileri sürecektir. Bu
endişe ve kırıngnlığın, yeniçerilerin kitleleri harekete kabiliyeti
ve siyasi aktivizmiyle birleşince Mayıs isyanı gerçekleşmiştir.⁶

Uluslararası Kriz ve Toplumsal Karamsarlık

Toplumu kısmen veya tamamen etkisi altına alan güçlü bir
ihanete uğramışlık ve paranoya hissinin, isyan ya da top-
lumsal hareketlere delalet etmesi çarpıcıdır. Fransız Devri-
mi öncesi “Büyük Korku” buna en iyi örnektir. James C.
Davies'in isabetli bir biçimde belirttiği üzere, “siyasi istikrar
ve istikrarsızlık en nihayetinde toplumun ruh hâline ve ruhsal
durumuna bağlıdır”; bu da hâli sadece statü ve zenginlikle
ilgili bir şey değildir. Davies, sosyal ya da doğal kaynaklı bu
genel hoşnutsuzluğu “ön-isyankârlık” olarak adlandırır.⁷ 19.
yüzyılın başlarında Osmanlı toplumunu sarmalayan komplo
korkusu bir süre sonra paranoya seviyesine ulaştı. Müdafacı
pozisyona sıkı sıkı sarılan tüm bir toplum ülkelerinden toprak
ve maddi kazanç sağlamaya çalışan dış mihrakların komplola-
rın nesnesi olarak görüyordu. Özellikle de Rusların art niyetli
planlarından şüpheleniliyordu, hele de propagandacı Koca
Sekbanbaşı'nın körüklediği, Osmanlı payitahtının bir gün
“Rus varlığıyla kirleneceği ve onun galebesiyle heba olacağı”
korkusu yaygındı. Halk, baştaki sultan da dâhil olmak üzere
kendi yöneticilerinin iyi niyetine de güvenmiyordu. Eski ordu
mensupları, III. Selim'in yeni seçkinlerine hiç güvenmiyorlardı.
Entrikalarıyla padişahı aldatıp ordularının ortadan kaldırma
ihtimaline karşı her an tetikteydiler. Öte yandan, yönetici

⁶ Bayat, 1979 İran Devrimi'ni tartışırken, toplumsal seferberlik ile devrim arasındaki
bağlantıyı kilit faktör olarak değerlendirir. Asef Bayat, “Revolution without
movement, movement without revolution: comparing Islamic activism in Iran
and Egypt”, *Comparative Studies in Society and History*, 40/1 (1998), s. 138.

⁷ James C. Davies, “Toward a theory of revolution”, *American Sociological
Review*, 27/1 (1962), s. 7.

sınıf da kendi rakipleriyle saray duvarlarının ötesindeki cahil halka şüpheyle bakıyordu. Benzer bir ruh hâline teslim olan sultan da hiç rahat değildi. Rus entrikalarının, kendi devlet adamlarının “yozlaşmasının”, ve ordu mensupları ile toplumun yola gelmez inatçılığının üzerine titredığı reform politikalarını baltaladığından şüpheleniyordu.

Dönem anlatılarında gayet belirgin olmasına rağmen, modern çalışmalar Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) sonrası toplumda yaşanan travmaya oldukça az ilgi gösterir. Bu antlaşmayla, Kırım gibi Müslüman bir toprağın ilk kez Hristiyan Rusya’ya kaptırılması, toplumun her kesiminde derin bir çaresizlik ve karamsarlık hissi yarattı.⁸ Bunun üstüne, toprak kayıplarına giden süreçte bürokratların eylemsizlik ve sessizliğine halkın duyduğu kızgınlığı da eklemek gerekir. Kırım’ın tekrar alınması III. Selim’in bir hayali hâline gelse de - bunu bir politika olarak tutarlı bir şekilde sürdürdü - bu hedefin bir türlü gerçekleşmemesi ahalinin hayal kırıklığını iyice arttırdı.⁹ Şehzadeligi sırasında yazdığı bir şiirde III. Selim, Kırım’a dair ruh hâlinin halkla aynı olduğunu belirtiyordu:

Eğerçi sihr eder İslâma kâfir
Bizde de ism-i a’zâm işte hazır
Esir edip nice Tatarı bir bir
Kırım küffârda kalsın mı böyle
Hele Osmanlıyı cenge salayım
O kâfir düşmâna sâtûr çalayım
Varup Kâfirden intikâm alayım
Gözüm açık kalsın mı böyle¹⁰

Aksan da, islam sınırlarının sürekli genişlediği bir impa-

⁸ Casus raporları üzerine yaptığı çalışmada, Cengiz Kırılı 1830’lu yıllarda Osmanlı’nın Kavalalı Mehmed Ali Paşa karşısındaki bariz zaafıyla ilişkin olarak benzer bir toplumsal ruh hâli tespit etmiştir. Kırılı, “Coffeehouses”, s. 80-1.

⁹ III. Selim’e sunulan ıslahat layihalarında bile dönemin devlet ricalinden bazılarının Kırım’ın geri alınmasının ekonomik ve psikolojik faydalarından bahsettiğini görmek mümkündür. Tatarcık Abdullah Efendi, “Sultan III. Selim-i Salis Devrinde Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalaat”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, VII/38 (H. 1332), s. 75.

¹⁰ Karal, *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları*, s. 24.

ratorluk ideolojisinden, savunmaya dönük ideolojiye geçişin psikolojik etkisine dikkat çekerek, bunun imparatorluğun meşruiyetine darbe vurduğunu belirtir.¹¹ Ciddi askerî yenilgiler, Kırım'ın kaybı ve Avusturya ve Rusya'yla süregiden savaşımlardan sonra, halk gözünü devletlerinin makus kaderlerini değiştireceklerine inandıkları Şehzade Selim'e çevirdi. Sorunların üstesinden gelmesi umuduyla tahta çıkacağı günü sabırsızlıkla beklediler.¹² Maalesef III. Selim'in tahta çıkışından sonra yaşanan gelişmeler halkı hayal kırıklığına uğrattığı gibi, sultanın da ölümüne neden oldu.

Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşlar uzayıp sorunlar çözümsüz kaldıkça, III. Selim'in cihangirlik (dünya fatihi) idealini gerçekleştiremeyeceği giderek netleşti. Sultan, I. Abdülhamid döneminde kaybedilen toprakları geri almasına yardımcı olması için Prusya ve İngiltere ile bir ittifak kurmaya çalıştı. Fakat Ekim ve Kasım 1789'da Kalas, Fokşani, Rimnik, Belgrad ve son olarak Bender'de yaşanan mağlubiyetler başkentte ciddi siyasi kriz yarattı. III. Selim'in tahta çıkışına eşlik eden coşku yerini artık hayal kırıklığına bırakmıştı. İnsanlar, İstanbul sokaklarında yağma, protesto ve kundaklama eylemleri yapıyordu.¹³ Bir başka hayal kırıklığı da Prusya ile yapılan ittifaktan dolayı yaşandı. 26 Kasım 1789'da Prusya elçisi Diez, hükümetinin Rusya'ya savaş ilan etmesini ve Kırım'ın geri alınmasına kadar savaşmasını teklif etti. Buna karşılık Bab-ı Ali de Prusya'nın Danzig ve Thorn üzerindeki hak iddialarıyla Galiçya'nın Polonya'ya geri verilmesini destekleyecekti. Divandaki bazı ulema, kafir bir ülkeyle ittifakın şeriata aykırı olduğu gerekçesiyle Prusya ile ittifaka tepki

¹¹ Virginia H. Aksan, "Locating the Ottomans among the early modern empires", *Journal of Early Modern History*, 3/3 (1999), s. 110-11.

¹² Necib Asım, "III. Selim Devrine Ait Vesikalar", s. 397.

¹³ Shaw, *Between Old and New*, s. 42. Shaw, "kalabalığın öfkesinin padişahın kendisinden ziyade ricale odaklandığını" iddia etse de, halkın hoşnutsuzluğunu doğrudan padişaha yöneltememesinin alışlagelmiş bir durum olduğunu akıldan tutmak gerekir.

gösterdi. Onların hoşnutsuzluğuna rağmen 31 Ocak 1790'da Prusya ile bir ittifak antlaşması imzalandı.

Bu dönemde Fransızların Mısır'ı işgali (1798-1801) siyasi krizi daha da derinleştirip, toplumsal karamsarlığı artırdı.¹⁴ Napolyon, bir yandan İngilizlerin Hindistan'la bağlantısını kesmek bir yandan da bu zengin Osmanlı topraklarının kaynaklarını ele geçirmek için bölgeyi işgal etti. Fransız ordularının Mısır'dan çıkarılmasından sonra III. Selim unvanlarına "gazi" unvanını ekledi, fermanlarla tüm ülkeye duyuruldu.¹⁵ Ancak ortada ironik bir durum vardı. III. Selim, Mısır seferine fiilen katılmamıştı ve Fransız kuvvetlerinin Mısır'dan defedilmesi ancak Rus ve İngilizlerin yardımı sayesinde mümkün olmuştu. Dönemin bir yazarı, sultana tam da bu sebeple saldıracak, Mısır gibi bir toprağın "küffara" tesliminin "Sultan Selim Han'a müyesser" ve masum ahalisinin bu "utanmaz hükümdarın" (*padişah-ı bî-âr*) hataları yüzünden eziyet çektiğini söylüyordu.¹⁶ Bu çıkış, III. Selim'e zaten düşman olan birine ait olduğundan yanlış olduğu düşünüldüğü mazur görülebilir. Fakat benzer bir serzeniş, Mısır'ın işgalinden sonra yazılan bir şiirde (destan) de karşımıza çıkar:

Bilmem hayal midir, bilmem düş müdür
İmdadcımız gelmez, yollar kış mıdır
Uyan Sultan Selim, bağrın taş mıdır
Gözümüz yollarda kaldı, der, ağlar Mısır
[. . .]

¹⁴ Peter Gran, Fransız tarımının özellikle ülkenin güneyinde artan nüfusu beslemekteki başarısızlığı (bu durum Fransa'yı gıda ithalatına bağımlı hâle getirmişti) ile Memluklerin tahıl ticareti üzerindeki tekeli kırarak için, Fransa'nın bu zengin Osmanlı eyaletini işgal etmesi arasındaki bağlantıya dikkat çeker. . Peter Gran, *Islamic Roots of Capitalism: Egypt: 1760-1840* (Syracuse: Syracuse University Press, 1998), s. 7-11 ve s. 28-32.

¹⁵ BOA, C. S. 77/3886 (5 M 1217/7 Mayıs 1802); BOA, C. S. 113/5675 (4 Za 1216/9 Mart 1802). Bu belgeler, Rumeli'deki çeşitli kazaların III. Selim'in yeni unvanıyla ilgili fermanı aldıklarına dairdir. Toplam 48 kazanın kadıları fermanın alındığını bildirmiştir.

¹⁶ Necib Asım, "III. Selim Devrine Ait Vesikalar", s. 397. Mahmud Tayyar Paşa'ya atfedilen bu kısa notun tarihi 1221/1806'tir.

Sefer et kâfire, eyleme kusur
Kız, gelin kalmadı, çekildi yesir
Fıransız kâfire kalırsa Mısır
Tacı, tahtı terk et, gel Padişahım.¹⁷

Fransa'nın Mısır'ı işgali toplumsal psikoloji üzerindeki derin etkileri olduğu gibi, reformlara karşı güvensizliği de körükledi ve halkın zihninde reform ile ihanet arasında bir alaka kurulmasını sağladı.¹⁸

Uluslararası siyaset açısından, Fransa'nın Mısır macerası Osmanlı Devleti'yle ilişkilerinde ciddi bir kırılma yarattı. Bab-ı Ali, 3 Ocak 1799'da Rusya, iki gün sonra da İngiltere'yle ittifak kurdu. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti altına alan bu antlaşma sekiz yıl sürecekti. Antlaşmanın şartlarına göre Bab-ı Ali, savaş boyunca Rus savaş gemilerine Boğazlardan geçiş hakkı tanıdı. Böylece ünlü Üçlü İttifak kurulmuş oldu ve müttefik kuvvetlerin ortak saldırıları sayesinde Napolyon'un Yakın Doğu'da bir üs elde etme teşebbüsü akim kaldı Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Korfu Adası (Arnavutluk kıyılarına yakın) üzerinden yaşanan gerginlikler 21 Mart 1800 tarihli bir anlaşmayla çözüme kavuşturuldu. Bu antlaşmayla, İyon Adaları, Rus hükümetiyle Bab-ı Ali'nin ortak garantörlüğü altında Cezâir-i Seba-ı Müctemia Cumhuru (Yedi Ada Cumhuriyeti) adıyla bir cumhuriyet hâline getirildi.¹⁹

1802'de İkinci Koalisyon Savaşı'nın sona ermesi ve neticesinde Avrupa'nın genel bir barış ortamına girmesi,

¹⁷ Öztelli, *Uyan Padişahım*, s. 519, 521.

¹⁸ Berkes, *Development of Secularism*, s. 85.

¹⁹ Korfu'daki Rus-Osmanlı Seferi ve Rusya ve Osmanlı'nın müdahalesiyle bu cumhuriyetin kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kahraman Şakul, "Ottoman attempts to control the Adriatic frontier in the Napoleonic Wars", *The Frontiers of the Ottoman World: The Proceedings of the British Academy* içinde, A. Peacock (ed.) (Oxford: Oxford University Press, 2009), s. 253-71; Şakul, *Global Moment*. Adaların yeni statüsü Amiens Antlaşması (27 Mart 1802) ile tanınmıştır. Şakul'un aynı dönemdeki uluslararası diplomasiye dair önemli bir analizi için bkz. *Age.*, 2. Bölüm. Ayrıca bkz. Shaw, *Between Old and New*, s. 280.

Napolyon'un yeniden Yakın Doğu meselelerine dönmesi ve 1798'deki başarısızlığını tersine çevirmesi için bir fırsat doğurdu. Bab-ı Ali ile yapılan müzakereler, her iki tarafın da karşılıklı yardım ve toprak bütünlüğü güvencesi verdiği Paris Barış Antlaşması'nın (26 Haziran 1802) imzalanmasıyla neticelendi. Barışın yeniden tesisi, geçmiş anlaşmaların yenilenmesini ve Fransa'nın ticaret haklarının Karadeniz ve Boğazlara doğru genişlemesini de sağlandı. Karadeniz ticaretinde Ruslarla rekabet etmek isteyen Fransız hükümeti, özellikle ticari ilişkilerde Osmanlı Devleti'yle savaş öncesi duruma önmeyi hedefliyordu.²⁰ 1804 yılı boyunca Osmanlı Devleti tarafsızlığını korudu; Rus ve Fransız elçilerinin tüm baskılarına rağmen her iki tarafı da büyük bir özenle idare etti. Bu dönemde, Osmanlı-Fransız ilişkilerinde yaşanan en zorlu sınav, Napolyon'un imparatorluk unvanının resmen tanınmasıyla alakalı krizdi. Bab-ı Ali'nin bu unvanı tanımayı reddetmesiyle patlak veren diplomatik krizde ilişkiler yeniden kötüleşti, Fransız elçisi General Brune'ün (ö. 1815) İstanbul'dan ayrılmasıyla son buldu (22 Aralık 1804). İki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin askıya alınması anlamına gelen bu gelişme, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini arttırması için bir fırsattı. 23 Eylül 1805'te Bab-ı Ali, Rusya ile yeni bir antlaşma imzalayarak Rusya ve İngiltere'nin Fransa karşıtı koalisyonuna katılmayı kabul etti ve böylece Üçlü İttifak yenilenmiş oldu. Söz konusu anlaşmayla, 1799'da kabul edilen tedafüi maddeler dokuz yıl daha uzatıldı (bu gizli maddeler Napolyon'un yayılmacı politikalarını karşı kabul edilmişti).²¹ Bu ittifak, Rus dış politikasının başarısı anlamına geliyordu.

²⁰ Şakul, *A Global Moment*, s. 456-60. Vernon J. Puryear, *Napoleon and the Dardanelles* (Berkeley: University of California Press, 1951), s. 10-13.

²¹ Antlaşmanın maddeleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Armand Goşu, "The Third Anti-Napoleonic Coalition and the Sublime Porte", *International Journal of Turkish Studies*, 1-2/9 (Yaz 2003), s. 199-200; Boris Mouravieff, *L'Alliance Russo-Turque au milieu des guerres Napoléoniennes* (Neuchâtel: Éditions La Baconnière, 1954), s. 197-9; Puryear, *Napoleon and the Dardanelles*, s. 65.

Düşmanlarının Osmanlı Devleti üzerindeki etkisinin arttığını gören Fransız hükümeti, daha uzlaşmacı bir tavır takınmaya başladı. Bab-ı Ali'nin gönlünü almak için, Mısır politikasını değiştirmeye ve bu eyaleti bir koz olarak kullanmamaya karar verdi. Fransa Dışişleri Bakanı Talleyrand, Mısır'daki adamı Drovetti'ye, Kavalalı Mehmed Ali'nin Bab-ı Ali aleyhindeki faaliyetlerine yardım etmemesi talimatını verdi. Talleyrand ayrıca Napolyon'un imparatorluk resmen unvanının tanınması yerine, Napolyon'un padişah unvanıyla ve III. Selim'in eşiti olarak tanınmasını da önerdi. Büyük bir dış baskı altında olan III. Selim, Fransa'yla yakınlaşma konusunda gönülsüzdü; fakat Fransa'dan külliye kopmanın kendisini müttefiklerine tamamen bağımlı hâle getireceğini de biliyordu.²² Napolyon'un Ulm (17 Ekim 1805) ve Austerlitz (2 Aralık 1805, Habsburg hezimet) zaferlerinin yankıları İstanbul'a ulaştığında, III. Selim rahatlayarak Üçlü İttifakı reddetme konusunda biraz cesaretlendi. Durumu değerlendiren Fransa'nın maslahatgüzarı Pierre Ruffin (ö. 1824), hükümetinin Kırım'ın geri alınmasına yardım edeceği ve Osmanlı'nın çıkarlarına aykırı anlaşmalara girerek Bab-ı Ali'yi asla tecrit etmeyeceğine dair teminat verdi.²³ Sonuç olarak, III. Selim, Abdürrahim Muhib Efendi'yi (ö. 1821) Napolyon'un imparatorluk unvanını resmen tanıdığına dair bir mektupla Paris'e büyükelçi olarak gönderdi.

Osmanlı-Fransız ilişkilerinde en dikkat çekici gelişme ve Bab-ı Ali'de Fransız nüfuzunun yükselişinin habercisi, General Horace François Bastien Sébastiani'nin (ö. 1815) yeni Fransa büyükelçisi olarak atanması oldu. Napolyon, yol hazırlıkları yapan Sébastiani'ye, Ortadoğu'da yeşertmek istediği politikayı özetleyen bir dizi talimat verdi. Yeni sefirin ilk görevi, sultanın güvenini kazanmak ve Napolyon'un Rusya'ya karşı sağlam duracak güçlü bir Osmanlı Devleti yaratmaktan başka bir

²² BOA, HAT 1417/57933 (tarihsiz).

²³ Shaw, *Between Old and New*, s. 335.

niyeti olmadığı konusunda kendisini ikna etmekte. Bu özel talimat, muhtemelen Campo Formio Antlaşması (18 Şubat 1797) ile Fransa'nın Dalmaçya'ya asker çıkartmasının Osmanlı Devleti için herhangi bir tehdit oluşturmadığına dair Bab-ı Ali'yi ikna etmek için eklenmişti. Yeni büyükelçi, bölgedeki Fransız varlığının Osmanlı Devleti için bir tehdit değil, tam aksine olası bir saldırıda bir avantaj olarak görülmesini sağlayacaktı. Napolyon'un ikinci talimatı Yakın Doğu'daki politikasını özetliyordu: "Politikamın değişmez hedefi, ben, Bab-ı Ali ve İran arasında doğrudan veya dolaylı olarak Rusya aleyhinde üçlü bir ittifak kurmaktır." Dördüncü talimatında ise, ister Mısır, ister Suriye isterse Yunanistan'da olsun, Bab-ı Ali'ye karşı herhangi bir isyana müsamaha göstermeyeceğini açıkça belirterek İstanbul'a giderken Sırp isyanına dair bir araştırma yapmasını emrediyordu. Sébastiani'nin Osmanlı devlet adamlarının güvenini kibir, güç ya da tehditle değil, diplomatik beceriyle kazanması bekleniyordu.²⁴ İlerideki olayların da göstereceği üzere, Fransız sefiri Bab-ı Ali'yle ilişkilerinde ikincisinden ziyade birincisine daha sık başvuracaktı.

Bu talimatlardan anlaşıldığı kadarıyla, Fransız hükümeti gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlendirilmesi ve toprak bütünlüğünün korunmasından yanaydı. Bu bağlamda, Bab-ı Ali'nin reform çabaları, özellikle de yeni bir ordu kurulması Paris'te takdirle karşılanmış ve iç sorunların giderilmesi yolunda her türlü yardıma hazır olduğunu beyan edilmişti.²⁵ Kısa bir süre önce Mısır'a saldırmış olan emperyalist

²⁴ Pierre Coquelle, "Sébastieni: ambassadeur à Constantinople 1806-1808, d'après des documents inédits", *Revue d'Histoire Diplomatique*, XVII (1904), s. 576-7; Jean T. de Mesmay, *Horace Sébastiani: soldat, diplomate, home d'état, maréchal de France, 1772-1851* (Paris: H. Champion, 1948), s. 54; Édouard Driault, *Napolyon'un Şark Siyaseti, Selim-i Salis ve Napolyon, Sébastiani ve Gardan*, Köprülüzade Mehmed Fuad (çevirmen) (Ankara: Kanaat Kitabhanesi, 1329/1911), s. 67-8. Napolyon'un verdiği talimatların bazı bölümlerinin Türkçe çevirisi şurada mevcuttur: BOA, HAT 139/5737 (tarihsiz). Konuya dair genel bir değerlendirme için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 239-43.

²⁵ Puryear, *Napoleon and the Dardanelles*, s. 81; BOA, HAT 139/5737 (tarihsiz). Belgede, III. Selim'in modernleşme fikirlerinin Napolyon tarafından iyi bilindiği

bir devletin bu politika değişikliğini nasıl açıklamak gerekir? Sorunun cevabı Bab-ı Ali'deki Rus nüfuzuyla doğrudan alakalıdır. Rusya, Fransa'nın Yakın Doğu'daki çıkarlarını tehlikeye atıyordu, dolayısıyla Fransız yardımıyla içeride güçlü hâle getirilecek bir Osmanlı İmparatorluğu, Rus nüfuzunu geri püskürtmek için iyi bir seçenektir. Osmanlı Devleti, Rusya ile İngiltere'ye karşı daha özgüvenli hâle gelerek onlarla bağlarını koparma cesareti gösterecekti. Bu nedenle Napolyon'un öncelikli amacı, Rusya ile İngiltere'ye karşı (Osmanlı ve İran'la birlikte) bir koalisyon kurmak ve böylece Rusya'nın her iki yöne doğru yayılmasına karşı bir bariyer oluşturmaktır. Aynı bölgede tampon bir devlet oluşturmak İngiliz hükümetinin de politikasının parçasıydı. Bu amaç doğrultusunda İngiltere ile İran arasında, İran ve Rusya arasındaki çatışmayı sona erdirmeyi hedefleyen ve Rusya'yı Fransa'ya karşı daha güçlü hâle getirecek müzakereler devam ediyordu.²⁶ Bab-ı Ali için Fransa ile iş birliğinin nihai ödülü Kırım'ın geri alınmasıydı.²⁷ Sébastiani Osmanlı idarecilerini Boğazları Rus gemilerine kapatmaya ikna edebilirse, Rusya kapana kısılacaktı - en azından büyükelçinin öncelikli planı bu gibi görünüyordu. Öte yandan, Fransa'nın uzun vadeli planları Bab-ı Ali'nin çıkarlarıyla pek de bağdaşmıyordu. Örneğin bir yandan Osmanlı'nın Eflak Boğdan'daki konumunu güçlendirmeyi planlayan Napolyon, bir yandan da Hindistan ile Avrupa arasında tampon bir güç olarak kullanılıp kullanılamayacağına dair görüş bildirmesi için Sébastiani'ye Vahhabi meselesini araştırması talimatını

ve bu nedenle Osmanlı'nın Avrupa'nın bir parçası olarak görülmeyi hak ettiği yönünde görüş bildirdiği belirtilir.

²⁶ Edward Ingram, "An aspiring buffer state: Anglo-Persian relations in the Third Coalition, 1804-1807", *The Historical Journal*, XVI, 3 (1973), s. 510-11. Hiç şüphesiz bir diğer amaç da İran'ın Fransa'yla ittifak yapmasını engellemektir (s. 515-16).

²⁷ Osmanlı, Kırım'ı yeniden ele geçirme fikrinden asla vazgeçmedi. Buna dair bkz. BOA, HAT 149/6256 (tarihsiz); Arbuthnot'tan Howick'e, Pera, 1 Aralık 1806 (PRO, FO 78-52, belge 85).

veriyordu.²⁸ Büyükelçinin aldığı talimatlardan biri de gerektirdiğinde Fransa'nın Adriyatik'te çıkarlarına hizmet etmesini sağlamak üzere Tepedelenli Ali Paşa'yla (ö. 1822) iyi ilişkiler geliştirmekti.²⁹

9 Ağustos 1806'da İstanbul'a ulaşan Sébastiani, Bab-ı Ali tarafından gayet iyi karşılandı. III. Selim'e Fransa'nın genel politikasını özetleyen bir mektup sundu. Hayranlık verici bir beceriyle kısa sürede kendisi hakkında olumlu bir hava yaratmayı başardı. Hemen ardından da Boğdan ve Eflak voyvodalarının görevden alınması için baskı yapmaya başladı. İstanbul'a gelişinin üzerinden henüz iki hafta geçmişken, Prens Aleksandır Muruzi (ö. 1816) ve Konstantin (ö. 1816) görevden alındı, yerlerine Aleksandır Suzzo (ö. 1821) ile Skarlatos Kallimaki (ö. 1821) atandı.³⁰ Bu hamlenin Rusya ile Bab-ı Ali arasında diplomatik bir kriz yaratacağı apaçık ortaydı. 24 Eylül 1802 tarihli Rus-Osmanlı konvansiyonu, Eflak Boğdan voyvodalarının görevlerini suistimal ettiklerine dair kanıtlanmış suçları olmadığı takdirde yedi yıl boyunca bu görevlerini sürdürmelerini şart koşuyordu. Azledilmeleri söz konusu olduğunda, Bab-ı Ali'nin Rusya'yı azil ve azil gerekçesi hakkında önceden bilgilendirmesi şartını da getiriyordu.

²⁸ Şu anki çalışmam, Fransız büyükelçinin Vehhabilik hakkındaki bu önemli raporu üzerinedir.

²⁹ Paul F. Shupp, *The European Powers and The Near Eastern Question (1806-1807)* (New York: Columbia University Press, 1931), s. 75.

³⁰ Hammer'den Stadion'a, Yaş (3 Ekim 1806), belge no. 96 (Avusturya Konsolosluk Raporlarından); Nicolae Jorga, *Documentele Familiei Callimachi* (Bükreş: Minerva, 1902). 1789'dan 1815'e kadar Fransa'nın Eflak Boğdan'a dair genel politikası ve buradaki Fransız ajanlarının faaliyetleri için bkz. Demétre J. Ghika, "La France et les principautés danubiennes de 1789 à 1815", *Annales de l'École Libre des Sciences Politiques*, 11 (1896), s. 208-29. Costache, 1750-1850 arasını haklı olarak Eflak Boğdan voyvodalarının "yerel yetkililerin ve rakip imparatorlukların temsilcilerinin çeşitli emperyalist projeleri sınıdığı ve Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na geri dönüşü olmayan müdahalesi için emsaller yarattığı bir ortam" hâline geldiğini belirtir. Stefania Costache, "At the End of Empire: Imperial Governance, Inter-Imperial Rivalry and "Autonomy" in Wallachia and Moldavia, 1780s– 1850s", Doktora Tezi (Illinois Üniversitesi, 2013), s. 3.

Osmanlı hükümeti daha önce voyvodaların bazı faaliyetleri hakkında Rusya nezdinde protestolarda bulunmuştu, fakat bu sefer yabancı bir hükümet (Fransa) görevden alınmaları için baskı yapmıştı. Hatta Sébastiani, Bab-ı Ali'den bu konuda kati ve olumlu bir yanıt alamadığı takdirde, payitahttan ayrılarak diplomatik bir kriz yaratmakla tehdit etmişti.³¹

Voyvodaların görevden alınması Fransa açısından büyük bir diplomatik başarıdır. Sébastiani bu konuda başarılı olduğu gibi, yerlerine Fransa yanlısı voyvodaların atanmasını da sağladı. Dört gün sonra kendisine Fransa'yla ilişkileri geliştirmeye ve Rusya'nın baskılarına direnmeye istekli olduğunu açıklayan III. Selim'le görüştü. Yeniçerilerine güvenemeyeceğini belirten sultan, Fransa'dan topçu ve mühendis gönderilmesini istiyordu.³² Bütün bunların yanısıra, Fransız büyükelçi, Bab-ı Ali'ye gönderdiği bir notada da Rusya ve İngiltere ile ittifaka devam edildiği takdirde bunun tarafsızlık ihlali olarak algılanacağını altını çiziyordu. Bir yandan da III. Selim'i rahatlatmaya çalışarak hükümetinin Dalmaçya'da konuşlanmış askerî birlikleri sayesinde Bab-ı Ali'nin çıkarlarını savunmaya hazır olduğu konusunda güvence veriyordu.³³

Bu gelişmeler hâliyle bir dizi diplomatik krize yol açtı ve akabinde Rusya ile savaşa neden oldu. Voyvodaların görevden alınması üzerine, Rusya elçisi Andrei Yakovlevich İtalinski (ö. 1827) Bab-ı Ali'den acil bir açıklama talep etti. Bazı kaçamak cevaplardan sonra Bab-ı Ali nihayet İpsilanti'nin Tirsiniklioğlu'yla şaibeli ilişkileri ve Sırp isyanını kışkırtması nedeniyle vatan hainliği suçlamasıyla azledildiği cevabını

³¹ BOA, HAT 34/1734 (tarihsiz). Konuyla ilgili sefirle yapılan toplantının zabıtları için bkz. BOA, HAT 166/6956 (tarihsiz).

³² Shupp, *European Powers*, s. 150.

³³ Sébastiani'den Bab-ı Ali'ye, 18 Eylül 1806, Baron Ignace de Testa, *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères* içinde, 11 cilt (Paris: Amyot, Éditeur des Archives Diplomatiques, 1864-1911), II, s. 280-97; BOA, HAT 32/1506 (tarihsiz). Boğazların Rus gemilerine kapatılması konusunda Bab-ı Ali'nin karşılaştığı zorluklar ve her iki tarafın baskıları için bkz. BOA, HAT 32/1505 (tarihsiz).

verdi.³⁴ İngiliz ve Rus elçileri daha önceden gönderdikleri mesajlarda, voyvodaların görevden alınmasının bir savaş ilanı anlamına geleceğini kararlı biçimde belirtmişlerdi. Bab-ı Ali'yle diplomatik ilişkilerinde ani bir değişimle

karşı karşıya kalan elçiler, İngiltere'nin düzenleyeceği bir deniz operasyonu ve Rusların askerî destekleriyle Osmanlı idarecilerini bu kararı tekrar gözden geçirmeye zorlamayı planlıyorlardı. Müttefiklerin baskısı altında kalan III. Selim, Napolyon'a bir mektup yazarak ülkesinin Rusya'yla yeni bir savaşa hazır olmadığını ve dolayısıyla azledilen voyvodaları görevlerine iade niyetinde olduğunu bildirdi. Paniğe kapılma sırası artık Sébastiani'deydi. Derhâl devreye girerek Rusya'yla olası bir savaşta imparatorluğunun yalnız kalmayacağı konusunda sultanı ikna etmeye çalıştı. Sébastiani'nin de Rusya ile İngiltere'nin ortak saldırısı karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun kendini savunup savunamayacağı dair şüpheleri vardı. Bu yüzden, Dalmaçya'daki Fransız birliklerinin komutanına hazırda beklemesi talimatını verdi.³⁵ Bu arada voyvodaların kayıtsız şartsız görevlerine iade edilmesinde hâlen ısrarcı olan İtalinski başkenti terk etmek üzere gemiye biniyordu. Nihayet 16 Ekim'de Reisülküttab tarafından bir bildiri yayımlanarak İpsilanti'nin Eflak voyvodası olarak tekrar atandığı duyuruldu. Ertesi gün Muruzi de Boğdan voyvodalığına geri getirildi. Bab-ı Ali ayrıca Rus savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçişine izin vermeyi ve Eflak Boğdan'la ilişkin antlaşma şartlarını yenilemeyi gizlice kabul etti.³⁶

16 Ekim tarihli bu bildiri Kasım ayına kadar Rus sarayına ulaşmadı. Aslında aynı gün Rus ordusunun komutanı Gene-

³⁴ Shupp, *European Powers*, s. 146.

³⁵ Age., s. 162.

³⁶ Muruzi, haksız yere azledildiği ve şimdi de Rusya baskısıyla yeniden atandığı gerekçesiyle görevine iade edilmeye pek de istekli değildi. Daha fazla bilgi için bkz. BOA, HAT 35/1742 (tarihsiz), BOA, HAT 1757 (tarihsiz).

ral Mikelson Eflak Boğdan'ı işgal emri almıştı.³⁷ Rusya 10 Kasım'da Hotin Kalesi'ni, 22 Kasım'da Bender ve 4 Aralık'ta Kili'yi fazla zorlanmadan ele geçirdi. Boğdan'dan gelen haberler Rusların buraya girmek üzere olduğunu bildiriyordu. General Mikelson, Rusların Fransız saldırılarından kurtarmak için bölgeye geldiklerine ilan eden bir bildiri yayımladı ve buralardaki Türk nüfusunu Fransızları kovmak için Ruslarla birleşmeye davet etti. General ayrıca Osmanlı Devleti'yle yapılan ittifaka gönderme yaparak, müttefiklerin birbirlerinin topraklarına düşmanları püskürtmek zorunda olduğunu hatırlattı. Mikelson'un bildirisi, diplomatik sonuçlarının yanı sıra başka bir nedenden dolayı da önemliydi. Zira Rus general, Napolyon'un asıl amacının yeniçeri birliklerini yok etmek ve Nizam-ı Cedid ordusunu güçlendirmek olduğunu iddia ediyordu. Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti, Fransız saldırılarına karşı daha savunmasız hâle gelecek, "Napolyon kendini Şark'ın imparatoru ve Devlet-i Aliyye'nin metbuu" olarak ilan edecekti.³⁸ Görünüşe göre, Mikelson'un asıl amacı yeniçeri ve Nizam-ı Cedid orduları arasına "nifak" sokup ahalide (özellikle geleneksel askerî birlik mensupları arasında) kaos ve hayal kırıklığı yaratarak Rus saldırılarına karşı direnişi zayıflatmaktır.³⁹ Ne de olsa Osmanlı orduları arasında çıkacak bir iç savaş Rusların işine yarayacaktı. Aynı husus İngiltere büyükelçisi Charles Arbuthnot (ö. 1850) tarafından da vurgulanmıştır:

Petersburg sarayının, Yeniçerilerden yardım alma konusunda büyük bir yanılgıya düştüğüne dair kanaatimi buraya eklemekle yetineceğim. Michelson'un bildirisinde, Yeniçeriler ile disiplinli askerler arasındaki çıkacak bir husumete bel bağlamayı savunan bir kısım var.⁴⁰

³⁷ Coquelle, "Sébastien", s. 584; Shupp, *European Powers*, s. 203.

³⁸ Arbuthnot'tan Howick'e, Pera, 22 Aralık 1806 (FO 78-52, belge 53). Bildirinin Fransızca nüshası için bkz. François C. H. la Pouqueville, *Histoire de la régénération de la Grèce comprenant le précis des événements depuis 1740 jusqu'en 1824*, 4 cilt (Brüksel: Nabu Press, 1843), II, s. 175-6.

³⁹ Asım, I, s. 204.

⁴⁰ Arbuthnot'tan Howick'e, Pera, 15 Ocak 1808 (PRO, FO, 78-55).

Daha önce de belirtildiği üzere, Nizam-ı Cedid reformları imparatorlukta endişe kaynağı olmuş, halk arasında şüphe uyandırmıştı. Toplumun çeşitli kesimleri de bunu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmıştı. Benzer bir dinamiğin uluslararası arenada da geçerli olduğu görülüyor.

13 Kasım'da Bükreş'e giren Ruslar 27 Aralık'ta şehri ele geçirdi. Bu gelişme, Sébastiani'nin işine geldi. Çarın kötü niyetleri konusunda Osmanlı idarecilerini ikna ve Rusya'ya savaş ilanı konusunda cesaretlendirme fırsatı yakalamış oldu. 7 Kasım'da Paris'ten iki ülke arasında bir savaş çıkarmak için "canla başla" uğraşması gerektiğine dair talimat almıştı. 23 Kasım 1806'da reisülküttab ile görüşerek, Dalmaçya'daki Fransız birliklerinin her zaman hazır olduğunu hatırlattı ve İngilizleri yenecek olası bir Fransız-Osmanlı-İran ittifakının faydalarını hatırlattı. Kendisinin tüm ikna çabalarına rağmen, İngilizlerin deniz üstünlüğü Bab-ı Ali'yi her zaman bir ikilemde bırakıyordu.⁴¹ Jena'daki Fransız zaferinin haberi III. Selim'e Napolyon'dan gelen 11 Kasım tarihli bir mektupla ulaştı. Napolyon, sultana yazdığı bu mektupta muhatabının enerjisini toplamasını ve birliklerini Bender ve Ruslara kaybedilen diğer kaleleri geri almak üzere sevk etmesini tavsiye ediyordu. 1 Aralık tarihli bir başka mektubunda da benzer teşviklerde bulunan Napolyon, yeni atanan voyvodaların tekrar azlini de talep ediyordu.⁴² Birkaç divan toplantısının ardından, Rusya'nın haksız saldırılarına atıfta bulunan ve tüm Müslümanlara kutsal savaşa hazırlanmalarını hatırlatan iki önemli mektup kaleme aldı.⁴³ İkinci mektup, III. Selim tarafından Napolyon'a yazılmıştı ve Rusya'ya resmen savaş ilan edildiğini duyuruyordu. Buna cevaben, Napolyon masum

⁴¹ BOA, HAT 166/6956 (tarihsiz).

⁴² Napolyon'dan III. Selim'e, Berlin, 11 Kasım 1806, Testa, *Recueil des traités* içinde, II, s. 281-2, 284-5.

⁴³ BOA, A. AMD. 51/18 (25 L 1221/14 Ocak 1806); BOA, A. AMD. 52/17 (tarihsiz). Fetva alınan umumi meşveret-i kübrada geçen tartışmaların bir özeti için bkz. BOA, HAT 91/3715 (tarihsiz).

Müslümanları katleden ve camilerini yıkan bir düşmana karşı aldığı savaş kararından dolayı sultanı tebrik eden bir mektup gönderdi. Kendisi ayrıca Bab-ı Ali yapılacak ittifak antlaşmasını imzalaması için güvenilir bir adamını Paris'e göndermesini göndermesini istedi.⁴⁴ Bab-ı Ali tarafından 5 Ocak 1807'de elçiliklere gönderilen bir manifesto ile Avrupa kamuoyuna Rus saldırıları karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun meşru müdafaa hakkını kullanarak Rusya'ya savaş açmak durumunda kaldığı ilan edildi.⁴⁵ 22 Ekim'de Londra, bir İngiliz filousunun Çanakkale Boğazı'na gönderilmesi talimatını verdi. 12 Kasım'da Tuğamiral Thomas Louis Malta'ya demir attı. İki gemisini Malta'da bırakan Louis, *Canopus* gemisiyle Çanakkale Boğazı'na ulaştı. 27 Kasım'da iki gemi (*Canopus* ve *Endymion*) İstanbul'a demirledi. Rus elçisi İtalinski 25 Aralık 1806'da *Canopus*'a binerek şehri terk etti.⁴⁶

Voyvoda krizinin başlamasından savaş ilanına kadar İngiliz Büyükelçisi Arbuthnot iki hükümet arasında arabulucu rolünü üstlenmişti. Londra'dan aldığı talimatlar ve İngiltere'nin Doğu'daki çıkarları doğrultusunda, Osmanlı ile Rusya arasında olası bir savaşta hükümetinin hangi tarafta yer alacağını taraflara net bir şekilde ifade etmişti. Rusya kadar İngiliz hükümeti de Napolyon'un Yakın Doğu'daki –özellikle İran ve Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili– gizli planlarından endişe duyuyordu. İngilizler, Sébastiani sayesinde Fransa'nın Bab-ı Ali üzerinde neredeyse rakipsiz kalan nüfuzundan da ayrıca tedirgindi. Osmanlı topraklarına yapılacak bir saldırıda, İngilizler, Yakın Doğu'daki diğer siyasi ve ekonomik çıkarlarının yanı sıra Hindistan'a giden yolun güvenliğini de kaybedecekti. Arbuthnot hükümetine gönderdiği bir yazısında, İngiltere'nin “çıkartlarının çoğunun İmparatorluğu'nun korunmasıyla” direkt bağlantılı itiraf etmiş ve bu yüzden “onlara rağmen

⁴⁴ BOA, HAT 145/6090 (tarihsiz); Testa, *Recueil des traités*, II, s. 289-90 (Fransızca nüsha).

⁴⁵ BOA, A. AMD. 51/18 (25 L 1221/4 Ocak 1806); BOA, A. AMD. 52/17 (tarihsiz).

⁴⁶ Arbuthnot'tan Howick'e, Pera, 26 Aralık 1806 (PRO, FO 78-52, belge no. 85).

onları kurtarmalıyız” yorumunu yapmıştı. Aynı kanaatini başka bir mektubunda da tekrarlamıştır: “Türkler gerekirse kendilerine rağmen kurtarılmalıdır.”⁴⁷ Bu hedefe ulaşmanın en iyi yolu Bab-ı Ali’nin tarafsızlığını muhafaza etmesini sağlamaktı. Fakat, voyvoda krizi patlak verir vermez, büyükelçi ilişkilerin kopma noktasına geleceğini ve eski müttefikler arasında bir savaş çıkma olasılığının çok yüksek olduğunu fark etti. Bu nedenle, bir yandan arabuluculuk yaparken, bir yandan da eski müttefikler arasındaki husumeti sona erdirmek ve Fransa’nın Bab-ı Ali üzerindeki “tehlikeli” nüfuzunu bertaraf etmek üzere gambot diplomasisi uygulamaya karar verdi. Ona göre, Fransa çoktan Rusya ile Bab-ı Ali arasında bir savaş çıkarmaya karar vermişti ve bunu gerçekleştirmek için sadece Sébastiani’nin gelmesini beklemişti. Savaş ilanından sonra da Arbuthnot hükümetinden Çanakkale Boğazı’na bir filo göndermesini istemişti.⁴⁸

25 Ocak 1807’de Bab-ı Ali’yle yaptığı sonuçsuz bir görüşmenin ardından Arbuthnot da kararını vererek ve 29 Ocak akşamı bir grup İngiliz vatandaşıyla birlikte gizlice İstanbul’dan ayrıldı.⁴⁹ “Casusların her yerden fazla cirit attığı” bir ülkeden gizlice ayrılmanın zorluğu karşısında, İngiliz tüccarlarını *Endymion* isimli gemide akşam yemeğine davet etti ve davetlilerine ayrılışının nedenlerini açıkladı. Yolcularıyla beraber gece karanlığında yola çıkan gemi hiçbir terslikle karşılaşmadan Çanakkale Boğazı’nı geçerek İstanbul’u ardında bıraktı.⁵⁰ Büyükelçi, 31 Ocak’ta Çanakkale Boğazı’nın

⁴⁷ Arbuthnot’tan Tuğamiral Louis’ye, Pera, 26 Kasım 1806 (PRO, FO, 78-52, belge no. 52); Arbuthnot’tan Howick’e, Pera, 26 Aralık 1806 (PRO, FO, 78-52, belge no. 95).

⁴⁸ Arbuthnot’tan Majestelerinin Çanakkale Boğazı’ndaki savaş gemilerinin kıdemli bir subayına, Büyükdere, 20 Ekim 1806 (PRO, FO, 78-52).

⁴⁹ Büyükelçinin Bab-ı Ali’den talepleri ve bazı diğer ayrıntılar için bkz. Arbuthnot’tan Howick’e, Pera, 27 Ocak 1807 (PRO, FO, 78-52, belge no. 3); Arbuthnot’tan Galib Efendi’ye, 26 Ocak 1807 (PRO, FO, 78-55); BOA, HAT 166/6971 (16 Za 1221/25 Ocak 1807); BOA, HAT 177/7754 (tarihsiz).

⁵⁰ Driault, *Selim-i Salis ve Napolyon*, s. 94. Arbuthnot’un şehri gizlice terk etmesinin nedenlerine ilişkin bir tartışma için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 273-5.

girişinde Amiral Louis komutasındaki İngiliz filosuyla buluştu. Buradan, kapdan-ı derya Salih Paşa (ö. 1824) ve Pizani (ö. 1826) aracılığıyla Osmanlı idarecileriyle iletişimini sürdürdü, fakat herhangi bir olumlu netice alamadı.⁵¹ Bunun üzerine, İngiliz amiral Duckworth, beklediği rüzgarın esmeye başladığı 19 Şubat sabahı erken saatlerde on bir üç ambarlı, dört hatt-ı harb gemisiyle dört firkateynin Boğazlara doğru ilerlemesini emretti. Filonun geri kalanı Bozcaada açıklarında bekleyecekti. İngiliz gemileri Boğazdan geçtiği sırada Çanakkale'den yapılan birkaç top atışı ciddi bir hasara neden olmazken, düşmanın karşı ateşi kaledeki Osmanlı askerleri arasında büyük bir panik yarattı. Filo büyük bir engelle karşılaşmadan yoluna devam etti ve nihayet 20 Şubat 1807'de Prens Adaları (Kızıl Adalar veya günümüzdeki İstanbul adaları) açıklarında demir attı.⁵² Arbuthnot ertesi gün Bab-ı Ali'ye bir nota göndererek, Fransız büyükelçisinin İstanbul'dan gönderilmesini, Osmanlı donanmasının derhâl teslim olmasını, kendilerine altı aylık erzak verilmesini, barış sağlanana kadar Rusya'nın Eflak Boğdan'ı işgal etmesine izin verilmesini ve son olarak Üçlü İttifak'ın yenilenmesini talep etti.⁵³

Boğaz'da yaşananlar aynı günün akşamı Tönbekzade adlı

⁵¹ Bartholomew Pizani, İngiliz konsolosluğu bünyesinde dragoman (tercüman) olarak görev yapmaktaydı. Pizani ailesi aralıksız 11 İngiliz büyükelçisine hizmet vermiştir. Alexander H. de Groot, "Dragomans' careers: change of status in some families connected with British and Dutch embassies at İstanbul, 1785-1829", *Friends and Rivals in the East: Studies in Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to the Early Nineteenth Century* içinde, A. Hamilton, A. H. de Groot ve M. H. van den Boogert (ed.) (Leiden: Brill, 2000), s. 223-46. Pizani, İngiliz büyükelçisinin İstanbul'dan kaçışında kendisine eşlik etmiş ancak kapdan-ı deryaya, elçinin Yedikule'ye hapsedilmekten korktuğu için kaçtığını iletmek üzere Çanakkale Boğazı'ndan geri dönmüştü. BOA, HAT 168/7094 (23 Za 1221/1 Şubat 1807); Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler*, s. 99.

⁵² Çanakkale'deki Fransız konsolosundan Sébastiani'ye gönderilen yazının tercümesi için: BOA, HAT 159/6639 (tarihsiz). İngiliz gemilerinin Boğazlardan geçişi hakkında fazla bilgi için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 279-81.

⁵³ *The Times*, Cumartesi, 18 Nisan 1807, 7925, s. 2, sütun A; Shupp, *The European Powers*, s. 382; Michel Prévost, "Constantinople en 1806 et 1807", *Revue Contemporaine*, XIV (1854), s. 172; William James, *The Naval History of Great Britain: From the Declaration of War by France in Şubat 1793, to the Accession*

bir kaptan aracılığıyla Bab-ı Ali'ye duyuruldu. Kendisinden detayları öğrenen tersane emini, sadrazamı durumdan haberdar etti. Sadrazam da ertesi sabah sultanı ve yöneticileri bilgilendirmeye karar verdi. Ertesi gün Cuma'ya ve Kurban Bayramı'nın ikinci gününe denk geldiğinden, bu sefer III. Selim olayın duyurulmasını Cuma namazının sonuna kadar ertelemeyi uygun gördü. Düşman istilasına alışık olmayan İstanbul, şehrin savunulması için pek hazırlıklı değildi. III. Selim önceki yıllarda Juchereau Saint-Denys'e, şehri olası bir Rus saldırısından korumak için Çanakkale Boğazı'nın mevcut durumu ve İstanbul'un tahkimatı hakkında bir rapor sunmasını istemişse de bu proje Osmanlı devlet ricali tarafından pek dikkate alınmamıştı.⁵⁴

Sultan ve idarecileri kriz yönetiminde başarısız oldu. Nitekim Sébastiani, Talleyrand'a yazdığı 18 Şubat 1807 tarihli bir mektubunda, padişah ve devlet ricalinin İngiltere'nin deniz hareketinden korktuklarını ve dolayısıyla İngilizlerin tüm taleplerini kabule hazır olmalarından yakınıyordu. Kimse-nin şehrin savunulmasıyla ilgilenmediğinden de ayrıca dert yanıyordu.⁵⁵ Diğer kaynaklar da Sébastiani'nin şikâyetlerini teyit etmektedir. Şehrin bombardımana tutulma riskini göze alamayan III. Selim'in düşmanın tüm taleplerine boyun eğme eğiliminde olduğunu ve yöneticilerin de aynı yönde telkinlerde bulunduğunu belirtiyorlardı.⁵⁶ Gerçekten de III. Selim, 20 Şubat akşamı İshak Bey'i Fransız büyükelçiliğine göndererek şehri korumanın mümkün olmadığını, tahtının ciddi bir tehdit altında olduğunu ve Sébastiani'nin bir an önce şehri terk etmesi gerektiği mesajını ilettili.⁵⁷ Buna mukabil, Fransız

of George IV in Ocak 1820, 6 cilt (Londra: Baldwin, Cradock & Joy, 1826), IV, s. 437.

⁵⁴ Saint-Denys, *Révolutions de Constantinople*, II, s. 57, 64.

⁵⁵ Driault, *Selim-i Salis ve Napolyon*, s. 103.

⁵⁶ *The Times*, Çarşamba, 25 Mart 1807, 7006, s. 2, sütun F; Saint-Denys, *Révolutions de Constantinople*, II, s. 71; Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, s. 113.

⁵⁷ Prévost, "Constantinople en 1806", s. 172– 3; Saint-Denys, *Révolutions de Constantinople*, II, s. 72; Armand Lefebvre, *Histoire des cabinets de l'Europe*,

büyükelçi kendi hükümetinden resmî bir talimat almadan şehri terk etmeyeceğini bildirerek bu ültimatumu reddetti. Akabinde boş durmayıp birkaç İngiliz gemisinin koca şehri ele geçiremeyeceğini söyleyerek reisülküttabı cesaretlendirmeye çalıştı. Sébastiani'ye göre, birkaç tedbirle tehlike kolayca savuşturulabilirdi. Şehrin muhafazası için bilhassa Topkapı civarına güçlü top bataryaları yapılmasını tavsiye ediyordu. III. Selim ile yaptığı görüşmede de Sébastiani aynı hususları tekrarladı.⁵⁸

Elçinin ısrarları sonunda semeresini verdi. III. Selim nihayet şehri savunmaya karar vererek büyükelçiden yardım istedi. Yaklaşık 200 Fransız subayı şehri istihkam çabalarına katılmak için gönüllü oldu. İngiliz filosofunun böyle bir hamle yapacağını tahmin ettiği anlaşılan Napolyon, Dalmaçya'da hazır bekleyen 1.000 kadar Fransız topçu ve askerini yardım için İstanbul'a sevketmeyi teklif etti. Teklifi reddeden III. Selim, sadece dörder mühendis ve topçu göndermesini istedi.⁵⁹ Bu arada şehrin istihkamu devam ediyordu. 300 top, önemli stratejik noktalardaki tabyalara yerleştirildi; şehir çeşitli savunma bölgelerine ayrılarak üst düzey devlet memurlarının gözetimine verildi; 5.000-7.500 arası yeni asker alındı.⁶⁰ Sébastiani, Rumlara mektuplar göndererek padişaha

pendant le Consulat et l'Empire, écrite avec les documents réunis aux archives des affaires Étrangères, 1800– 1845 (Brüksel: Meline, Cans et Compaigne, 1847), s. 58.

⁵⁸ BOA, HAT 169/7178 (tarihsiz). Ayrıca bkz. Lefebvre, *Histoire des cabinets de l'Europe*, s. 59.

⁵⁹ *The Times*, Cumartesi, 18 Nisan 1807, 7025, s. 2, sütun A. Jacques Peuchet, *Campaigns of the Armies of France in Prussia, Saxony and Poland under the Command of the Emperor and King in MDCCVI and VII*, 4 cilt Fransızcadan İngilizceye çeviren: S. Mackay (Boston: Farrand, Mallory and Co., 1808), IV, s. 227. Sébastiani'nin aktardığına göre, Marmont tarafından gönderilen üç subay 22 Şubat'ta başkent İstanbul'a ulaşmıştır. Édouard Driault, "Correspondance du general Sébastiani, ambassadeur à Constantinople, du 24 décembre 1806 au 10 mars 1807, *Revue des Études Napoléoniennes*, 2/4 (1913), s. 413.

⁶⁰ Asım, I, s. 232-3; Necib, *Sultan Selim*, s. 18-20. Tabyaların listesi için bkz. Saint-Denys, *Révolutions de Constantinople*, II, s. 261-2; Peuchet, *Campaigns*, III, s. 232-3. Savunma bölgeleri için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 286-7.

sadık kalmalarını tavsiye etti. Rum patriği de şehirdeki Rum ahaliye aynı minvalde mektuplar gönderdi. Gayrimüslimler tabya ve toplara malzeme taşıyarak şehrin savunmasına yardımcı oldu.⁶¹ Hazırlıklar sırasında III. Selim de bizzat tabyalar inşa edildiği yerleri ziyaret ederek, askerleri cesaretlendirip onurlandırdı ve düşman faaliyetlerini izledi.

Başkentin tahkimatını güçlendirmek için zaman kazanmaya çalışan Bab-ı Ali, işleri ağırdan alarak ve uzun prosedürler çıkararak düşmanı oyalama taktiği izliyordu. Gambot diplomasisiyle artık bir şey elde edemeyeceklerini fark eden İngiliz amiral ve büyükelçi geri çekilmeye karar verdi.⁶² 1 Mart sabahı, güçlü bir kuzey rüzgârının çıkmasını fırsat bilen İngiliz filosu geri çekilmeye başladı. Bir Osmanlı filosu da onları takip etmeye başladı. Sébastiani, Osmanlı donanmasının olası bir çatışmada İngilizlerle boy ölçüşemeyeceğine inanmış olmalı ki İngiliz filosunun takip edilmesine sıcak bakmıyordu. Ancak halkın çoğunluğu aksi görüşte olduğundan III. Selim, Seydi Ali Paşa komutasındaki bir filonun İngilizleri takip etmesine rıza gösterdi. Gemiler, kıyıya dizilen kalabalığın neşeli çıkışları eşliğinde yola çıktı. İngiliz donanmasının Kızıl Adalar açıklarındaki ikameti sırasında tamamlanan top ve tabyalar, geri dönüş yolundaki İngiliz filosuna ciddi hasar verdi. Bu kez hiçbir Osmanlı askeri görev yerinden firar etmedi ve İngiliz filosu yoğun bombardımana tutuldu. *Windsor Castle*, *Royal George* ve *Ajax* gemileri hasar aldı. *The Times*, İngiliz ricatı sırasında 49 İngiliz askerinin öldüğünü ve 137'ünün de yaralandığını bildiriyordu.⁶³ 4 Mart 1807'de İngiliz gemileri bir kez daha Bozcaada açıklarında demir attı. Amiral Louis

⁶¹ Driault, "Correspondance du général Sébastiani", s. 422; Driault, *Selim-i Salis ve Napolyon*, s. 108.

⁶² Arbuthnot'tan Howick'e, Çanakkale Boğazı'na demirli atan *Royal George* gemisi, 6 Mart 1807 (PRO, FO 78-55, belge no. 16).

⁶³ *The Times*, Cuma, 17 Nisan 1807, 7024, s. 4, sütun C. Driault, *Le Moniteur Universel*'deki verilere dayanarak 137 İngiliz askerinin öldüğünü ve 416'sının yaralandığını belirtir. Gerçek zayıat, bu iki gazetenin verdiği sayılar arasında bir yerde olmalıdır. Driault, *Selim-i Salis ve Napolyon*, s. 114.

komutasında 5.100 asker taşıyan ve 17 savaş gemisinden oluşan filo buradan İskenderiye'ye doğru hareket etti (17 Mart 1807)., 22 Mart 1807'de İskenderiye'yi ele geçirdi. Oradan Kahire'yi ele geçirmek için iki gün içinde Reşid'e ulaştı. Ancak teşebbüs başarısız olunca İskenderiye'yi terk etmeye başladılar (15 Eylül 1807).

İngiliz donanması İstanbul'daki uzun süre kalmasa da halkta derin izler bıraktı. İngilizlerin şehre kadar gelmesi, ahalide büyük bir huzursuzluğa yol açıp bir tür proto-milliyetçilik doğurdu; silah taşıyanların sayısında artışa neden oldu. Daha da önemlisi, toplumsal kutuplaşmayı arttırdı ve halk arasındaki ihanete uğramışlık duygusunu daha da güçlendirdi. Saraylıların yabancı bir donanmanın şehirlerine gelişinden halktan da fazla endişe duyduğu anlaşıyor. Fransız elçisine göre, saray kadınları ve haremağaları o sıralar büyük bir panik içindeydi ve derhâl barış yapılması için gözyaşı dökmüştü.⁶⁴ Haber tüm şehre hızla yayılmış ve halk bu sıradışı olaya tanıklık etmek için kıyıya akın etmişti.⁶⁵ Kahvehanelerde İngilizlerin Müslüman kadınlara tecavüz edeceği ve dükkânları yağmalayacağı söylentileri dolaşıyordu. İnsanlar ahşap evlerinin İngiliz bombardımanı altında yanmasından endişe ediyordu.⁶⁶ Daha da önemlisi, İngiliz donanmasının gelişi halk arasında bir kıyamet alameti ve Mehdi'nin gelişinin bir işareti olarak görülüyordu.⁶⁷ Şehri saran panik havası yerini bir süre düşmandan kurtulma kararlılığına bıraktı. Saint-Denys, halkın bu coşkusunun idarecilere kadar sirayet ettiğini söyler. Başta İngiliz taleplerine boyun eğmeye karar veren Sultan, sadece birkaç saat Sébastiani'nin de teşvikiyle bu kararından vazgeçip bu coşkuyu şehri savunmak için kullanma

⁶⁴ Driault, "Correspondance du général Sébastiani", s. 413; Driault, *Selim-i Salis ve Napolyon*, s. 103; Lefebvre, *Histoire des cabinets de l'Europe*, s. 58.

⁶⁵ Asım, I, s. 225-7; Beydilli, *Bir İmamın Günlüğü*, s. 103. Kurban Bayramına denk gelmesi nedeniyle kıyıda toplanan insan sayısı oldukça fazla olmalıdır.

⁶⁶ Edward Raczynski, 1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat, Türkçeye çevren: Kemal Turan (İstanbul: Tercüman, 1980), s. 58.

⁶⁷ Yeşil, "İngiliz Filosu", s. 462.

dirayeti gösterdi. Prévost ahalinin kararlılığını, yönetici sınıfın pasifliğine kıyasla onurlu bir tepki olarak tanımlar.⁶⁸ Jorga da İngiliz seferinin ilk aşamasında şeyhülislam, sadrazam ile diğer yetkililerin ortalıkta olmadığına dikkat çekerek, halkın kıyılarına koşup savunmaya geçtiği sırada bile çoğu devlet adamının görevlerini unutmuş olduğunu belirtir:

Bu önemli dönemde, Türk toplumunun içerisindeki en sağlıklı unsurların ulemadan ve askerlerden oluştuğunu iddia eden Fransız diplomatın yerinde iddiaları böylece kanıtlanmış oldu. Sadrazam, ortalıkta görünmüyor; kapdanı derya görevlerini unutmuş; şeyhülislâm ruhları ateşlemek için ortaya çıkmıyor; reis efendi, müzakere zamanının çoktan geçtiğinin bilincine varıyor ve III. Selim, hor gördüğü ve nefret beslediği eski askerî rejimin yeniçerileri, topçular ve en yaşlısından en gencine kadar İstanbul halkı, Osmanlı İmparatorluğu'nu sürekli küçük düşüren ve kayıplara maruz bırakan sahte dostlara karşı ayaklanmak gibi asil bir düşünceyle ellerinde silahları olduğu hâlde sahile indiklerinde, çaresiz boyun eğdi.⁶⁹

Arbuthnot, Londra'ya gönderdiği mesajların birinde düzendikleri deniz harekatinde İstanbul ahalisinin “aşırı coşkulu ruhundan” bahsederken onları “vahşi” ve “çılgın” olarak tanımlıyordu.⁷⁰ Bu uzaktan bir gözlem değildi. İngiliz filosu yeniçeriler ile halkın düşmanca dalaşmalarına maruz kalmıştı. Bir keresinde, Fenerbahçe bölgesinin savunmasından sorumlu yaklaşık 50 asker, İngilizlerin su ve yiyecek almasını engellemek üzere Kınalıada'ya geçmişti. Beş İngiliz askerini yakalayıp esir alan bu grup sonradan III. Selim tarafından onurlandırıldı. Ertesi gün, Kartal subaşı emrindeki eski ordudan 50 kadar

⁶⁸ Saint-Denys, *Révolutions du Constantinople*, II, s. 87; Prevost, “Constantinople en 1806”, s. 175; Driault, “Correspondance du général Sébastiani”, s. 403.

⁶⁹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 5 cilt, Türkçeye çeviren: Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe, 2009), V, s. 149.

⁷⁰ Arbuthnot'tan Howick'e, Çanakkale Boğazı açıklarındaki *Royal George* gemisi, 6 Mart 1807 (PRO, FO, 78-55, belge no. 16).

asker yine aynı amaçla Kınalıada'ya geçmeye çalışırken İngiliz amirali tarafından farkedilmiş ve peşlerinden 500 İngiliz askeri gönderilmişti. Çıkan çatışmada İngilizlere karşı fazla dayanamayan bu askerler adadaki manastıra sığınmış, bina sarılınca da manastır keşişlerinin yardımıyla arka kapıdan kaçmalarını kaçmayı başarmışlardı. Padişah sonradan hem askerler hem de keşişleri onurlandırıldı. Askerler gazi ilan edilirken,⁷¹ ve Kınalıada ile Heybeliada'nın Hristiyan sakinlerinin 42'sine cizye muafiyeti verildi.⁷²

Halkın coşkusu bir yana, İstanbul'da gerilim ve kutuplaşma da artmaktaydı. Sadaret kethüdası İbrahim Efendi'ye yönelik başarısız ve detayları kaynaklara pek verilmeyen bir suikast girişimi gerçekleştirildi.⁷³ Sébastiani, bir yandan şehrin istihkamı için çaba sarf ederken bir yanda da devlet ricali arasındaki Rus ve İngiliz yanlısı aleyhinde karşı propaganda yürütmeye çalışıyordu. Örneğin, Asım'ın anlatisına göre, ünlü yeniçeri ağası Pehlivan Hüseyin Ağa'yı İngiliz donanmasının bazı ricalin daveti üzerine geldiğini söyleyerek kışkırtıyordu. Buna inanan Pehlivan Ağa da gezdiği yerlerde “İngilizlü ve Moskovlu bizim içimizde imiş. Şevketlü padişahımız beyhude telaş ve ıztırâba düştü. Acaba bunlar İstanbul'u düşmana verdikde zâhir kendüleri kral olacaklardır.” diyerek söyleniyordu.⁷⁴ Başka bir kaynak da Pehlivan Hüseyin Ağa ile Sébastiani arasındaki bir bağlantı olduğuna dair bilgi verir. Wilkinson'a göre, Pehlivan Ağa daha önce bir Fransız elçisinin kavası olarak görev yapmıştı ve Fransızlara bağlıydı. Aynı yazar, Bab-ı Ali ile İngiltere'nin bir uzlaşmaya varılmak üzere

⁷¹ HHSA Türki VI/1. Alıntı yapılan çalışma için: Yeşil, “İngiliz Filosu”, s. 460, 216 numaralı dipnot.

⁷² BOA, C. AS. 8490 (22 Z 1224/28 Ocak 1810). Bu belge, yukarıda bahsedilen 42 Hristiyan arasında yer alan Yani oğlu Yorgi'nin vergi muafiyetini teyit eden bir berattır.

⁷³ Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler*, s. 103-4. Ebubekir Efendi suikastçının adını vermese de, onu “diyanet ashabından bir kavî-himmet sıdk-ı inayetin” (din gayreti güden temiz yürekli biri) diye över.

⁷⁴ Asım, I, s. 236, II, s. 18.

olduğunu fark eden Sébastiani'nin, padişahı İngiliz taleplerine karşı çıkmaya ikna etmesi için ağayı gönderdiğini ileri sürer.⁷⁵ Wilkinson'ın bakış açısı Asım'dan epey farklıdır, fakat her iki kaynak da Pehlivan Ağa ile Sébastiani arasındaki bağlantı ve Sébastiani'nin ikna kabiliyetine dikkat çeker. Asım'a göre Pehlivan Ağa'nın etrafta yaydığı ricalin davetiyle geldiklerine söylenti İngiliz büyükelçisinin kulağına gittiğinde sinirlenen büyükelçi garezinden şu sözleri sarf eder:

. . . vâkıâ bizim vürûdumuz davetledir ve Karadeniz tarafından dahî Moskov gelecektir ve bu cenkler muvâzaadır aksây-ı merâm bu vesîle ile Âsitâne'de müctemi olup birden yeniçeri ocâğını kaldırıp kışlalara Nizâm-ı Cedid askerini temkîn etmektir lakin yine ocâklının saâdet ve tâlî'leri sebebiyle dil-hâh üzere esbâbı müteheyya oldu. (Gerçekten de gelişimiz davet üzerine oldu. Ruslar da Karadeniz'den gelecekler. Bu savaşlar danışıklı dövüştür. Nihai amaç Ruslarla payitahtta buluşmak, Yeniçeri ordusunu lağvetmek ve yerine Nizam-ı Cedid askerlerini yerleştirmektir. Ancak Yeniçerilerin çabaları sayesinde bu plan gerçekleşmedi.)⁷⁶

Bu hikâyelerin doğruluğunu tespit etmek mümkün olmasa da (özellikle Asım'ın hikâyesi kulağa gerçeklikten uzak gelmektedir), bunların tarihsel önemi gerçeklik derecesinde değil, okur yazarlığı çok düşük bir toplumun korkuları hakkında verdiği ipuçlarında yatmaktadır. Yukarıdaki örneklerde bu tür söylentilerden beklenen etki, Nizam-ı Cedid ordusu ile yeniçeri ocağı arasındaki husumeti ve belirli bir grup yöneticinin kendi çıkarları için düşmanla iş birliği yaptığı korkusunu beslemek gibi durmaktadır. Peki bunları sefer sırasında şehre hâkim olan paniğin tezahürü olarak mı görmeliyiz? Asım bu tür söylentileri sadece dedikodu olarak görmez ve iddiasını kanıtlamak için İbrahim Nesim Efendi ile hocası arasında

⁷⁵ Wilkinson, *Wallachia and Moldavia*, s. 107-8.

⁷⁶ Asım, I, s. 236-7. İngilizler de bilhassa kamu binalarını bombalayarak şehirde bir kaos çıkmasını bekliyorlardı. Yeşil, "İngiliz Filosu", s. 481.

geçen bir konuşmayı aktarır. İngiliz donanması henüz kıyıya yanaşmamışken, hoca Nesim Efendi'yi arar ve onu evinde dinlenirken bulur. Hocasının üzgün olduğunu fark eden İbrahim Nesim, sebebini sorar. Hocası İngiliz vakasından söz edince Nesim çok ilginç bir yanıt verir:

Hoca Efendi, meclis-i emânetdir. Asla endîşe eyleme. Şimdi şu ayağımı berü tarafa imâle edersem bu gemiler ol tarafa gelür ve öte tarafa tahvîl eylessem kezaallık ol cihete mutasarrıf olurlar. Makalımın meâline vardınız. Gâm-ı dünyayı derûnunuzdan ihrâcla aher sohbete bakalım.⁷⁷

Câbî de halk arasında dedikoduların dönüp durduğunu ve başındakilerin düşmanla iş birliği yaptığından şüphelendiklerini teyid eder.⁷⁸ Yine bir dönem kaynağı, İngiliz filosofunun gelişinden sonraki on birinci gece İbrahim Nesim, Mahmud Raif ile Galib Efendi'nin Mahmud Raif'in evinde bir toplantı yaptıklarını ve General Smith'i de davet ederek kendisinden filonun ayrılmasını istediklerini nakleder. Filo da ertesi sabah şehri terk eder.⁷⁹ Nesim Efendi'nin katılımcılar arasında zikredilmesi ve düşmanın daha sonra şehirden ayrılması detayı ilginçtir. Böyle bir toplantı hakikaten gerçekleştiyse, resmî olup olmadığını tespit etmek güçtür; adı geçen rical ile İngilizler arasında gerçekten gizli bir anlaşma olup olmadığını belirlemek daha da güçtür. İlerleyen sayfalarda görüleceği üzere, bu toplantıya katılan devlet adamlarının hepsi İngiliz veya Rus yanlısıydı.

Amacı ne olursa olsun, bu tür söylentiler halkın ve özellikle de yeniçerilerin yönetici sınıfa karşı hissettiği husumete ve yabancılaşmaya kesinlikle katkıda bulundu. Mayıs isyanı öncesi aylarda tehlikeli bir kutuplaşmaya ve yaygın bir ihanet hissine yol açtı. Yeniçeri ve halkın, kendi bencil çıkarları için düşmanla iş birliği yapan idareciler tarafından ihanete uğra-

⁷⁷ Asım, I, s. 237.

⁷⁸ Câbî, I, s. 110: "İngilize gel dediler geldi ve git dediler gitti bunda bir mâdde vardır."

⁷⁹ Ebubekir Efendi, *Vaka-yı Cedid*, s. 16.

dıkları yönündeki şüphelerini de artırmış olmalıdır. Düşman donanmasının imparatorluğun kalbine kadar girebilmesi, büyük güçlerin gerçek niyetleri konusunda ciddi soru işaretleri bıraktığı gibi, Bab-ı Ali'nin politikalarının isabetliliği konusunda da şüphe uyandırmış olmalıdır. Örneğin Zinkeisen, Fransa'nın Bab-ı Ali üzerindeki hâkimiyetinin genel bir hoşnutsuzluk yaratmaya başladığını ve kafir Sébastiani'nin aşırı özgüveninin Müslümanları rahatsız ettiğini vurgular.⁸⁰ İngiliz donanmasının ayrılmasından sonra bile yeniçeriler ve halk büyük güçlerin gerçek niyetlerine dair kuşkularından kurtulamadı. Ruslar hâlen Tuna bölgesinde ve Bozcaada'ydı, İngilizler her an geri dönebilirdi. Fransızlar da dostluk kisvesi altında Bab-ı Ali'ye karşı sürekli entrika çeviriyordu. İmparatorluk savunmasız bir durumdaydı ve Osmanlı idarecileri bunu tersine çevirmek için hiçbir şey yapmıyordu.⁸¹ Bu konular, isyanın arifesinde halkın zihniyetini yansıtmaları ve Mayıs 1807'de vücuda gelen yönetici sınıfa karşı ölümcül nefreti ortaya koyması açısından önemlidir. İngiliz Vakası sırasında halk ve askerlerin silahlandırılması ve şehri savunmak için farklı eyaletlerden silahlı kuvvetlerin buraya sevk edilmesi başkentteki silahlanmayı artırdı. III. Selim bu konudaki haklı kaygısını daha İngiliz donanması gitmeden evvel kaimmakam paşaya yazdığı bir yazısında şöyle dile getirir:

Düşmandan bizim havfımız gerüde kara askeri vardır deyü idi. Şimdi anlaşıldı ki inşallah işbu donanmadan gayri yok. İnâyet-i Hak'la inşallah İstanbul'a avn-i Hak'la bir şey ede-

⁸⁰ Zinkeisen, *Osmanlı*, VII, s. 322.

⁸¹ II. Mahmud devrine ait bir belgede de aynı ruh hâlinin yankılarını görmek mümkündür. BOA, HAT 17078 (tarihsiz). İngiliz filosu İstanbul'dan ayrıldıktan hemen sonra Bozcaada açıklarında Amiral Seniavin komutasındaki bir Rus filosuyla karşılaştı. Amiral, Osmanlı başkentine karşı ortak bir hareket düzenlemeyi önerdi. Duckworth ikinci bir girişimde tereddüt edince, Rus amiral yedi ya da sekiz gemiyle Bozcaada Kalesi'ni ele geçirmeye çalıştı. 15 Mayıs'ta kale dizdarından kaleyi teslim etmesini istedi. Red cevabı alınca saldırıya geçip kaleyi ele geçirdi. Ardından buradaki Türk ailelerini ve askerlerini Asya kıyılarına nakletti. Seniavin'in nihai amacı doğrudan İstanbul üzerine yürümekti, ancak böyle bir saldırı için gerekli araçlardan yoksundu.

mez. Ahali-i İstanbul'un cümlesi silahlandığı ve dellâllar nidasıyla halkı ayaklandırdıklarını işidiyorum. Donanmaya mukabele inşallah gene donanma ile olur, bir de topla olur. Ahalinin işinden kalub silâhla serseri gezmesi münasib değildir. Sevâhile memurlar ve kapılara memurlardan ve seferlilerden maâda ahalisi teskin iktiza eder.”⁸²

Yabancı bir gözlemci de benzer bir görüşü vurgulayarak ve bu ruh hâlinin gerektiğinde hükümet aleyhine dönebileceğini ima eder:

Konstantinopolis'in tüm Türk sakinleri silahlandı, civar bölgelerden de silahlı adamlar sürekli buraya geliyor. Her şey savaş ve intikam kokuyor. Hükümet uzlaşmayı kabul etseydi, bu halk buna karşı çıkacak ve direnmeden teslim olmaktansa ölmeyi tercih edecekti.⁸³

Silahlı ve öfkeli İstanbulluların sadece birkaç ay sonra başkentte bir isyan başlatacaklarını tasavvur etmek pek de zor değildir.

Fransa Uğruna Bir Savaş?

Fransa'nın, 1806-12 Rus-Osmanlı savaşının çıkmasında mühim bir rol oynadığı aşikardır. Hatta Shupp, “Napolyon'un Türkiye'yi Rusya ve İngiltere'ye karşı bir savaş aygıtına dönüştürmeyi başardığı”⁸⁴ yorumunu yapar. Asıl sorun, Fransa imparatorunun Bab-ı Ali'yi hangi maksatlarla savaşa teşvik ettiği meselesidir. Yeni bir askerî sistem kurmanın sancılarını yaşayan bir imparatorluğu, dönemin üstün askerî gücüne karşı adeta savaşa zorlamanın nasıl bir mantığı olabilirdi? Nizam-ı Cedid reformları henüz güçlü bir ordu yaratamamış ve eski sistemin askerleri “disiplinsiz bir ayaktakımından

⁸² BOA, HAT 257/14737 (tarihsiz). Yeşil, “İngiliz Filosu”, s. 465.

⁸³ Peuchet, *Campaigns*, IV, s. 228.

⁸⁴ Shupp, *European Powers*, s. 537.

fazlası değildi.⁸⁵ Dolayısıyla bu geçiş döneminde Bab-ı Ali'yi savaşa sürüklemek müttefik bir devletin izleyeceği mantıklı bir strateji gibi pek görünmemektedir. Daha önce de bahsedildiği üzere, Napolyon öncelikli hedefinin Rusya'ya karşı bir siper oluşturacağını düşündüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumak olduğunu ilan etmişti. Rusya ilerlemesine karşı doğuda bir bariyer oluşturma yönündeki geleneksel politikayı takip eden Napolyon, Osmanlı, İran ve Fransa arasında üçlü bir ittifak kurmaya yönelik adımlar da atmıştı. Dolayısıyla Rusya ile savaşarak Bab-ı Ali'nin gücünü zayıflatmak Fransa'nın çıkarlarına da zarar verecekti. Nitekim, Ruslar kısa sürede çok fazla zorlukla karşılaşmadan, Fransa'nın Rus işgali bir yana Rus nüfuzunu bile görmek istemediği Eflak Boğdan'ı ele geçirdi.

Bu sorulara cevap vermek zor. Napolyon'un Yakın Doğu politikalarını anlamak için Dalmaçya'daki Fransız varlığını ve Avrupa'daki devrim savaşlarının uluslararası dinamiklerini göz önünde bulundurmak gerekir. Adriyatik sınırı 18. yüzyılın başlarında 1716 Osmanlı-Venedik barış antlaşmasıyla istikrara kavuşmuş; fakat Campo Formio Antlaşması (17 Ekim 1791) bölgede Dalmaçya ve İyon Adalarını kapsayacak biçimde bir Fransız varlığına yol açmıştı.⁸⁶ Venedik'ten Dalmaçya'yı alan Fransız hükümeti, Rusların iddialarının aksine buradaki Fransız birliklerinin zarardan ziyade fayda getireceğine dair Osmanlı idarecilerini ikna etmeye çalıştı. Fransızlara göre bu sayede esas Rusların gizli planlarını engellenebilecekti.⁸⁷ Rusya, Avusturya ile İngiltere'yle müttefik olup Üçüncü Koalisyon kurulunca (1805), koalisyonun baş düşmanı olan Fransa, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile savaşmasını sağlayarak Rusların dikkatini Avrupa'dan

⁸⁵ Arbuthnot'tan Howick'e, Pera, 26 Aralık 1806 (PRO, FO, 78-52).

⁸⁶ Şakul, *A Global Moment*, s. 51.

⁸⁷ BOA, HAT 137/5737 (tarihsiz); BOA, HAT 166/6956 (tarihsiz); Napolyon'dan III. Selim'e. Alıntı için: Testa, *Recueil des traités*, II, s. 277-8.

uzaklaştırmak çalıştı. Bu da koalisyonu zayıflatmak için iyi bir stratejiydi.

Sébastieni, İngiliz Vakası'ndan üç ay önce Boğaz'ı istihkamını arttırmak üzere bir Fransız askerî birliği göndermek için izin istemiş fakat reddedilmişti. Payitaht civarında ecnebi bir ordunun varlığı fikri Bab-ı Ali'yi ürkütüyordu.⁸⁸ Tuna hattındaki Rus ilerleyişi ve İngiliz Vakası, Sébastiani'ye sadece kendi itibarını arttırmak için değil, aynı zamanda Bab-ı Ali üzerindeki nüfuzunu genişletmek için bulunmaz bir fırsat sağladı. İngiltere meselesinden sonra kendisine bir nişan verildi; Prens İpsilanti'nin ailesinden müsadere edilen bir konak hediye edildi. Başka hiçbir büyükelçinin bu kadar itimat ve iltifat görmediğini Sébastiani'nin bizzat kendisi söylüyordu.⁸⁹ İngiliz donanmasının şehri terk etmesinden birkaç gün sonra, III. Selim kendisini Napolyon'un dostu ilan etti ve bundan böyle onunla iş birliği yapacağını ve iki ülke arasında bir ittifak imzalanacağını ifade etti. Fransız büyükelçisini nezdine çağıran sultan, ayrıca ülkedeki İngiliz tüccarların mallarına el konulacağını ve bundan sadece Fransız tekstil ve diğer emtialarının tedarik edileceğini bildirdi. Bu karar, İngiltere ile ticaretin sonlandırılacağı ve onun yerine Fransa ile ticari ilişkilerin artırılacağı anlamına geliyordu. III. Selim, Napolyon'un Osmanlı filosuyla birleşmek üzere Karadeniz'e altı gemi göndermek niyetine dair duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Ayrıca topçularını eğitmek üzere topçu subayları gönderilmesini rica etti. Aynı toplantıda, Kırım'ın Ruslardan geri alınması için Fransız ve Osmanlı askerlerinden oluşan ortak bir askerî kuvvetle Kırım'a çıkartma yapılmasına da karar verildi.⁹⁰ Padişah ayrıca Sébastiani'nin Eflak Boğdan'ı

⁸⁸ Peuchet, *Campaigns*, IV, s. 228.

⁸⁹ Driault, "Correspondance du général Sébastiani", s. 419. Sébastiani'nin Bab-ı Ali'deki muazzam itibarının yanı sıra, bir gayrimüslim olarak nişan almasından Osmanlı ahalisinin duyduğu rahatsızlık için bkz. Bielfeld, 24 Mart 1807 tarihli mektup. Alıntı için: Zinkeisen, *Osmanlı*, VII, s. 322.

⁹⁰ Lefebvre, *Histoire des cabinets de l'Europe*, s. 68; Driault, *Selim-i Salis ve Napolyon*, s. 115-16.

kurtarmak için ciddi bir ortak saldırı yapmak üzere 25 bin kişilik bir Fransız müfrezesinin Vidin'de Osmanlı ordusuyla birleşmesi önerisini de kabul etti.⁹¹ Fransız büyükelçinin temel kaygısı hiç şüphesiz birkaç noktadan saldırarak Rus kuvvetlerinin dikkatini başka yöne çekmekti. Halk arasında huzursuzluk yaratmamak için de bu son konu gizli bir anlaşmayla halledilecekti.

Dalmaçya'daki Fransız birliklerinin komutanı General Marmont anılarında Fransız askeri gönderilmesine dair malumatı doğrular. Kendisine bir mektup gönderen Sébastiani, III. Selim'in disiplinsiz ordusuna pek güvenmediğini ve bu nedenle yardımcı Fransız birliklerinin Osmanlı kuvvetleriyle birleşmesini istediğini bildirmişti.⁹² Fransız sefir 10 Mart tarihli bir yazıyla bu hususlar hakkında hükümetini bilgilendirdi. Napolyon da, padişahın talep ettiği Fransız subaylarını göndermekten memnuniyet duyacağını ve müttefikine ayrıca asker, para ve mühimmat yardımı yapmaya hazır olduğu (21 Mart 1807) cevabını verdi. Hatta sultanının birkaç bin yerine sadece birkaç yüz asker istemiş olmasından dolayı üzüntü duyuyordu.⁹³ Dalmaçya'da bir kaleyi çoktan almıştı ve buraya asker yığıyordu. Mayıs sonunda bölgede 100.000 kadar asker olduğu tahmin ediliyordu. Belli ki Napolyon'un amacı Dalmaçya'yı Balkanlar'daki yayılmacı politikası için bir üs olarak kullanmaktı. Osmanlı'nın bölgedeki Rus yayılmasına karşı güçlü bir bariyer oluşturamayacağına artık ikna olduğundan, böyle bir bariyeri kendisinin oluşturması gerektiğini düşünmüş olmalıdır. Bir diğeri amacı da Osmanlılara askerî yardım kisvesi altında Balkanlar'daki bazı stratejik mevkiileri işgal etmek olabilir.

⁹¹ Lefebvre, *Histoire des cabinets de l'Europe*, s. 68.

⁹² Driault, *Selim-i Salis ve Napolyon*, s. 115-16.

⁹³ BOA, HAT 139/5734.A (11 M 1222/21 Mart 1807): "Birkaç Fransa ofçiyalleri talep buyurmuş olmalarıyla taraf-ı hümayûnlarına irsâl ederim. Birkaç bin nefer talep buyurmadıklarına teessüf ve tahazzün etdim. Yalnız 500 nefer talep buyurdukları anda hareket etmeleri üzere tenbih ederim." Aynı mektupta, Osmanlı'ya bir miktar top ve topçunun da gönderilmiş olduğu da belirtilmektedir.

Napolyon'un bu manevraları İngiliz hükümeti için endişe kaynağıydı. Fransa'nın Sırbistan ve Eflak Boğdan'da isyanlar çıkararak Osmanlı İmparatorluğu'nu kaosa sürükleme girişimleri ve gerçek niyetin Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında küçük bir tampon devlet kurmak olduğuna dair artan şüpheler İngiliz parlamontosunda tartışıldı.⁹⁴ İngiliz büyükelçisinin ifadesiyle, Dalmaçya'daki Fransız varlığının, güya "Osmanlı İmparatorluğu'nun savunulması içinmiş gibi gösteriliyor, ama her an yok edilmesi için de kullanılabilir."⁹⁵ idi. Ancak, Fransa III. Selim'e sadece birkaç yüz asker göndereceğinden, bu planların gerçekleştirilmesi elbette henüz mümkün değildi. Fransa'nın bir diğer teklifi de Fransız birliklerinin Dalmaçya'dan Tuna havzasına gönderilmesi ve bunun için de askerlerin Balkanlar'dan geçişine müsaade edilmesi idi. Tüm baskılara rağmen Bab-ı Ali, Fransız birliklerinin geçişi veya Balkanlar'da konuşlandırılmasına izin vermek konusunda isteksizdi. Yabancı askerlerin ülke topraklarında bulunmasına dair korku, Bab-ı Ali'yi 1799'da Rus hükümetiyle koalisyon itmişti.⁹⁶ Osmanlı idarecileri özellikle Bosna konusunda endişeliydi. Fransızların teklifini kabul etmek istemeyen III. Selim de kaimmakamına, Bosnalılar yabancı birliklerin bölgelerinden geçişini kabul etseler bile Sébastiani'yi mümkün olduğunca oyalamasını tavsiye etmişti. Anlaşılan padişah, Fransız birliklerini imparatorluk topraklarında kontrol etmek ya da bir kez girdikten sonra onlardan kurtulmanın mümkün olmayacağından çekiniyordu. Dolayısıyla, Fransız birliklerinin geçişini ancak ve ancak imparatorluğa yönelik büyük bir tehdit olması hâlinde kabul edilebileceğini vurguladı.⁹⁷ Aralarında Silistre valisi Alemdar Mustafa Paşa ve Tepedelenli Ali Paşa'nın da bulunduğu Rumeli ayan ve idarecileri

⁹⁴ BOA, A. AMD. 53/3 (17 M 1222/27 Mart 1807). İngiliz parlamentosundaki bir tartışmanın zabıtlarının çevirisi.

⁹⁵ Arbuthnot'tan Spencer'a, 30 Ekim 1806 (PRO, FO, 78-52, belge no. 72).

⁹⁶ Şakul, *A Global Moment*, s. 94.

⁹⁷ BOA, 131/5426.A (tarihsiz).

de Fransız askerlerinin geçişi konusunda çok daha isteksizdi. Alemdar Mustafa Paşa, Marmont'un kendisine gönderdiği bir Fransız topçusunu bile kovmuştu. Fransız birliklerinin Tuna'yı geçeceği haberini alınca o kadar sinirlenmişti ki, bölgedeki Fransız ajanı Lamarre'in Rusçuk'u terk etmekten başka seçeneği kalmamıştı.

Napolyon ve Sébastiani, Sırpların Rusya ile Prens İpsilanti'nin yardımıyla Belgrad'ı ele geçirdiklerini ve Eflak Boğdan'ın birleştirilmesi için bir plan üzerinde çalıştıklarını söylerken bile Bab-ı Ali'nin askerî yardım almak istemediğinin gayet farkındaydılar. Bab-ı Ali'nin isteksizliğini bir güvensizlik işareti yorumlayan Sébastiani bu duruma öfkeleni. Osmanlı ricaliyle yaptığı bir toplantıda (14 Nisan 1807) bunun iki hükümet arasındaki iyi ilişkilere gölge düşürdüğünü ifade ederek müttefik iki devlet askerlerinin birbirinin topraklarına geçişinin ciddi bir sorun olmaması gerektiğini de iddia etti.⁹⁸

Bu arada Rusçuk, Vidin ve Travnik'teki Fransız casusları da Dalmaçya'daki Fransız birliklerinin geçişine yönelik muhalefete dair bölgeden raporlar geliyordu. Haberleri alan Sébastiani, bunu "vahşi bir halk" olan Boşnakların tepkisinden korkulmasına bağlıyordu. Gerçekten de Fransız topçularının Dalmaçya'ya yaklaştığı haberi bölgede büyük bir huzursuzluğa yol açmıştı.⁹⁹ Sébastiani, hükümetine planlarından vazgeçmesini ve İstanbul'a sadece birkaç Fransız subayı ile 600 topçu göndermesini tavsiye etti. Geri kalan askerlerin durumunun özel bir antlaşmayla karara bağlanmasını tavsiye ediyordu. Finkenstein'dan yanıt veren (21 Mayıs) Talleyrand, bu durumda birkaç mühendis ve topçu dışında asker gönderilmeyeceğini bildirdi. Bab-ı Ali'nin Türk kıyafetleri

⁹⁸ BOA, HAT 6101 (6 S 1222/14 Nisan 1807 tarihinde düzenlenen toplantının zabıtları): "Bir devlet bir devlet ile ittifâk eyledikde asker imrâr eylemek muktezâ-ı ittifâkdandır. İrâe eyledim. Asker kabul olunmamakla bu ittifâktan ne semer hasıl olur?"

⁹⁹ BOA, HAT 131/5426 (tarihsiz); BOA, HAT 6101 (6 S 1222/14 Nisan 1807 tarihinde düzenlenen toplantının zabıtları); BOA, HAT 143/5929 (tarihsiz); Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, s. 138-9.

giydirilmiş 300 Fransız askeri istemesine rağmen, Marmont Fransız üniformalı 500 Fransız askeri göndermeye hazırlandığını duyurdu (29 Nisan 1807). Bu değişikliğin Bosna Valisi Hüsrev Paşa'nın yetkisi dışında olduğunu kabul eden taraflar, merkezden gelecek cevabı beklemeye koyuldular. Bab-ı Ali, topçuların girişine başka koşul öne sürmeden izin verdi. Fransız müfrezesi, taht değişikliği haberinin bölgeye ulaştığı gün olan 12 Haziran'da Travnik'ten geçti. Yeni padişah IV. Mustafa'nın birliklerin derhâl geri dönmesini emretmesi, Fransız kuvvetlerine yönelik genel hoşnutsuzluğun kanıtıdır.¹⁰⁰

Büyük Güçler ve Mayıs İsyanı

Türk gazeteci İlhan Bardakçı, Fransa konsolos müşaviri François Gellehi'nin 16 Haziran 1835 tarihli Fransızca bir mektubunun çevirisini yayınlamıştır. Gellehi, Mora'daki Rumların eninde sonunda bağımsızlık için ayaklanacaklarını ve Fransız hükümetinin bu konuda bazı vaatlerde bulunduğunu belirtiyordu. Müşavir, Çanakkale'deki tahkimatın ve Limni'de alınan önlemlerin etkisiz hâle getirilmesi ve bunun için de Rauf Paşa taraftarlarının ortadan kaldırılması gerektiğini savunuyordu. Ayrıca kalelerdeki askerlerin isyan etmesi için kışkırtılmasının aynı planın bir parçası olması gerektiğini savunuyordu. Bu kitabın konusu açısından, mektubun en önemli kısmı tam bundan sonra başlar. Zira Gellehi, muhatabına aynı yöntemin daha önce Sébastiani tarafından yeniçerilerde denendiğini ve başarılı olduğunu bildiriyordu. Ancak, bu seferki daha zor olabilirdi, bir önceki teşebbüsteki başarıyı sağlayan güvenilir ve güçlü araçlar bu kez yoktu.¹⁰¹ Mektupta 1807

¹⁰⁰ Lefebvre, *Histoire des cabinets de l'Europe*, s. 112; Shupp, *European Powers*, s. 476-7.

¹⁰¹ İlhan Bardakçı, "Buna ne Buyrulur", *İmparatorluğa Veda*, 4. Baskı (İstanbul: Alioğlu, 2002), s. 219-20: "İki önceki hükümdar Selim'in devrilmesinde büyük payı olan Yeniçeri ocağı üzerinde o zamanki selefimiz Sébastiani'nin kullandığı usul, şimdi bu günlerde ne derece uygulanabilir? Ancak Sébastiani Horacel'in çok muhkem ve emin araçlarla kendisini hissettiren başarı kazandığı günlerin

isyanına atıfta bulunulduğu açıktır. Bardakçı, raporu nasıl ulaştığı ve orijinalinin nerede olduğu konusunda okuyucuya bilgi vermez ve sadece arşivlerde bulunmadığını belirtir. Uzun süren araştırmalarıma rağmen bu belgenin orijinaline ulaşmam mümkün olmadı. Dolayısıyla söz konusu mektup tarihsel bir kanıt olarak değerlendirilemez. Dahası 1835 yılında Mora'daki olası bir Rum isyanından bahsetmek de mümkün değildir zira Yunanistan zaten yıllardır bağımsızdı.

Bu mektuba göre bazı araçların yardımıyla yeniçerileri, daha doğrusu Boğaz yamaklarını, kışkırtan Fransa büyükelçisiydi. Eğer yukarıdaki iddiayı ciddiye alırsak, bazı önemli sorulara cevap vermemiz gerekir. Sébastiani, Bab-ı Ali üzerindeki rakip ülkelerin nüfuzunu ortadan kaldırmayı başardığı bir dönemde, neden bir isyanın kışkırtılmasında rol oynamış olsun? Bu konuda daha akla uygun bir aday, Bab-ı Ali ile zaten savaş hâlinde bulunan ve imparatorlukta yaşanacak bir kargaşadan Fransa'ya göre daha fazla fayda sağlayacak olan Rusya olabilir. Sébastiani'nin bu işe karıştığına dair elimizde özgün bir kanıt olmadığından, söz konusu mektuptaki iddialar hakkında temkinli olmak gerekir.

Sébastieni'nin isyana dahil, gene de kolayca göz ardı edilecek bir konu değildir. Konuya açıklık getirmek için bir kez daha Dalmaçya meselesine dönmekte fayda var. Fransa'nın Osmanlı topraklarına girmek için bir bahaneye ihtiyacı vardı. Başlangıçta Rusya ile İngiltere arasında bir savaş ihtimali yoktu ve dolayısıyla Üçlü İttifak içerisinde bir sürtüşme olmadığı sürece, Fransa'nın askerî yardım kisvesi altında Osmanlı topraklarına girmesi İngiltere ile Rusya'nın sert tepkisiyle karşılaşacak ve Bab-ı Ali'ye de haklı bir gerekçe sunamayacaktı. Nitekim Cevdet Paşa da Sébastiani'nin Bab-ı Ali'yi Fransa'dan askerî yardım istemeye zorlayacak bir konuma

şansına bugün pek sahip değiliz. Mora'daki isyan İstanbul'da Sébastiani'nin ordu merkezindeki faydalı çalışmaları gibi sonuçlanabilirse, müteveffa Napolyon tarafından düşünülen Akdeniz hâkimiyetindeki yerimizi almamız bakımından bize sadece sevinmek düşer.”

sokmak için isyan kışkırtıcılığı yaptığını iddia eder.¹⁰² Puryear ise Mayıs isyanının ve taht değişikliğinin Fransa'ya iki avantaj sağladığını savunur: Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nu terk etmek için isyanı bir bahane olarak kullanmış ve Rusya da imparatorluk topraklarının paylaşımı konusunda Fransa ile müzakerelere girmeden önce İstanbul'dan gelecek haberleri beklemek zorunda kalmıştır. Yine aynı yazara göre, Napolyon, Tilsit (1807) görüşmeleri sırasında ve sonrasında Osmanlı'nın Balkanlar'daki topraklarının taksiminin ayarlanabileceğine dair Rus Çarı I. Aleksandır'a (h. 1801-25) ciddi ümit vermişti.¹⁰³ Gerçekten de Rusya ve Fransa arasındaki müzakereler, Napolyon'un Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün muhafazasına ilişkin eski politikasında bir değişiklik olduğunun göstergesiydi. İsyanı duyduğunda muhtemelen rahatlayan Napolyon, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarılabilmesine dair ümit beslediğini belirtmişti. Varşova valisi General Lemarois'ya yazdığı (24 Haziran) bir mektupta ise şöyle demektedir:

Konstantinopolis'te bir ihtilal gerçekleşti. III. Selim ile Bab-ı Ali'nin on iki önemli ismi Yeniçeriler tarafından katledildi. IV. Mustafa tahta çıkarıldı. Bu isyanın nedeni, Sırplar ilerleyişi ve yeniçerilerin hükümeti bu konuda yeterli gayreti göstermemekle suçlamasıydı. Yeniçeriler, devlet ricalini Sırp ve Ruslarla iş birliği yapmakla suçladı. Yeni padişah, eski sınırlar yeniden tesis edilinceye ve Kırım yeniden fethedilinceye kadar Rusya'yla barış yapmayacağını ilan etti.¹⁰⁴

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, yeniçerilerin

¹⁰² Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, s. 151.

¹⁰³ Puryear, *Napoleon and the Dardanelles*, s. 189-90.

¹⁰⁴ "Une révolution a eu lieu à Constantinople. Le sultan Sélim et douze des principaux de la Porte ont été égorgés par les janissaries. Le sultan Moustafa a été mis sur le trône. La cause de cette insurrection du peuple vient du progrès des Serviens et du peu d'énergie dont les janissaries se plaignent de la part du gouvernement. Ils accusaient les ministres de s'entendre avec les Serviens et les Russes. Le nouveau sultan a proclamé qu'il ne ferait point la paix avec les Russes que les anciennes frontières ne soient rétablies et la Crimée reconquise." Édouard Driault, *Napoléon et l'Europe: Tilsit, France et Russie sous le premier empire: la question de Pologne, 1806-1809* (Paris: Félix Alcan, 1917), s. 168.

Bab-ı Ali'nin dış ve iç politikalarından duydukları memnuniyetsizlik ile yönetici sınıfa duydukları güvensizlik isyanın başlıca nedenleri olarak sıralanır. Bu görüşler, elinizdeki kitabın yeniçerilerin temsil ettiği kitlelerin kendi hükümetlerine soğuduğu ve bunun da isyanın arifesinde gerilimi arttırdığına yönelik iddiasını destekler niteliktedir.

Napolyon'un mektubunda da bahsi geçen Sırp isyanı aslında yozlaşmış yerel yöneticiler ve tarımdaki sorunlar yüzünden çıkmış, 1805'ten sonra isyan ulusal bir niteliğe dönüşmüştü. İsyanın iki farklı aşaması vardır. İlk aşamada (1804-6), devrimcilerin temel amacı Avusturya ve Rusya'nın himayesi altında bazı imtiyazlarla ve sınırlı özerklik kazanmaktır. İkinci aşamada (1806 sonu-1807 başı) ise, 1806-12 savaşı sırasında Rus birliklerinin Tuna havzasındaki varlığından cesaret alarak taleplerini tam bağımsızlığa kadar yükseltti. Fakat Rusya, Avusturya ve Fransa'dan bu anlamda sadece sınırlı bir destek gelmesiyle Sırplar yalnız kaldı, isyan da 1813 yılında bastırıldı.¹⁰⁵ Sırp lideri Kara Yorgi, Petar Içko isimli bir tüccarı Bab-ı Ali'yle bir uzlaşmaya varmak üzere başkente göndermişti (1806). Kendisine, Sırpların yalnızca sabit vergiler ödemesi, Bab-ı Ali tarafından bölgeye sadece vergi toplamak üzere bir muhassıl gönderilmesi ve son olarak yeniçerilerin ve yerel eşkıyaların (Kırcalılar) bölgeden uzaklaştırılması şartlarıyla bir anlaşma yapması talimatı verilmişti. Içko başkanlığındaki heyet Ağustos başında başkente ulaştı; 10 Eylül 1806'da Bab-ı Ali'ye çağrıldı. Taleplerinin prensipte kabul edildiği bildirilen heyet aynı ayın sonuna doğru şehirden ayrıldı.¹⁰⁶ İlginç bir detay vermek gerekirse, Mayıs 1807 isyanı sırasında Sırpların çıkarlarına hizmet ettiği gerekçesiyle öldürülen Memiş Efendi, Sırp asilerin temsilcileriyle müzakereleri yürüten yetkiliydi.

¹⁰⁵Dusan T. Batakovich, "A Balkan style French Revolution: the 1804 Serbian uprising in a European perspective", *Balkanica*, XXXVI (2006), s. 123-5.

¹⁰⁶Çetin Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi* (İstanbul: Kutup Yıldızı, 2001), s. 80. Ayrıca bkz. Shupp, *European Powers*, s. 177-82; Shaw, *Between Old and New*, s. 343, 350; Stanford J. Shaw, "The Ottoman Empire and the Serbian uprising", *Studies in Ottoman and Turkish History: Life with the Ottomans* (İstanbul: ISIS, 2000), s. 85.

Fransızlar ve Mayıs isyanı arasındaki olası bağlantılara geri dönecek olursak, Sébastiani'nin yeniçeri ağası Pehlivan Hüseyin Ağa ile olan bağlantılarından bu bölümün önceki sayfalarında bahsedilmişti. Asım, Sébastiani'nin yeniçerileri kışkırtmak için kullandığını söylediği alternatif bir yöntemden daha bahseder. Asım'ın aktardığına göre, büyükelçi Fransa konsolosluğunun özel muhafızları olan yasakçılarla onların mensup oldukları ortalarına ara ara bahşiş ve hediyeler sunmuş ve bunlarla yaptığı sohbetlerde altan alta onları Nizam-ı Cedid'in yeniçeri ordusunu ortadan kaldırmak ve yeniçerilerin maaşlarını kendilerine tahsis etmek için kurulduğuna ikna etmeye çalışmıştır. Asım ayrıca şöyle bir iddia da daha bulunur:

. . hûlâsa-ı kelim, bu resme Nizâm-ı Cedid ocağını ihdâslarından gayet-i meram yeniçeri ocağını kalale(?) güm-nâm eylemek olduğundan imparatorumuz dahi haberdâr belki onun tertib ve tensibi olduğu indimizde bedidâr ve halen res-i hududlarda taraf taraf askerimiz olmağla iktiza ider ise Asitâne-i saadete imrâr zımnında îsâli derkârdır. (Uzun lafın kisası, Nizam-ı Cedid ordusunu kurmaktan me-ramları, yeniçeri ordusunu unutturmaktır. İmparatorumuz konuyu biliyor ve sizin için çok üzülüyor. Sınırdaki askerlerimiz vardır, ihtiyaç halinde derhâl İstanbul'a çağrılabilirler.)¹⁰⁷

Bu görüşmelerin tarihsel gerçekliğinden emin olmamız gene mümkün değildir. Fakat ortaya konan meselenin Fransız birliklerinin geçişi için bir gerekçe sağlamak olduğunun altını bir kez daha çizmek gerekir. Nitekim Asım, Sébastiani'nin bilinçli biçimde yeniçerileri kışkırttığını ve yeni askerî sisteme karşı nefretlerini derinleştirmeye çalıştığını vurgular. Büyükelçinin isyanla alakası bununla da kalmaz. Sébastiani'nin isyanın ünlü elebaşısı Kabakçı Mustafa ile gizli bağlantıları olduğuna dair kanıtlar da vardır.¹⁰⁸ Bu iki ismin tanışık-

¹⁰⁷ Asım, II, s. 16-17. Asım'dan yapılan alıntılar zinciri için bkz. Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, s. 152.

¹⁰⁸ Bu konuya yapılan "atıflar" için: PRO, FO, 78-60; Saint-Denys, *Révolutions de Constantinople*, II, s. 149-50. Her iki kaynak grubu da Sébastiani'nin isyan sonrasında Kabakçı Mustafa'nın nüfuzunu fark ettikten sonra onunla

lıklarının isyan öncesine dayanıp dayanmadığını sorusu bir yana, isyandan bir süre sonrasına ait bir jurnalde Kabakçı Mustafa ile Sébastiani'nin üç kez görüştükleri belgelenmiştir. İkili arasındaki görüşmeleri tahkik etmesi görevi verilen jurnal sahibi, ilk görüşmenin büyükelçinin inisiyatifiyle olduğunu yazar. Diğerleri ise sefirin sahilhanesindeki bir mülakat ve bir ziyafettir. Sébastiani tercümanını Kabakçı'ya üç kez göndermiş ve son görüşme Sébastiani'nin evindeki bir akşam yemeğinde gerçekleşmiştir. Neticede, sefirin girişimiyle iki isim arasında yakın bir ilişkinin geliştiği açıktır. Raporun yazarı bu toplanılarda neler konuşulduğunu öğrenemediğini de itiraf eder.¹⁰⁹

Sonuç

Bu bölümde, uluslararası ilişkilere odaklandık. Mayıs 1807 isyanına dair arka plan bilgisi vermenin ötesinde, dış dinamiklerin 19. yüzyıl başı Osmanlı tarihinin iç siyasetini nasıl yönlendirip şekillendirdiğini irdelemeye çalıştık. İsyanı daha geniş bir uluslararası bağlam içine yerleştirmeye çalışan bu bölüm, artan uluslararası rekabet ve savaşların Avrupa'nın geri kalanında olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da doğrudan etkilediğini göstermeye çalıştı. Osmanlı'nın eski gücünü kaybetmesi, bu dönemde imparatorluğu büyük güçler için bir adeta bir savaş alanına çevirmiştir. Dış politikada etkinliği azaldıkça Avrupa'nın Doğu Sorunu hâline gelmeye başlamıştır.

Bu hususların yanı sıra bölümün diğer bir amacı yabancı güçlerin Osmanlı toplumundaki huzursuzluktan nasıl faydalandıklarını, özellikle de bazı askerî grupların Nizam-ı

görüştüğünü ve bu dostluk sayesinde Bab-ı Ali'ye baskı uygulamak istediğini ileri sürer. Miller, Kabakçı Mustafa'yla bağlantıyı sağlayanın Alexander Sutz olduğunu belirtir. Miller, *Mustapha Pacha Bairakdar*, s. 204.

¹⁰⁹BOA, TSMA, e. 463/36 (tarihsiz). Belge görüldüğü kadarıyla IV. Mustafa devrine aittir. Belgede Kabakçı Mustafa'nın bir yemek daveti sırasında sefirin maiyetine toplam 1.000 kuruş bahşış verdiği belirtilir. İsyandan önce bu kadar para harcamak bir sıradan birisi için çok lüktür.

Cedid ordusuyla ilgili hoşnutsuzluklara nasıl oynadıklarını göstermekti. Nizam-ı Cedid reformlarının hem yerli hem de yabancı aktörler tarafından suiistimal edildiği açıktır. Büyük güçlerin yoğun müdahalesi imparatorluk içindeki gerilimi şiddetlendirdiği gibi, uluslararası kriz durumuyla baş edemeyen hükümete karşı halkın memnuniyetsizliğini daha da arttı. Bu noktada, Osmanlı tarihi üzerine çalışanların vurguladığı “asi yığınlar” fikrinin yaygınlığına bir kez daha dikkat çekmek yerinde olacaktır. Dönemin devletçi ve merkeziyetçi bakış açısını anımsatan bir şekilde, günümüz tarihçileri hâlâ Osmanlı vatandaşlarını kendi devletlerinin gerçekleriyle ilgilenmeyen başıbozuk bir kitle olarak görme eğilimindedir. Oysaki eldeki belgeler, 18. yüzyılda güçlü bir kamuoyunun mevcudiyetine ve iç ve dış gelişmelerden büyük ölçüde etkilendiğine delalet eder.¹¹⁰ Bu doğrultuda dört bir yandan düşmanlarla çevrili olma düşüncesi, halk arasında endişe ve korku yaratmış ve kendi topraklarını koruyamadığı düşünülen bir hükümete karşı güvensizliği yaygın hâle getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda ihtilalci atmosferi yaratan 1806-7 yıllarının kapsamı ülke dışına kadar uzanan olaylardı. İngiltere’nin İstanbul üzerine düzenlediği deniz seferi (1807), 1806-12 Rus-Osmanlı savaşı ve Rus ablukası halkın ruh hâlini derinden etkilemiştir. Güvensizlik ve ihanete uğramışlık hissiyle yoğunlaşan toplumsal karamsarlık, 1807 isyanında yönetici seçkinlere karşı derin bir öfke olarak patlak vermiştir.

¹¹⁰ Benzer şekilde Yi de, 1651’deki isyancı lonca mensupları için şu yorumu yapar: “Siyasi görüşlerinin isyandan önce olduğu göz önüne alındığında, lonca mensuplarının gündelik yaşamlarının siyasetten yoksun olduğu söylenemez. Hayatlarının çok az bilinen bir yönü olsa da, lonca mensupları 17. yüzyılın ilk yarısındaki çalkantılı siyasi gelişmeleri keskin gözlerle gözlemlemiş olmalıydı. Güncel siyasi olaylar hakkında doğru ve ayrıntılı bilgi edinip edinemedikleri tartışmalı olsa da, bu kişiler toplumun geri kalanından hiçbir şekilde tecrit bir hâlde değillerdi. Yi, *Guild Dynamics*, s. 227.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SEÇKİNLER ARASI REKABET

Bab-1 Ali altın ve terörle yönetiliyor.¹

Giriş

Turchin ve Nefedov'un seküler döngüler teorisindeki dağılma evresi, kıt statü, güç ve servet kaynakları için merkez ricali ve taşra elitleri arasındaki yoğun bir rekabetle şekillenir.² Lachmann seçkinleri, "belirli bir yönetim mekanizmasına hâkim olan ve seçkin olmayanların kaynaklarına el koyabilen" yönetici grup olarak tanımlar.³ Önceki bölümlerde, Osmanlı taşrasındaki seçkinler arası rekabetin bazı yönlerini görmüştük. Kitabın bu bölümü ise payitaht İstanbul'daki seçkinler arası rekabet ve güç odaklarına odaklanacaktır. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başları, askerî ve taşra seçkinlerinin aleyhinde seyrederek devletle bağlantılı yeni bir yönetici sınıfın yükselişine tanıklık etti. Nepotizmle (kayırmacılık) şekillenen bürokratik bir oligarşi yaratan bu grup dönemin en güçlü hizbini oluşturur. Yeni devlet ricalinin, daha ziyade reform karşıtlığıyla tanımlanan rakipleri ise güç kaynaklarından ve

¹ Sébastiani'ye ait bu ifadenin yer aldığı çalışma için: Shupp, *European Powers*, s. 234.

² Turchin ve Nefedov, *Secular Cycles*, s. 10; Goldstone, "East and West", s. 120.

³ Lachmann'ın seçkinler arası çatışma modeli için bkz. Richard Lachmann, "Greed and contingency: state fiscal crises and imperial failure in early modern Europe", *American Journal of Sociology*, 115/1 (Temmuz 2009), s. 56.

karar alma merkezlerinden öyle ya da böyle uzaklaştırılmış çeşitli devlet adamlarından oluşuyordu. Dolayısıyla bu kişileri aslında “küskünler grubu” olarak tanımlamak oldukça makul olacaktır. Bu bölümde her iki grubun kimlikleri, kariyer, patronaj bağları, dünya görüşleri, dinî aidiyetler ve dış politika tercihleri açısından incelenecektir. Devlet ricali arasındaki hizip ve koalisyonların hiçbirisi homojen ve yekpare değildir. Başta III. Selim’in reform yanlısı yeni seçkinleri olmak üzere her birinin kendi arasında yoğun mücadele ve gerilimleri vardı. Bu devrin devlet ricali arasındaki şiddetli hizipleşme ve kişisel rekabet, neticede merkezin yönetme kabiliyetini felç etti ve Mayıs 1807 isyanının zeminini hazırladı.

Geleneksel tarihyazımı, III. Selim devrinde etkin olduğu düşünülen bir grup reform yanlısına sıklıkla atıfta bulunur. Osmanlı modernleşmesinin arifesinde idealize edilmiş bir reform yanlısı grubun varlığı, bazı tarih yazarlarını öylesine büyülemiştir ki bunların kimlik ve görüşleri üzerinde ayrıntılı incelemeye bile gerek görülmemiştir. Gerçekte, 19. yüzyıl başlarındaki seçkinler arası mücadele basit bir formül veya tanımla açıklanamayacak kadar çok karmaşıktır. Dönemdeki hizipleşmenin dinamikleri ve seçkinleri arasındaki çekişmelerin fay hatları sadece reformlarıyla ilişkili olmamasına rağmen, tarihyazımında genel kabul gören görüşlerin ötesine geçmek ve dönem kaynaklarının ışığında Selim dönemi devlet ricalinin yapısal bir analizini yapmak için sınırlı teşebbüste bulunulmuştur.

Bu bölümün ilk iki kısmı, III. Selim devrinin yeni seçkinlerinin kimlik, görüş ve ilişki ağlarına ayrılmıştır. Bu kişileri etiketlemekten ziyade anlamak için özel bir çaba gösterilecek ve daha ziyade arşiv kaynakları ile dönemin diğer materyalleri üzerinden değerlendirilmeler yapılacaktır. Herhangi bir idealleştirmeden kaçınan bu bölüm, mercek altına alınan ricalin kimlikleri, farklı hususlardaki görüşleri ile bağlantılarını aydınlatmaya ve bu grupların geleneksel tarihyazımında temsil edilme biçimlerinin doğruluğunu test etmeye çalışacaktır.

Selim Devri Devlet Ricaline Yakından Bir Bakış

Mayıs isyanı arifesinde, siyaset sahnesine iki zıt kamp hâkimdi: Reform politikalarına yatırım yapan III. Selim yanlısı bir grup ile bu politikalara daha mesafeli duran “küskünler koalisyonu.” Aşağıdaki sayfalarda göreceğimiz üzere, her iki kamp da tek ve bütüncül bir yapıda değildi. Mensupları karmaşık patronaj ilişkileri ve değişken hizip ittifakları ağları içerisinde bir araya geliyorlardı. İki kamp arasındaki gerilim hatları eski seçkinlere karşı yeni seçkinler, dinî aidiyet ve siyasi görüşler etrafında dönüyordu. “Yeni elit” olarak da adlandırılabilen reform yanlıları, III. Selim’in politikaları sayesinde iktidara gelip muazzam bir itibar ve güç kazanmış merkez devlet ricaliydi. Bunlar, daha dışarıda kalan ricalin zaten kısıtlı olan kaynaklara erişimini daha kısıtlamışlar ve neticede “muhalif rical” diye tanımlayabileceğimiz karşıt bir kampın ortaya çıkmasına sebebiyet vermişlerdi.⁴ Dolayısıyla devlet ricali arası rekabet esasen “gücü elinde tutanlar” ve “küskünler”⁵ ya da muhalif seçkinler ile yeni seçkinler arasındaki iktidar mücadelesi etrafında dönüyordu.

Ek bölümündeki Tablo A.1’de gösterildiği üzere, yeni seçkinler grubu yaklaşık 26 devlet adamından oluşuyordu. Ana akım tarihyazımında bu kişilerin isimleri genellikle asilerin isyan sırasında sunduğu infaz listesinden alınmıştır (Birinci Bölüm). Ancak bu liste reform programının tüm savunucularını içermiyordu. Yeni seçkinlerin bir listesini çıkarmanın en iyi yolu, dönem tarihçilerinin verdiği isimleri gözden geçirmektir.⁶

⁴ Turchin ve Nefedov, *Secular Cycles*, s. 13.

⁵ Fransız Devriminin bu perspektiften bir okuması için bkz. John R. Gillis, “Political decay and the European Revolutions, 1789-1848”, *World Politics*, 22/3 (1970), s. 344-70.

⁶ Dönem kaynaklarına ve modern çalışmalara dayanarak hazırladığımız bu listede şu isimler vardır: İbrahim Reşid Efendi, İbrahim Nesim Efendi, Mustafa Reşid Efendi, Sıratibi Ahmed Efendi, Mehmed Raşid Efendi, Tatarcık Abdullah Efendi, Mabeynci Ahmed Bey, Ebubekir Ratıb Efendi, Küçük Hüseyin Paşa, İbrahim İsmet Beyefendi, Mahmud Raif Efendi. İsimleri daha az geçse de, şu kişiler de bu listeye eklenebilir: Abdülatif Efendi (Paşa), Kadı Abdurrahman

Bu şekilde oluşturduğumuz listedeki yeni seçkinler, mesleki açıdan homojen bir yapı sergilemez. Tablo A.1’de görüldüğü üzere, 26 devlet adamından 14’ü bürokratik bir kariyerdendir, ki bunlar da grup toplamının yarısından biraz fazlasını teşkil eder. Geri kalan isimler saray görevlileri, 5 ilmiye mensubu ile karma kariyere sahip kişilerden oluşur. Bürokratlar ağırlıkta olmasına rağmen ulema sayısı da dikkat çekicidir.

Bürokratlar arasında, *mektubî-i sadr-i ali* kaleminde yetişenler ciddi bir sayı oluşturmaktadır. En büyük amiri mektupçu olan bu büro, sadrazamın yazışmalarını yürütürdü ve reisülküttablıkla da bağlantılıdır. En azından 18. yüzyılda, reisülküttablığa yükselmek için önü en açık kalemdir.⁷ Nitekim, listede yer alan ve reisülküttablık yapan isim mektubî kalemendir.⁸ 18. yüzyılda önem kazanan bir diğer devlet kurumu ise *amedî* dairesiydi. *Mektubî sadr-i aliye* benzer bir işleve sahip olan bu daire, reisülküttab ve sadaret kethüdası yazışmalarının ve sadrazam tarafından padişaha gönderilen *telhis*lerin son taslağını hazırlardı. *Amedî* kalemi, I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde giderek itibar kazandı ve reisülküttabların en çok çıktığı büro hâline geldi. Uluslararası ilişkiler hakkında bilgi birikimi sağlaması, bu dairedeki görevlilerin reisülküttablığa yükselmelerinin yolunu açıyordu. Örneğin 1795’ten 1796’ya kadar reisülküttablık yapan Ebubekir Ratıb Efendi (ö. 1799) *amedî*likten bu makama terfi etmişti. III. Selim döneminde mektubî dairesinin de reisül-

Paşa, Abdullah Ramiz Efendi (Paşa); Ahmed Esad Efendi, Ahmed Safi Efendi, Darbhane Emini Ebubekir Bey, Mehmed Said Galib Efendi, Hasan Şakir Bey, Veliefendizâde Mehmed Emin Efendi, Mehmed Emin Behiç Efendi, Mehmed Memiş Efendi, Mustafa Refik Efendi, Mehmed Tahsin Efendi, Samanîzâde Ömer Hulusi Efendi, Yusuf Ağa, Cabbarzâde Süleyman Bey ve Mustafa Rasih Efendi. Norman Itzkowitz, “Eighteenth century Ottoman realities,” *Studia Islamica*, 16 (1962), s. 88-9.

Mehmed Raşid Efendi (reisülküttab: 1792-4; 1797-8); Mehmed Galib Efendi (Paşa) (reisülküttab: 1806-7; 1808-11; 1812); Mahmud Raif Efendi (reisülküttab: 1800-5); Mustafa Refik Efendi (reisülküttab: 1807-8).

küttablık makamına terfi açısından önemini hâlen koruduğu görülmektedir.

Dış politikanın her zamankinden daha karmaşık hâle geldiği göz önünde bulundurulduğunda, dış işlerinde uzmanlaşmış kalemlerden yetişen bürokratların baskın hâle gelmesi tesadüf değildir. III. Selim devri, daha önce de belirttiğimiz gibi, Osmanlı siyasetinde mütekabiliyet (karşılıklık) ilkesine dayanan diplomasinin öne çıktığı dönemdir.⁹ Devrimler çağının büyük güçleriyle karmaşık ilişkileri sürdürebilmek için dış ilişkilerde uzman memurlara ihtiyaç vardı. Dönemin en ünlü reisülküttablarından Mehmed Raşid Efendi dışişlerinde uzman bir devlet adamıdır, Mahmud Raif Efendi de ilk Londra daimi elçisi Yusuf Agha Efendi'nin (ö. 1824) maiyetinde sırkatibi olarak görev yapmıştır. Ebubekir Ratıb Efendi ise hem diplomatik amaçlarla hem de oradaki askerî ve diğer kurumları gözlemlemek üzere orta elçilikle Viyana'ya gönderilmişti.¹⁰

⁹ Dönemin diplomasinin tarihi için bkz. Naff, "Reform and the conduct of Ottoman diplomacy"; Jacob C. Hurewitz, "The europeanization of Ottoman diplomacy: the conversion from unilateralism to reciprocity in the nineteenth century", *Belleten*, XXV (1961), s. 455– 66; Mehmet A. Yalçinkaya, "Mahmud Raif Efendi as the Chief Secretary to Yusuf Agha Efendi, the First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)", *Journal of the Center for Ottoman Studies (OTAM)*, 5 (1994), s. 385– 434; Faik R. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Bekir S. Baykal (ed.) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987); Ercümen Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçilerinin Kuruluşu İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri* (Ankara: TAEK Yayınları, 1968); A. Nuri Yurdusev (ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004). Osmanlı diplomasi tarihine ilişkin literatürün genel bir değerlendirilmesi için bkz. Mehmet A. Yalçinkaya, "Kuruluştan Tanzimat'a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü", *Türkiye İlmî Araştırmaları Literatür Dergisi*, II/2 (2003), s. 423– 89.

¹⁰ Ebubekir Ratıb Efendi'nin hayatı ve eserleri için bkz. İsmail H. Uzunçarşılı, "Tosyalı Ebubekir Ratıb Efendi", *Belleten*, XXXIX/153 (1975), s. 49-76; Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi: Ebubekir Ratıb Efendi (1750-1799)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011); Fatih Bayram, "Ebubekir Ratıb Efendi as an Envoy of Knowledge Between East and West", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Bilkent Üniversitesi, 2000); Sema Arıkan, "Ebubekir Ratıb Efendi", DİA (İstanbul: İSAM, 1994), Sema Arıkan, "Nizam-ı Cedit'in Kaynaklarından Ebubekir Ratıb Efendi'nin Büyük Layihası", Doktora Tezi (İstanbul Üniversitesi, 1996); Aysel Yıldız, "Şehzade'ye Öğütler: Ebubekir Ratıb

Dönemin bir diğer reisülküttabı olan İbrahim İsmet Beyefendi (ö. 1806) Zıştovi'deki barış görüşmelerine katılmıştı. Bu devlet adamları, dış işleriyle doğrudan alakalı mevki ve görevlerde bulundukları için, imparatorluğun sorunlarını daha iyi idrak etme ve Osmanlı pratiklerini yabancı devletlerin daha üstün kurum ve gelenekleriyle doğrudan karşılaştırma şansına sahipti. Dolayısıyla bu kişilerin reform yanlıları arasında yer almaları pek de şaşırtıcı değildir.

Yeni seçkinlerin biyografileri, yoğun bir toplumsal hareketlilikle ile terfilerde patronaj ilişkilerinin önemine işaret eder. Gruptakilerin çoğu toplumsal statü açısından ya az kıdemli ya da tamamen sıradan insanların oğullarıydı. Küçük Hüseyin Paşa aslen Çerkez bir köledir. Ebubekir Ratıb Efendi ile İbrahim Nesim Efendi kıdemsiz ilmiye mensuplarının oğullarıyken, Elhac İbrahim, Mahmud Raif ve Mustafa Reşid düşük rütbeli bürokrat ailelerden geliyordu. Darphane emini Ebubekir Bey ve Yusuf Ağa ise en sıradan kökenlere sahip kişilerdi. Ebubekir Bey bir çiftçinin, Yusuf Ağa Giritli fakir bir esnafın oğluydu. Sadece İbrahim İsmet, Bostancıbaşı Şakir ve Mabeynci Ahmed Efendi ailelerden gelmekteydi ve babaları paşa rütbesine sahipti.¹¹

Bu gruptaki devlet ricalinin kariyerlerinde en kıdemli mevkilere kadar yükselmeleri sadece aile kökenleri ve kişisel kabiliyetleriyle açıklanamaz; mevcut aile bağları ve patronaj ağları daha belirleyici rol oynamıştır. Bu dönemde *intisab* veya patronaj ilişkileri –yani “statü bakımından eşit olmayan iki kişi arasındaki rızaya dayalı dikey ittifaklar”– bürokratik terfilerde önemli bir kriter olarak ortaya çıkmıştır.¹² Ger-

Efendi'nin Şehzade Selim'e (III) Bir Mektubu”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLII (2013), s. 233-74.

¹¹ Es-Seyyid İbrahim İsmet Beyefendi'nin babası Raif İsmail Paşa'dır. Bostancıbaşı Şakir Bey, Ahmed Paşa'nın ve Mabeynci Ahmed Bey ise Halil Paşa'nın oğludur.

¹² Sharon Kettering, “Clientage during the French wars of religion”, *The Sixteenth Century Journal*, 20/2 (Yaz, 1989), s. 223. Siyasi patronaj üzerine bazı çalışmalar için bkz. Samuel N. Eisenstadt ve Louis Roniger, “Patron-client relations as a model of structuring social exchanges”, *Comparative Studies in Society and*

çekten de gruba dahil ettiğimiz ricalin çoğu yükselişlerini ya evlilik yoluyla kurdukları akrabalık ilişkilerine ya da patronaj sistemine borçludur. Darphane-i Amire emini Ebubekir Efendi, yeteneklerinin yanı sıra eski nazırlarla kurduğu iyi ilişkiler sayesinde de hamal olarak girdiği Darphane-i Amire nazırlığına kadar yükselmeyi başarmıştı. Elhac İbrahim Reşid Efendi'nin bürokrasiye girişine babası vesile olmuştu; fakat kıdemsiz bir bürokratın oğlu olarak hızlı terfi şansı pek yoktu. Mektubî dairesindeki görevi sırasında, 1783-1784 yılları arasında Reisülküttab olan İmamîzâde Elhac Mustafa Efendi'nin (ö. 1784) kızıyla evlenerek onunla akraba oldu. Reşid Efendi ayrıca daha sonra yerine geçtiği dönemin mektubî-i sadr-ı ali kaleminin amiri (mektupçu) olan Esseyid Abdullah Birrî Efendi'nin (ö. 1798) kayınbiraderiydi. Dolayısıyla İbrahim Reşid Efendi'nin hızlı yükselişi bu iki bağlantısı sayesinde mümkün oldu.¹³ Benzer biçimde Mustafa Reşid Efendi de eski sadrazamlardan Yağlıkzâde Emin Mehmed Paşa'nın (ö. 1769) kız kardeşiyle evlendi ve bu aile bağı 1807 isyanı sırasında ve sonrasında hayatta kalmasında ve yükselmesinde etkili oldu. Elhac İbrahim Efendi'nin kızı, Yusuf Ağa'nın oğlu Mehmed Sadık Efendi ile evlenince, III. Selim devrinin iki güçlü ailesi arasında bir evlilik ittifakı da kurulmuş oldu. Tüm bu örnekler, aynı makamlar için çok sayıda adayın bulunduğu ve yalnızca birkaçının ilerleme şansının olduğu koşullarda

History, XXII (1980), s. 42– 78; Steffen Schmidt, James C. Scott, Carl Lande ve Laura Guasti (ed.), *Friends, Followers and Factions: A Reader in Political Clientelism* (Berkeley: University of California Press, 1977); Sharon, Kettering, "The historical development of political clientelism", *Journal of Interdisciplinary History*, 18/3 (Kış 1988), s. 419-47; Ernest Gellner ve John Waterbury (ed.), *Patrons and Clients in Mediterranean Societies* (Londra: Duckworth, 1977); René Lemarchand ve Keith Legg, "Political clientelism and development: a preliminary analysis", *Comparative Politics*, IV (1972), s. 149-78; Sharon Kettering, "Patronage in early modern France", *French Historical Studies*, 17/4 (Bahar, 1992), s. 839– 62.

¹³ İbrahim Reşid Efendi bu dairede hızla yükselerek serhalife, mektupçu, silahdar kâtibi ve ardından tekrar mektupçu oldu. Son görevi Rus seferine tesadüf ettiğinden, 4 B 1201/22 Nisan 1787'de ordu mektupçusu olarak görev yaptı.

şahsi ilişkilerin ve bağlantıların önemini iyi bir şekilde ortaya koyar. Bu koşullar altında, akrabalık ilişkileri ve patronaj ağları, terfiler için belirleyici etkenler olabiliyordu.

Listedeki bazı bürokratlar, bu dönemde Halil Hamid Paşa'nın (ö. 1785) liderliğindeki fraksiyonun himayesinden –doğrudan veya hizbin diğer mensupları aracılığıyla dolaylı olarak– faydalandı. Bu anlamda en kilit isim Mehmed Raşid Efendi'dir. Mehmed Raşid Efendi'nin yükselişi, Halil Hamid hizbinin güçlü figürlerinden İsmail Raif Paşa'nın (ö. 1785) reis vekilliği (reisülküttab vekili) sırasında (1768-9) başladı. Raşid, *beylikçi kesedarı* (1774) ve ardından *beylikçi* görevlerinde bulunduktan sonra Halil Hamid'in sadareti sırasında *mektupçu* oldu (1784). Paşa'nın idamından sonra azledildi. İsmail Raif Paşa, Ebubekir Ratıb Efendi'nin *amedî* odasına girmesini de temin etmiştir. Bu hizbin sağladığı imkanlardan faydalanan Mehmed Raşid Efendi'nin kendisi de zamanı geldiğinde İbrahim Nesim Efendi ile Mahmud Raif Efendi'nin hamiliğini üstlenmiştir.

Halil Hamid Paşa liderliğindeki hizip, imparatorluğun tekrar güçlenmesine yönelik çabaları bilhassa da askerî modernleşmeye adanmışlıklarıyla tanınır. Dolayısıyla reform yanlısı bürokratların bizzat Halil Hamid Paşa ya da onun takipçileri tarafından himaye görmeleri veya I. Abdülhamid dönemi reformcu eğilimlerin bürokratik kadrolara özgü olması çok da şaşırtıcı bir durum değildir. Bunun, siyasi programlarda devamlılığı sağlamak açısından da önemli bir fonksiyonu olduğunu da belirtmek gerekir. İsmail Raif Paşa sayesinde, III. Selim devrinde bu reformcu politikalar ulema arasında da rağbet gördü. Raif'in oğlu İbrahim İsmet Beyefendi, III. Selim reformlarının en güçlü destekçilerinden biri oldu ve reform yanlısı ulemanın örnek bir ismi olarak kabul gördü. Benzer özelliklere sahip diğer ilmiye mensupları arasında Kapan Naibi Abdüllatif Efendi, Şeyhülislam Salihzâde Esad Efendi (ö. 1815), Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi (ö. 1812) ve Veliefendizâde Mehmed Emin Efendi (ö. 1805) zikredilebilir.

Yeni seçkinler, sadece bürokrat ve ulemadan müteşekkil değildi. Aralarında saray mensupları vardı. Bunların kısmı sonradan farklı kariyer çizgisi takip etti. Örneğin III. Selim döneminin ünlü kapdan-ı deryası Küçük Hüseyin Paşa (ö. 1803), yükselişini saraydaki bağlantılarına borçluydu. Şehzade Selim'in şehzadeligi sırasında yakın arkadaşı ve çukadarı olan Küçük Hüseyin Paşa, kendisinin tahta çıkmasından sonra hızla yükseldi. Esmâ Sultan'la evlenmesinin ardından nüfuz ve gücü katlanarak arttı; ölümüne kadar Osmanlı siyasetinde önemli bir rol oynadı. Dolayısıyla bu dönemde siyasi günün tek kaynağının bürokrasi olmadığı açıktır. Erken modern bir örgütlenme modeli olarak Osmanlı sarayı, hâlen çok etkin bir güç, zenginlik ve itibar dağıtıcısıydı ve dönemin birçok etkili ismi saray kökenliydi.

III. Selim döneminin en başarılı devlet ricali, hem bürokrasi hem de sarayla şu ya da bu şekilde bağlantılarını muhafaza edebilenlerdir. İbrahim Nesim Efendi ve Yusuf Ağa bu ikili bağlantının en çarpıcı örnekleridir. Darphane emini ve Esmâ Sultan kethüdası olarak zaten nüfuzlu ve varlıklı bir isim olan Yusuf Ağa'nın kariyerindeki en önemli dönüm noktası Valide Sultan kethüdası olarak atanmasıydı. Kardeşi Ömer Ağa'nın da Esmâ Sultan yeni kethüdası olarak atanmasını sağlamıştır. Siyasi gücü o kadar atmıştır ki bir dönem gözlemcisi, Yusuf Ağa'nın neredeyse "devletin tüm kontrolünü" ele geçirdiği yorumunu yapar.¹⁴ İbrahim Nesim Efendi de hem saray hem de bürokratik bağlantılarından faydalanan dönemin bir diğer güçlü devlet adamıydı. 1803 yılında sadaret kethüdası olarak atanan İbrahim Nesim Efendi, bir süre sonra Beyhan Sultan kethüdası oldu. Mihrişah Valide Sultan'ın ölümünden (1805) sonra güç ve nüfuzu daha katmerlendi. Annesinin vefatının ardından III. Selim tüm güven ve bağlılığını en yakın akrabası olan kız kardeşi Beyhan Sultan'a, dolaylı olarak da onun ket-

¹⁴ Necib, *Sultan Selim*, s. 66. Diğer kardeşi Mustafa Ağa ise Yusuf Ziya Paşa'nın kapı kethüdası oldu.

hüdası İbrahim Nesim Efendi'ye yönlendirdi. Edirne Vakası sonrası sadaret kethüdalığından azline rağmen, Nesim Efendi padişahın ona duyduğu güven sayesinde gücünü korumayı başardı.

İslami Tecdid ve Reform: İslami Aydınlanma mı, Batı Etkisi mi?

III. Selim yanlısı grubun kimliğini bu kısma kadar dönemin kayıtlarında bulunan ipuçlarına dayanarak ve daha sonraki tarihyazımına atıfta bulunarak inceledik. Bu noktada, bir kişinin reform yanlısı olarak kabul edilip edilmeyeceğini belirlemek için hangi kriterleri kullanabileceğimiz sorusunu ortaya atmak yerinde olacaktır. Fakat bu konuda, öncelikle incelediğimiz seçkinlerin dünya görüşlerine ilişkin çok az belge olması gibi bir zorluk vardır. Sadece reform yanlısı görüşleri olduğu bilinen kişileri göz önünde bulundurmak elimizdeki listeyi epey azaltacaktır. 1792'de bu gruptan bazı devlet adamları padişahın emriyle birer ıslahat layihası sunmuştur.¹⁵ Diğer tüm ıslahat layihası yazarları gibi, bu devlet adamlarının çıkış noktası da devletteki genel bozulmadır. Gözlemledikleri problemleri sıraladıktan bunları dair sundukları çözüm önerileri, diğerlerinde olduğu gibi, esasen bölük pörçüktür ve imparatorluğu "kurtaracak" büyük bir formülleri yoktur. Reformcu devlet adamları listemize dahil olan Mehmed Raşid, Salihzâde, Veliefendizâde ve Elhac İbrahim Efendi tarafından önerilen çözümler de gelenekseldir ve pek vadeli bir etkisi olmayacağı açıktır. Fakat Mustafa Reşid Efendi, Osmanlı Devleti'nin yeniden ihyası için yeni bir düzene (nizam-ı cedid) ihtiyaç olduğunu açıkça kabul eden tek kişi olması nedeniyle diğerlerinden ayrılır. Özellikle yeni-

¹⁵ Bu devlet adamları: Elhac İbrahim Efendi, Mustafa Reşid Efendi, Tatarcık Abdullah Molla, Mehmed Raşid Efendi, Veliefendizâde Mehmed Emin Efendi ve Salihzâde Ahmed Esad Efendi.

çeri ocağındaki yozlaşma nedeniyle mevcut askerî sistemde reform yapmanın imkânsız olduğunu savunan Reşid Efendi, Batı'daki örneklerden esinlenen yeni bir ordu kurulmasını ve bunu mali olarak desteklemek için yeni bir hazine oluşturulmasını öneriyordu. Bu dönüşümün yavaş olması gerektiğini ve kurulan yeni ordunun şehirden biraz uzakta kurulması gerektiğini de ayrıca belirtiyordu.¹⁶

Ortaya koydukları çözümler ne olursa olsun, ıslahat layihalarının yazarları Batı ordularının üstünlüğünü kabul ederek Batı'nın üstün askerî teknolojisinin acilen benimsenmesi gerektiğini vurguluyordu. Armitage ile Subrahmanyam'a göre Amerikan ve Fransız devrimlerinin en önemli etkisi, dünyanın çeşitli ülkelerindeki seçkinlerde bir gerikalmışlık hissi yaratması ve kendi toplumlarının yozlaşıp değersizleştiği hissiyatı uyandırmasıdır.¹⁷ Layiha yazarlarının çoğu, ana sorumluluğu başkasına özellikle yeniçerileri atarak, Osmanlı askerî sisteminin başarısızlığını yeniçerilerin suçu olarak görür. Sadece Mustafa Reşid Efendi ve Tatarcık Abdullah Molla sorunun daha yapısal problemlerden kaynaklandığı ve o yüzden de daha genel bir dönüşüm ihtiyacını idrak etmiş görünmektedir. Her iki isim de dış dünyada meydana gelen değişimi benimseyip, askerî teknolojinin yayılmasını başta askeriye olmak üzere yenileşmenin temeli görmekteydi. Tatarcık Abdullah Molla, alternatif bir ordu oluşturulması gibi bir öneri yapmaz; fakat seçme yeniçerilerden kurulacak bir grubun yabancı hocaların rehberliğinde sıkı bir talimden geçtiği düzenli bir ordu kurulması fikrini savunur. Reform yanlısı kampta adı geçmese de layiha yazarlarından Koca Yu-

¹⁶ Bu dönemdeki ıslahat layihaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Z. Karal, "Nizam-ı Cedid'e Dair Layihalar, 1792", *Tarih Vesikaları*, I/6 (1942), s. 414-25, II/8 (1942), s. 104-11, II/11 (1943), s. 342-51, II/12 (1943), s. 424-33; Ergin Çağman, *III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyiha-ları* (İstanbul: Kitabevi, 2010); Ahmet Öğreten, *Nizam-ı Cedid'e Dair Islahat Layihaları* (Ankara: TTK, 2014). Bu layihaların Osmanlı ıslahat geleneğindeki yeri ve önemi için bkz. Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a", s. 30-4, Şakul, "Batılılaşma ve İslami Modernleşme", s. 121-4.

¹⁷ Armitage ve Subrahmanyam, "Introduction", *The Age of Revolutions*, s. xxiii.

suf Paşa'nın zihninde de, ülke çapında asker tahririne dayalı alternatif bir askerî sistemi kurulması vardır. Yusuf Paşa'nın, Batı çizgisinde mini bir ordu kuran ve bu orduyla padişahın önünde geçit töreni yaptıran ilk kişi olduğunu hatırlamak bu noktada önemlidir. Ebubekir Ratıb Efendi iler Mahmud Raif Efendi ıslahat layihası sunmamıştır, geride bıraktıkları eser ve raporları reformları desteklediklerine delalet eder. İngiliz Mahmud lakaplı Mahmud Raif Efendi, Yusuf Agah Efendi'nin sırkatibi olarak Londra'yı ziyaret etmiş ve Avrupalı okuyucu kitlesine hitaben Nizam-ı Cedid reformlarını savunan bir eser bırakmıştır [bkz. Üçüncü Bölüm].

Bu devlet adamları ülke sorunlarını çözme gayretlerinde yalnız değillerdi. Önceki sayfalarda bahsi geçen propaganda metinlerinin yazarı Ubeydullah Kuşmânî'nin [bkz. Giriş bölümü ve Birinci Bölüm], reform yanlısı görüşleri, III. Selim devrinin yeni seçkinlerini de dahili kaynaklardan ilham alan bir ihya programını gözler önüne serdiği için, döneminin düşünürleri arasında eşsiz bir yere sahiptir. Kuşmânî'nin yazıları, reformların Nakşibendî-Müceddidî¹⁸ tarikatı penceresinden sistematik bir izahatını sunar ve görüşlerini yakından incelemek bu tür bir yaklaşımı anlamak için faydalı olacaktır. Kuşmânî, İslam'ın ruhu (ya da en azından bir anlayışı) ile modernleşme dürtüsü ve daha üstün teknolojilerin ithali arasında bir sentez yakalamış görünmektedir. Bilindiği üzere, bu mesele Osmanlı'nın son dönemleriyle ve Cumhuriyet tarihinin en tartışılan konulardan olacaktır. İlerleyen dönemlerde, modernleşme ile Batılılaşma bir tutulacaktır. İslam'ın kendisine modernleştirici bir ruh olduğuna inanan Kuşmânî içinse, reformların ilham kaynağı İslami geleneğin – bir tür İslami Aydınlanma– bizzat kendisi idi. Bu bakımdan Koca

¹⁸ “Müceddid” (tecdid edici, yenileyici) ifadesi, bu kolun kurucusu Ahmed Sirhindî'nin (ö. 1624) “müceddid-i elf-i sani” yani “İkinci Bin Yılın Yenileyicisi” unvanından gelir. Sirhindî, sünnet ve şeriata yaptığı güçlü vurguyla ve *bid'at*'tan kaçınmasıyla bilinir. Itzhak Weismann, *The Naqshbandiyya: Orthodoxy and Activism in a Worldwide Sufi Tradition* (Londra, New York: Routledge, 2007), s. 49-50, 56-61.

Sekbanbaşı ile Kuşmânî'nin söylemleri arasında temel bir fark vardır: Koca Sekbanbaşı, İbrahim Müteferrika ile Ahmed Resmi Efendi'nin söylem ve geleneğini devam ettirirken, Kuşmânî farklı bir kaynaktan, yani dönemin İslami tecdid hareketlerinden ilham almıştı.

Kuşmânî, Nakşibendî-Müceddidî tarikatına bağlı bir müridir. Bu tarikat, bir anlamda İslam'ın toplumdaki üstünlüğünü yeniden tesis etme ve İslam ümmetini dinî ve siyasi anlamda yeniden canlandırma misyonunu üstlenmiştir. Diğer mistik geleneklerden farklı olarak bu tarikat aktivist ve tecdidcidir.¹⁹ Bu özellikleri, Kuşmânî'nin yazılarında da çok belirgindir. “Derviş” için yaptığı tanım bile Kuşmânî dini tecdidi savunan bir eylemci olduğuna işaret eder.²⁰ Şakul'un da isabetli biçimde vurguladığı üzere, Nakşibendî-Müceddidî tarikatı mensupları uzun vadede İslam'ın siyasallaşmasına katkıda bulunan bir nevi siyasî-dinî misyonerlerdi.²¹ Kuşmânî'nin tartışmalarında dinî vurgu o kadar belirgindir ki III. Selim'i bir müceddid, Mehdi ya da Mesih olarak sunar. Bir şiirinde padişahı şöyle tasvir eder:

Cenâb-ı hân-ı Selîm kâr-fermay u kerem mu'tâd
Bilür mehdî-i devrân olduğun erbâb-ı isti'dâd
Esâsından tutup her bir umûru eyledi tanzîm
Metânet verdi mülke çok ma'ârif eyledi îcâd
Kurup çarh-ı felekler 'asker-i encüm-şümârından
Gaza kasdı ile ta'lîmgehler eyledi îdâd
Meğer farz olduğun 'ilm-i cihâdın halk unutmuşdu
Ânı hem öğredüp hem eyledi esbâbına irşâd²²

¹⁹ Butrus Abu-Manneh, “Introduction: the Ottoman upper classes and Islam: the nineteenth century”, *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876)* (İstanbul: ISIS, 2001), s. 8. Erken dönem Osmanlı Nakşibendîleri (15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar) üzerine bir çalışma için bkz. Dina LeGall “Forgotten Naqshbandîs and the culture of pre-modern Sufi brotherhoods”, *Studia Islamica*, 97 (2003), s. 87-119.

²⁰ *Zebîre*, s. 14-15.

²¹ Şakul, “Batılılaşma ve İslami Modernleşme”, s. 139-40.

²² *Zebîre*, s. 5. Ünlü Mevlevî Şeyh Galib (ö. 1799) de III. Selim'i askerî reformlarıyla imparatorluğun yenileyicisi ve çağın mehdisi olarak takdim etmiştir: “Ol pâdişah ki verdi mühimmât-ı devlete / Hüsn-i nizâm Mehdi-i sâhib-zaman gibi.” George

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başları Osmanlı İmparatorluğu'nda duygusallığın, karamsarlık ve yenilgiyi kabullenmenin ve mistik ruhaniliğin arttığı dönemlerdi, ki bu tür hareket veya duygular genellikle kriz zamanlarında ani bir sıçrama gösterir. Batı'nın giderek artan sömürgeci tehdidi ve Avrupalı devletlerle yapılan uzun savaşlar, Kuzey Afrika ve Hindistan'ın yanı sıra, bu tehdidi çok yakından hisseden Ortadoğu'da reform ve İslam dünyasının toparlanmıp güçlendirilmesi gerektiğinin habercisiydi. Başka bir açıdan, 18. yüzyılın sonlarındaki sosyoekonomik kriz ve bunun sonucunda ortaya çıkan siyasi kriz, Babür ve Osmanlı gibi güçlü İslam ülkelerinde “devlet çöküşlerine” (*state breakdowns*) neden olarak, bu bölgelerde yeniden toparlanma ve reform girişimlerini zaruri kılmıştı. Özellikle siyasi yapının nispeten zayıf olduğu ya da hiç olmadığı yerlerde, daha radikal hareketlerin (Osmanlı idaresindeki Necid'de çıkan Vehhabilik gibi) ya da devlet kurma yönünde bir hareketliliğin (Nijerya'daki Sokoto halifeliği) ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemin en kayda değer İslami tecdid hareketleri Suudi Arabistan (Vehhabilik), Batı Afrika'da (Nijerya'da Osman dan Fodio ve Cezayir'de Emir Abdülkadir) ve Endonezya'nın Sumatra bölgesinde ortaya çıkmıştır. Batılıların istilaları ve yol açtığı yıkımlara tepki olarak ortaya çıkan hareketler ise Güney Asya, Kuzey Afrika ve Osmanlı'ya komşu Afrika bölgeleri ile Kafkasya'da (Şeyh Şamil) temayüz etmiştir.²³ Görece daha güçlü yönetimlerin olduğu bölgelerdeki (Osmanlı İmparatorluğu), İslami tecdid hareketleri ise, merkezî otoriteyle ittifak kurma ve reformları destekleyerek daha güçlü hâle getirme eğilimi göstermiştir.²⁴

W. Gawrych, “Şeyh Galib and Selim III: Mevlevism and the Nizam-ı Cedid”, *International Journal of Turkish Studies*, 4/1 (Yaz 1987), s. 107-8.

²³ Nikki R. Keddie, “The revolt of Islam, 1700 to 1993: comparative considerations and relations to imperialism”, *Comparative Studies in History and Society*, 36/3 (Temmuz 1994), s. 468-9.

²⁴ Keddie, “The revolt of Islam”, s. 469-70. Nehemia Levtzion ve John O. Voll, *Eighteenth-Century Renewal and Reform in Islam* (Syracuse: Syracuse University Press, 1987); Levtzion ve Voll, “Introduction”, s. 5-6.

Cezayir'den Kafkasya ve Güney Doğu Asya'ya kadar olan bölgedeki mistik tarikatlar, Avrupa'nın emperyalist tehditlerine karşı dinî ve siyasi aktivizmin kaynağını olmuştur.²⁵ Özellikle Ortadoğu ve Afrika'da bu tür İslami tecdid hareketlerinin yükselişiyle Osmanlıların gerilemesi arasında doğrudan bağlantı vardır. Bu tarikatlara göre, İslam ümmeti bir yozlaşma içindeydi ve İslam dünyasının Batı saldırganlığı karşısındaki zaafiyeti sorunun önemli bir parçasıydı.²⁶ Osmanlı sınırları içinde binyılcılığa dayalı tasavvurlar hiç yok denemese de çok da yaygın değildi. bir iki örnek vermek gerekirse, Fransızların Mısır'ı işgali sırasında, bölgede bir köylü isyanını kışkırtmak için Mısır'da bir mehdi ortaya çıkmıştı.²⁷ İmparatorluk ahalisi arasında da kendilerini krizden kurtaracak bir mehdinin geleceğine dair genel bir beklenti varmış gibi görünmektedir.²⁸

Dindarlık, dinî aktivizm ile Müslümanları doğru yola sokma gayretlerindeki artış 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarındaki kriz döneminin karakteristik özelliği idi. Bu dö-

²⁵ Voll tarafından tanımlandığı şekliyle neo-sufizm, Nehemia Levtzion da dâhil olmak üzere akademisyenler tarafından "bir dizi İslami tecdid hareketini" tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Neo-sufizm üzerine tartışmalar için bkz. O'Fahey ve Radtke, "Neo-Sufism reconsidered", s. 56-61; John O. Voll, "Neo-Sufism: reconsidered again", *Canadian Journal of African Studies*, 42/2-3 (2008), s. 314-30. Alexander Kynsh, "Sufism as an explanatory paradigm: the issue of the motivations of Sufi resistance movements in Western and Russian scholarship", *Die Welt des Islams*, New Series 42/2 (2002), s. 139-73.

²⁶ Avrupa'nın sosyoekonomik etkisini açıkça reddetmemekle birlikte Peter Gran, Mısır toplumundaki İslami uyanışı 18. yüzyılın ortalarında Mısır'da gerçekleşen ve entelektüel bir canlanmayı tetikleyen ticari devrime bağlar ve modern Mısır toplumunun bu dönemdeki Mısır'a özgü gelişmelerin bir ürünü olduğunu tespit eder. Edebiyat, tarih ve dil bilimlerindeki canlanmanın yanı sıra, hadis geleneğine artan ilgi ve âlimler arasında eleştirel bir bilincin yükselişi, bu İslami uyanış hareketinin (1760-90) en önemli belirtileri arasındadır. Hadis çalışmalarının yerini daha sonra kelam ve fıkıh almıştır. Gran, *Islamic Roots of Capitalism*, 3. ve 4. Bölüm.

²⁷ Juan Cole, "Playing the Muslim: Bonaparte's army of the Orient and Euro-Muslim creolization", *The Age of Revolutions* içinde, D. Armitage ve S. Subrahmanyam (ed.), s. 137-8.

²⁸ Özhan Kapıcı, "Bir Osmanlı Mollasının Fikir Dünyasından Fragmanlar: Keçecizâde İzzet Molla ve II. Mahmud Dönemi Osmanlı Siyaset Düşüncesi", *Osmanlı Araştırmaları*, XLII (2013), s. 286.

nemin İslami tecdid veya binyılcı hareketlerinin Batı'yla artan temaslara ve Batı'dan gelen tehdide bir yanıt olup olmadığını anlamak her zaman kolay değildir. Bu hareketlerin, Batı'nın galebesine bir tepki oldukları fikri yaygın olarak kabul görse de Reinhardt Schulze, 18. yüzyıl İslam dünyasının, özellikle de bu dönemin mistik gelenekleri sayesinde, aslında kendi içinde ve müstakil bir "aydınlanma" yaşadığını ileri sürer.²⁹ Schulze'un bu teorisi akademik çevrelerde pek kabul görmemiş ve birçok yazar İslam dünyasında böyle bir sürecin yaşanmış olabileceğini reddetmiştir.³⁰ Fakat bu dönemde bazı dinî tarikatların dünyevi işlerden el etek çekmekten ziyade bir tür mistik aktivizmi teşvik etmesinin öneminin altı gene de çizilmelidir. Bu tarikatların önemli özelliklerinden biri, tehdit altında hissettikleri İslam dünyasını savunmak için siyasi ve askerî alanlarda bazı tedbirlerin alınmasını desteklemeleridir. Görünüşe göre dış tehditler, yozlaşmış Müslümanların cezalandırılması olarak görülüyordu. Bu nedenle, düşman karşısında daha güçlü durabilmek adına öncelikle İslam toplumunu düzeltilmesinin lüzumuna inanıp buna yönelik

²⁹ Schulze'a göre bu aydınlanmanın temel özellikleri öznelliğin ve öz-bilincin yükselişi, insan merkeziliğin Tanrı merkeziliğin yerini alması, özgünlük ve orta sınıfın devleti yönetenlerden özgürleşmesiydi. Reinhard Schulze, "Das islamische achtzehnte Jahrhundert: Versuch einer historio- graphischen Kritik", *Die Welt des Islams*, 30 (1990), s. 140-59.

³⁰ Rudolp Peters, "Reinhard Schulze's quest for an Islamic Enlightenment", *Die Welt des Islams*, 30 (1990), s. 160-2; Bern Radtke, "Sufism in the eighteenth century: an attempt at a provisional appraisal", *Die Welt des Islams*, New Series 36/3, Islamic Enlightenment in the Eighteenth Century? (Kasım 1996), s. 326-64. O'Fahey ve Radtke, 18. ve 19. yüzyıl tasavvuf hareketlerindeki süreklilikleri vurgulayarak reformcu bir neo-sufizmi reddeder. O'Fahey ve Radtke, "Neo-Sufism reconsidered", *Der Islam*, 70/1 (1993), s. 52-87. Voll'a göre İslami Aydınlanma, kökleri daha önceki yüzyıllara dayanan uzun bir süreçti, 18. yüzyıla damgasını vuran köktencilikti. Ayrıca bkz. Basheer M. Nafi, "Tasawwuf and reform in pre-Islamic culture", *Die Welt des Islams*, 42/3 (2002), s. 307-35. Bazı yazarlar da günümüzdeki İslami köktendinciliğin kökenlerinin 18. yüzyıldaki Vehhabilik gibi yeniden dine dönüş hareketlerine dayandığını iddia ederler. Tek bir tarz "İslami köktencilik" sürekliliğine yönelik bir eleştiri için bkz. Ahmad Dallal, "The origins and objectives of Islamic revivalist thought, 1750-1850", *Journal of the American Society*, 113/3 (1993), s. 341-59.

çalışmalar yaptılar. Bütün bunlar belki de yabancı baskısına karşı ahlaki tepkiler olarak özetlenebilir.³¹ Sebepleri ne olursa olsun, mesihçi (ya da mehdici) ve İslami tecdidi savunan dinî hareketler hem iç hem de dış baskı altında yapılan reformlar için önemli araçlar hâline gelmiştir.³²

Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu'na odaklanacak olursak, III. Selim devrinin reformcu ruhu sadece Batı kaynaklı değildir; dönemin İslami tecdidci tarikatlarıyla da yakından ilintilidir. Kahraman Şakul, Osmanlı modernleşmesinin bu yönünü 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başı Osmanlı İmparatorluğu için tartışan ilk tarihçilerdendir. Bu dönemde İslami Ortodoksluğun yükselişini haklı olarak vurgulayan Şakul, bunun Rus yayılcılığıyla Avrupalı güçlerin artan baskılarına bir tepki niteliğinde olduğunu ileri sürmüştür.³³ İslami tecdidi savunan reform yanlılarının sadece Batılı değil aynı zaman da “dahili” bir beslenme kaynağı bulduklarının en önemli kanıtı Nakşibendî-Müceddidî tarikatıyla olan bağlantılarıdır.³⁴ Nakşibendî-Müceddidîler ile Osmanlı yönetici sınıfı arasındaki yakın ilişkiye dikkat çeken ilk kişi olan Abu-Manneh, 18. yüzyıl boyunca ve özellikle III. Selim'in tahta çıkışından sonra İstanbul'da Ortodoks Sünni İslam'ın kuvvetlendiğini ileri sürmüştür.³⁵ Gerçekten de 18. yüzyılın sonunda İstanbul'da Nakşibendî-Müceddidî tarikatının yükselişine dair üç önemli gösterge vardır. Bunlardan ilki, bu tarikata bağlı çeşitli devlet kademelerindeki memurların sayısının artmasıyken, ikincisi tekkelerin kurulma oranındaki artıştır. Abu-Manneh

³¹ Enver F. Kisriev ve Robert Bruce Ware, “Political hegemony and Islamic resistance: ideology and political organization in Dagestan 1800-1930”, *Middle Eastern Studies*, 42/3 (2006), s. 493-504.

³² Levztzion ve Voll, “Introduction”, s. 10-11.

³³ Şakul, “Batılılaşma ve İslami Modernleşme”, s. 140, 149.

³⁴ Nakşibendî tarikatının tarihi 14. yüzyıl Buhara'sına kadar uzanır. Orta Asya'nın dönüşümünde önemli bir rol oynamış olan Nakşibendîlik, 17. yüzyıl civarında Anadolu ve Hindistan'a yayılmıştır. Müceddidî kolu Hindistan'da, Halidiyye kolu ise Suriye'de gelişmiştir. Her iki kol da ümmetin ıslahı ve İslam'ın yozlaşmadan kurtarılması ideallerini benimseyen ve dini tecdidi savunan püriten tarikatlardı.

³⁵ Manneh, “Introduction: the Ottoman upper classes and Islam”, s. 7-8.

tarafından da işaret edilen bu delillere, biz de ülkenin siyasi problemleri hakkında bu tarikatın öğretileri perspektifinden yazılmış risalelerin varlığını üçüncü bir gösterge olarak ekleyelim. Önceki sayfalarda görüşleri özetlenen Kuşmânî bu konuda iyi bir örnektir. Abu-Manneh, III. Selim devri hakkında detaylı bir çalışma yapmamışsa da bulgularımız onun savlarını desteklemektedir. Gerçekten de III. Selim devrinde Nakşibendî-Müceddidî tekkelerinin (özellikle de Selim'in yeni seçkinleri tarafından kurulanların) sayısında bir artış olmuştu.³⁶ Dönemin yeni seçkinlerinin dikkat çekici bir kısmı da bu tarikata bağlıydı (Tablo A.1'in beşinci sütunundaki bazı isimler Nakşibendî-Müceddidî'dir).³⁷

Bu yönetici seçkinlerin Nakşibendî-Müceddidî hareketine

³⁶ İlk tekke, sadrazam İzzet Mehmed Paşa tarafından Kasım 1795'te Şeyh Bursavî Mehmed Emin Efendi'nin halifesi Ömer Rızâî Darendevî (ö. 1824) adına yaptırıldı. Darendevî ile çok yakın olan İzzet Mehmed Paşa, cariyelerinden birini Darendevî ile evlendirmişti. Bir diğer Nakşibendî tekkesi, eski bir şeyhülislam olan ve reform yanlıları arasında ismi geçen Samanîzâde Ömer Hulusi Efendi tarafından 1800'de Fatih'te Otlukçular Yokuşu'nda inşa ettirildi. İbrahim Nesim Efendi de İzmirli Şeyh Selami Efendi için bir tekke yaptırmıştır. Selami Efendi'nin babası Kadiriye tarikatına mensuptu. Selami Efendi, İran, Buhara, Belh, Hindistan, Mısır ve Bağdat gibi çeşitli yerlere ve ülkelere seyahat etmiş ve sekiz on yıllık bir seyahatten sonra İstanbul'a gelmişti. Baş düşmanı Ebubekir Efendi, Selami Efendi'nin uzun seyahati sırasında "hileler", "oyunlar" ve sadece cahil insanları kandırmaya yetecek "laf ebeliği" öğrendiğini iddia etmiştir. Fakat Selami Efendi'nin seyahatlerinin daha ciddi dinî amaçlar taşıdığı anlaşılmaktadır, zira seyahat ettiği yerler Nakşibendî çevrelerinin önemli merkezleriydi. Nitekim Selami Efendi Buhara'da Nakşibendî Kassaniye'den icazet almıştı. Kendisi İstanbul'a dönünce rical meclislerine girecek ve 1798'de Eyüp'te kendisine bir tekke yaptıran İbrahim Nesim Efendi'nin himayesinden yararlanacak kadar şanslıydı. *Fezleke*'nin ikinci yazarı olan Ebubekir Efendi'nin, İbrahim Nesim Efendi'yi böyle cahil şeyhlere inanmakla suçlamasının nedeni tam olarak buydur.

³⁷ Dönemin bürokratları arasında Ebubekir Ratıb Efendi (Şeyh Ataullah Efendi'nin müridi), İbrahim Nesim Efendi, Mehmed Tahsin Efendi, Mustafa Refik Efendi, Mahmud Raif Efendi ve Raşidzâde Cafer Bey aynı tarikata mensuptu. Reform yanlılarının ilmiye mensuplarından İbrahim İsmet Beyefendi de bu tarikata bağlıydı ve Selimiye Nakşibendî Tekkesi şeyhlerinden Nimetullah Efendi'nin müridiydi. Nizam-ı Cedid ordusunun komutanlığını da yapmış olan Anadolu'nun güçlü ayanlarından Kadı Abdurrahman Paşa'nın da aynı tarikatla bağlantısı vardı. Daha önce de belirtildiği üzere, Kadı Abdurrahman Paşa Nakşibendî dervishi Ubeydullah Kuşmânî'yi Nizam-ı Cedid reformlarının propagandasını yapan bir risale yazmaya teşvik etmişti.

bağlılığı kişisel bir tercih meselesi olarak kolayca bir kenara atılamaz. Bağlılıklarının gerçekten de kişisel bir boyutu olsa da, tıpkı diğer örgütlenmelerde olduğu gibi, bu tarikata mensup olmak, belirli ağlara ve ittifaklara erişimi sağlıyordu. Nakşibendî-Müceddidîlik bir kent tarikatıydı ve müritlerini özellikle eğitimli sınıflar arasından çekiyordu. Diğer pek çok tarikatın aksine, öğretileri siyasi nüfuz sahibi olmayı ya da yönetici seçkinlerle bağlantı kurmayı hor görmüyordu. Tam tersine, devlet ricaline yaklaşmayı ve onlarla ilişkili kurmayı bir ilke olarak onaylıyordu. Zira bu kişiler ümmetin yozlaşmasından sorumlu olduğundan düzeltilmesi gereken ilk kişilerdi. Nitekim, Sirhindi'ye göre, “Baştaki kişilerin erdemliliği tebaanın erdemliliğidir, onların yozlaşması tüm bir tebaanın yozlaşmasıdır.”³⁸ Tarikat bu açıdan, “geleneğin reformcuları” ve “ümmete rehberlik eden”³⁹ hocalar rolünü üstlenen dönemin diğer fikir hareketlerine benziyordu ve onlar gibi devlet yöneticileriyle bağlantı kurmaya ve onları şeriata uymaya teşvik etmeye özel bir itina gösteriyordu. Bu doğrultuda tarikat şeyhleri ve onların halifeleri devlet tarafından gerçekleştirilen reformları desteklediler. Örneğin Şeyh Halid (ö. 1827) için İslam'ın bekası Osmanlı İmparatorluğu'nun bekasına bağlıydı, o yüzden müritlerine imparatorluğun bekası için mücadele etmelerini öğütüyordu.⁴⁰ Hindistan'da Şah Veliyullah Ed-Dihlevi (ö. 1763) idareci ve memurlara siyasi ve mali reformlarını teşvik eden mektuplar yazdı.⁴¹ Bu isimlerin öncelikli hedefi, sıradan insanlardan ziyade toplumun

³⁸ Sirhindi'ye ait bu sözün yer aldığı çalışma için: Abu-Manneh, “The rise and expansion of the Naqshbandi-Khalidi suborder in early 19th century”, *Studies on Islam*, s. 24.

³⁹ Ahmad S. Dallal, “The origins and early development of Islamic reform”, *The New Cambridge History of Islam-Muslims and Modernity: Culture and Society since 1800*, cilt 6, R. W. Hefner (ed.) (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), s. 110. Dallal özellikle Nakşibendîlikten bahsetmese de, ben bu gözlemin Nakşibendîlik için de geçerli olduğunu düşünüyorum.

⁴⁰ Abu-Manneh, “The rise and expansion”, s. 14.

⁴¹ O'Fahey ve Radtke, “Neo-Sufism reconsidered”, s. 53-87.

ileri gelenlerini ve kent yöneticilerini tarikatlarına çekmekti. Örneğin Nakşibendî-Halidiyye tarikatının kurucusu Şeyh Halid Şam'dayken özellikle şehrin üst tabakaları arasında taraftar kazandı. Hatta halifelerinden birine, özellikle üst düzey ulemayı tarikate çekmesini tavsiye ediyordu.⁴² Siyasi nüfuza sahip insanların tarikata kabul edilmesi, hiç şüphesiz bu kişilerin kararlarını etkilemeyi amaçlıyordu. Öte yandan bu tarikatın desteğini almak, "yozlaşmış" imparatorluğu reform programlarıyla yeniden canlandırmak için çareler arayan idarecilere de cazip gelmiş olmalıdır.

Şeyh Burusevî/Kerkükî Mehmed Emin Efendi'nin (ö. 1813), III. Selim devrinde İstanbul'daki yönetici seçkinler üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. Şeyh Halid'in halifesi olan Burusevî İstanbul'daki Halidiye etkisinin üçüncü dalgasını temsil eder.⁴³ Eski bir kâtip olarak, ayrıca Mesnevî ve Farsça hocalığı da yaptığından devrin konaklarına ve seçkin çevrelere ulaşması nispeten daha kolaydı. Mevlevî ve Nakşibendî geleneklerini birleştirmesi de bürokratik çevrelerde kabulünü kolaylaştırdı. Nakşibendî-Müceddidî geleneğinin yöneticiler arasında takipçi bulma geleneğini takip ettiren Bursevî, İstanbul'un üst tabakaları arasında hatırı sayılır sayıda mürit edindi. Bir ara İstanbul'dan Bursa'ya döndüğünde, şehrin uleması ve ileri gelenleri tarafından tekrar davet edildi. Görüldüğü kadarıyla Şeyh, III. Selim'le doğrudan temas kurmaya da çalışıyordu. Hatta bir keresinde kendisine bağlı idarecilere kendisini padişahı huzuruna çıkarmalarını istemiş, ancak III. Selim bu isteğini geri çevirmişti. Sultan'ın Nakşibendî-Müceddidî tarikatıyla doğrudan bir bağlantısı olmasa da etrafı tarikata intisaplı idareciler tarafından sarılmıştı. Yukarıda zikredilen isimlerin

⁴² Abu-Manneh, "Introduction", Studies on Islam, s. 7.

⁴³ Bu dalgaların ilki 17. yüzyılda Sahrindî'nin oğlu Muhammed Masum, ikincisi ise 18. yüzyılda Ahmed Cürani Yekdest (ö. 1707-8) tarafından temsil edilmiştir. Mehmed Emin Efendi, Yekdest silsilesinin bir devamıydı. Bu silsilenin bazı halifeleri Mevlevî tarikatıyla bağlarını sürdürmüş ve Emin Efendi de aynı geleneği takip etmiştir. Daha fazla ayrıntı için bkz. Abu- Manneh, "The rise and expansion", s. 18.

dışında, III. Selim'in şehzadeyken hocası ve sonradan Mihrişah Vâlide Sultan Mihrişah'ın kethüdası olan Lala Mahmud Bey bu tarıkata bağlıydı. Sırkatibi Ahmed Efendi, Mabeynci Ahmed Efendi ve muhtemelen Yusuf Ağa da aynı tarikatın müritleriydi. Müceddidî'lerin Osmanlı sarayıyla bağlantısı III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra da devam etmiştir. Örneğin III. Selim'in *dördüncü kadını*, Eyüp'teki Nakşibendî tekkesini ziyaret etmiş ve Şeyh Burusevî'nin annesine tahttan indirilen padişahı yeniden tahta çıkarma niyetini açıklamıştı.⁴⁴

Bu bölümde şimdiye kadar, III. Selim devrinin reform yanlısı seçkinleri arasında grup kimliğinin oluşmasına katkıda bulunan faktörler ele alındı. Özetle, bu kampın üyelerinin çoğu bürokratik kadrolardan devşirilmiş ve bazıları Halil Hamid Paşa ve takipçilerinin himayesinden yararlanmıştı. Kısmen Nakşibendî-Müceddidî öğretilerinin de etkisi altında reform yanlısı bir politikayı savunuyorlar ve büyük güçlerin yarattığı tehdidin üstesinden gelmek için en azından askerî reform ihtiyacını kabul ediyorlardı. Fakat dünya görüşleri ve takip ettikleri stratejiler açısından homojen bir yapı oluşturdıklarını düşünmek hata olur. Aşağıda ele alacağımız üzere dış politikaya ilişkin görüşleri ve kendi içlerindeki rekabetleri bunun en iyi göstergesidir.

Dış Politika Üzerinden Rekabet

III. Selim dönemi hizipleşmesi reform politikalarına karşı kişisel tutumlardan ibaret değildir. İlerleyen sayfalarda ortaya konacağı üzere, III. Selim'in yeni seçkinleri ikballeri için kendi içlerinde rekabet hâlindeydi ve alt fraksiyonlara bölünmüştü. Dış politikaya bakışları ve şahsi çıkarları nedeniyle,

⁴⁴ BOA, TSMA, e. 682/53 (tarihsiz). Ne yazık ki ilgili belgede şeyhin adı zikredilmiyor. Anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde Eyüp civarında dört Nakşibendî-Müceddidî tekkesi vardı: Eyüp Murad Buharî (Şeyh Murad) tekkesi, Kaşgarî tekkesi, Olukbayır tekkesi ve Şeyh Selami Efendi tekkesi.

III. Selim'in saltanatı boyunca rakipleriyle çatışma hâlinde olan, hizipçi ve heterojen bir grup görüntüsü sunar. Nitekim bazı kaynaklar, reformların başarısının önündeki en önemli engellerden biri olarak yeni yönetici seçkinler arasındaki bu bölünmüşlüğe dem vurur.⁴⁵ Bu bölümde, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında Osmanlı başkentinde dış siyaset ile hiziplerin oluşumu arasındaki yakın ve iki yönlü ilişki üzerinde durulacaktır. Bu konudaki değerlendirme, incelenen dönemdeki siyasetin tek dinamiğinin reformlarla ilintili olup olmadığı sorusunu daha güçlü biçimde sormamızı da sağlayacaktır. “Reform yanlısı” ve “reform karşıtı” seçkinler arasındaki çatışma yaygın olarak III. Selim reformlarının başarısızlığının ana nedeni olarak görülse de bu bölümün amacı, bizzat yeni seçkinler arasındaki yoğun rekabetin de imparatorluk yönetimini felç etme ve isyana giden yolu açmada en az eşit derecede önemli olduğunu göstermektir.

Scott, modernite öncesi ve sonrası dönemlerde Güney Asya'daki patronaj ilişkilerinin uzun soluklu devamlılığını ve önemini vurgular. Güç, servet ve statüde neredeyse meşrulaşmış eşitsizlikler, bireylerin kurumsal can güvenliğinin yokluğu ile kan bağı ve akrabalık ilişkilerinin böyle bir güvence sağlayamaması, sosyal bir ilke olarak patronaj ilişkilerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Kurumsallaşmış güvencelerin yokluğunda, can, mal ve kariyere dair belirsizlik ve olası tehditler kişisel bağlarla biraz azaltılabiliyordu. Genel olarak, böyle toplumlarda kişisel bağlantıları önem kazanır, patronaj ilişkileri ve dolayısıyla hizipleri ortaya çıkar. Neticede, patronaj siyaseti “hiziplerle dolu merkezî kurumların” bir karakteristiği hâline gelir.⁴⁶ Osmanlı toplumunda

⁴⁵ Olivier (Travels, I, s. 210) şöyle der: “Ne yazık ki birbirine düşman, birbirini kıskanan, devletin refahından çok kendileriyle ilgilenen üyelerden oluşan bu topluluk, III. Selim'in niyetlerini gerçekleştirmekten çok uzaktır.” Ayrıca bkz. Mehmet A. Yalçinkaya, “Sir Robert Liston'un İstanbul Büyükelçiliği (1794-1795) ve Osmanlı Devleti Hakkında Düşünceleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, VIII (1998), s. 203.

⁴⁶ James C. Scott, “Patron-client politics and political change in Southeast Asia”,

da benzer bir durum söz konusuydu. Burada da eşitsizlik hâkimdi ve bilhassa devlet ricalinin şahıslar üstü kurumsal güvenceleri pek yoktu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni seçkinler arasındaki rekabet daha 1790'larda belirgin hâle gelmişti. Üç önemli hizip ön plandaydı. Yusuf Ağa'nın liderliğini yaptığı birinci grup, saray kliklerinin yanı sıra I. Abdülhamid döneminden kalma rical tarafından da destekleniyordu. İkinci grup, Küçük Hüseyin Paşa'nın liderliğinde, III. Selim'in tahta geçişinden sonra güç kazanan saray mensuplarını temsil ediyordu. Genellikle iyi bir kapdan-ı derya olmakla övülmesine rağmen, Küçük Hüseyin'in asıl güç kaynağı, daha önce de bahsedildiği üzere, III. Selim'in himayesinden kaynaklanıyordu. Şehzade Selim'in sarayda hapsedildiği yıllarda ona gösterdiği dostluk ve sadık hizmet sayesinde gözde biri hâline gelmiş ve bu durum sonraki yıllarda ona muazzam bir siyasi güç kazandırmıştı. Erken modern monarşilerin çoğunda olduğu gibi, saray ve sultan hâlen nüfuz, kariyer ve payenin nihai hamisi ve dağıtıcısıydı. Yusuf Ağa'nın itibar ve gücü doğrudan padişahтан değil, saray hizipleri için bir başka önemli prestij ve itibar kaynağı olan Valide Sultan'dan geliyordu. Saray hapsindeyken III. Selim'e gene hocalık ve arkadaşlık eden Ebubekir Ratıb Efendi ile İshak Bey'in de Küçük Hüseyin Paşa'nın hizbine dahil olması şaşırtıcı değildir. Her iki isim de Halil Hamid Paşa ile bağlantıları açısından önemliyken, İshak Bey aynı zamanda Şehzade Selim'in XVI. Louis'yle (h. 1774-92) mektuplaşmasına aracı olmasıyla da meşhurdur.⁴⁷ Ünlü bir âlim olan Tatarcık Abdullah Molla da aynı hizbin üyesiydi. İki rakip hizbin liderleri, sık sık rakiplerini zayıflatıp ortadan kaldırmaya yönelik çalışıyordu. Örneğin Küçük Hüseyin Paşa'nın kapdan-ı deryalığa terfi ettirilmesi, Valide Sultan ile

The American Political Science Review, 66/1 (Mart 1972), s. 101, 103.

⁴⁷ Kemal Beydilli, "Şehzâde Elçisi Safi sultanzâde İshak Bey", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 3 (1999), s. 73-81.

Yusuf Ağa'nın kendisini saraydan ve payitahttan uzak tutmak için gerçekleştirdikleri bir manevraydı.⁴⁸ Yusuf Ağa'nın hizbi sonuna kadar Rus yanlısı kalırken, Küçük Hüseyin Paşa'nın Fransa taraftarı olarak kalmıştır.

Üçüncü hizbin lideri ise Mehmed Raşid Efendi'dir. Diğer hiziplerden farklı olarak, Mehmed Raşid Efendi'nin hizbi esasen bürokratik kadrolardan oluşuyordu ve bir bakıma Halil Hamid Paşa hizbinin devamıydı. I. Abdülhamid devrinin son yıllarında hamisinin (Halil Hamid Paşa) idam edilmesi-nin ardından bir miktar güç kaybetmesine rağmen Mehmed Raşid, III. Selim döneminde yeniden nüfuz kazandı ve diğer hizipler arasındaki rekabetten faydalandı. Örneğin Yusuf Ağa'yla iş birliği yaparak 1792'den 1794'e kadar Bab-ı Ali üzerinde rakipsiz bir nüfuz kurmayı başardı.⁴⁹ Mehmed Raşid liderliğindeki hizip İngiliz yanlısı olarak kaldı. III. Selim'in müdahalesiyle bu üç hizip arasındaki güç dengesi bozuldu: Yusuf Ağa geçici olarak gözden düştü ve yeni sadrazam İzzet Mehmed Paşa, Küçük Hüseyin Paşa'ya yakınlıktı. Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin yerine Dürri Mehmed Efendi atandı (1794). Görüldüğü kadarıyla III. Selim'in İzzet Mehmed Paşa'nın yanı sıra Tatarcık Abdullah ile Konstantin Ipsilanti'yi desteklemesi Küçük Hüseyin Paşa'nın artan gücünü kontrol altında tutmak için yaptığı bir manevraydı.⁵⁰

Rakip gruplar arasındaki dengeyi etkileyen sadece iç çekişmeler ve bu tür müdahaleler değildi. 1790'ların sonundaki

⁴⁸ Shaw, *Between Old and New*, s. 369-70; Uzunçarşılı, "Dış Ruzname", s. 656.

⁴⁹ Asım, I, s. 256; Vasıf, *Mehâsinü'l-Âsâr*, XXXI, XXXII. Elimizdeki ipuçlarından anlaşıldığı kadarıyla Mehmed Raşid Efendi özellikle Tatarcık Abdullah Molla ile Ahmed Vasıf Efendi'ye düşmanlık besliyordu. Dönemin İstanbul kadısı Şemseddin Molla'ya yaptıkları bir ziyareti padişaha karşı bir komploymuş gibi göstererek bu iki ismin sürgün edilmelerini sağlamıştı (Mehmed Raşid'in azlinden sonra affedilip İstanbul'a geri dönmüşlerdi). Naff'a göre Tatarcık Abdullah ve Mehmed Raşid arasındaki temel sorun, Tatarcık Abdullah'ın yabancı bir güçten (muhtemelen Fransızlardan) hatırı sayılır miktarda rüşvet alması ve Mehmed Raşid'in bu yolsuzluğu eleştirmesiydi. Daha fazla ayrıntı için bkz. Naff, *Ottoman Diplomacy*, s. 48-52.

⁵⁰ Shaw, *Between Old and New*, s. 371.

olayların da açıkça gösterdiği üzere, dış politikadaki gelişmeler de bu hizip mücadelelerinde çok önemli rol oynuyordu. Fransa'nın Mısır'a ani saldırısı Rus ve İngiliz yanlısı ricalin işine yaradı. Yusuf Ağa ve Mehmed Raşid Efendi liderliğindeki hizipler, Rus ve İngiliz yanlısı tutumlarıyla bu dönemde nüfuz ve güçlerini arttırdılar.⁵¹ Mısır krizine tepki olarak III. Selim, tarafsız bir tutum takınan İzzet Mehmed Paşa ile Fransa'ya karşı savaş ilan ilanını onaylayan fetva vermekte isteksiz olan Şeyhülislam Dürriizâde'yi görevden aldı. Yusuf Ziya Paşa'yı yeni sadrazam olarak atandı (30 Ağustos 1798).⁵² Naff bu azli Mehmed Raşid Efendi açısından bir zafer olarak değerlendirirken Shaw, İzzet Mehmed Paşa'nın azlinin esasen "muhafazakâr" kesimleri, özellikle de yeniçeri ve ulemayı yatıştırmayı amaçladığını savunur. Shaw ayrıca Yusuf Ziya Paşa'nın sadarete getirilmesinin, Nizam-ı Cedid'in biraz faaliyetlerini kısıtlayıp reformların hızını düşürmek suretiyle muhafazakâr unsurların desteğini güvence altına almaya yönelik bir adım olduğunu ileri sürer.⁵³ Her iki tarihçi, Yusuf Ziya Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinin farklı yönlerine işaret etseler de, bu dönemde süregiden iktidar mücadelesinin yeniçeriler ya da ülemanın muhafazakârlığından daha belirleyici bir etmen olduğu görülmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, Fransızların Mısır'ı işgali Fransız yanlısı gruplara büyük bir darbe vurmuştu ve görünüşe göre Yusuf Ziya Rus yanlısı bir dış politikaya meyilliydi.⁵⁴ Fransız saldırısı göz önüne alındığında tarafsız bir sadrazam yerine böyle bir ismin atanması gayet makul durmaktadır. Mısır'ın işgalinden sonra Fransa'yla bozulan ilişkilerin yanı sıra 1803 yılında

⁵¹ Mehmet A. Yalçinkaya, "Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları*, XXI (2001), s. 132.

⁵² Shaw, *Between Old and New*, s. 372.

⁵³ Age.

⁵⁴ Yusuf Ziya Paşa'nın dış politika konusundaki tutumu çok net değildir. Fakat Rackzynski bir konuşmasında Paşa'nın Fransızlara karşı kazanılan Rus zaferlerini övdüğünü gözlemlemiştir. Rackzynski, *1814'te İstanbul*, s. 155. Goşu da bu bilgiyi doğrular: Goşu, *La Troisième Coalition*, s. 76.

Küçük Hüseyin Paşa'nın ölümü de Fransa yanlısı hizbe bir başka darbe oldu. III. Selim'e yazdığı bir mektupta Napolyon Bonaparte da Hüseyin Paşa'nın ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirir.⁵⁵ Paşa'nın vefatından sonra, hizbin liderliğini İbrahim Nesim Efendi üstlendi.⁵⁶ Bu noktada, Yusuf Ziya Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinde olduğu gibi, Shaw'un dönemin iktidar mücadelelerini ve gerilimlerini genellikle muhafazakârlar ve reform yanlıları arasındaki çekişmeler olarak sunduğunu hatırlamakta fayda vardır.⁵⁷ Fakat dönemin iktidar mücadelelerini daha geniş bir hizipler ve uluslararası konjonktür çerçevesinde değerlendirmek, reform yanlıları ile muhafazakârlar şeklindeki bir şemaya kıyasla daha açıklayıcı ve kaynaklardaki ipuçlarıyla daha tutarlı olduğu gibi, daha makul ve gerçekçi bir resim sunmaktadır.

Görüldüğü üzere, III. Selim dönemi, Fransız yanlısı hiziplerin mutlak hâkimiyetini işaret etmez. Yusuf Ağa ve Mahmud Raif Efendi'nin liderliğinde, görünüşe göre Mihrişah Sultan'ın (Valide Sultan) da dâhil olduğu güçlü bir Rus taraftarı kesim de vardı.⁵⁸ Rus yanlısı hizbin çöküşü, Mahmud Raif Efendi'nin yerine Ahmed Vasıf Efendi'nin reisülküttablık makamına getirilmesi (4 Ağustos 1805) üzerine 1805 yazında başladı. Cevdet Paşa, reformcu tavrıyla bilinen Mahmud Raif Efendi'nin yeniçerileri ve yandaşlarını yatıştırmak için azledildiğini iddia eder. Fakat Raif Efendi'nin azlinin yeniçerilerle ilişkisinden ya da reform konusundaki tutumundan daha ciddi bir arka planı vardır. Üçlü İttifakın yenilenmesi için Rusya'yla yapılan müzakerelerde (Mayıs-Eylül 1805) Bab-ı Ali'nin karşılaştığı

⁵⁵ BOA, HAT 5425.A (tarihsiz). Aynı mektupta Napolyon, Rus yanlısı Mahmud Raif Efendi'den şikâyetçi olmuş ve onu hainlikle suçlamıştır. Ayrıca bkz. Goşu, *La Troisième Coalition*, s. 96.

⁵⁶ Shaw, *Between Old and New*, s. 373. Rus ve Fransız yanlısı isimler arasındaki mücadelenin, Sisam adasındaki yansımaları ve 1805-8'de patronaj sistemini engellemeye yönelik imparatorluk politikası için bkz. Laiou, "Political processes on the island of Samos", s. 100-3.

⁵⁷ Shaw, *Between Old and New*, s. 372.

⁵⁸ <http://www.sovsekretno.ru/articles/id/3331>.

sorunlar çok daha endişe vericiydi [bkz. Dördüncü Bölüm]. Üçlü İttifak için sunulan teklifler son derece rahatsız edici bazı maddeler içeriyordu ve öyle görünüyor ki diğer devlet ricali, Rus yanlısı Mahmud Raif Efendi'nin zamanında görevden alınmaması hâlinde bu maddelere rıza göstereceğinden korkuyordu. Nitekim Rusya da onun azlini Bab-ı Ali'de artan Fransız nüfuzunun bir kanıtı olarak algılamıştı. Rus elçisi ve Yusuf Ağa'nın tüm çabalarına rağmen Mahmud Raif Efendi yeniden reisülküttab yapılmadı.⁵⁹ Mazul Raif Efendi sıkı bir gözetim altında tutulduğundan, Rus Büyükelçisi İta-
linski ile temas kurması imkânsızdı; buna mukabil oda yeni reisülküttab Vasıf Efendi'nin gözüne girmeye çalıştı. Fakat Sébastiani'nin başarılı çabalarının da semeresiyle Vasıf, Fransa yanlısı bir politika izlemeyi tercih etti. Çaresiz kalan Ruslar, bazı yetkililere para ve hediyeler dağıtarak Fransa çıkarlarının daha fazla desteklenmesini engellemeye çalıştılar. Bu kişilerin başında Mahmud Raif Efendi ve Yusuf Ağa'nın gelmesi hiç de şaşırtıcı değildir; hatta Mahmud Raif Efendi'ye hizmetlerinden dolayı Ruslar tarafından gizlice emekli maaşı tahsis edildi.⁶⁰ Rusya yanlısı hizbi vuran bir başka darbe ise Edirne Vakası oldu [bkz. Üçüncü Bölüm]. Bu olayın ardından atanan isimlerin çoğu Fransa yanlısı bir politikayı destekliyordu. Hatta bu durum Sébastiani tarafından da Fransa adına bir zafer olarak yorumlanmıştır.⁶¹

Mayıs 1807 isyanına yaklaştıkça, eski grupların çoğu, özellikle de Rusya'ya bağlantılı isimler, siyaset sahnesinden silindi. Rus yanlısı hizbin iyice zayıflaması bilhassa Yusuf Ağa'nın gözden düşmesiyle gerçekleşti. Fransız büyükelçisinin baskısı ve Valide Sultan'ın ölümü, Yusuf Ağa'yı savunmasız bıraktı,

⁵⁹ Goşu, *La Troisième Coalition*, s. 79-81. Görüldüğü kadarıyla Mahmud Raif Efendi, Rus yanlısı Dimitračku Muruzi'nin etkisi altındaydı. Morkva, *Russia*, s. 323.

⁶⁰ Goşu, *La Troisième Coalition*, s. 84-5; Goşu, "The third anti-Napoleonic coalition", s. 228.

⁶¹ Shupp, *European Powers*, s. 155.

hem kendisi hem de hizbi için olumsuz sonuçlar doğurdu. Dönemin İngiliz Büyükelçisinin yorumuna göre kendisi, “Valide Sultan hayatta olduğu sürece imparatorluğu yönetmişti.”⁶² Yusuf Ağa hamisi Valide Sultan’ın ölümünden bir süre sonra hacca gitti. Bu kararı genellikle ibadet amaçlı bir tercih gibi değerlendirilse de, aslında sebepleri siyasi rekabette yatan bir “sürgün” idi. Öte yandan Mahmud Raif Efendi’nin azlinde etkili olan İbrahim Nesim Efendi’nin 1805’de Mustafa Reşid Efendi’nin en esaslı rakibi olduğu anlaşılmaktadır. Reşid ile Yusuf Ağa arasındaki iş birliğine mukabil Nesim Efendi de Sadrazam Hafız İsmail Paşa iş birliği yaparak Yusuf Ağa’yı başkentten uzaklaştırmayı başarmıştı.⁶³ Nesim Efendi’nin liderliğindeki Fransız yanlısı hizip bu dönemde büyük bir nüfuza sahip olmayı sürdürdü. Edirne Vakası’ndan sonra görevden alınmasına rağmen, sadaret kethüdalığına kendi himayesindeki bürokratlardan biri olan Mustafa Refik Efendi’nin atanmasını sağlamayı başardı. İbrahim Nesim’in Fransız taraftarı olması ve Sébastiani ile olan dostluğu da iktidarını muhafazasında yardımcı olan bir diğer etmendi. Nitekim, azillerine rağmen hem Mustafa Reşid hem de İbrahim Nesim Efendi divan toplantılarına katılmaya devam etti. Nesim Efendi özellikle voyvoda krizinin Fransa’nın istediği şekilde sona erdirilmesinde etkili oldu.

İsyan sırasında hizipler arasındaki denge, uluslararası sahnedeki gelişmelere paralel bir şekilde iyice bozuldu. Rusya ile savaşın patlak vermesi, Üçlü İttifakın sona ermesi ve İngilizlerin 1807 İstanbul Seferi, Rusya ve İngiltere yanlısı hizipleri ciddi anlamda zayıflattı ve Fransa’nın imparatorluk üzerindeki etkisi arttıkça Fransa yanlısı hizip güç kazandı.⁶⁴

⁶² Arbuthnot’tan Spencer’a (PRO, FO, 78-52, belge no. 77).

⁶³ Shaw, *Between Old and New*, s. 374-5.

⁶⁴ Lefebvre, *Histoire des cabinets de l’Europe*, s. 67.

Devlet Küskünleri Koalisyonu

Tüm bölünmüşlük ve iç çekişmelerine rağmen, III. Selim devrinin yeni seçkinlerini tanımlamak, daha amorf bir grup olan küskünler koalisyonuna kıyasla daha kolaydır. Aynen Selim yanlısı yeni seçkinlerde olduğu gibi, “küskünler” hizbinin de tam bir listesini vermek zordur. Tablo A.2’de [Bkz. Ek bölüm] görülebileceği üzere, bu gruptaki en tanınmış isimler şeyhülislam Şerifzâde Mehmed Ataullah Efendi ve dönemin kaimmakamı Köse Musa Paşa’dır. Bunların dışında, geleneksel tarihyazımı, asilerle Mehmed Münib Efendi (ö. 1823), Muradzâde Mehmed Murad Efendi (ö. 1808), Aşir Efendizâde Mehmed Hafid Efendi (ö. 1811), Çavuşzâde Ahmed Şemseddin Efendi (ö. 1809), Alizâde Esseyid Mehmed Efendi (ö. 1815), Ahmed Muhtar Efendi (ö. 1811) ve Derviş Mehmed Efendi (ö. 1816) gibi bazı ilmiye mensupları arasında iş birliği olduğunu varsayar. Bu nedenle bu kişiler de listeye eklenmiştir. Askerî ricalden Pehlivan Ağa ile Sekbanbaşı Arif Ağa da bu grupla ilişkilendirilir. Yeni seçkinler hizbinin en büyük kısmını bürokratlar teşkil ederken, ulema rakip grubun çoğunluğunu (on dört kişiden sekizi) oluşturur. Dönemin bir tarihçisi, isyancılarla aralarında iş birliği olduğunu ima ederek, bu kıdemli ilmiye mensuplarını “Meydan-ı Lahm Efendileri” (Et Meydanı’nın Efendileri) olarak adlandırmıştı. Zira isyanın en hararetli zamanlarında bu kişiler meydanda bulunuyorlardı.⁶⁵

Diğer hizipte olduğu gibi, “devlet küskünleri” grubunun bazı üyeleri de kişisel yakınlık ya da evlilik bağlarıyla birbirleriyle bağlantılıdır. İsyan sırasında Ataullah Efendi ile Musa Paşa arasındaki iş birliğine sık sık atıfta bulunulur. Bu tür gizli bağlantıları belgelemek hiçbir zaman kolay olmasa da, aralarında olası bir rabıtaı en iyi şekilde ortaya koyan bir belge vardır. Belgede belirtildiği üzere, isyandan bir süre sonra Musa Paşa, oğlunun Ataullah Efendi’nin kızıyla evlenmesi

⁶⁵ Asım, II, s. 199.

için izin istemiştir. Bu rica IV. Mustafa tarafından memnuniyetle onaylanmıştır.⁶⁶ Ataullah Efendi, Şerifzâdeler ya da İshakzâdeler olarak adlandırılan büyük bir molla ailesinden geliyordu.⁶⁷ 18 ve 19. yüzyılın en güçlü ulema ailelerinden olan Şerifzâdeler, şeyhülislamlık ve kazaskerlik makamlarına hâkim olup bu mevkileri neredeyse dışarıya kapatmıştı. 1703-1839 yılları arasında görev yapan toplam 58 şeyhülislamın, 13'ü Dürrişâde ve Feyzullahzâde ve İshakzade ulema ailerinden çıkmıştır, ki bunların 3'i İshakzâdelerdendir.⁶⁸ Büyük molla aileleri, ulema kökenli olmayan ricalle nadiren evlilik yapardı. Musa Paşa ve Ataullah Efendi'nin çocukları arasındaki evlilik bu nedenle alışılmadık bir durum olarak göze çarpar; iki aile arasında bir ittifak oluşturmayı hedeflemiş olması muhtemeldir. Öte yandan Ataullah Efendi, Münib Efendi'nin hocasıyken, Halet Efendi de Ataullah Efendi'ye yakından bağlıydı, zira babası Ataullah Efendi'nin hocasıydı ve ikisi çocukluktan beri arkadaştı. Ataullah Efendi'nin Halet Efendi'ye yakınlığı, ikincisinin Kütahya'ya sürgün edilmesinden (1808) sonra yazılan bir mektuptan da tespit edilebilir. Mektubun yazarı, Halet Efendi'nin haksız yere sürgüne gönderildiği belirterek, sürgünden geri döneceği ve tekrar resmî görevlere getirileceğine dair Şeyhülislam Ataullah Efendi'ye güvence vererek onu teselli etmeye çalışır.⁶⁹

Ne yazık ki yukarıda adı geçen isimlerin çoğunun dış ve iç politikaya ilişkin görüşleri hakkında güvenilir bilgi yoktur. Wilkinson'a göre Şerifzâde Ataullah Efendi ve Pehlivan Ağa

⁶⁶ BOA, HAT 53341 (tarihsiz). Ayrıca bkz. Necib, *Sultan Selim*, s. 118.

⁶⁷ Şerifzâde'nin biyografisi ve isyanla bağlantısı için bkz. Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzâde Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vaka-yı Selimiyye", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi* içinde, S. Kenan (ed.) (İstanbul: İSAM, 2010), s. 529-65.

⁶⁸ Madeline Zilfi, "Elite circulation in the Ottoman Empire: great mollas of the eighteenth century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXVI/III (1983), s. 320.

⁶⁹ BOA, Kamil Kepeci Sadaret Mektupçuluğu Defterleri, no. 18, v. 1010 (21 M 1223/19 Mart 1808).

Fransız hizbine sadıktı ve Üçlü İttifak'ı bozmaya hazırdılar.⁷⁰ Yani Wilkinson'ın dediklerini doğru kabul edersek, her iki ismin de Fransa yanlısı olduğunu kabul etmemiz gerekir. Nitekim, Sébastiani'nin, Edirne Vakası'nı Fransa için bir zafer olarak gördüğünü hatırlarsak, Wilkinson'ın iddiasında doğruluk payı olabilir. Fakat bu noktada kesin sonuçlara varmak için daha fazla kanıta ihtiyaç vardır. Örneğin Halet Efendi, aynı koalisyonda yer almasına rağmen hiç de Fransa yanlısı bir isim değildir. Tam aksine, Fransız elçisiyle ile sürtüşme yaşadığı için Kütahya'ya sürülmüştü. Dahası Paris elçiliğinde geçirdiği döneme ait anlatıları da Fransız hayranı olmak bir yana aslında Batı'ya karşı oldukça mesafeli durduğunu ortaya koyar.⁷¹ Sonuç olarak, bu hizipteki kişilerin yabancı güçlerle ilişkileri hakkında daha emin iddialarda bulunmak için daha fazla kanıta ihtiyaç vardır.

Dünya görüşleri ve Mayıs isyanındaki rolleri hakkında bu kadar sınırlı bilgiye sahip olduğumuz için, bu gruptaki ricaler çağdaş tarihçiler tarafından atfedilen komploların gerçek mi, yoksa iftira mı olduğu da ayrı bir sorundur. Bunların isyana dâhil olduklarını kanıtlayan ikna edici tarihsel kanıtlar da yoktur; dönemin kaynaklardaki çelişkili bilgiler de kesin bir sonuca varmayı engeller. Öte yandan, Ataullah Efendi, Musa Paşa ve o sırada hâlâ saray hapsinde olan Şehzade Mustafa arasında bir tür gizli anlaşma olduğuna dair ilginç bir emare vardır. Sultan Mustafa tahta çıkışından kısa bir süre sonra yazdığı bir yazısında, karşılaştığı bir sorunun üstesinden gelmek için Şeyhülislam Ataullah Efendi'den yardım talep eder.⁷²

⁷⁰ Wilkinson, *Wallachia and Moldavia*, s. 107.

⁷¹ Halet Efendi Paris'te Osmanlı elçisi olarak görev yapmıştır (1802-6). Bu görevine dair bkz. Enver Z. Karal (ed.), *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği* (Ankara: TTK, 1940).

⁷² BOA, TSMA, E. 529/51 (tarihsiz): "Benim semâhatlü şeyhülislamım efendi, bu hatt-ı hümayunuma sebep budur ki sen benim öteden berü hayr-hâhım ve sadıkımsın ve her dürlü sadakatın memûldür. Cûlus-ı hümayunumdan berü bir dakika rahatım yokdur. Bazı şeylerde bana yardım ve iânet etmiyorsunuz. Beni yapyalnız bıraktınız. Bazı maddelerde beni ihtâr etmek lazımdır. Ben dün

Mektup, IV. Mustafa'nın tahttaki ilk günlerinde yaşadığı endişe ve yalnızlığıyla İmparatorluktaki çetrefilli sorunların yarattığı şaşkınlığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı mektup Sultan'ın devletin çöküşü karşısındaki dehşetini göstermenin yanı sıra, genellikle Mayıs isyanının mimarları arasında zikredilen ve fesatçı ve ketum kişiler oldukları kabul edilen Şeyhülislam Şerifzâde Mehmed Ataullah Efendi ile Kaimmakam Musa Paşa'ya duyduğu büyük güveni de gösterir. Musa Paşa genellikle kurnaz, ketum, komplocu ve reformlarla Nizam-ı Cedid yanlısı elite kin dolu bir devlet adamı olarak tanımlanır. Anlaşıldığı kadarıyla, Musa Paşa özellikle Hacı İbrahim Efendi ve İbrahim Nesim Efendi'ye düşmandı. Hatta bir kaynak, onları ortadan kaldırmak için isyan da dâhil olmak üzere her yola başvurmaya hazır olduğunu iddia eder.⁷³ Ancak bu kadar yüksek payeli ilmiye mensupları ve bürokratların isyana karıştıkları iddiası gayet gariptir. Doğru bile olsa açıklanmaya muhtaçtır. Şerifzâde Ataullah Efendi, bir ulemanın ulaşabileceği en yüksek makam olan şeyhülislamlık mevkiye gelmiştir. Kaimmakam Musa Paşa bu kadar yüksek makamda olmasa da sadrazamın sefer dolayısıyla başkentte bulunmadığı zamanlarda ülkedeki en önemli idari mevkilerden birinde bulunuyordu. Dolayısıyla olası bir taht değişikliği kendi konumlarına da zarar verebilirdi. Dönem anlatıları, ikisinin isyana bulaştıkları iddiası için kişisel hırs-la dolu ikbalperestlikleri dışında tatmin edici bir açıklama sunmaz. Fakat aslında meselenin kökleri şahsi değil yapısal meselelerle akalıdır, III. Selim'in devrindeki özellikle de son yıllarındaki siyasi yapıdaki dönüşümün neticeleriyle ilgilidir.

daha kuş gibi kafesden çıktım. Aklım erdiği kadar say ediyorum. Lakin siz bana yardım etmiyorsunuz. Peygambere dahi Cebrail amin talim ederdi. Ben hele pek yalnız kaldım. Benim bir şeyde sun'um yokdur. Bu kadar dürlü dürlü erâcif havadisler çıkıyor. Bunlar ne taraftan zuhur ediyor? Gerek sizin ve gerek kaimmakam paşanın aramanız üzerinize farz gibidir. Ben size her dürlü ruhsat verdim. Din ü devletime ve şan u şevketime faideli olan şeyleri icra ederek zararları olan şeyleri men ederek umurunuzda Allah muvaffak eylesün amin."

⁷³ Saint-Denys, *Révolutions*, II, s. 107-8.

Yukarıdaki şahısların, çok yüksek mevkilerde olmalarına rağmen bu değişim ve dönüşüm nedeniyle iktidar kaynaklarından ve kilit karar alma mekanizmalarından dışlandıklarına dair elimizde bazı önemli ipuçları vardır.

III. Selim devrinin en çarpıcı yönlerinden biri, muktedir bir sadrazamın yokluğu ve buna bağlı olarak siyasi gücün paylaşılması eğilimidir. Geleneksel anlamda, sadaret makamı bu mevkidekilerin padişahın *vekil-i mutlakı* olduğuna işaret eder ve neredeyse padişahınkiyle karşılaştırılabilir salahi-yetlere sahiptir. 19. yüzyılın başlarında, sadrazam öncelikle bürokrasinin başıydı ve *serdar-ı ekrem* unvanıyla da askerî teşkilatın amiri olarak görülüyordu. Bu döneme gönderme yapan, Cevdet Paşa sadrazamlığın artık bir “kuru” unvana indirgendiğini yazar. Yabancı bir gözlemci güçlü bir sadrazamın varlığı ile reform politikalarının başarısı arasında bir paralellik olduğunu savunarak, böyle bir durumun III. Selim devri için geçerli olmadığını ima eder.⁷⁴ Genel anlamda, bu dönemde muktedir bir sadrazam yerine siyasi erkin, bürokrasi ve saray ricali ile ilmiye sınıfı mensupları –hatta padişah– arasında paylaşılması eğilimi vardı. Liston’a göre birbirine rakip hiziplerin üzerinde fikir birliği yaptığı tek nokta, padişahın keyfi emirlerinin reddedilmesi, sadrazamın yetkilerinin kısıtlanması ve imparatorluğun yönetiminin bazı ayrıcalıklı kişilerden oluşan bir divan tarafından denetlenmesi idi. Bir başka gözlemci de benzer yorumlarda bulunarak, tüm proje ve stratejilerin görüşülüp karara bağlanacağı yeni bir divanın kurulduğunu ve buna bağlı olarak da sadrazamın siyasi erkinde bir azalma olduğunu söyler.⁷⁵ Hobhouse “Büyük kabine ya da büyük divan önceki dönemlere göre daha sık toplanıyordu. Dolayısıyla sadaretin hem yükünü hem de önemini azalttı.”⁷⁶ İfadeleriyle benzer bir gözlemde bulunur.

⁷⁴ Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, s. 62, 114; Olivier, *Travels*, I, s. 211.

⁷⁵ Yalçınkaya, “Sir Robert Liston’un İstanbul Büyükelçiliği”, s. 199.

⁷⁶ Hobhouse, *Journey*, II, s. 377-8.

Anlaşılan, III. Selim de bu dönüşümü desteklemiş ve mutlak yetkiyi sadrazam başta olmak üzere onun vekili kaimmakam veya diğer vezirlere vermek yerine hükümet işlerinin divanlarda görüşülüp karara bağlanmasını emretmişti.⁷⁷

Sadaretin siyasi gücündeki azalma, meşveretin önemindeki artışla dengelenmiş oldu. Danışma meclisi gibi fonksiyon gören meşveret meclisleri bu döneme özgü bir yenilik değil, yerleşik bir uygulamanın devamıydı. Önceleri önemli meselelerin görüşüldüğü Divan-ı Hümayun 18. yüzyıl boyunca önemini yitirmeye başlamış ve esasen barış ve savaş kararlarının alındığı bir meclis hâline gelmiştir. Buna mukabil, meşveret meclisleri daha sık toplanmaya başlamıştır. Bu meclislere sadrazam başkanlık eder ve özellikle dâhili ve harici sorunlar tartışılarak çözüm aranırdı. III. Selim meşvereti yasama ve yürütme sürecinin kalıcı bir parçası hâline getirdi.⁷⁸ Bu toplantılarda sivil bürokratlar ön plana çıkarken, ulemanın etkisi azaltıldı; askerî ricalin kararlara müdahalesine izin verilmedi.⁷⁹ Bu meclisler IV. Mustafa devrinde de karar alma sürecindeki önemini muhafaza etti.⁸⁰

Dönemin kayıtlarında, III. Selim döneminde kurulan bir iç kabineden ya da bir “müsteşar-ı devletten” kurulu bir gruptan sıkça bahsedilir. Örneğin, Fransız *Moniteur Universel* gazetesi Temmuz 1792 tarihli bir yazısında, Osmanlı İmparatorluğu’nda 24 üyeden oluşan bir “gizli komite” kurulduğunu ve sadrazamın yürütme yetkilerinin bile bu komiteye

⁷⁷ Saint-Denys, *Révolutions*, II, s. 107.

⁷⁸ Fehmi İsmail, “The Diplomatic Relations of the Ottoman Empire and the Great Powers from 1806 to 1821”, Doktora Tezi (Londra Üniversitesi, 1975), s. 29-35. Tamara ile Hançerlioğlu’nun gözlemlerine dayanan Miller, padişahın meşveret kurumunu yeniden canlandırdığını ve bunu sürekli hâle getirdiğini savunmaktadır. Miller, *Mustapha Pacha Bairakdar*, s. 105.

⁷⁹ Bu toplantılardaki etkin bürokratlar, sadaret kethüdası, çavuşbaşı, reisülküttab ve defterdardır.

⁸⁰ Shaw, *Between Old and New*, s. 72-3; Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme* (İstanbul: İletişim, 2004), s. 32; Muzaffer Doğan, “Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)”, Doktora Tezi (Marmara Üniversitesi, 1995), s. 128; Findley, *Bureaucratic Reform*, s. 72-88.

devredildiğini yazar.⁸¹ *The Times* ise, Yusuf Ağa başkanlığında bir konsey oluşturmak için padişahın 12 kişi seçtiğini aktarır.⁸² İlk bakışta, iki gazetenin de bahsettiği komite, meşveret meclislerini andırmaktadır. Fakat bu bilgileri dönemin diğer anlatılarıyla birleştirdiğimizde daha ilginç bir tablo ortaya çıkar. Gerçekten de *Yayla İmamı Risalesi*'nde 1792'de İsmail Raif Paşazâde İsmet Beyefendi başkanlığında bir iç komitenin varlığından söz edilir. Ne yazık ki yazar, bu komiteye havale edilen işlerin niteliği ya da katılımcıların kimliği hakkında daha fazla bilgi aktarmaz. Neyse ki bir başka kaynak, yine 1792 yılı için bu isimleri sıralanmaktadır: Valide Sultan kethüdası Yusuf Ağa, eski Rumeli kazaskeri Tatarcık Abdullah Molla, Çelebi Mustafa Reşid Efendi, Elhac İbrahim Efendi, İbrahim Nesim Efendi, defterdar Feyzi Efendi, Süleyman Penahzâde Moravî Osman Efendi, kethüda-yı sadr-ı ali Atıf Efendi, reisülküttab Mahmud Raif Efendi, İbrahim İsmet Beyefendi, Münib Efendi ve nihayet çavuş ağa.⁸³ Osmanlı tarihinde yine bir "iç partinin" (*die partei des Innern*) varlığına atıfta bulan Zinkeisen'a göre ise üyeleri, müftü, İbrahim Nesim Efendi, Hacı İbrahim Efendi, Sırkatibi Ahmed Bey ve Çelebi Mustafa Reşid Efendi'den ibaretti. Zinkeisen ayrıca Alemdar Mustafa Paşa ile Kadı Abdurrahman Paşa'nın isimlerini de bu listeye ekler.⁸⁴ Sayılar ve isimler, bir yana yukarıda bahsi geçen komitenin, meşveret meclislerinin olağan üyelerinden oluşmadığı açıktır; daha ziyade daha bir dar katılımcı kitleyle sınırlandırılmış görünmektedir. Listede altı geçen yedi isim reformcu olarak bilinen kişilerdir.

Yayla İmamı Risalesi'ne geri dönersek, bu kaynağa göre 1792'de "ricâl-i ukalâ ve kâmil-i ulemâ" kendi aralarında

⁸¹ Taner Timur, "Moniteur Universel, III. Selim ve İhtilal Fransası", *Osmanlı Çalışmaları: İlk Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine* (Ankara: Verso, 1989), s. 107

⁸² *The Times*, 3 Ağustos 1807, sayı: 7115, s. 3.

⁸³ Câbî, I, s. 50.

⁸⁴ Zinkeisen, *Osmanlı*, VII, s. 323.

gizlice toplanarak yapılacak reformlara ilişkin bazı kararlar almış, ardından bu kararlarını padişaha iletmişlerdi. Padişahın onayının ardından reform programı uygulamaya konmuştu.⁸⁵ Bu durum, reformcuların hepsi komitede yer almasa da, içlerinden bir grubun “beyin takımı” ve reformların yürütücüsü olarak hareket ettiğini gösterir. Yine aynı kaynağa göre, padişahın huzuruna çıkan ve alınan kararları bildiren komitenin lideri/sözcüsü İbrahim İsmet Beyefendi, yürütülecek reform programının büyük bir cesaret ve kararlılık gerektirdiğini padişaha özellikle hatırlatır. Aksi takdirde hem imparatorluğun tarumar olma hem de kendisinin tahtını kaybetme ihtimali olduğunu belirtir. Bu ilk uyarılardan sonra şöyle devam eder:

... Lâyhaya dâhil olan bu on nefer kullarınız beynimizde meşveret edüb hulâsasını Şevketlü Efendimiz’e takrîr ve tahrîr eylediğimizde asla muhâlefet buyurmayup mucîbince hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn keşide kılup: Bakayım vekîl-i mutlakıma ifâde edeyim deyu Sadrazam olan vezîrine dahi sır vermeyüp her halde takrîrimize müsâada ve ruhsat-ı aliyeniz her bâr erzânî buyurulmak...”. (Layihayı kendi aramızda tartıştıktan sonra özetini Padişah Hazretlerine sunduğumuzda, Padişah Hazretleri layihanın içeriğine karşı çıkmamalı ve buna uygun ferman çıkarmalıdır. Dahası, Padişah Hazretlerinin, mutlak temsilcisi olan sadrazamına bu konuda sır vermemesi iyi olur. Padişah Hazretlerinin onay vermesi, düzenin esası için doğal bir ön koşuldur.)⁸⁶

Selim döneminde sadaret makamının yürütme gücünün azaldığı veya kısıtlandığı gerçeği bu alıntıdan da çok net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İç kabine üyeleri arasında adı geçmediği gibi, padişahın alınan kararları sadrazamına danışmaması ve hattı gizli tutması istenmektedir! Komite üyelerinin reform programını yürütmek adına karar alma ve yürütme yetkisini büyük ölçüde elinde toplamaya çalıştığı ve

⁸⁵ Derin, “Yayla İmamı Risalesi”, s. 216.

⁸⁶ Age.

her konuda padişahın kayıtsız şartsız onayını talep ettiği açıktır. Komite ayrıca dikkat çekici bir gizli yapılanmaya yapıya da sahipti. İbrahim İsmet'in III. Selim'le konuşmasının geri kalan kısımlarında ifade ettiği üzere, üyeler işlerini büyük bir gizlilik içinde yürüteceklerine ve sırlarını asla başkalarına açıklamayacaklarına söz vermişlerdi. Üyelerden biri vefat ettiği takdirde, rical veya ulemadan uygun görülen birisi oy birliğiyle komiteye dahil edilecekti. Böyle bir iç kabine veya gizli komite gerçekten kurulmuşsa, üyelerinin işlerini gizlilik içinde yürütmeye çalışmış olması oldukça makuldur.

III. Selim devrinde böyle bir iç kabinenin varlığına açıkça işaret eden tek kaynak *Yayla İmamı Risalesi* değildir. Alan Cunningham, Sör Liston'ın yazışmalarına dayanarak bu komiteyi modernleşme adımları için kurulmuş bir "gölge kabine" veya "padişahın özel danışmanlar grubu" (*kitchen cabinet*) olarak tanımlar, ancak bunlardan sadece altı ya da yedisinin modernleşme sürecinin risklerini almaya hazır olduğu yorumunda bulunur. Stanford Shaw da aynı ifadeyi "olayları perde arkasından yönlendiren ve ne Osmanlılar ne de yabancı gözlemciler tarafından fark edilen" bu grubu tanımlamak için kullanır.⁸⁷ *Yayla İmamı Risalesi*'nde verilen bilgileri hatırlatan Shaw, bu kişilerin sadrazam veya divan tarafından alınan kararlardan bağımsız olarak ülkeyi yönetebildiklerini de öne sürer. Sultanla gayriresmî görüşmeler yapma salahiyyetinde olan bu kişiler, "Nizam-ı Cedid'in arkasındaki itici güç" olan kanun ve yönetmelikleri formüle edebiliyordu. Nitekim Olivier de padişahın bu grubun onayı olmadan hiçbir emir vermediğini belirtir.⁸⁸ Bir dönem kaynağının "*Poletika*" adını verdiği bu iç kabinede bile herkesin tüm karar ya da bilgilere eşit erişimi yoktu.⁸⁹ Grubun yapısı hakkında fikir verebilecek somut bir örneğimiz de var. Bir rivayete göre, Fransa'nın Mısır

⁸⁷ Shaw, *Between Old and New*, s. 87.

⁸⁸ Olivier, *Travels*, s. 210.

⁸⁹ Câbî, I, s. 42.

seferi bu grubun sadece dört üyesi tarafından ayrıntılı olarak biliniyordu ve geri kalanlara çok az malumat verilmişti. Bu örneğe binaen, grubun kendisini sadece reform programıyla ilgili konularla sınırlamadığı ve daha geniş çaplı hükümet işleriyle de iştigal ettiğini söylemek mümkün.⁹⁰

Ne şeyhülislamın ne de sadrazamının bu iç kabinenin üyesi olarak anılmadığını tekrar vurgulayalım. Zaten dönem anlatılarına göre, bu iki yetkili belirli konularda nadiren bilgilendiriliyordu; geri kalan ricalin de devlet işlerinden haberdar olma şansı oldukça sınırlıydı. Bütün bunlardan yola çıkarak, Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin, mevkisinin getirdiği hak ve yetkililere yeteri kadar sahip olmadığı sonucunu çıkartmak gerekir. Hatta bir kaynağa göre, kendisinin yönetici seçkinler nezdinde bir mahalle imamı kadar kudret ve itibarı yoktu. Hiçbir konuda bilgilendirilmiyor veya kendisine danışılmıyordu. Haberleri genellikle kendisini ziyaret edenlerden alıyordu.⁹¹ Benzer bir durum diğer kıdemli ilmiye mensupları için de geçerliydi. Sudur-ı kiram da “müsteşâr-ı devlet” tarafından meşveretlere çağırılmamalarına içerliyor, devlet sırlarından haberdar olamadıklarından kamuoyunda düşük düştüklerine inanıp “cem-i nâsdan haya” ediyorlardı.⁹² İmparatorluk siyasetinde diplomasinin artan öneminin ve devam eden reform programının ulemayı devlet işlerinde ötekileştirildiğine dair gözlemler yapan Findley, dönemin anlatılarında öne sürülen bu iddiaları doğrular.⁹³ Fakat daha evvel örnekleriyle verdiğimiz üzere bu durum ulemanın reform projelerinde ya da karar alma süreçlerinde hiç rol oynamadığı anlamına gelmez. Aksine bazı ulema bu süreçlerin faal katılımcılarıydı. İbrahim İsmet Beyefendi iç kabinenin lideriydi. Fakat genel olarak, ulemanın meşveretlerdeki rolü III. Selim saltanatında azalmıştır. “Devlet küskünleri” koalisyonun diğer mensuplarının da

⁹⁰ Age.

⁹¹ Asım, I, s. 337.

⁹² Câbî, I, s. 127-8.

⁹³ Findley, “Great Households”, s. 70.

benzer şikâyetleri vardı. Örneğin, Hafız İsmail Paşa sadaret makamında olmasına rağmen çoğu konuda doğru dürüst bilgilendirilmiyor ve kendisini çeşitli vesilelerle eleştirdiği anlaşılan İbrahim Nesim Efendi'ye danışmadan hiçbir karar alamıyordu.⁹⁴ Görüldüğü kadarıyla, üst düzey makamlara bir şekilde daha zayıf ve yumuşak başlı ve kolayca manipüle edilebilecek veya görevden alınabilecek kişiler seçiliyordu. Kaimmakam Musa Paşa'nın da mevkisinin ayrıcalıklarından yararlanamadığı ve hükümetteki anormal nüfuzu nedeniyle Hacı İbrahim ve İbrahim Nesim Efendi'ye özellikle kin güttüğü anlaşıyor.⁹⁵ Musa Paşa'nın kaimmakamlığa terfisi, bir kaynağa göre, itaatkâr olacağı izlenimi veren yumuşak başlılığı sayesinde mümkün olmuştu.⁹⁶ Daha kolay yönlendirilebilecek ve görevden alınabilecek kişileri atama eğilimi, Galib Efendi'nin reisülküttablık makamına getirilmesinin (2 Ekim 1806) ardındaki temel nedenlerden biridir. İbrahim Nesim Efendi, Ahmed Vasıf Efendi'nin azlinden sonra kendisi reisülküttab olmak istemiş ve bu nedenle de ileride görevden alınması kolay bir kişinin şimdilik bu makama getirilmesini sağlamıştı. Fakat Galib Efendi'nin kolay manipüle edilemeyecek ve kolayca azledilemeyecek güçlü bir irade olduğunu zaman gösterecekti.⁹⁷ Musa Paşa da da benzer bir durum söz konusudur.

⁹⁴ Bu husus, hem reform yanlılarını savunan Mustafa Necib hem de reform karşıtlarına daha hoşgörülü yaklaşan Asım tarafından vurgulanır. Her iki yazarın açıklamaları İbrahim Nesim Efendi'nin aşırı nüfuzlu ve baskın bir devlet adamı olduğuna dair şüpheye yer bırakmaz. Fakat, Mustafa Necib ikisi arasındaki düşmanlığı Hafız İsmail Paşa'nın Nesim Efendi'yi kıskanmasına bağlarken, Asım, İsmail Paşa'nın iktidardan uzak tutulduğu için Nesim Efendi'ye karşı cephe aldığını savunur, Asım, I, s. 123; Necib, *Sultan Selim*, s. 43.

⁹⁵ Saint-Denys, *Révolutions*, II, s. 107. Ayrıca bkz. Zinkeisen, *Osmanlı*, VII, s. 324. Saint-Denys, kendisinin eski kaimmakamlar gibi siyasi gücü olmadığını ve bu durumun Musa Paşa'yı rahatsız ettiğini öne sürer.

⁹⁶ Asım, I, s. 260.

⁹⁷ Arbuthnot'tan Spencer'a, Büyükdere, 30 Ekim 1806 (PRO, FO, 78-52, belge no. 77). Bu iki devlet ricali arasındaki husumetin başka ama birbiriyle bağlantılı nedenleri de vardır. Galib Efendi İngilizleri destekleyip, Bab-ı Ali'deki aşırı Fransız nüfuzunu eleştiriyor ve Sébastiani'yi "Padişahın nazırı olmakla" suçluyordu. Galib

III. Selim döneminin daha da çarpıcı bir hususu askerî sınıfla alakalıdır. Ne “iç komite” ne de reformcu kesim içinde askerî ricalden kimse yoktur. Asker kökenli hiç kimse 1792’de ıslahat layihaları sunmadığı gibi, hiçbirinin ismi iç komite üyeleri arasında geçmez. Meşveret politikalarından haberdar edilmeyen ve “adem yerine koyulmayan” yeniçeri zabitleri de bu dışlanmışlık ve devlet işlerinin bir avuç insanın tekelinde olmasından şikâyetçiydi. İçlerinden biri “birkaç oğlan mäkulesi devlet-i aliyyenin mahremi ola” sernişte bulunmuştu.⁹⁸

İsyanda dahli oynadığı düşünülen çoğu devlet adamı, genel anlamda bir devlet küskünleri olarak sınıflandırılabilir. Bu kişiler idareye hâkim olan yönetici seçkinlere karşı ortak bir nefret besliyor ve kendilerinin devlet işlerinden dışlanmalarının birincil nedeni olarak görüyorlardı. Stuart İngilteresi’ndeki hizipleşmeyi analiz eden Robert Shephard, dışlanma ile isyan arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu gözlemler:

İktidarın ana güç kaynaklarına erişimi olmayanlar veya bunu kaybedenler, araçlar vasıtasıyla faaliyet göstermek ya da saray dışı yolları kullanmak zorunda kaldılar - bir ihtimal Parlamento üzerinden baskı kurmaya çalıştılar [. . .] ya da bazı aşırı durumlarda komplo kurmaya ya da düpedüz isyana kalkıştılar.⁹⁹

Hoşnutsuz ve dışlanmış birey ya da gruplar, ufukta hiç ikbal şansı göremediklerinde yeni ilerleme fırsatları sunacak bir taht değişikliği için hevesli hâle gelir.¹⁰⁰ Ataullah Efendi ile reform karşıtı olduğu düşünülen diğer bazı ricalin Mayıs isyanına doğrudan ya da dolaylı olarak katılmaları veya destek vermelerinde önemli bir rol oynayan faktör tam olarak böyle bir dışlanmaydı. 1807’de muhafazakâr olarak adlandırılan

Efendi, Sébastiani’nin kendisi yerine İbrahim Nesim Efendi’yi reisülküttablığa getireceğinden şüphelendiği için aralarındaki düşmanlık daha da artmıştı.

⁹⁸ Câbî, I, s. 128, 131-32.

⁹⁹ Robert Shephard, “Court Factions in Early Modern England”, *The Journal of Modern History*, 64/4 (Aralık 1992), s. 723.

¹⁰⁰ Kevin Sharpe, “Faction at the Early Stuart Court”, *History Today* (Ekim 1983), s. 40.

kampın üyeleri, yeni seçkinlerin hegemonyasından hayal kırıklığına uğradıkları ve bulundukları makamlarda etkin bir güce sahip olmalarına izin verilmediğini hissettikleri için bu gruba karşı tepkililerdi. Bir bakıma dönemin oligarşik nepotizme karşıydılar ve bu yüzden bu grubu küskünler veya dışlanmışlar koalisyonu olarak tanımladık. Başka ipuçları da bu yaklaşımın doğruluğunu destekler niteliktedir. Örneğin Şeyhülislam Ataullah Efendi, karşıt cenahtaki kadroların ilmiyede kariyer yapan evlat ve akrabalarına karşı düşmanlık gösteriyordu. Şeyhülislamlığı sırasında, 19 müderrisin isimlerinin silinmesini yani ilmiye sınıfından atılmasını emretti. Köklü bir ulema ailesinden gelen Ataullah Efendi'nin haiz olduğu imtiyazları titizlikle korumak adına hareket ettiğini düşünmek makuldür. 18. yüzyıldaki diğer birçok başkent uleması gibi kendisinin de taşralı ulemadan özellikle hoşlanmadığı ve dışladığı söylenir, ki bu süreç ilmiye sınıfının İstanbullaşması olarak değerlendirilir. III. Ahmed'in ilmiye reformları, Bursa ve Edirne gibi rakip eğitim merkezlerinin dışlandığı bir süreci başlatmış ve böylece ilmiye sınıfında İstanbul'un hegemonyasını perçinlemişti. Zilfi'ye göre bir tür ulema aristokrasisi profesyonel statülerini patrimonial bir sisteme dönüştürmeyi başarmıştı.¹⁰¹ Öte yandan, Ataullah Efendi'nin emriyle isimleri müderrislikten silinenlerden Cabbarzâde Süleyman Bey ile Kadı Abdurahman Paşa'nın oğulları hariç çoğu İstanbul'dandı. Ancak, Mahmud Raif Efendi ve İbrahim Nesim Efendi'nin birer oğlu ve Yusuf Ağa'nın iki oğlu da dâhil olmak üzere neredeyse hepsi yeni seçkinlerin akrabalarıydı. Bu müderrislerin liyakat ilkesi üzerinden mi, yoksa siyasi kaygılarla mı kariyelerinin elinden alındıklarını teyit etmek güçtür. Fakat

¹⁰¹ Madeline Zilfi, *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Postclassical Age (1600-1800)* (Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1988), s. 46, 48. Zinkeisen 1770'lerden bahsederken ulemanın amacının bir ulema aristokrasisi yaratmak olduğunu ileri sürer: *Osmanlı*, VI, s. 14. 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarındaki benzer bir gelişme için bkz. Baki Tezcan, "The Ottoman mevali as the 'Lords of Law'", *Journal of Islamic Studies*, 20/3 (2009), s. 383-407.

III. Selim yanlısı seçkinlerin akrabalarının sayısının yüksek olması pek de tesadüf gibi gözükmemektedir.¹⁰² Görünüşe göre yeni seçkinlerin amacı, ulema statüsü sayesinde müsaadereden kurtarmak ve servetlerini ulema oğulları vasıtasıyla muhafaza etmektir. Bu örnek aynı zamanda taşra ve merkez ricalinin imparatorluğun dağılma döneminde merkezin sınırlı ya da şişkin kadrolarında elit istihdamı için alternatif yollar bulmaya çalıştığını gösterir.¹⁰³

Uriel Heyd, Mayıs isyanı sonrasında hazırlanan Hüccet-i Şeriyye'den yola çıkarak, "ulema liderliğindeki gerici unsurların III. Selim reformlarını zorla durdurmayı geçici olarak başardığını" ileri sürer.¹⁰⁴ Reform karşıtı olarak anılan devlet adamlarının dünya görüşleri ve siyasi düşüncelerine dair neredeyse yok denecek kadar az malumatımız olduğundan, bu devlet adamlarının reformlara ideolojik bir inançla mı, yoksa sadece rakiplerinin destek çıkmasından dolayı mı karşı çıktıklarına karar vermek mümkün değildir. Ulemaya baktığımızda da aynı güçlük karşımıza çıkar, zira sanılanın aksine ulema, merkezin reform yanlısı politikaları konusunda tek bir vücut gibi hareket etmediği gibi, imparatorluktaki değişime karşı da her zaman tepki vermemiştir. Bu dönemde siyasi bir mesele iki ayrı kesimi ilgilendirir hâle geldiğinde, birileri öyle ya da böyle karşıt bir konuma geçmek zorunda kalıyordu.¹⁰⁵ Dinî vakıflar üzerinde artan devlet denetimin, ulemanın bu kurumlardan aldığı maaşların daha yakından denetlenmesine yol açarak Nizam-ı Cedid reformlarına karşı memnuniyetsizliği artırmış olabileceği doğrudur.¹⁰⁶ Fakat en azından bu grupta sayılan bazı kişiler reformları tamamen reddetmiş gibi görünmemektedir. Örneğin Mehmed Münib

¹⁰² Yıldız, "Şerifzâde Mehmed Ataullah Efendi", s. 551-4.

¹⁰³ Goldstone, "East and West", s. 120.

¹⁰⁴ Uriel Heyd, "The Ottoman ulema and Westernization in the time of Selim III and Mahmud II", *Studies in Islamic History and Civilization* içinde, U. Heyd (ed.) (Kudüs: The Hebrew University, 1961), s. 69.

¹⁰⁵ Shephard, "Court Faction", s. 736.

¹⁰⁶ Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Kara Ordusu*, s. 231.

Efendi, davul çalmanın yerleşik dinî uygulamalara aykırı olmadığını savunan bir risale yazmıştır.¹⁰⁷ Aslında üst düzey ulemanın devletin çıkarlarıyla örtüşen çıkarları vardı ve bu nedenle genellikle reform yanlısı politikalarda iş birliği yaptılar. Bu gruptaki ilmiye mensupları reformları reddeden muhafazakârlar olsalar bile, sadece dinî kaygılarla hareket ettiklerini varsaymak konusunda ayrıca dikkatli olmak gerekir.

Bu aşamada, I. Abdülhamid devrindeki Halil Hamid Paşa ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa hizipleri arasındaki çatışmanın III. Selim devrinde de devam ettiğini gösteren bazı küçük ama anlamlı örneklerle dönmekte fayda var. Daha önce de bahsedildiği üzere, yeni seçkinlerin bir kısmı Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın baş düşmanı olan Halil Hamid Paşa'nın himayesinden yararlanmışlardı. Halil Hamid liderliğindeki hizbin temel amacı, Şehzade Selim'in amcasının tahtına geçmesini sağlamaktı. Cezayirli Hasan Paşa hizbi – himayesindeki Koca Yusuf Paşa da dahil olmak üzere– ise I. Abdülhamid yanlısıydı.¹⁰⁸ Bu rekabetin izlerine 19. yüzyılın başlarında da rastlamak mümkündür. Örneğin Elhac İbrahim Efendi ile Gazi Hasan Paşa arasında derin bir düşmanlık vardı.¹⁰⁹ Diğer bir örnek, Koca Yusuf Paşa'nın himayesinden yararlanan Mustafa Reşid Efendi'yle ilgilidir. Kendisinin isyan sırasında öldürülmekten kurtulabilen reform yanlılardan biri olması ilginçtir. Dolayısıyla iki grup arasındaki gerilim III. Selim devrine de taşınmış ve dolayısıyla kimlik oluşumunda ve yeni

¹⁰⁷Münib Efendi'nin *tranpete risalesi* olarak bilinen bu eserinin bir nüshası şurada mevcuttur: Ahmet Vasıf Efendi, *Tarih-i Sultan Selim* (İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzesi, 1219/1804), s. 82-7.

¹⁰⁸Daha fazla bilgi için bkz. İsmail H. Uzunçarşılı, "Sadrazam Halil Hamid Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, V (1935-6), s. 213-64; İsmail H. Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair", *Türkiyat Mecmuası*, V–VII (1940-2), s. 17-41; Christoph Neumann, "Decision-making without decision-makers: Ottoman foreign policy circa 1790", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire* içinde, C.E. Farah (ed.) (Missouri: Thomas Jefferson University Press, 1993), s. 29-34; Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 618-20.

¹⁰⁹Necib, *Sultan Selim*, s. 57; Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, s. 176.

seçkinler ile küskünler koalisyonu arasındaki gerilimde rol oynamış olabilir.

III. Selim devrindeki yeni seçkinler ve küskünler arasındaki gerilimin bir başka boyutu ise muhtemelen reform yanlılarının daha ziyade Nakşibendî-Müceddidî tarikatıyla ilişkili olmalarından kaynaklanıyordu. Bu tarikatın o dönemde yadsınamaz bir nüfuzu vardı ve yeni seçkinlerin çoğu bu tarikata bağlıydı. Buna karşılık karşı hizipte sadece Hafız İsmail Paşa ve Halet Efendi Nakşibendî-Müceddidî tarikatının müritleriydi ve geri kalanlar için tarikatın pek bir cazibesi yok gibiydi. Nitekim isyanın ardından bazı Müceddidî şeyhleri sürgüne gönderildi. IV. Mustafa'nın saltanatında etkileri iyice azalan tarikatın, bürokrasideki müritlerin çoğu da olaylar sırasında öldürüldü. Dolayısıyla reform yanlısı kampın Nakşibendî bağlantılarının iki grup arasındaki çatışmanın bir başka kaynağı olduğunu düşünmek akla yatkındır.

Fakat genel olarak, yukarıda bahsedilen servet ve güce erişim örnekleri dâhil olmak üzere, kaynakların devlet eliyle dağıtımı, grup olarak ya da bireysel düzeyde her iki kampın üyeleri arasındaki çatışmanın en önemli nedeniydi. Ne yazık ki eldeki belgelerin yetersizliği ve gerçek anlamda sistematik bir çalışmanın olmaması nedeniyle, bu çatışmanın ekonomik boyutlarını ortaya çıkarmak kolay değildir. Buna problemlere rağmen bazı ipuçları gene de vardır. Çoğunlukla bürokratik kadrolardan devşirilen merkez bürokratları reformları gerçekleştirirken ekonomik ve siyasi güç kaynaklarını da tekeline aldı. Nizam-ı Cedid yanlısı seçkinler de zaten Nizam-ı Cedid ile İrad-ı Cedid'i sadece kendi mali çıkarları için kurmak ve kullanmakla suçlanmışlardır. Her ne kadar reform projesinin karmaşıklığı ve çok boyutluluğu sadece bu amaca indirgenemezse de, bazı örnekler yeni seçkinlerin bir kısmının konumlarını gerçekten kötüye kullandıklarını gösterir. Örneğin İrad-ı Cedid defterdarı Feyzullah Efendi, bu hazineye ait

mukataalardan bin kese akçe rüşvet aldığından azledilmiştir.¹¹⁰ Dönemin sadrazamına gönderdiği bir fermanla, III. Selim, 1799'dan 1805'e kadar İrad-ı Cedid'in başında olan Elhac İbrahim Reşid Efendi'nin işini iyi yapmadığından şikâyet ederek bu tür suiistimallere değinmiştir. Fakat Reşid Efendi'nin bizzat kendisinin görevini suistimal edip etmediğine dair açık bir suçlama yoktur. İlgili fermanla İbrahim Reşid Efendi'nin İrad-ı Cedid'e bağlı mukataaların iltizam sürecine pek dikkat etmediğini ifade eden Sultan, bazı insanların bundan dolayı haksız kazanç edindiğine dikkat çekiyordu:

Tahkîk eyledim. Zabt fermânları bir iki sene evvel çıkarub sarraflar elinde dolaşub her fermâna yapışan birer mikdâr akçe kaparak İrâd-ı Cedîd'in senevi bin kesesi telef oluyor. Lâyık-ı insâf mıdır? Biz ise devlete irâd deyü ibâdullahın mekûlâtına bid'at ihdâsı ve fukarâya zulmü irtikâb eyliyoruz. Devletin irâdını halk ekl eyliyor. Şu İrâd-ı Cedîd'in fimâ-ba'd bir akçesini bir kimesneye kapdırmasun vakitsiz fermân vermesün. Vakti geldikte kanununu üzere beher kangı mültezime verecek ve kaç guruşa ilzâm olunacak ise bana arz olunsun bileyim. Ve'l-hâsıl bir iltizâmdan ne bir akçe kendüsü alsın ve ne bir kimesneye aldırısın. Hatırı mer'i adamdır demesin. Ben İrâd-ı Cedid'e yüz kise maâş tahsîs eyledim. Ancak muhâfaza olunsun için yohsa böyle yağma oldukdan sonra ne yenmeli (?) muhkem tenbîh edesin. Sonra infi'âl ederim.¹¹¹

Anlaşıldığına göre, ihale süreçlerinde yolsuzluklar oluyor, iltizam emirleri bir ya da iki yıl önce çıkarılıyor ve neticede sarraflarla bazı paşalar arasında dolaşıyordu. Bu ve benzeri suiistimaller genel bir kızgınlığa yol açarken, rical meclislerinden dışlanan ve haksız rekabetten şikâyet eden seçkinler arasında da ayrı bir hayal kırıklığı yaratıyordu.

¹¹⁰Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler*, s. 98.

¹¹¹BOA, HAT 174/7532 (tarihsiz).

Şehzade Mustafa ve Taht Mücadelesi

İlgilendiğimiz dönemde III. Selim’e tamamen karşı olan bir hizipleşme olduysa, bu hizbe Şehzade Mustafa ve taraftarları kesinlikle dâhil edilmelidir. Sarayda gözetim altında tutulan şehzadeler, ister istemez siyasi komplolara müdahil olurdu. Zira, bir an evvel tahta geçmeye hevesli ve sabırsız bir şehzadenin neredeyse tek şansı bir isyan sayesinde tahta geçmektir. Taşradaki askerî isyanlarla başkentteki isyanlar arasındaki temel fark, ikincisinin hükümeti kolayca düşürebilmesi ve padişahı tahttan indirebilmesidir. Padişah namzetleri sarayda tutulduğundan tahta oturacakların adresi de belliydi. 1826 öncesindeki isyanların çoğunun bu kadar saray merkezli olmasının başlıca nedenlerinden biri de budur.

Mayıs İsyan arifesinde tahtın iki varisi vardı: III. Selim’in amcasının çocukları Mustafa (IV.) ve Mahmud (II). Şehzade Mahmud’un III. Selim’le genellikle iyi ilişkileri olduğu kabul edilir. Sultan, kendisine bir dost ve rehber gibi davrandığından, reform yanlısı zihniyetinin genç şehzadeye de aktarıldığı ileri sürülür. Şehzade Mustafa ise, III. Selim’in rakibi ve tahtı gasp etmeye her daim hazır biri olarak sunulur. Mustafa “karanlık” ve “cehalet”, “ağgözlülük” ve “muhafazakârlık” gibi olumsuz ifadelerle anılırken, III. Selim’e “aydınlık”, “ilerleme”, “bilgelik” ve “asillik” gibi olumlu sıfatlar uygun görülür.¹¹² Bu bakış açısına göre, Mayıs isyanı aslında aydınlık ile karanlık arasında bir mücadeledir ve en azından bir yıllığına Şehzade Mustafa’nın “gerici” zaferiyle sonuçlanır.¹¹³ III. Selim ve IV. Mustafa’nın neden bu kadar zıt bir şekilde sunulduklarına dair tatmin edici bir cevap bulmak hem zor hem de biraz spekülasyon yapmak gerekir. Olası bir açıklama, Mahmud ve Mustafa’nın kişilikleriyle ilgili ve özellikle de Şehzade Mustafa’nın yaş itibarıyla küçük kardeşinin aksine tahta

¹¹²Mevcut literatürdeki III. Selim ve IV. Mustafa imgelerinin bir karşılaştırması için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 83-4.

¹¹³Daha fazla bilgi için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 71-2, 84.

çıkma ihtimalinin daha yüksek olmasıyla alakalı olabilir. Bir an evvel iktidara geçmek için sabırsızlanan Mustafa, çok yakın bir gelecekte tahta çıkamayacağını görmüş ve kuzeninin ölümünü beklememeye karar vermiş olması olabilir.¹¹⁴ Tahttaki kuzeninin reformcu bir sultan olması kendisinin hâliyle olumsuz bir imajla tanınmasına neden olmuştur.

Tahtı bir an evvel ele geçirmek için sabırsızlanan Şehzade Mustafa'nın kuzeni III. Selim'i devirmek için her fırsatı kullandığı açıktır. Görüldüğü kadarıyla Nizam-ı Cedid reformlarına karşı her türlü hoşnutsuzluğa arka çıkmış ve küskün devlet adamlarıyla iş birliği yapmıştır. Mustafa'nın reformlar hakkında gerçekten ne düşündüğüne dair net bir kanıt yok. Ancak bazı yazılarından, "Nizam-ı Cedidciler" diye bahsettiği ricale kendisini kendisini yakın hissetmediği, özellikle İbrahim Nesim Efendi'ye düşmanlık beslediği açıktır. Reformlar hakkındaki kişisel görüşü ne olursa olsun Şehzade Mustafa, reformların yol açtığı ihtilaflardan faydalanacak kadar kurnazdı. Bu minvalde Mahmud Tayyar Paşa'yı destekledi; hem dahili hem de uluslararası örneklerden aşına olduğumuz bir stratejiyle kendisini hoşnutsuz yeniçerilerin müttefiki olarak göstermeye çalıştı. Nizam-ı Cedid'den duyulan memnuniyetsizlik karşısındaki bu pragmatik tutumu, Mahmud Tayyar Paşa ile Rusya örneklerine [bkz. Üçüncü Bölüm] benzer biçimde, reformların yarattığı gerilimin belli çıkarlar doğrultusunda kullanılmasının bir başka örneğidir. Kendi adamlarının yanı sıra Şehzade Mustafa hizbinin en önemli mensubu biri kız kardeşi Esmâ Sultan'dı. Selim'in kız kardeşi Beyhan Sultan ağabeyinin yanında yer alırken, Esmâ Sultan da kendi kardeşini destekliyordu. Nitekim Esmâ Sultan'ın aynı zamanda rikab kethüdası olan kethüdası Osman Efendi, bu gruba yakınlığı dolayısıyla IV. Mustafa'nın tahttan indirilmesinden (1808) sonra sürgüne gönderilmiştir. IV. Mustafa'nın annesi, diğer kız kardeşi Hibetullah ve cariyeleri de Mayıs isyanı ile

¹¹⁴BOA TSMA, e. 538/20 (tarihsiz).

Alemdar Vakası'nda önemli bir rol oynamıştır.¹¹⁵ Hanedan üyelerinin yanı sıra dönemin yeniçeri ağası Pehlivan Hüseyin Ağa'nın da Şehzade Mustafa'nın destekçisi olarak zikredilir.

Sonuç

Kitabın bu bölümü, yeni seçkinler ile devlet küskünleri olarak tanımladığımız devlet ricalinin kimlikleri ve Mayıs isyanına katılmalarının olası nedenleri hakkında ayrıntılı bir inceleme sunmaya çalıştı. Bölüm boyunca bahsedilen faktörler –doğrudan ya da dolaylı olarak– ülkedeki mevcut gerilimin artmasına ve III. Selim seçkinleri arasındaki kamplaşmanın netleşmesine katkıda bulundu. Reformlar gibi tek bir etmeni seçip, bunu seçkinler arası mücadelenin tek nedeni olarak sunmak bu kamplaşmayı açıklamak için yeterli gibi dursa da, gerçekçi bir yaklaşım olarak kabul etmek güçtür. Bu tür bir basitleştirme, 19. yüzyılın başlarındaki seçkinler arası ilişkilerin karmaşık mahiyetini yansıtmaz ve Mayıs isyanının sadece bir yönünü aydınlatabilir. Nitekim iktidar mücadelelerini ilgili aktörlerin reform ya da modernleşmeye dair tutumlarına dayandırarak açıklamaya çalışmak, bu tip değişimlerin pek yaşanmadığı yıllardaki siyasi çekişmelerin niteliğinin anlaşılmasını da zorlaştırır.

III. Selim devrine, reformcu ve reform karşıtı olarak etiketlenen kamplar arasındaki iki kutuplu bir hizipleşme damgasını vurmuştur. Geleneksel tarihyazımında, reform karşıtları olarak bilinen devlet ricali, bizim “devlet küskünleri” olarak tanımladığımız grubun parçasıdır. Temelde iktidardaki yeni seçkinlerin hegemonyasına tepkili ve karşı çıkanların biraraya geldiği bu grup, aslında köklü bir hizipten ziyade geçici ve konjunktürel koalisyonudur. İncelenen dönem boyunca siyasi yapıda iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki, meş-

¹¹⁵Uluçay, *Padişahın Anaları ve Kızları* (Ankara: TTK, 1992), s. 119.

veret meclislerinin artan önemi ve sadrazamların gücündeki azalmadır. Buna mukabil, karar alma süreciyle ve siyasi erk üzerinde bir nevi tekel kuran bir “danışma kurulu” ya da “iç kabine” siyaset sahnesine çıkmıştır.

Kendi aralarındaki tüm rekabet ve bölünmelere rağmen, III. Selim devrinin yeni seçkinleri, imparatorluğun sorunlarının, özellikle askerî alanda bir dizi reformla aşılabileceğini ve imparatorluğun yeniden canlanacağını öngörüyordu. Fakat elimizdeki bilgilerin sınırlılığı, yeni seçkinlere karşı olan grubun reform ihtiyacını tamamen inkâr edip etmediği ya da reformun hangi yönlerine itiraz edip etmediği konusunda kesin bir yargıya varmamızı zorlaştırır. Nitekim reform karşıtı olarak bilinen IV. Mustafa, III. Selim devrinin reform projelerinin bir kısmının devam ettirmiş ve bunları engellemeye yönelik açık bir politika gütmemiştir.¹¹⁶ Genel anlamda, dönemdeki rekabet ve mücadelenin iki kutuplu yapısı, belli konularda muhaliflerin zıt uçlara kaymasına neden olmuş; bir tarafın reform taraftarı olması diğer tarafı reform karşıtlığına itmiştir. Bu yönüyle dönemin seçkinleri arası rekabeti, modern siyasetten aşına olduğumuz iki partili siyasi sistemlerin dinamiğini hatırlatır.

¹¹⁶Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane* (İstanbul: Eren, 1995), s. 82-2.

ALTINCI BÖLÜM

AYAKLAR BAŞ OLUNCA: İTAATIN SINIRLARI

Giriş

Toplumsal hareketler, “Güç, gücün nasıl elde tutulduğu, ona nasıl meydan okunabileceği ve nasıl kullanılması gerektiğine dair diyaloglar” olarak özetlenebilir.¹ Yöneticiler ile yöneticiler arasında bir diyalog biçimi olarak toplumsal isyanlar, siyasi meşruiyet ve toplumsal eşitsizlik hakkında keskin sorular sorar.² Dolayısıyla, yöneten ve yönetilen arasındaki karşılıklı ilişkiyi sorgulamak ve iktidarın her iki tarafça nasıl algılandığını incelemek için mükemmel fırsatlar sunar. İsyanların yarattığı çatlaklar, soyut kavramlar ve idealize edilen toplumsal yapıların altında yatan gerçekleri görmemizi sağlar. İktidardakilerin genellikle sorgulanmadan kabul edilen meşruiyetine meydan okuyan asilerin, yöneticilerden beklentileri ve başkaldırıların nasıl meşrulaştırdıkları ve en önemlisi kendilerini niye tehlikeye attıkları gibi soruların daha iyi anlaşılması için, bunların kimliklerinin kapsamlı bir şekilde incelenmesi elzemdir. Osmanlı İmparatorluğu geleneksel meşruiyet kaynaklarına dayanan ve Sünni geleneğinin kısıtlı ve şartlı isyan hakkını benimsemiş bir siyasi yapıdır. Bu tür uzlaşmacı ve sivil itaate önem bir gelenekte, kilit sorular iki önemli tema

¹ Beik, *Urban Protest*, s. 1.

² Malte Griesse, “Revolts as communicative events in early-modern Europe: circulation of knowledge and the development of political grammars” (MS, University of Konstanz), 5. Çevrimiçi erişim: <https://exzellenzcluster.uni-konstanz.de/fileadmin/all/downloads/stellen-stipendien/Circulation-of-Knowledge- Early-Modern-Revolts.pdf>

etrafında döner: Devlete başkaldıranlar eylemlerini nasıl meşrulaştırır ve daha da önemlisi tahta yeni çıkan kişi, kanundışı eylemlerle tahta çıkmış bir gaspçı olarak görülmek yerine hem kendisini hem de tebaasını meşru bir yönetme hakkına sahip olduğuna nasıl ikna eder? Bu meseleler etrafında kurgulanan bu bölüm, asilerin kimlikleri, isyan gerekçeleri ve kendi açılarından eylemlerini nasıl meşrulaştırdıklarına odaklanmakta ve Mayıs 1807 isyanına müdahil olan aktörler üzerinden bir analiz sunmaktadır.

İsyanla ilgili açıklamalarda hem dönem hem de sonraki tarihyazımı, gelenekçilik ve reforma tepki gibi iki kutuplu bir söyleme sarılmışsa da bu bölüm isyanın patlak vermesinde gerçekten etkili olan dört gerilim hattı olduğunu ortaya koymaktadır: İktidarın, mevcut kaynakların yeniden dağıtım sürecindeki yaptığı değişiklikler, sosyoekonomik çatışmalar, halkın idarecilere yabancılaşıp uzaklaşmasıyla Nakşibendî-Müceddidî tarikatının etrafında dönen dinî gerilimler. Tüm bu faktörler, III. Selim'in tahttan indirilmesinde temel rol oynayan çok ciddi bir meşruiyet krizine zemin hazırladı. Bu bölümün ilk kısmı III. Selim'in tahttan indirilme sürecini, Osmanlı'da isyan hakkı bağlamında ve meşruiyet kriziyle alakalı ampirik verilerle destekleyerek tartışacaktır. Dönemin bazı anlatılarına yansıdığı kadarıyla, III. Selim halkın gözünde başarısız bir hükümdardı. Tebaasının beklentilerini karşılayamayıp, ülke topraklarında güvenliği sağlayamadığı gibi, derin toplumsal ve ekonomik eşitsizliklere riyaset ediyordu. Kontrolü altında olması gereken devlet ricali de zulüm yapmak ve görevini kötüye kullanmakla suçlanıyordu. Dağılmakta olan bir imparatorluğa hükümdarlık eden III. Selim, belirli statü gruplarının geleneksel haklarını koruyamadı ve bu yüzden meşruiyeti büyük zarar gördü.

Bölümün bir sonraki kısmı, asilerin kimliklerinin üzerine yoğunlaşacaktır. Çoğu Osmanlı isyanında olduğu gibi, 1807 isyancıları da esasen askerî birliklerden devşirilmişti. İsyân Boğaz kalelerindeki yamaklar tarafından başlatılmış,

fakat diğer askerî grupların da (yeniçeriler, topçular, cebeciler) destek vermesiyle katılımcıların sayısı artmıştı. Kısa süre içinde siviller ve yeniçeri esnafı ile yeniçerilerle ilişkili şehir sakinlerinden oluşan karma bir grup da isyana katılmıştır. Dolayısıyla bu kısım, tek bir zümre üzerine değil heterojen bir isyancı grubun motivasyonlarına odaklanır. Bunun yanı sıra, asilerin irrasyonel, yozlaşmış ve kana susamış olduklarına dair geleneksel söylemlere karşı çıkarak, hedeflerini dikkatle seçen, giriştikleri eylemlerde kâr-zarar hesabı yapan ve hedeflerine ulaşmak için gerektiği takdirde merkezle müzakereye giren bir asi profili çizmektedir.

Osmanlı Bağlamında İsyan Etme Hakkı

Max Weber, Osmanlı siyasi örgütlenmesini tanımlamak için “sultanizm” kavramını kullanmıştır. Sultanizm, siyasi sistemin tamamının padişahın şahsi iktidarının bir uzantısı olarak örgütlenmesi açısından patrimonyal modelin uç bir örneğidir. Weber’e göre, erken dönemlerde padişah ile yeniçeriler arasındaki çift taraflı bağlılık ve bağımlılık üstün bir savaş makinesi yaratmıştı. İlerleyen zamanlarda yeniçerilerin bir statü grubu hâline dönüşmesiyle, padişahın kontrolünden uzaklaşarak de kayıtsız şartsız itaat göstermeleri beklenen otoriteye sık sık meydan okumaya başlamışlardı. Weber bu dönüşümü sultanizm’in doğal bir sonucu olarak değerlendirir.³ Osmanlı entellektüelleri ve tarihçilerine göre ise, bu durum yeniçerilerin güçlenip dönüşmesinden ziyade sistemin zaafından kaynaklanan bir anomaliydi. Yeniçerilerin sık sık isyanlara dâhil olması da, yine onlara göre, iki önemli konuyla alakalıdır: Daire-i adaletin bozulması ve siyasi bünyedeki (*body politic*) maraz.

³ Weber, *Economy and Society*, s. 231-2, 1020; İnalçık, “Comments on Sultanism”, s. 48-72.

Diğer birçok Ortaçağ ve erken modern dönem devletlerde olduğu gibi, İslami gelenek de büyük ölçüde “siyasi bünye” anlayışına dayanır ve toplumsal düzeni muhafaza etme benzer bir takıntısı vardır. Bilindiği üzere, “siyasi bünye” fikri, insan bedeni ile devletin bileşenlerinin karşılaştırılmasına dayanır. Buna göre bedenin alt kısımları olan tebaa, baş ya da kalpten yayılan mutlak güce azami itaat⁴ ve saygı göstermeliydi. Hükümdarın tek taraflı aktifliği ve tebaasından beklenen daimi pasifliği, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiyi karakterize eder. Öte yandan daire-i adalet, idarecilerle tebaa arasında bir nevi hiyerarşik karşılıklı bağımlılığı temsil eder. İki grup arasındaki ilişkide anahtar kavram ise adalettir. Toplumsal hiyerarşinin bozulması adaletsizliğe delalet eder. Ayrıca din ile adalet arasında ve dinsizlik ile adaletsizlik arasında çok yakın bir bağlantı kurulur.⁵ Kur’an-ı Kerim’deki ideal hâline göre, İslam toplumu ilahi adalet ilkesini temsil etmelidir. *Darü’l-İslam*, meşru bir yöneticinin İslami öğretilere uygun şekilde yönettiği bir *darü’l-adl* idi. Aksi takdirde, bir adaletsizlik ülkesine dönerdi. Öte yandan, daire-i adalet’teki adalet kavramı kanun önünde herkesin eşitliğine bir gönderme değildir. Daha ziyade, barış, güvenlik, iyi bir teşkilat, işlevsel bir altyapı ve hepsinden önemlisi toplumsal istikrar ve düzenin sağlanması demektir. Bu şekliyle ahlaki ekonominin Ortadoğu’ya özgü bir formülasyonuydu.⁶

⁴ İslam geleneğinde itaatin, dinî ve Kur’an-ı Kerim’deki kökleri asla göz ardı edilemez. En yüksek itaat Allah’a, sonra Peygamber Muhammed’e ve son olarak ulu’l-emre (otorite sahiplerine) idi. İtaatsizliğin sınırları da Allah’a, Peygambere ya da ulu’l-emre karşı olup olmamasına bağlıydı. İslam geleneğinde itaat ve itaatsizlik üzerine iyi bir çalışma için bkz. Nevin A. Mustafa, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, Arapçadan Türkçeye çeviren: V. Akyüz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990).

⁵ Aziz al-Azmeh, *Muslim Kingship: Power and the Sacred in Muslim, Christian and Pagan Polities* (New York: I. B.Tauris, 2001), s. 129; Ann K. Lambton, “Changing concepts of justice and injustice from the 5th/11th century to the 8th/14th century in Persia: The Saljuq Empire and the Ilkhanate”, *Studia Islamica*, 68 (1988), s. 31, 34.

⁶ Linda T. Darling, “Medieval Egyptian society and justice”, *Mamluk Studies Review*, 10/2 (2006), s. 1; “Social cohesion (‘Asabiyya’) and justice in the late medieval Middle East,” *Comparative Studies in Society and History*, 49/2 (Nisan

Daire-i adaletin temel ilkesi, her birey, zümre veya sınıfın toplumda kendisine tanımlı fonksiyonları yerine getirmesi ve herkesin yerli yerinde tutulması sağlanarak toplumsal düzen ve istikrarın muhafaza edilmesidir. Osmanlı yöneticileri ve düşünürleri, köylü, askerî vb. sınıf gibi toplumsal zümrelerin herbirinin daire-i adaletin çemberleriyle çevrili bir şekilde tasavvur ediyordu. Çemberin, yani belirlenen sınırların dışına çıkmadıkları sürece, her grup veya bireyin sağlam temellere oturtulmuş hak ve ayrıcalıkları vardı. Ancak, kendi çemberlerinin dışına çıkıp kendilerini ilgilendirmeyen konulara hele de devlet işlerine karışmalarına müsamaha gösterilmezdi. Nitekim 19. yüzyılın başı tarihçilerinden Asım, devlet denilen örgütlenmenin, toplumun dört unsuru (*anasır*), yani kalemiye, ehl-i seyf, zanaat erbabı ile *ehl-i ziraat* (köylü), arasındaki ideal bir dengeden oluştuğunu ve padişahın da bunlar arasında adeta bir ruh ve nefis gibi kilit rol savunur. Asım'a göre bu unsurdan birinin orantısız büyümesi tüm sistemde dengesizlik yaratır fesada yol açardı. Kendi dönemindeki düzensizliğin ana kaynağının da böyle bir durumdan olduğu sonucuna varmıştır. İlginç olan husus ise geleneksel sistemi tehdit eden unsur olarak kalemiyenin aşırı baskınlığını işaret etmesidir.⁷ Neticede, Osmanlı isyanlarında sorunki dönemde algılanan temel sorun tebaanın kendi çemberinin dışına çıkması ve sistemde arıza yaratmasıydı. Bu siyaset anlayışı, Osmanlı tebaasına çok sınırlı bir eylemlilik ya da bağımsız hareket etme hakkı tanımaktadır. Böyle bir işe kalkıştıkları takdirde de, “Bir demagogun pervasızca peşine takılmaya meyleden, çocuklara benzer bir yıkıcı güç; veya bilinçsizce bir hadsizliğin düpedüz aracı; yahut hükümdarlığın nizam

2007), s. 331. Ayrıca bkz. Linda T. Darling, “Political change and political discourse in the early modern Mediterranean world”, *Journal of Interdisciplinary History*, 38/4 (2008), s. 505-31; Hüseyin Gündoğdu, *The Circle of Justice: Theory and Practice in the Ottoman Politics* (Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2011).

⁷ Asım, II, s. 8-9.

anlayışına direnen müfsit tabiatın bir tezahürü”nden başka bir şey olamazdı.⁸ Dolayısıyla, asiler hastalıklı sapkınlar ve akılsız kimseler olarak görülüyordu.⁹ Netice itibarıyla, isyan veya ihtilallerde “ayaklar baş oluyor”, en aşağıda olması gereken uzuv (tebaa) hiç haddi olmayan işlere kalkışıyordu.

Weber, otokratik bir sistemde bağımsız eylemlere konulan sınırları vurgulamakta kesinlikle haklıdır. Kendisini meşruiyetin geleneksel kaynaklarıyla kısıtlayan Osmanlı İmparatorluğu da İslami geleneğin kabul ettiği sınırlı ve şartlı isyan hakkı ilkesini benimseyerek adaletsizliğin isyan yoluyla çözüldüğü gerçek vakaları nadiren onaylamıştır. Bazı mezhepler zaman zaman adaletsiz yöneticiler için radikal çözümleri onaylasa da, bilhassa Sünni gelenek uzlaşmacı ve konformisttir. İsyanların kar ve zararı konusunda da muhafazakâr bir tutum benimser.¹⁰ Osmanlılar, itaatsizliği pek tasvip etmeyen ve başkaldırlara sert muameleyi teşvik eden Hanefilerin uzlaşmacı Sünni geleneğini miras almıştır.¹¹ Buna binaen, sadece dinsiz yönetimlere ya da akli dengesi bozuk yöneticilere karşı isyan etme hakkını tanıyor ve bunun dışındaki isyan girişimleri affedilemez görülüyordu. Dolayısıyla Osmanlı asileri, eylemlerini meşrulaştırmak için şeriati çiğneyen adaletsiz ve zalim bir iktidara başkaldırdıklarını beyan etmek durumundaydı. Zira bu gibi vahim durumlar dışında, yetkililere itaat etmesi bekleniyordu.

17. yüzyılın ortalarından itibaren artan Osmanlı isyanlarının çoğunda dinî söylem ve İslami kalıplara başvurulduğu

⁸ al-Azmeh, *Muslim Kingship*, s. 121.

⁹ Age.

¹⁰ Hanefilere kıyasla Şafilik ve daha aktivist olan Haricilik, Zeydilik ve İbadilik gibi mezhepler adaletsiz yöneticilerle mücadelede daha radikallerdi. Michael Cook, *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), s. 477-8; Michael Cook, *Forbidding Wrong in Islam: An Introduction* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), s. 80.

¹¹ Cook, *Commanding and Forbidding*, s. 316-39. Vehhabiliğin kurucusu Muhammed bin Abdülvehhâb de uzlaşmacı çizgide vaazlar verir. Dallal, “Islamic revivalist thought,” s. 349.

görülür.¹² Genelde bu isyanlarının genel rengi ve organizasyonu askerî birliklerin katılımı sebebiyle militarist bir nitelikte olsa da, kelime dağarcığı ve söylem son derece dinseldir. Haim Gerber, Osmanlı isyanlarında genellikle İslami meşrulaştırma yöntemlerine pek rastlanmadığını ve daha çok dünyevi şikâyetlerin dile getirildiğini ileri sürer.¹³ Asilerin pek çok dünyevi şikâyetleri olduğu muhakkaktır (ilerleyen sayfalarda örnekleri verilecektir), ancak isyanlarında bu şikâyetlere nadiren doğrudan değinir, onun yerine iktidardaki padişah ya da yönetici seçkinlerin şeriata karşı nasıl hareket ettiğine ve özellikle de bidat yaptıklarına vurgu yapmayı tercih ederler. Şikâyet ve gerekçeleri ne kadar dünyevi olursa olsun, bunu hep İslami bir söylemle dile getirirler. Zira, Osmanlı İmparatorluğu'nda dünyevi şikâyetler değil sadece dinî meseleler meşru isyan gerekçesi olabilir. Hücet-i Şeriyye bu konuda iyi bir örnek teşkil eder [bkz. Birinci Bölüm]. Mayıs 1807 isyanı sonrasında hazırlanan bu belgede, isyana ilişkin resmî açıklama da bir İslami bir dille sunulur. Nizam-ı Cedid reformları bid'at'tır, ulema ve bazı devlet ricalinin yardımıyla buna son verdikleri için yeniçeriler kutlanır. Aslında yeni bir ordunun kurulmasında din karşıtı pek bir şey yok gibidir, ancak bu orduya karşı meşru bir muhalefet dayanağı oluşturmak için dinî-hukuki terimlerle başvurulur. Bid'at yakıştırmaları da halkın ezilmesi ve eski ordunun aşağılanması gibi belirgin dünyevi şikâyetleri maskeler. İktidardaki padişaha karşı yapılan bir başkaldırının meşru olması için, padişahın ya da yönetici seçkinlerin eylemleri ve özellikle de getirdikleri yenilikler şeriata aykırı olarak sunulmalıdır. Bu üstüne, rüşvetçi ricalini dizginlemekte aciz kalan yetersiz ve beceriksiz bir padişahın kaynaklanan zulüm ve baskı söylemi

¹² İslami retoriğin 1651 isyanında kullanımı ve bu isyanda öne çıkan adaletsizlik fikri için bkz. Yi, *Guild Dynamics*, s. 228-9.

¹³ Haim Gerber, "The public sphere and civil society in the Ottoman Empire", *The Public Sphere in Muslim Societies* içinde, M. Hoexter, S. N. Eisenstadt ve N. Levtzion (ed.) (Albany: State University of New York Press, 2002), s. 78.

de eklendiği zaman bir isyanı meşru kılacak mükemmel bir söylem ve zemin hazırlanmış olur.¹⁴ Pek çok Osmanlı isyanında İslami retorığe alenen başvurulmasının nedeni tam olarak budur. Gerekçeler her zaman İslami olmasa da bu gerekçeler her zaman dinî söylem ve formüllerle ifade ediliyor ve İslami geleneğe atıfta bulunularak destekleniyordu.¹⁵

Resmî bir sözleşme olarak Hücet-i Şeriyeye, asilerin isyanları kendi için ve halkın nezdinde nasıl meşrulaştırıldıklarına dair oldukça sınırlı fikir verir. Öte yandan, itaatsizliğin sınırları ve yeni padişahın bir isyanla tahta çıkışını nasıl meşrulaştırdığına dair önemli detaylar sunar. Belge, IV. Mustafa'nın iktidara gelmesini, tahtı III. Selim'den zorla ve haksız bir şekilde gasp etmesi olarak yorumlamaz. Aksine, zulüm ve adaletsizliğe neden olan bir bidatı ortadan kaldırmak üzere tasarlanmış meşru bir isyanın neticesi olarak sunarak IV. Mustafa'nın iktidarını da meşrulaştırmış olur. Niyazi Berkes, Hücet-i Şeriyeye'nin kul statüsündeki yenîçerileri bundan böyle doğruyu emretme ve yanlış yasaklama (*emr-i maruf nehy-i ani'l-münkir*) ilkesinin garantörü ve orduya halk iradesine karşı yapılan hukuksuzluğa karşı çıkma hakkı tanıdığını ileri sürer.¹⁶ Fakat detaylar bunun tam doğru olmadığını göstermektedir. Zira, aynı belge yenîçerilerin isyana karışmasını ordunun bir kusuru olarak ilan eder ve yenîçerileri yetkilerinin sınırlarını aşmakla suçlar. Dolayısıyla Berkes'in iddiasının aksine, Hücet-i Şeriyeye'nin aslında askerî sınıfların gelecekte siyasi meselelere müdahil olma ihtimalini ortadan kaldırmak üzere hazırlanmıştır. Metnin, yenîçerilerin askerlikle alakalı olmayan işlere karışmasını olağandışı bularak tasvip etmediği açıktır. Nitekim aynı belge, askeriye'nin yeniliklere karşı mücadele hakkını reddeder ve

¹⁴ Ne yazık ki iktidardaki padişahların tahttan indirilmesini onaylayan fetvaların çoğu kayıptır. Ancak eldeki çok az fetva bu gözlemi doğrular. 1703 isyanından kalma üç fetva için bkz. Stremmelaar, *The Rebellion of 1703*, s. 132-3.

¹⁵ Carter V. Findley, "The advent of ideology in the Islamic Middle East (Part I)", *Studia Islamica*, 56 (1982), s. 152-3.

¹⁶ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 129.

bu tür bir eylemin sadece bir kez kabul edilebilir olduğunun altını çizer. Bu noktada belirtmek gerekir ki Hücet-i Şerriye *bid'ata* karşı mücadele etmenin gerekliliğini reddetmez ve askeriye'nin padişahın emirlerinden bağımsız olarak böyle bir mücadeleye girişmesini sorumluluklarının dışında (daha önce bahsettiğimiz çemberler) olduğu için eleştirmekle yetinir. Peki, gelecekte yeni *bid'atlar* ortaya çıkarsa, bunlara karşı kim mücadele edecek ve yapılan yanlışları kim düzeltecekti?

Hücet-i Şerriye bu sorunun cevabını açık bıraksa da, bir başka belgede net bir cevap vardır. Söz konusu belge, bu tür sorunlarla ordudan ziyade ulemanın ilgilenmesi gerektiğini açıkça ortaya koyar: Ulema, doğruyu emretme ve yanlışları yasaklama (*emr-i maruf nehy-i ani'l-münkir*) emretmekle görevli zümredir.¹⁷ Fakat 1808 tarihli Sened-i İttifak'la verilen cevap gene değişmiştir. Sened-i İttifak genellikle Hücet-i Şerriye'den bağımsız olarak incelense de, aslında ona bir cevap olarak hazırlanmıştır. Bu kez başkentteki siyasi hataları ortadan kaldırmaya çalışanlar, o sırada sadrazam olan Alemdar Mustafa Paşa tarafından temsil edilen ayan kesimiydi. Bu nedenle, Sened-i İttifak'ın aynı konuya atıfta bulunması aslında pek de şaşırtıcı değildir. Bu belgeye göre, doğru olanın emredilmesi rolü sadrazama aitti. Görüldüğü kadarıyla Sened-i İttifak böylece ulemanın gücünü de sınırlandırmayı amaçlamaktaydı. Belge, hiyerarşik itaat sistemini teyit ettiği gibi, sorumlulukları dışındaki konularla ilgilenen devlet memurlarının (özellikle yeniçerilerin) cezalandırılacağını ve görevden alınacağını da ilan ediyordu.¹⁸

Aslında Kur'an-ı Kerim açısından, iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama ilkesi tüm ümmet ya da müminlerin ortak bir görevidir.¹⁹ Genellikle kolektif bir sorumluluk kabul edilmesine rağmen, bu sorumluluk öncelikle yöneticilere, sonra

¹⁷ BOA, TSMA, e. 885/51 (17 Ca 1222/23 Temmuz 1807).

¹⁸ Akyıldız, "Sened-i İttifak", s. 218.

¹⁹ Yanlış yasaklama ilkesi, sadece devlet meselelerini değil, Müslümanların hem kamusal hem de özel alanlardaki yapmış oldukları hemen her türlü hatayı kapsar.

âlimlere ve en son halka yüklenir.²⁰ Hatalı olan hükümdar olduğu takdirde, bunun nasıl giderileceğine dair İslam âlimleri arasında bir fikir birliği yok gibidir. Bu gibi durumlarda, özellikle Sünni gelenek, isyankâr eylemlerden (*fi'l*) ziyade kalbin isyanını tavsiye etmiş ve hükümdara karşı silaha başvurmaya reddetmiştir.²¹ Müslüman âlimlere bile adaletsiz yöneticilere karşı açıkça muhalefet etmekten ziyade onlara karşı cesurca konuşmaları ve hatalarını hatırlatmaları tavsiye edilir. Sünni gelenekte muahezenin isyan etmenin daha iyi olduğu düşünülür ve yöneticilere isyan etme fikrine soğuk bakılır, o yüzden de uzlaşma ve sükûnet yanlısıdır.²² Osmanlı İmparatorluğu'nda da doğruyu emretme ve yanlış yasaklama ilkesi, alimlerin ve yönetici sınıfın öncelikli sorumluluğuydu. Çoğunlukla bürokratik ulemadan çıkan alimlerin hükümdarın siyasi hatalarını denetlemesi beklenirdi. Dinî otoriteler hukuk ve tarih bilgilerinden ötürü bu hakka sahipti ve bu da onları adaletin doğru şekilde yerine getirilip getirilmediği konusu için uygun hâkimler yapıyordu.²³

1807 isyanında, Hüccet-i Şeriyye'nin bürokratik ulemayı tercih etmesi, merkezin toplumun daha geniş kesimlerinin devlet işlerine katılımına izin verme konusundaki isteksizliğini yansıtır. Padişahın hatalarının düzeltilmesi konusuyla ilişkili bu belgenin ilk bakışta özellikle askerî birliklere hitap ettiği düşünülebilir, fakat dönemin askerî birliklerinin karma sosyal

Hem yönetenler hem de yönetilenler doğruyu emretmek ve yanlış yasaklamakla sorumlu tutulmuşlardır. Cook, *Commanding and Forbidding*, s. 17-22.

²⁰ İsmailî geleneğin Yemenli bir misyoneri olan Ali b. Muhammed bin Velid, bunun sadece ulemanın görevi olduğunu açıkça belirtir. Benzer şekilde, Şafii bir âlim ve diplomat olan Ebu Abdullah el-Halim el-Cürcani (ö. 1012) de bu görevi âlimlerin salih cemaatine yükler. Cook, *Commanding and Forbidding*, s. 304, 341

²¹ Adaletsiz yöneticilere karşı silahlanmaya daha fazla hak tanıyan Zeydilik bile Sünni geleneğin nüfuz etmesiyle daha gelenekçi olmuştur. Cook, *Commanding and Forbidding*, s. 248-50.

²² Cook, *Commanding and Forbidding*, özellikle s. 470-500; Cook, *Forbidding Wrong*, s. 13-21, 74-9.

²³ Hagen, "World order", s. 82.

kompozisyonu göz önünde bulundurulduğunda, Hücet-i Şeriyeye'nin halktan kişilere de hitap ettiği de söylenebilir. Çok genel anlamda, karar alma sürecinin dışında tutulan kesimlerin –orta sınıfların– devlet meselelerinde daha fazla rol sahibi olmak ya da en azından isyan yoluyla da olsa seslerini duyurmak için güçlü bir baskı kurduğu anlaşılmaktadır. Asiler, hanedanın yönetme hakkına meydan okumaktan çok merkezin kendi çıkarlarını da dikkate almasını sağlamakla ilgileniyorlardı. 1807 isyanının sonraki dönemde geçici de olsa böyle bir hak elde edilecekti. Halk ve sıradan askerlerin çıkarlarını temsil eden alt rütbeli zabitlerle daha üst rütbeli yeniçeri zabitleri 1808 Alemdar Vakası'ndan sonra divan toplantılarına katılmak için talepte bulundu. II. Mahmud'un başlangıçtaki isteksizliğine rağmen, 1821'de divan toplantılarına katılmalarına müsaade edildi. 1822'de Rusya'yla olası bir savaşın getirdiği olağanüstü durum karşısında II. Mahmud, zabitlerin yanı sıra şehrin esnaf kethüdalarına da benzer bir izin vererek karar alma sürecini daha geniş bir kitleye açmış oldu.²⁴ Bu deneyim uzun ömürlü olmadı. Zira Osmanlı hükümetinin bu yeni ortakları “reformlara veya Batılılaşmaya karşı soyut muhalefetleri ya da ideolojik alerjileri nedeniyle değil, II. Mahmud'un merkezileşme çabaları neticesinde (tıpkı kısa süre önce Sened-i İttifak'ı imzalayan ayanlar gibi) ortadan kaldırılacaktı.”²⁵

Asilerin 19. yüzyıl başlarındaki eylemleri Baki Tezcan'ın öne sürdüğü gibi, bir ön-demokratikleşme sürecinin parçası mıydı? Ya da 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarındaki isyanlar, saltanatçı mutlakiyetçilikle meşrutiyetçi askerler/asiler arasındaki bir çatışma olarak mı görülmelidir? Tezcan çalışmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadarki dönemini “İkinci İmparatorluk”

²⁴ Sunar, *Cauldron of Dissent*, s. 112; Sunar, “Nizam-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler”, s. 519-20; Kafadar, “Rebels without a cause”, s. 131.

²⁵ Kafadar, “Rebels without a cause”, s. 131.

olarak adlandırır ve erken modern Avrupa devletinin temel özelliklerini taşıdığını öne sürer. Tezcan, esasen Osmanlı İmparatorluğu’nu feodalizmden kapitalizme geçişi başarıyla gerçekleştirmiş olan erken modern Avrupa devletleriyle aynı gelişim çizgisine yerleştirmeye çalışmaktadır. Tezcan’a göre bu dönemde imparatorluk siyasi açıdan sınırlı bir monarşiydi, kültürel açıdan “erken modern duyarlılıklara” daha açıktı, ekonomik açıdan daha fazla bütünlüğe sahipti ve işleyen bir piyasa ekonomisi vardı.²⁶ Kendisi, geleneksel tarihçilerin Osmanlı İmparatorluğu’nun bu dönemde, özellikle yeniçeri ocağının bozulmasıyla kendisini gösteren bir gerileme sürecine girdiği şeklindeki görüşlerine karşı çıkar ve aslında tam da yeniçeri aktivizmi sayesinde bir demokratikleşme sürecinin başladığını savunur.²⁷ Bazı askerî grupların sarayın mutlakiyetçi eğilimlerine karşı çıktığı doğru olsa da, bu durum bir “ön-demokratikleşme” sürecinin ortaya çıktığını göstermez. Fakat daha da önemli olan husus, Tezcan’ın bu ilişkinin hukuki bir çerçevede kavramsallaştırılmasına yaptığı vurgudur. Yazara göre yeniçeriler, padişahın otoritesini bu perspektiften değerlendiriyorlardı ve meşrutiyetçiler gibi bu otoritenin hukuki sınırlarının farkındaydılar. Aslında Hüccet-i Şeriyeye de, padişahların da hata yapabileceklerini ve iktidarları süresince sonsuz yetkilere sahip olamayacaklarını ima ederek bu iddiayı destekler. Nitekim 1807’de olduğu gibi bazı aksi bazı durumlarda yeniçeriler devreye girebiliyordu.²⁸

Barrington Moore, isyan hakkıyla ilgili olarak, farklı za-

²⁶ Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 10.

²⁷ “Ön-demokratikleşme” kavramıyla Tezcan, “İmparatorluk yönetiminin çok daha büyük bir bölümünün, toplumsal kökenleri sıradan halka dayanan kişilerden, yani liderliğin, imparatorun kullarının tahakkümünde olduğu önceki yönetici seçkinler sınıfının dışında kalanlardan, oluşmaya başladığı süreci” kasteder. Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 9-10. Ayrıca bkz. Age., “The New Order and the fate of the Old”, s. 74-95.

²⁸ Baldwin haklı olarak bu tür bir ilişkinin yeniçeriler ile padişahın temsilcileri arasında da görülebileceğini ileri sürer. Baldwin, Mısır valisi Defterdar Ahmed Paşa (1675-6) ile yeniçeriler arasındaki mücadeleyi örnek göstererek, yeniçerilerin bu çekişmede valinin yasal yetki sınırlarını aştığını düşündüklerini iddia eder.

manlar ve mekânlarda farklı şekillerde tezahür etse de tüm geleneksel toplumlarda zımni bir toplumsal sözleşmenin olduğuna dikkat çeker. İstilalardan korunma, huzur ve düzenin temini ve can ve mal güvenliğinin sağlanması gibi temel ihtiyaçların karşılanması karşılığında yöneticilere meşruiyet verilir. Bir yöneticinin bu minimum düzeydeki ortak beklentileri karşılayamaması, tebaada haksızlığa uğradığı hissi yaratır, öfkeye yol açabilir. Bu nedenle, hem yöneticiler hem de asilerin bir isyan sırasındaki müzakerelerin öncelikli amacı statükoyu yeniden tesis etmektir. İsyanın neticeleri siyasi sistemde bir tashihe yol açabileceği gibi, böyle bir tashihin başarısızlığı siyasi düzenin çökmesine de sebep olabilir. Adaletsizliğe karşı örgütlü bir mücadele yürütmek kolektivizmin bir geleneğidir.²⁹ İlk bakışta Moore'un bu yaklaşımı, İslam hukukunun şart koştuğu yöneticiye azami sadakat ve itaatle çelişiyor gibi görünse de şeriatta bile, Moore'un evrensel ve zımni bir toplumsal sözleşme fikrini yansıtan, zımni (üstü kapalı/sözsüz) bir sözleşme vardır. Örneğin Senhûrî'ye göre İslam'daki biat töreni uygulaması Rousseau'nun bu konuda yazmasından çok zaman önce fiilî bir toplum sözleşmesini hayata geçirmişti.³⁰ Müslüman âlimi ve şairi Sadî-i Şîrâzî (1209-91) için, hükümdar halkın sahibi olmaktan çok "halkın refah ve güvenliğini korumak için halk tarafından tutulan bir memurdur." Meşhur kral/çoban metaforunu kullanan Sadî-i Şîrâzî, çobanı koyunlara hizmet eden kişi olarak sunar. Şîrâzî'nin, Allah tarafından onaylanan zımni bir toplum sözleşmesi anlayışında, yöneticiye mutlak otorite bahşedilme-

James E. Baldwin, "The deposition of defterdar Ahmed Paşa and the rule of law in seventeenth-century Egypt", *Osmanlı Araştırmaları*, 46 (2015), s. 135-61.

²⁹ Moore, zımni toplumsal sözleşmeyi "söze dökülmemiş karşılıklı mutabakatlar bütünü" olarak tanımlar: Barrington Moore, *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt* (New York: Palgrave Macmillan, 1978), s. 10, 18-30, 36. Ayrıca bkz. Reginald E. Zelnik, "Passivity and protest in Germany and Russia: Barrington Moore's conception of working-class responses to injustice", *Journal of Social History*, (1982), s. 482; Gerber, "The public sphere", s. 79.

³⁰ Başoğlu, "Hilafet", s. 103.

miştir, dolayısıyla isyan etme hakkının olmadığı Hobbes'un *Leviathan*'ındaki anlatımından farklı bir yaklaşım söz konusudur. Şîrâzî'de halkın sadakatini geri çekme hakkı vardır.³¹

Türkiye'deki akademisyenler arasında Osmanlı yöneticileri ile yönetilenler arasında bir "zımni sözleşme" olduğunu fikrini ilk öne süren Şerif Mardin olmuştur. Mardin'e göre 1730 isyanıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kentli kitleler arasında yöneticilere karşı yeni bir yabancılaşma başlamıştır. Mardin, çevreyi temsil eden kitlelerin, askerî ve idari reformlara girişen ama aynı zamanda Batılı değerlere yakınlıkları nedeniyle toplumun geri kalanına yabancılaşan devlet ricaliyle sık sık çatışmaya girdiğini öne sürer.³² Merkez ve kentsel arasındaki bu mücadelede yeniler, çevrenin merkezin bazı taleplerine direnebileceği bir güç odağına dönüşmüştür.³³ Mardin ayrıca Osmanlı isyanlarına salt şiddet eylemleri olarak değil, yönetenler ve yönetilenler arasındaki "zımni" toplumsal sözleşmede yaşanan bir kriz olarak bakma çağrısında da bulunur. Bu anlamda halk isyanları yöneticiler için bir uyarı işlevi görmektedir.³⁴

Beyat/biat ya da bağlılık yemini, yeni tahta çıkan hükümdarın otoritesini kabul etmeye yönelik siyasi bir eylemdir ve Sünni hukuka göre hükümdarın meşruiyetinin ön koşuludur. İtaat ve sadakat sözü verme pratiğinin Orta Asya'ya kadar uzanan tarihi vardır.³⁵ İslam geleneğinde ise Peygamber

³¹ Alireza Shomali ve Mehrzad Boroujerdi, "On Sa'di's treatise on advice to the kings", *Mirror for the Muslim Prince: Islam and the Theory of Statecraft* içinde, M. Boroujerdi (ed.) (Syracuse: Syracuse University Press, 2013), s. 47, 50-2, 55. Yazarların da iddia ettiği üzere, Sadî-i Şîrâzî kapsamlı ve tutarlı bir siyaset teorisi geliştirmemiştir.

³² Şerif Mardin, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler*, 1, s. 39.

³³ Şerif Mardin, "Freedom in Ottoman perspective", *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s* içinde, M. Heper ve A. Evin (ed.) (Berlin: Walter de Gruyter, 1988), s. 23-35.

³⁴ Mardin, "Freedom in an Ottoman perspective", s. 26-30.

³⁵ Biat ya da beyat, Arapça bay'a (bağlılık yemini) kelimesinden gelir. Kelimenin Arapça kökü be'y "satış" ve dolayısıyla ticari sözleşme anlamına gelir. Siyaset dilinde ise, yönetenler ile yönetilenler arasında, her iki tarafın da sorumluluklarını

Muhammed'in zamanına kadar iner.³⁶ Dört Halife döneminde biat, halifenin siyasi otoritesini tanıma ve ona azami derecede itaat etme sözü verme manasına geliyordu. Önceleri el sıkışmayı gerektiren biat, sonradan sözlü bir bağlılık yemini olarak yaygınlaşmıştır.³⁷ Başlangıçta yeni seçilen bir halifeye sadakat ve itaat sözü vermek anlamına gelse de sonraki Müslüman devletlerinde ve özellikle Emevilerilerde bu pratik, hükümdara itaati beyan etmek gibi sembolik bir anlam kazanmaya başladı. Emevilerde halk doğrudan halifeye bağlılık yemini etmezdi; halkın ileri gelenleri veya valiler aracılığıyla dolaylı olarak biat etmiş olurlardı.³⁸ Çok sık olmamakla birlikte, biatın geri çekilmesi bazı durumlarda mümkündü. Özellikle hükümdarın/halifenin İslam'a uygun davranmadığı, emirlerinin Allah'ın emirlerine aykırı ya da eylemlerinin adaletsiz olduğu durumlarda biatın geri alındığına dair bazı tarihi örnekler vardır. Örneğin Hicaz halkı Yezîd'den biatını geri çekmiş, Irak halkı ise Abdülmelik b. Mervân'a olan biatlarını bozarak Abdurrahman b. el-Eş'as'a biat etmiştir.³⁹ 1807 isyanın hemen sonrasında hazırlanan Hücet-i Şerîyye'de de kulların III. Selim'e tabilik bağlarını kestikleri (*kat-i rişte-yi*

ve haklarını kabul ettiği bir sözleşmeyi ya da antlaşmayı ifade eder. Bernard Lewis, *The Political Language of Islam* (Chicago: University of Chicago Press, 1988), s. 58; Cengiz Kallek, "Biat", *DİA*, s. 120-4; Tuncay Başoğlu, "Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey'at", *İLAM Araştırma Dergisi*, I/1 (1996), s. 101; Roy, P. Mottahedeh, *Loyalty and Leadership in an Early Islamic Society* (Princeton: Princeton University Press, 1980), s. 42-72; Ella Landau-Tasseron, *The Religious Foundations of Political Allegiance: A Study of Bay'a in Pre-Modern Islam* (Washington DC: Hudson Institute, 2010). Türki gelenekte biat için bkz. Joseph Fletcher, "Turco-Mongolian monarchic tradition in the Ottoman Empire", *Harvard Ukrainian Studies*, 34 (1979-80), s. 239.

³⁶ Hakan Karateke, *Padişahım Çok Yaşa: Osmanlı Devletinin Son Yüzylında Merasimler* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), s. 28-9.

³⁷ Biat kavramının uygulanması, önemi ve tarihçesi için bkz. Kallek, "Biat", Başoğlu, "Bey'at", s. 81-111; Mehmet A. Kapaç, "İslam'da Bey'at Seçim Usulü", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1991), s. 73-83; Mustafa Özkan, "Emevi İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklenen Anlam ve Biatın Fonksiyonu", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/13 (2008/1), s. 113-28.

³⁸ Özkan, "Emevi", s. 120.

³⁹ Age., s. 125-6; Başoğlu, "Hilafet", s. 99.

teba'iyyet) ve IV. Mustafa'ya biat ettikleri açıkça belirtilir. Bu, yeni padişahın iktidarını meşrulaştırmak için tasarlanıp Hücet-i Şer'iyye'ye eklenmiş bir klişe bir formül olabilir, fakat yine de önemlidir. Tek bir belge bize geniş genellemeler yapma hakkı vermese de biat kavramının merkez ve bir dereceye kadar da asiler tarafından pratikte nasıl yorumlandığını göstermesi açısından önemlidir.

19. yüzyıl başlarında Osmanlı padişahlar ve otoriteleri hakkında herkesin aynı şeyleri düşünmesini beklemek yanıltıcı olabilir. Bir yanda neredeyse kutsal addedikleri sultanlara isyan etmenin kâfirliğe eşdeğer olduğunu düşünen aşırı uçlar vardı. Örneğin bu dönemdeki bir casus raporu, “bir kişi padişaha isyan ederse kâfir olur ve Allah'a da isyan etmiş olur” mantığıyla Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı kâfir olarak nitelendiriyordu.⁴⁰ Dönemin bazı anekdotlarında da benzer yaklaşımlara rastlamak mümkündür. Tebdil-i kıyafetle İstanbul'u dolaşan II. Mahmud'un, bir keresinde bir fırının önündeki uzun kuyruk yüzünden padişaha “gözü kör olsun” diye beddua eden bir kadına rastladığı aktarılır. Yanında bulunan tebdillerden biri bu sözlerinden dolayı kadını azarlar. Padişahın toprağı ekip biçen bir köylü olmadığını söyleyerek ekmek sıkıntısının Allah'ın takdirinden kaynaklandığını (Bunu siz Hakk'tan bilin yohsa Pâdişah neylesin) söyler. Olayı aktaran yazar ise, “küfran-ı ni'amlığı kendüye isabet ile” kadının aynı gece kör olduğunu ve tebaasının sefaletinden etkilenen II. Mahmud'un da hem fırına hem de kadına bir miktar para gönderdiğini söyler.⁴¹ Bu hikâye, en önemli görevini, yani halkın temel gıdasını yerine getiremeyen ancak yine de her türlü eleştirinin üzerinde kalan, “velâyet ve kerâmâtı” olan bir hükümdar motifini içerir. İronik bir biçimde, padişah halkını doyuramasa da Allah'ın gazabına uğrayan padişaha beddua

⁴⁰ BOA; ID 1210 (13 Kasım 1840). Alıntı yapılan çalışma için: Kırılı, “Coffeehouses”, s. 81 ve s. 85.

⁴¹ Câbî, I, s. 604-5.

eden kadın olmuştur. Bu tür örnekler Allah katında makbul hükümdara itaat etme zorunluluğunu vurgulasa da bu toplumda mantığın her zaman kabul görmediği anlaşılmaktadır. Alemdar Vakası sırasında yine aynı padişah, II. Mahmud, kendini tahtın tek varisi bırakarak saltanatını güvence altına almak adına tahttan indirilen kardeşi IV. Mustafa'yı idam ettirmiştir. Sarayı etrafını saran ve IV. Mustafa'nın tekrar çıkarılmasını isteyen asiler, onun ölüm haberini alınca, sultanlarının da insan olduğunu söyleyerek iktidardaki padişahın yerine Esmâ Sultan'ı, Kırım Hanı'nı ya da Konya'daki Mevlevî şeyhini tahta çıkarmayı önermişlerdi.⁴² Bu olay aynı zamanda Osmanlı hanedanının meşruiyetinin zayıfladığını ortaya koymaktadır.

III. Selim ve Meşruiyeti

Bir padişahın, isyankâr kalabalıkların tüm taleplerine boyun eğip, tüm müzakere kurallarına uysa bile, taht ve iktidarını kaybetmesi nasıl mümkündür? III. Selim bu açıdan iyi bir örnektir. Kendisi, asilerin taleplerine karşı çıkmaya hiç cesaret edememiş hatta isyanı dağıtmak için Nizam-ı Cedid ordusunu kullanmak yerine daha bu yönde bir talep bile gelmeden lağvetmeyi tercih etmişti. III. Selim isyancıların şikâyetlerini giderdikten sonra tahtını nasıl kaybetti? III. Selim'in kulları ona karşı neden bu kadar güçlü bir şekilde cephe aldı ve iktidarı nasıl bu kadar nefret ve güvensizlik uyandırdı? III. Selim'in iktidardan düşmesinin arka planında modernleşme çabalarından ziyade derin bir meşruiyet krizi yatıyordu. Yürürlüğe koyduğu reformlar, halkın gözündeki otoritesini zayıflatan önemli faktörlerden sadece biriydi. Padişah olarak seleflerinden daha başarısız olmayabilir, fakat iktidarına

⁴² Feridun Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülâhazalar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 6 (2001), s. 63-76.

damgasını vuran hızlı toplumsal ve siyasi değişimler ile arka arkaya gelen başarısızlıklar meşruiyetinde feci bir erozyonu tetikledi.

Asiler, III. Selim'in tahttan indirilip indirilmemesi meselesi tartışılırken, elebaşlarından Bayburdî Süleyman, “şimden sonra padişah ile kul beynine nefsanîyyet girdi” diyerek III. Selim'in artık kendilerine padişahlık yapamayacağını savunmuştur.⁴³ Bir yamak olan Bayburdî Süleyman, askerî sınıfına mensuptu ve kendisini bir “kul” olarak tanımlıyordu. Bir kulun hükümdarına olan sadakati, köle-efendi ilişkisinden ziyade patronaj ilişkilerinde olduğu gibi kazanılmış bir sadakattir. Patronaj ilişkileri daha çok menfaat, hak ve yükümlülüklerin yerine getirilmesine dayanır ve temelde karşılıklı rızaya dayanır.⁴⁴ Anlaşılan, Bayburdî Süleyman, padişah ile kulları arasındaki geleneksel sadakat ve itaat ilişkisinin artık yerini iki taraflı güvensizlik ve çıkar çatışmasına bıraktığını kastetmekteydi. Onun bu yorumu, yeniçeriler ve diğer geleneksel ordu mensuplarının padişahla ilişkilerini, karşılıklı bir nevi sözsüz anlaşmaya dayanan bir bağlılık ve menfaat (hizmet ve nimet) ilişkisi olarak algıladıklarını da gösterir.⁴⁵ Bu da, resmî söylemde padişahın “ilgisiz sevgili”, kulların ise “fedakâr âşıklar” olduğu tek taraflı ve idealize edilmiş bir “aşk” temsiline ters düşer. Buna göre, padişah ne yaparsa yapsın kullardan bağlılık ve sadakat beklenirken, padişahın gelen her türlü inayet adaletten ziyade bir lütuf olarak algılanırdı.⁴⁶ Ancak, 1807 asileri padişah ile kendileri arasındaki ilişkiyi, hem rızaya dayalı hem de birbirine bağımlı olacak biçimde epey farklı görüyorlardı.

Hakan Karateke, Osmanlı İmparatorluğu'nun, diğer bir-

⁴³ Derin, “Tüfengçibaşı”, s. 400.

⁴⁴ Mottahedeh, *Loyalty and Leadership*, s. 40-96.

⁴⁵ Kafadar, “Rebels without a cause”, s. 117, 130.

⁴⁶ Karşılıksız aşk metaforu şu çalışmada kullanılmıştır: Walter Andrews, *Poetry's Voice, Society's Song: Ottoman Lyric Poetry* (Seattle: University of Washington Press, 1985). Alıntılanmış çalışmada için: Ergene, “On Ottoman Justice”, s. 64-5.

çok hanedan devletinde olduğu gibi, bir hükümdara ya da hanedana itaatin nesillerden nesillere aktarılma “alışkanlığa dönüşen bir meşrulaştırma” biçimine dayandığını savunur. Fakat bu devletlerde bile, bilhassa kriz ve savaş zamanlarında halkın başlarındaki hükümdarın meşruiyeti konusunda ikna edilmesi gerekiyordu.⁴⁷ Gerçekten de hanedan mensubu olmak ve İslami meşruiyet kaynakları tahta yeni çıkan bir kişiye otomatik olarak sınırsız meşruiyet sağlamıyordu. Her padişah kendi meşruiyetini yeniden yaratıp, kulları ve tebaası için özgün bir meşruiyet biçimi geliştirmek zorundaydı. Meşruiyet, bir hükümdar açısından kendi kendisini işaret eden ya da kendisini haklı çıkaran bir eylemdir; donmuş bir şey ya da tek doğrultulu dayatılmış bir ideoloji değil, hükümdarın ve tebaanın katıldığı müzakere edilen ve anlamı olan bir söylemdir.⁴⁸ Weber’in de belirttiği üzere, bir hükümdarın eylemleri onu meşru kılmak için yeterli değildir. Meşruiyet için ayrıca tebaanın hükümdarın yönetme hakkını kabul etmesi ve onun otoritesine meydan okumak yerine ona itaat etmeye istekli olması gerekiyordu.⁴⁹

III. Selim’in meşruiyetini kaybetmesi kademeli biçimde gerçekleşti, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılın başlarında yaşanan sosyoekonomik ve uluslararası krizlere paralel olarak derinleşti. Ülke içinde düzen ve istikrarı sağlamak, halkı beslemek, arzuhallerle ulaşılabilir olmak, şikâyetleri gidermek, adalet dağıtmak, merkez ve taşradaki seçkinlerin suiistimallerini önlemek ve nihayet olarak eski geleneklere ve göreneklere uymak bir padişahın meşrulaşması için hayati öneme sahip

⁴⁷ Hakan T. Karateke, “Legitimizing the Ottoman Sultanate: a framework for historical analysis”, *Legitimizing the Order, The Ottoman Rhetoric of State Power* içinde, H. T. Karateke ve M. Reinkowski (ed.) (Leiden: Brill, 2005), s. 17-18.

⁴⁸ Rifa’at Abou-el-Haj, “Aspects of the legitimation of Ottoman rule as reflected in the preambles of two early Liva Kanunnameleri”, *Turcica*, 21-23 (1991), s. 373-84; Hagen, “World order”, s. 56.

⁴⁹ Weber, *Society and Economy*. Alıntılanıldığı çalışma için: Barkey, *Empire of Difference*, s. 98.

faktörlerdir.⁵⁰ Müslüman bir hükümdar için şeriata uymak ve uygulamak, devleti yönetmek ve en önemlisi de kendi topraklarında adaleti sağlamak elzemdi.⁵¹ Adalet en önemli hükümdarlık erdemlerinden biridir, ancak III. Selim hiçbir zaman adil bir hükümdar olarak övülmemiştir.⁵² Padişahın bir diğer önemli görevi ise Müslüman topraklarını (*darü'l-İslam*) korumak ve kâfirlere karşı zafer kazanmaktır. Topluma muzaffer ve cihangir bir padişah ideale verilen aşırı önem nedeniyle, III. Selim devrinde yaşanan yenilgi ve toprak kayıpları güçlü bir tepki uyandırdı; önce padişahın iktidarını, ardından da hanedanın meşruiyetini bile sorgulanmaya açık hâle getirdi.⁵³ Saltanatının ilk yıllarında III. Selim de kendisini dağılmakta olan imparatorluğunu kurtaracak cihangir bir padişah olarak konumlandırmaya çalışsa da, ilerleyen yıl-

⁵⁰ Suraiya Faroqhi, "Political activity among Ottoman taxpayers and the problem of sultaniclegitimation, 1570-1650", *Journal of Social and Economic History of the Orient*, 35/1 (1992), s. 2-5; Lewis, *The Political Language of Islam*, s. 68-70. Yöneticilerin erişilmezliği, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı aydınları tarafından bir gerileme belirtisi olarak teşhis edilmiştir.

⁵¹ Bazı durumlarda adaleti sağlamanın, dinî ibadetlerden daha önemli olduğu görülmektedir. II. Osman'ı hac niyetinden vazgeçmeye ikna etmek için dönemin şeyhülislamı, padişahın imparatorluğunu adaletle yönetmesinin hacca gitmekten daha âlâ olduğunu savunmuştur. Naima, *Tarih*, II, s. 476.

⁵² Osmanlı anlatılarında padişahların soyluluk erdemleri üzerine yaptığı araştırmada Marios Sariyannis, 16. yüzyılda Lütü Paşa'dan (1539-41 yılları arasında sadrazamlık yapmıştır) itibaren erken dönem Osmanlı yazarlarının vurgusunda, soyluluk erdemlerinden yöneticilik erdemlerine doğru bir kayma olduğunu gözlemler. Bu değişim gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu'nun bürokratikleşmesine tekabül eder. Marios Sariyannis, "The princely virtues as presented in Ottoman political and moral literature", *Turcica*, 43 (2011), s. 121-44. Bu değişim aynı zamanda şahsi becerilerle kurulan meşruiyetten kolektif yönetime geçiş anlamına geliyordu. Tülay Artan, "From charismatic rulership to collective rule", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Tarih*, 4 (Nisan 1993), s. 53-95.

⁵³ Karateke, "Legitimizing the Ottoman Sultanate", s. 43; Marlene Kurz, "Gracious Sultan, grateful subjects: spreading imperial ideology throughout the Empire", *Studia Islamica*, New Series, 3 (2012), s. 126. Osmanlı'nın bu sorunu aşma yöntemleri için bkz. Colin Imber, "Frozen legitimacy", *Legitimizing the Order: Ottoman Rhetoric of State Power* içinde, H. T. Karateke ve M. Reinowski (ed.) (Leiden: Brill, 2005), s. 99-111; Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar", s. 63-76.

larda bürokrasinin en üst düzey yöneticisi olmakla yetinmek zorunda kaldı. Fakat bu rollerin hiçbirinde başarılı olamadı ve halkın beklentilerini karşılayamadı.⁵⁴

III. Selim'in meşruiyetininin zayıflamasına dair kesin bir tarih vermek pek mümkün olmasa da, bu sürecin izleri, 1798'de Mısır'ın "gâvur" Fransızlar tarafından işgaline ve ardından Fransızlara karşı Rusya ve İngiltere'yle yapılan ittifaka, 1803'te Vehhabilerin Kutsal Toprakları yağmalaması ve bunun sonucunda o yıl hac ibadetinin yapılamamasına, Rusya karşısında alınan askerî yenilgilere (1806-7), İngiliz donanmasının Adalar açıklarına demirlemesine (1807), padişahın imparatorluğun acil ekonomik sorunlarını çözmedeki belirgin yetersizliğine, iç ve dış ilişkilerde istikrarı sağlayamamasına ve son olarak da bir erkek evlat yetiştirememesine kadar sürülebilir. Osmanlı meşruiyet mekanizmasının bir diğer ayağı yöneticilerin hadimü'l-Haremeyn (Mekke ve Medine'nin hizmetkârları) olarak konumlandırılmasıyla ilgiliydi. Bu bağlamda, Mekke ile Medine'nin "sapkın" bir mezhebin eline geçmesi ve hac ibadetinin sekteye uğraması, III. Selim'in itibarına indirilen en ağır darbelerdi. Fakat genel olarak, kamuoyu üzerinde en büyük etkiye sahip olan ve iktidarına karşı halk arasında yaygın bir kızgınlığa yol açan Edirne Vakası (1806) oldu. Bu olay sırasında III. Selim'in meşruiyetine indirilen darbe o kadar ağırdı ki Asım'a göre, (iktidarının reddedilmesinin güçlü bir sembolü olarak) padişahın adı Cuma namazları sırasında Rumeli kasabalarındaki camilerde zikredilmedi. Asiler başkente yürümek bile istediler.⁵⁵ Mayıs isyanı sırasında isyancılar, Nizam-ı Cedid'i kaldıracağına dair daha önce söz vermesine rağmen sözünü tutmadığı için III. Selim'e artık güvenmediklerini açıkça söylüyordu.⁵⁶

⁵⁴ III. Selim'in imparatorluktaki imgelerine dair daha ayrıntılı bir analizi için bkz. Aysel Yıldız, "The 'Louis XVI of the Turks': the character of an Ottoman sultan", *Middle Eastern Studies*, 50/2 (2014), s. 272-90.

⁵⁵ Asım, I, s. 110.

⁵⁶ Cyril E. Black, "Sorbier's mission to Constantinople", *The Journal of Modern*

Nitekim padişahın tahttan indirilmesi süreci, şu sorunun dillendirilmeye başlanmasından sonra başladı: “min ba’ad bu padişahın tarafından emniyet mutassavver midir?” (Bundan böyle bu kişiye padişahımız olarak gerçekten güvenebilir miyiz?).⁵⁷ Verilen cevap olumsuzdu. Bu durum Barker’ın, rejimlerden ziyade yöneticilerin meşrulaştırılması gerektiği yönündeki savını akla getirir. Güven kaybolduğunda, halk iktidardakine bağlılığını geri, ancak rejime bağlılığın sona ermesine nadiren rastlanır.⁵⁸

Tahta çıkmasından bir süre önce III. Selim bir yandaş/ hizmetkârı tarafından tebaasını yabancılaştırmamaya azami itina göstermesi konusunda uyarılmıştı; zira bir hükümdar için uyguladığı politikalarında halkın rızasını almak çok önemliydi. Bir hükümdar için en önemli şey, kendi tebaasının ruh hâline ve hassasiyetlerine uygun davranmak ve bunları dikkate almaktı. Aksi takdirde tahtını kaybedebilirdi.⁵⁹ III. Selim bu tavsiyeye uyamadı. Başta askerî gruplar olmak üzere toplumun pek çok kesimiyle ilişkilerini şekillendiren şey güven değil, karşılıklı korku ve komplo söylemleriydi. Dönemin bir gözlemcisine göre, bir hükümdarın her şeye gücü yetmeli, karizmatik olmalı ve cezalandırmak ya da cezalandırmağa tehdit etmek için zorlayıcı güç kullanabilmeliydi. Fakat aynı yazara göre III. Selim siyaset yapmak becerisinden yoksundu. Zayıf bir hükümdar devletine ve toplumuna düzen getiremezdi

History, 16/1 (Mart 1944), s. 24; *The Times*, Çarşamba, 23 Eylül 1807, 7160, s. 2, sütun A; Jorga, *Documentele*, II, s. 423-4.

⁵⁷ Asım, II, s. 36. Bu soruyu yönelten Münib Efendi idi ve isyanın liderleriyle bir süre konuştuğundan sonra ulemanın bulunduğu yere döndü. Odada bulunan liderler de onu izledi. İsyanın liderleri, Şeyhülislam Ataullah Efendi’ye padişahın tahttan indirilmesi konusundaki kararlarını bildirdiler ve III. Selim’in yönetiminin artık makbul olmadığını kabul etmesi için Ataullah Efendi’ye baskı yaptılar. Ataullah Efendi ve ulema, başka seçenekleri olmadığını görerek isyancıların talebini Bab-ı Ali’ye bildirdi. Ardından, sekbanbaşı ile birlikte tüm ulema meydana çağrıldı ve asilerin iki bayrağının arkasında Saray’a doğru yürüyüşe geçildi.

⁵⁸ Rodney Barker, *Legitimizing Identities: Self-Representations of Rulers and Subjects* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), s. 34, 67-8.

⁵⁹ Ebubekir Ratıb Efendi’den Şehzade Selim’e mektup. BOA, TSMA, e. 490/9 (tarihsiz). Ayrıca bkz. Yıldız, “Şehzade’ye Öğütler”, s. 233-74.

ve dolayısıyla imparatorluk topraklarında adaletsizlik hüküm sürerdi. Aynı gözlemci, III. Selim'in tebaası ve emrindeki yöneticileriyle ilişkilerinde yeterince despot ya da güçlü olmadığını da söyler. Dolayısıyla, devlet otoritesini zayıflatmış ve halk da ondan çekinmekten vazgeçmişti. Siyaset yapılmadığı için padişahı korkmayan devlet ricali de bunu halka baskı yapmak için bir fırsat olarak görmüştü.⁶⁰

Daha önce de belirtildiği üzere, bağlamı dikkate almadan sadece III. Selim'in karakterine ve karizmasına odaklanmak yanlış olacaktır. Bu dönemdeki meşruiyet krizi sadece Osmanlı İmparatorluğu'na özgü değildi. Bayly'nin belirttiği üzere, dünyanın dört bir yanındaki hükümdarlar, 19. yüzyılın başlarındaki Osmanlı isyanlarına benzer biçimde, mali ve askerî zorluklarla ve dinî uyanış hareketlerindeki artışla şekillenen krizlerle karşı karşıyaydı.⁶¹

İsyancıların Kimliği Üzerine

Mayıs isyanı sırasında eski sadaret kethüdası İbrahim Nesim Efendi'nin öldürülmesi, dönemin bir anlatısında canlı biçimde şöyle tasvir edilir:

... başında Ahmediyye ve ayağında kemmün renk bir köhne kalyoncu şalvarı ile tebdîl-i hava ve hey'et yalın ayak başı kabak ihrâc ve iki tarafından tutub ve başını birkaç yerinden yarub al kana istigrâk ile yevm-i mezbûrda kable'l-asr meydâna getirülüb büyük kapu dâhilinde safta uğuru-na mehterbaşısı ile ma'an yüzbin pâre etdikleri ve kılıçların arşa asdıkları ve kemâl-i gayz ve gazezlerinden kılıç ve bıçaklarının kanını yalayub ve kesret-i zihâmdan darb ve cerhine muvaffak olmayanların âmân karındaş ben de senin kılıcından bir katre kanını yalayım diyenin had ü hasrı

⁶⁰ Asım, II, s. 209.

⁶¹ Bayly, *The Birth of the Modern World*, s. 87.

olmadığı ve ba'zılarının dahi hezâr tekellûf ve meşâkk ile lahm-pâre-i hınzırîsinden beş on dirhem mikdârına nâil olanlar köpek peynir tulumu çekiştirir gibi etlerini ağzıyla çekişdürüb ve hattâ guzât-ı merkumeden biri götüne bir mişe odunu sokub odunun ucunu renk-i kazûrâtıyla sabsarı etdiğini ol hengâmda benden gayri Et Meydânı'nda bulunanlardan katı çok kimselerin şuhûdları olmuştur (Başında bir Ahmediyye ve ayağında kimyon rengi eski bir kalyoncu şalvarıyla kılık değiştirmeye çalışmış olduğu belliydi. Bulunduğu yerden yalın ayak başı kabak çıkardılar, iki tarafından tutup ve kafasını birkaç yerden yarıp al kana boğdular. Aynı gün ikindiden sonra meydana getirip büyük kapı dâhilinden başta efendisi uğruna canını feda eden mehterbaşısı olmak üzere ikisini yüz bin parça ettiler. Meydandakilerin kılıçlarını arşa astıklarını, kin ve nefretlerinden kılıç ve bıçaklarının kanını yaladıklarını, meydandaki izdihamdan İbrahim Kethüda'ya vuramayanların da “aman karındaş ben de senin kılıcından bir damla kanını yalayayım” diyenlerin haddi hesabı olmadığını gördüm. Binbir güçlkle domuzun etinden beş on dirheme nail olanlar köpeğin peynir tulumunu çekiştirmesi [gibi] kaptıkları eti ağızlarıyla çekiştiriyordu. Gazilerden birinin İbrahim Kethüda'nın götüne soktuğu bir meşe odununun ucunun, dışkısının rengiyle sapsarı olduğunu o sırada benim gibi Etmeydanı'nda olan birçok kişi gördü).⁶²

Bu alıntı, asilerin hem şahsi olarak İbrahim Nesim Efendi'nin kendisine hem de temsil ettiği yönetici sınıfa duyduğu nefretin derecesini açık bir şekilde ortaya koyar. Alıntının bütün odağı linç olduğundan, olayın failleri ve seyircileri maalesef yazar tarafından belirtilmiyor. Okuyucuda bıraktığı izlenim cinayetin kalabalık ve karmaşa içindeki bir kalabalığın tümü tarafından gerçekleştirildiği yönündedir.

⁶² Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler*, s. 117. İbrahim Nesim Efendi'nin öldürülmesini ayrıntılı biçimde anlatan dönemin bir diğer anlatısı Oğulukyan'a aittir: Oğulukyan, *Ruznâme*, s. 9.

Gustave Le Bon, asi kalabalıkları ya homojen (siyasi ve dinî gruplar, askerî kesim veya emekçiler veya herhangi bir sosyal sınıftan mürekkebe) ya da heterojen (farklı sosyal gruplardan oluşan anonim ve karma kalabalık) olarak sınıflandırır.⁶³ Mayıs 1807 isyanında yer alanlar İstanbul merkezli askerî birliklerden (yamak, yeniçeri, cebeci ve topçu) ve bazı kentlilerden oluşan heterojen bir kalabalıktı. İsyen boyunca en aktif grup, isyanın liderliğini üstlenen, kentli kitlelerin sözcülüğünü yapan ve seslerinin duyulmasında yardım eden askerlerdir.⁶⁴ Fakat genel anlamda, asi kalabalığın heterojen olduğu görülmektedir. 1807'nin anonim kalabalığı, sonradan gelen bazı katılımcıların yanı sıra pasif seyirci kesimin de içeriordu. Geç katılımcılar daha ziyade isyana destek vermek isteyen, macera arayan ya da yağma beklentisiyle meydana koşan sempatizanlardı. Bunlar, çoğunlukla kent yoksullarından ve taşkınlıkları açısından kontrol altında tutulması en zor gruptu. Seyirciler arasında ise, hem sempatizanlar hem de meraklı İstanbullular vardı.

1807 isyanında da görülebileceği üzere, diğer kesimlere kıyasen askerî gruplar genel olarak örgütlü bir güç ve sağlam bir dayanışma duygusuna sahip olduğundan, “düşük asabiye gösteren” gruplara göre daha çabuk harekete geçerler.⁶⁵ Özellikle kolektif eylemlerdeki sorunların üstesinden daha iyi gelebilir hatta daha fazla insanın kendilerine katılmasını bile temin edebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun söz konusu döneminde askerler ile siviller arasındaki ayrımın bulanıklaştığı göz önünde bulundurulduğunda, genel olarak askerî ve sivil gruplar arasında kesin bir ayrım olduğunu varsaymak riskli-

⁶³ Gustave Le Bon, *The Crowd: A Study of the Popular Mind* (New York: Macmillan, 1896), s. 165-71. Ayrıca bkz. Mark Harrison, *Crowds and History: Mass Phenomena in English Towns, 1790-1835* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), s. 7. 18. yüzyıl Londra isyanlarının katılımcıları için bkz. Shoemaker, “The London ‘mob’”, s. 281-2, 284 ve Rudé, “The London ‘mob’”, s. 5-6.

⁶⁴ 1807 isyanının elebaşları (özellikle de yamak liderler) hakkında daha fazla ayrıntı için bkz. Yıldız, “Anatomy of a rebellious social group”, s. 314-18.

⁶⁵ Oberschall, “Theories of social conflict”, s. 309.

dir. Öte yandan tam da bu belirsizlik hâli, halkın isyanlarda eyleme geçme hız ve oranına katkıda bulunmuş olabilir. Paramiliter ve yarı sivil gruplar, 1807 katılımcılarının kimliklerini araştırmak için iyi bir başlangıç noktasıdır. Nitekim isyanın liderliğini baştan sona bu gruplar yapmıştır. Yamak kelimesi yerel garnizon birliklerini ifade etmekteydi. 18. yüzyılda bu birlikler daha çok yardımcı birlikler olarak görev yapıyordu. 1807 isyanı sırasında Boğaz'ın her iki yakasındaki çeşitli kalelerde görev yapıyorlardı. Bunların sosyoekonomik kimlikleri hakkında yeteri kadar kanıt yoktur. Fakat yamakların en azından 19. yüzyıl başlarında, çoğunlukla Güney Kafkasya'dan, özellikle Ahıska, ve Karadeniz ve Marmara bölgelerinden geldikleri anlaşılmaktadır. Yamakların, önceki bölümlerde ele alınan nedenlerden dolayı İstanbul'a gerçekleşen göçlerle beslendiği açıktır. Ahıska'dan göçler, kitapta şimdiye kadar pek değinilmeyen bir başka konuyu, yani toprak kayıpları nedeniyle ortaya çıkan göç konusunu gün ışığına çıkarır. Rusların Güney Kafkasya'da ilerlemesi ve 1801'de Gürcü Krallığı'nı ilhak edip, ardından Ahıska'ya yaptığı saldırılar (özellikle 1807'de), nihayet 1828'de Ruslar tarafından ele geçirilene kadar bölgeden yoğun göç dalgalarına neden olmuştu. Bu göçmenlerin genç olanları muhtemelen başkent İstanbul'a sığınmış ve bir kısmı kalelerde askerlik yapmaya başlamış olmalıdır. Göç nedenleri ne olursa olsun, yamakların başkentteki kent toplumuyla kaynaşamadıkları açıktır. Anlaşıldığı kadarıyla çoğu son derece yoksul ve maaşları da gayet düşüktü. Hatta bazılarının ölen arkadaşlarının cenaze masraflarını bile karşılayamadığı oluyordu. Bu sebeple, III. Selim'in girişimiyle 1793-94 yılında yamaklara için bir para vakfı kurulmuştu. Bulundukları kaleler gibi, bu askerler de Osmanlı toplumunun dışında yaşıyor; genellikle güvenilmez, sorun çıkaran, zorba ve saldırgan olarak görülüyorlardı.⁶⁶ İstanbullular için yamaklar marjinal bir grup olan yamaklar,

⁶⁶ Yıldız, "Anatomy of a rebellious social group", s. 291-327.

merkezin, kimliklerini tehlikeye atan ve kendilerini özleştirdikleri yeniçeri ordusunun varlığını tehdit eden politikalarına kırgındılar.

İsyana katılan bir diğer grup ise yeniçerilerdir. Genel olarak Osmanlı isyanlarında ve özel olarak da Mayıs isyanında yeniçerilere gereğinden fazla vurgu yapılır. Mevcut literatür, tüm dikkatini asi yeniçerilere vererek bu grubu 17. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar neredeyse tüm isyanların kışkırtıcısı olarak göstermiştir. Öte yandan, Osmanlı ayaklanmalarına katılan ihtilalciler ve ilgili askerî gruplar üzerine yapılan bir araştırma, diğer askerî grupların da faal olduğunu ve asilerin sadece yeniçerilerden oluşmadığını ispatlar. Örneğin sipahlar, 17. yüzyıldaki muhalif yeniçeriler kadar faaldi. Bunlar, iki isyanın (1623, 1629) müstakil kışkırtıcısı, 1648 isyanında (acemilerle birlikte) ortak kışkırtıcısı olmuş ve 1622 ile 1655'teki isyanlarda ise yeniçerilerle birlikte hareket etmiştir. Yeniçeriler ise, 1623 ve 1632 isyanlarına katılmamış, ikincisinde padişahın yanında yer almış hatta zaman zaman sipahlarla çatışmıştır. Yeniçerilerin 1648'de sipahlarla girdiği mücadeleden galip çıkmasıyla, devlet ricali bu grupları birbirlerine karşı kullanma şansını da kaybetmiş oldu.⁶⁷ Tam da bu rekabet nedeniyle yeniçeri ve sipahlar Osmanlı isyanlarında bir daha pek ortak hareket etmediler. Karıştıkları ortak isyanlar (1622, 1655) dışında, yeniçeriler 1656 ve 1687 isyanlarını çıkarttı. 18. yüzyıl ile 19. yüzyılın başlarındaki isyanlarda yeniçeriler hâlen önemli bir role sahipti ve çoğu ayaklanmaya katıldı. Ancak 1703, 1730 ve 1807'de isyanlarını çıkartmayıp, belli bir aşamadan sonra katılıp destek verdiler. 1740'taki kısa sürede bastırılan olayda ise yeniçeriler padişaha bağlılıklarını bildirip isyana hiç karışmamıştır. Öte yandan, yeniçeriler 1808 Alemdar Vakası'nın yanı sıra 1826'daki isyanı başlatan gruptur. Osmanlı isyanlarındaki ihtilalci kadrolar genellikle cebeciler (1703) ya da yamaklar (1807) gibi yeniçeriler di-

⁶⁷ Kafadar, *Esnaf-Yeniçeri Relations*, s. 95.

şındaki askerî gruplardan (1730, 1807) devşirilmiştir. Askerî birliklerin bir isyana katılım yelpazesi açısından en göze çarpan örnek 1703'teki isyandır. Bu isyana yeniçerilerin yanı sıra cebeci bostancı, sipah, topçu, arabacılar ve top arabacıları da katılmıştır. Bu isyanın çıkmasına cebecilerin mevaciblerinin gecikmesi neden olmuştu ve aslında geri kalan birliklerde böyle bir sorun yoktu.⁶⁸ Mayıs 1807 isyanında faal olan cebeciler dışında, isyan sırasında Bab-ı Ali'yi en çok telaşlandıran ve isyanın gidişatında belirleyici olan yeniçeriler ya da diğer askerî gruplardan ziyade topçu birliklerinin isyana destek vermesiydi.

Yeniçerilerin kendisi 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında esasen homojen bir sosyal yapıya sahip değildir. Farklı gelir grupları ve kökenlerden gelen askerlerin bir karışımıydı. Osmanlı şehirlerindeki servet dağılımları üzerine yakın dönemde yapılan bir çalışma, askerî gruplar arasında servet açısından kutuplaşmaya doğru giden bir eğilim olduğunu ortaya koyar.⁶⁹ Görüldüğü kadarıyla askerî sınıfın en alt kademeleri, 19. yüzyılın başında İstanbul'daki işgücünün önemli bir bileşenini oluşturuyordu. Düşük rütbeli askerler ekonomik orta sınıfı oluşturuyordu ve bu durum onları merkezin politikalarına karşı daha savunmasız hâle getiriyordu. Üst rütbeli zabıtlar ise daha kazançlı faaliyetlerle iştigal ediyordu. Örneğin bunlardan bazıları Sırbistan'ın güneyinde ve Bosna Hersek'te dolaşarak köylüleri zorla kredi almaya zorlamış ve Balkanlar'daki çok sayıda mülklerini ele geçirmişti.⁷⁰ Bu kişiler arasında, bakırcılık işiyle uğraşan ve daha sonra Keleş madenlerinin eminliğine atanan 25. Yeniçeri Bölüğü'nün mütevellisi Kazgancı Mustafa Ağa gibi çok varlıklı kişiler de vardı. Tam anlamıyla yeniçeriler olmasalar da Boğaziçi

⁶⁸ 1703 isyanının katılımcılarına dair bir inceleme için bkz. Stremmelaar, *Rebellion of 1703*, s. 90-114.

⁶⁹ Hülya Canbakal, "The Age of Revolutions in an Ottoman town: Ayntab 1788-93", Sabancı Üniversitesi'ne sunulan makale, 3 Mayıs 2011.

⁷⁰ Stoianovich, "Land tenure", s. 400.

yamaklarının durumu da başkentteki askerî grupların ekonomik koşullarını anlamamız açısından bilgilendiricidir. Bazı yamaklar “Fener karyesi merasında kök ihraç ve kömür hark” ederken, çoğu çanak çömlek işleriyle uğraşıyordu. Bazıları bağlarda mevsimlik işçi olarak çalışırken, diğerleri de geçimlerini esnaflık ya da işportacılık yaparak temin ediyordu.⁷¹ Daha önce dediğimiz gibi bunlardan bazıları cenazelerinin masraflarını karşılayacak kadar bile para kazanamıyordu.

Görüldüğü kadarıyla alt rütbeli yeniçeriler, üstlerine kıyasla daha aktivistlerdi. Bunlar asilerin yanında yer alırken, orta rütbeliler de isyancıları desteklemiş ya da onlara yakınlık duymuştur. Üst rütbeli zabıtlar ise çoğunlukla devlete bağlı seçkinler olarak hareket etmiştir. Örneğin 1622 isyanında bir yeniçeri ağası yaralanmış, 1632, 1703 ve 1808’deki isyanlarda ise yüksek rütbeli yeniçeriler, kendilerine destek verme konusundaki isteksizlikleri nedeniyle asiler tarafından öldürülmüştür. 1703’te üst rütbeliler olaylara katılmamayı tercih ederken, bazıları asilerin karşısında durmuştur.⁷² Buna karşılık düşük rütbeli yeniçeriler isyanlarda sık sık önemli bir rol oynamıştır. Örneğin 1651 ve 1688’de yeniçeri ocağının alt rütbelileri, sıradan halk, lonca esnafı, seyyid, ulema ve bazı devlet ricalinin yanında durarak kendi komutanlarına yani yeniçeri zabıtlarına karşı mücadele etmiştir.⁷³

Askerî sınıfın yanı sıra bazı sivil unsurlar da Osmanlı isyanlarına katılmıştır. İsyanlardaki siviller üç grup altında toplanabilir: din adamları, lonca esnafı ve kent sakinleri. Din adamları, asilerle iş birliği yapma konusunda en fazla bahsi geçen kesimdir; isyanlarda sık sık zikredilmeleri Osmanlı tarihçileri arasında uzun soluklu bir ulema-yeniçeri koalisyonu

⁷¹ Yıldız, “Anatomy of a rebellious social group”, s. 303-10.

⁷² Stremmelar, *Rebellion of 1703*, s. 93-7.

⁷³ Bu dönemde güçlü ve nüfuzlu olan yeniçeriler kendilerini iktidarı belirleyen bir kesim olarak görüyordu. Yi, *Guild Dynamics*, s. 216, 224; Yi, “Rebellion of 1688”, s. 123.

olduğu savına yol açmıştır.⁷⁴ Geleneksel tarihyazımında, Batılı fikirlerin toplumun bazı kesimlerine girmesiyle, ulema ile yenicherilerin 1730 ve 1807 isyanlarında Batılılaşma karşıtı kampa katıldığı düşünülmektedir. Aynen askerî gruplarda olduğu gibi, dinî grupların alt kademelerinin eşiği atlamada nispeten hızlı davrandığı, üst kademelerin ise daha muhafazakâr olduğu görünmektedir.⁷⁵ Mevcut kaynaklar, alt kademelerdeki ilmiye mensuplarının 1622 isyanına katıldığını, 1688'deki asi lonca esnafına ise geleneksel dinî bürokrasi haricindeki çoğu dinî figürlerin (seyyidler, suhteler) destek verdiğini göstermektedir.⁷⁶ 1703 isyanında da ilmiyenin alt kademelerinin isyancı kadrolara destek verdiğine dair güçlü işaretler vardır. Bu olayda seyyidler ve bazı medrese talebeleri de isyana aktif olarak katılmışlardır.⁷⁷ Tarihyazımında III. Selim'in modernleşme/Batılılaşmaya yönelik reformlarına bir tepki olarak sunulan Mayıs 1807 isyanında ise, seyyid veya suhtelerin katılımından hiç bahsedilmemesi şaşırtıcı bir gerçektir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki isyanlara katılan sivillerin geri kalanı genellikle kentin lonca esnafıydı. 1651, 1656 ve 1688 isyanlarının öncülüğünü kendi adına hareket eden lonca esnafı yaparken, diğer isyanlarda lonca mensupları askerî gruplarla işbirliği yapmıştır. 1651'deki isyan, bu grubun gelecekteki müdahalelerinin habercisi olacak şekilde,⁷⁸ ilk büyük lonca isyanı olarak kabul edilir. Bu isyanın patlak

⁷⁴ Heyd, "The Ottoman ulema", s. 70-1; Shaw, *Between Old and New*, s. 71-2. Geç dönem Osmanlı tarihinde ulema karşıtlığının daha genel bir değerlendirmesi için bkz. İsmail Kara, "Ulema-Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak/Muhalefete Katılmak", *Divan*, I (1998), s. 1-25.

⁷⁵ Kolektif eylemlerde eşik modellerine dair bir inceleme için bkz. Mark Granovetter, "Treshold models of collective behavior", *American Journal of Sociology*, 83/6 (Mart 1978), s. 1420-43; Michael S.Y. Chwe, "Structure and strategy in collective action", *American Journal of Sociology*, 105/1 (Temmuz 1999), s. 128-56.

⁷⁶ Yi, "Rebellion of 1688", s. 120.

⁷⁷ Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 166.

⁷⁸ Yi, *Guild Dynamics*, s. 213-14. Yi, 1688'de lonca mensuplarının kapıkulu birliklerinin yağmasına karşı çıktığı bir başka olay daha yaşandığını belirtir, s. 230-1.

vermesine yol açan Girit seferini finanse etmek üzere loncalara yüklenen aşırı vergilerdi.⁷⁹ Lonca mensupları 1622'deki karışıklıkta da yer almıştır.⁸⁰ Buna mukabil, Kahire'nin esnaf ve tüccarları 18. yüzyıldaki halk isyanlarında daha az faal görünmektedir.⁸¹ 1703 ve 1730 isyanları, İstanbul'daki bazı esnaf ve loncalar da dâhil olmak üzere sivil nüfusun daha geniş kesimlerini kapsamaktaydı. 1731 olaylarında ise aynı kesimler padişahın yanında yer almayı tercih etti. Nitekim örgütlü esnaf ile asiler (yani askerî gruplar) arasındaki iş birliği 1730 isyanının ardından aniden kesilmiştir. 1730'dan önce esnaf (küçük burjuvazi) ve tüccarlar I. Mahmud'un politikalarına karşı çıkanlar arasındaydı; fakat isyan sonrası istikrarsızlık ve kargaşa bağlılıklarını gözden geçirterek 1731'de sultanın yanında yer almalarına vesile oldu.⁸² Mayıs 1807 isyanında, lonca esnafının katılımı 17 ve 18. yüzyıllardaki örneklerle karşılaştırıldığında neredeyse yok denecek kadar azdır. Gerçekten ne 1807 ne de 1808 isyanlarında bu grubun desteğinden söz edilir. Nitekim bu grup en nihayetinde Bab-ı Ali ile iş birliğine girmiş ve 1826'da yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasında etkili olmuştur. Bu değişim İstanbul'un lonca esnafı ile asiler arasındaki iş birliğinin aniden sona erdiği 1730 sonrası dönemdeki gelişmelerden kaynaklanıyordu.

1730 Patrona isyanı sırasında asilerin taşkınlıkları ile sık sık yaşanan yağma olayları, toplumun asilerden uzaklaşmasında belirgin bir rol oynamıştır.⁸³ 18. yüzyılın başlarında bile 1730'un hatırası halk arasında hâlâ canlıydı; Mayıs isyanının patlak verince 1730 gibi taşkınlıklar olacağını düşünen İstan-

⁷⁹ Yi, *Guild Dynamics*, s. 216-18.

⁸⁰ *Age.*, s. 215.

⁸¹ Baer, "Popular revolt", s. 218-19. Kahire'deki isyanlarda El-Ezher talebeleri de aktifti, ancak en aktif kesim kent yoksullarıydı.

⁸² Olson, "Patrona Halil rebellion", s. 329-44; Olson, "Jews, janissaries", s. 192.

⁸³ 1730 ve 1807 isyanlarındaki aşırılıkların bir karşılaştırması için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 734-6. 1703 isyanındaki yağmalar için bkz. Stremmelaa, *Rebellion of 1703*, s. 78-9.

bul halkı bu yüzden büyük bir korkuya kapılmıştı.⁸⁴ Bunun farkında olan ve kent sakinlerini daha fazla yabancılaştırmak istemeyen 1807 asileri de yağmaları engellemek için azami özen göstermiştir. 1808 Alemdar Vakası sırasında asilerin halkı kazanmaya yönelik ciddi kaygısı da aynı nedenden kaynaklanıyordu.⁸⁵ Mayıs isyanında katılımcılar arasında askerlerin çoğunlukta olması hem isyan sırasında daha disiplinli hareket edilmesini hem de askerî kaynaklara daha fazla erişim sağlamasını mümkün kıldı. Asayiş sağlamaya ve yağmayı önlemek isyancı kadroların en önemli kaygılarından biri olmaya devam etti. Askerî hiyerarşi Mayıs 1807'de tam da bunu sağlamak için belli bir ölçüde muhafaza edildi. Siviller ve askerî gruplar arasında, özellikle de yeniçeri ocağından diğerine, sürekli bir geçiş olduğu göz önüne alındığında, miras alınmış bir eylem örüntüsü olarak kabul edilebilecek alışkanlıkların ve tutumların birinden diğerine aktarıldığını görmek şaşırtıcı değildir.⁸⁶ Askerî birliklerin etkin bir kontrol sağlaması, asi kadrolara sadece ordudan değil, ordu dışından da daha fazla insanın katılması anlamına geliyordu.

1807 isyanının üçüncü katılımcı grubu ise seyirci olarak nitelendirilebilecek kent sakinleriydi. Bu grup, isyana aktif katılarak olası bir başarısızlığın bedelini ödemeye göze almak yerine, olası kazançlara hazıra konmayı tercih etmiştir. Dönemin bazı anlatılarındaki muğlak atıflar dışında, bu grup tamamen anonimdir. Kalabalık içinde tanımlanabilen tek grup, daha evvel bahsettiğimiz Bolulu göçmenlerdir ve Bolu voyvodası Hacı Ahmedoğlu'nun adamı olduğu gerekçesiyle bir kişiyi korkunç bir şekilde linç etmişlerdir (bkz. İkinci Bölüm). Geri kalan izleyicilerin tutumu ise belirsizdir. Harekete geçme

⁸⁴ Derin, "Kabakçı Mustafa", s. 102: "ahali-i Asitâne'ye öyle bir gulgüle düşdü ki dekâkinler sedd ü bend, kaçan kaçana olup mukaddemâ vuku' bulan Kırk Üç Vakası zannıyla cümle ahâlî lerzeyâb ve her birleri kendi ahvâli netîcesine meşgûl oldular."

⁸⁵ Yıldız, "A city under fire", s. 44-6.

⁸⁶ Parker, "Mutiny and discontent", s. 51-2.

eşiği daha düşük olan kişilerin bir aşamada isyana iştirak etmesi, geri kalanların ise pasif kalmayı tercih etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Meraklı ve maceraperest olanlar hariç, isyanın seyirci güruhu başlangıçtaki karışıklıklardan korkmuş ve büyük olasılıkla asilerin zafer kazanacağı ihtimali artana kadar desteklerini esirgemiş olmalıdır. Nitekim, ancak topçuların katılmasından sonra “hamal ve cemmal ve Arnabud ve bekâr” ile başıboş ayaktakımı Galata ile Üsküdar’dan Et Meydanı’na akın etmeye başlamıştı.⁸⁷ Şehrin geri kalanı da bu sıradışı olaya tanıklık etmek için meydana koştu. Devletin yenilmez kudretine meydan okuyan bir grubun varlığı bunların davasına kayıtsız kalan sıradan insanlar için bile ilgi çekici bir görüntüydü. Et Meydanı, sanki “Kâğıthâne seyri gibi şehirli ve seyirci ” ile dolup taşmıştı.⁸⁸ Ortada öyle bir görüntü vardı ki isyanın bir festivalden tek farkı meydandaki olayların niteliği idi.⁸⁹ Sonuç olarak meydan, erkeklerin yanı sıra kadın, çocuk ve fahişelerle iyice kalabalıklaştı. Satış yapmak için bu fırsatı kaçırmak istemeyen seyyar satıcılar da meydana akın etti.⁹⁰

Asilerin Amaç ve Hedefleri

17. yüzyıl Fransası’ndaki çeşitli toplumsal karışıklıkları inceleyen Beik, “bir kalabalığın niyetinin en belirgin göstergesinin hedef aldığı kişiler” olduğunu belirtir.⁹¹ Bölümün başında aktarılan İbrahim Nesim Efendi linç edilmesinin de gösterdiği üzere, Mayıs isyanı’ndaki kalabalık grup, devlet ricali ve maiyetine karşı derin bir kin ve nefretle hareket ediyordu. Hatırlanacağı üzere, isyanın merkezi olan Et Meydanı’nda top-

⁸⁷ Asım, II, s. 28.

⁸⁸ Derin, “Tüfengçibaşı”, s. 396.

⁸⁹ Festival ve isyan arasındaki benzerlikler için bkz. Beik, *Urban Protest*, s. 159.

⁹⁰ Câbî, I, s. 130; Derin, “Tüfengçibaşı”, s. 396.

⁹¹ Beik, *Urban Protest*, s. 51

lanan asiler bir infaz listesi hazırlamış ve listedekilerin derhâl kendilerine teslim edilmesini talep etmişti (Birinci Bölümdeki listeye bakınız). Üç kişi haricinde, infaz listesindeki tüm rical yakalanıp meydana sürüklendi ve kalabalık tarafından linç edildi. Bu infazların sadece belli kişileri hedef alması, asilerin masum halkı rastgele öldüren kana susamış insanlar olarak gösterme çabalarına ters bir görüntü sunar.⁹²

Mayıs isyanına dair geleneksel anlatı, reform karşıtlarıyla düşmanlığa kilitlenmiş belirli bir reform yanlısı grubun olduğunu ve husumetin eş zamanlı olarak hem devlet ricali arasında hem de alt sınıflar arasında yaşandığını varsayar. Her ne kadar haklılık payı olsa da, infaz listesinin oluşturulmasında göze çarpan tek kaygı, Nizam-ı Cedid reformlarına karşı mısilleme yapma isteği değildi. Listedeki isimlerin çoğu genellikle reformlarla ilişkilendirilse de aslında sadece Elhac İbrahim Reşid Efendi Nizam-ı Cedid programıyla doğrudan alakalı bir görevde bulunmuştu. Nitekim dönemin bir kaynağı, onun tam da bu nedenle infaz listesine dâhil edildiğini iddia eder.⁹³ Elhac İbrahim Reşid Efendi dışındaki kurbanların Nizam-ı Cedid’le bağlantıları daha dolaylıdır ya da belirsizdir. Örneğin Bostancıbaşı Hasan Şakir’in yeniçerilere şapka giydirme sözü verdiği için idam edildiği söylenir, fakat bu iddiayı kanıtlayan güvenilir bir kanıt yoktur.⁹⁴ Kaynaklar, Yusuf Ağa’nın reformlarla bağlantısı konusunda ise ikiye bölünmüştür. Shaw, Yusuf Ağa’nın reform konusunda tarafsız olduğunu iddia ederken, Cevdet Paşa onu reform yanlıları arasında zikreder.⁹⁵ Aslında Yusuf Ağa’nın cesedine iliştirilen yaftada, kendisi gerçekten de reformları uygulamakla suçlanmaktaydı.⁹⁶ Bir başka kaynak

⁹² Seçilmiş hedefler 18. yüzyıl Londra isyanlarının da ortak bir özelliği idi. George Rudé, “The London ‘mob’”, s. 1-18.

⁹³ İbrahim Reşid Efendi 13 Nisan 1799’dan 11 Haziran 1805’e kadar İrad-ı Cedid’in defterdarlığını yapmıştır. İsyan sırasında ise bahriye nazırı olarak görev yapmaktaydı.

⁹⁴ Derin, “Kabakçı Mustafa”, s. 104.

⁹⁵ Shaw, *Between Old and New*, s. 88; Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, s. 31.

⁹⁶ Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler*, s. 129.

ise Yusuf Ağa'nın imparatorluğun "geliştirilmesine" açık bir isim olduğunu ve Valide Sultan'ın teşvikiyle yeniçerilere karşı koyacak yeni birlikler kurulmasını önerdiğini ileri sürer. Aynı kaynağın devamında, III. Selim'in Yusuf Ağa'yı, reformları yürütecek komitenin başına getirdiğini belirtilir.⁹⁷

İnfaz listesindekilere yöneltilen daha yaygın suçlama, 1806 Edirne Vakası sırasında masumların ölümünden sorumlu olmaları gibi görünmektedir.⁹⁸ Yukarıda belirttiğimiz üzere, isyan sırasında öldürülenlerden bazıları Nizam-ı Cedid'e alakalı herhangi bir makamda istihdam edilmemiştir. Buna karşılık İrad-ı Cedid'in iki yöneticisi isyandan sağ çıktığı gibi, bürokrasideki kariyerlerine IV. Mustafa bir sorunla karşılaşmadan döneminde de devam etmişlerdir.⁹⁹ Mustafa Reşid Efendi ile Ahmed Bey, III. Selim devrinde İrad-ı Cedid'in defterdarlığını yapmıştı ve ilki isyan sırasında hâlen bu görevi yürütüyordu. Daha isyan sona ermeden Mustafa Reşid'e yeni görevler verilmesi ayrıca dikkat çekicidir. İsyanın elebaşları kendisini Unkapanı'nı açmak ve fırınlara un dağıtmakla görevlendirdi. Yeniçeriler ayrıca tersane emniğine Mustafa Reşid'in getirilmesinden yanaydı, ki 30 Mayıs'ta resmî olarak göreve atandı. İsyan sonrasında da IV. Mustafa, Mustafa Reşid'e karşı herhangi bir düşmanca tavır sergilememiştir. Aksine Mustafa Reşid'in kethüdalık (muhtemelen Valide Sultan kethüdalığı) görevine uygun olduğunu söyleyecek kadar kendisine güvendiğini gösteren kanıtlar vardır. Diğer İrad-ı Cedid defterdarı olan Ahmed Bey ise ayaklanma sırasında yeniçeriler tarafından yakalanıp serbest bırakıldı. İdamdan kurtulmuş olsa da kendisinin sürgüne gönderilmesi ya da gözden düşmesi beklenirken, IV. Mustafa kendisini Boğazların Rumeli yakasına nüzül emini olarak atadı; ancak sağlık

⁹⁷ *The Times*, Pazartesi, 3 Ağustos 1807, 7115, s. 3, sütun C (*Hamburg Papers*, Milan, 8 Temmuz).

⁹⁸ Derin, "Kabakçı Mustafa", s. 104.

⁹⁹ Bu iki ismin idamdan kurtulmaları ve sonraki kariyerleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 634-40.

durumunun kötü olması nedeniyle bunu yerine getiremedi. Toparlamak gerekirse, Nizam-ı Cedid reformlarına duyulan tepki, bazı devlet adamlarının neden asilerin hedefi hâline geldiğini tam olarak açıklamaz.

Bu konuya dair daha akla yatkın açıklama, halkın ve askerî birliklerin yönetici seçkinlere yabancılaşmasıyla ilgilidir ve bu süreçte Nizam-ı Cedid meselesi sadece bir etmendir. III. Selim'in yeni seçkinleri, halk nezdinde ve bazı dönem kaynaklarında genellikle "kâfirlerle" yakın ilişkiler içinde olan baskıcı, kibirli ve batıl inançlı olarak değerlendirilmekteydi. Asım onları Kur'an-ı Kerim ile sünneti aklın ürünü olarak gördükleri için de ayrıca eleştirir.¹⁰⁰ Yine Asım'a göre yeni seçkinler yenileşmeye (*teceddüd*) büyük önem veriyor ve "siyaset-i Efrenkiye"yi takip ediyordu. Uyguladıkları politika ve davranışlarının yanı sıra konak ve giyim tarzlarında da Batı'yı taklit ediyordu. Nitekim bir yabancı kaynak, Mahmud Raif Efendi'nin öldürülmesi sırasında asilerden birinin "Allah adına ve Allah aşkına bir Müslümanı değil, İngiliz Mahmud'u öldürüyorum" diye bağırıldığını topuklarına ateş ettiğini" aktarır.¹⁰¹

Ne yazık ki elimizdeki ipuçları, asi kalabalığın sesini duymak için yeterli değildir. Görüldüğü kadarıyla en net söylenebilecek husus, şikâyetlerinin genellikle dönemdeki krizin getirdiği ekonomik zorlukları yansıtmasıdır. Örneğin İbrahim Efendi meydana götürülürken, "kalkın, selam durun, zira Hacı İbrahim geliyor" diye bağırışanlar tarafından alaya alındı. Ardından kendisine bir kâğıt parçası verilerek "efendim kerem eyle arzuhâlime nazar eyle" denerek dalga geçildi. Her iki örnek de yönetici seçkinlerin ulaşılmazlığına dair gönderme olarak görülebilir. İbrahim Efendi'ye eşlik eden asiler, kendisini katlettikten sonra "o bu parmağı ile fakirlerin ocağını

¹⁰⁰ Asım, II, s. 9: "Kıtab ve sünnetde mansûs ve müsbet olan evâmîr ve nevâhi-i ilahî hâşâ nizâm-ı aklîden ibâret yahud efsane-i İsrailiyât kabîlinden emr ve vahiy".

¹⁰¹ *The Times*, Pazartesi, 3 Ağustos 1808, 7115, s. 3 (*Hamburg Papers*, Milan, 8 Temmuz).

yıkılmıştır” diyerek kalem tutan parmağını kestiler.¹⁰² Öldürülmesinin ardından, izleyicilerden biri “Benim hanedânımı dağıttı ve ciğerimi yakdı. Ben de bunun ciğerini pişirip yiyem” diyerek İbrahim Efendi’nin ciğerini söktü.¹⁰³ İbrahim Nesim Efendi de benzer şekilde yoksulları mahvettiği ve adamlarının vasıtasıyla masum insanlara zarar verdiği için eleştirilmekteydi. Bir yazar, İbrahim Nesim Efendi’nin acımasız şekilde öldürülmesini yoksulların beddualarına bağlar ve ilahi adalet olarak gördüğü bu olaya sevincini gizlemez.¹⁰⁴ İsyanda öldürülen yetkililer ayrıca devlet işlerini ihmal etmekle, giyim kuşam ve maiyet lüksüne düşkün olmakla da suçlanıyordu.¹⁰⁵ Sonuç olarak tepeden gelen ve idarecilerden kaynaklanan sosyoekonomik baskının, halkın devlet ricaline karşı nefretini beslediği aşıkardır.

Dünya genelinde, 18. yüzyılın ikinci yarısı, erken modern dönemin en “eşitliksiz döneminden” biridir; aynı zamanda kolektif şiddet ve siyasi kargaşanın yükselişiyle bilinir.¹⁰⁶ Artan ekonomik eşitsizlik, toplumun her katmanında – köylüler, orta sınıf, taşra eşrafı) gözlemlenebilir hâle gelmiş; neticede toplumsal hareketlilik ve huzursuluğa yol açmıştır.¹⁰⁷ Osmanlı İmparatorluğu’ndaki servet eşitsizlikleri üzerine yapılan bazı yeni çalışmalar da, Osmanlı toplumunun da benzer bir seyir

¹⁰²Oğlulukyan, *Ruznâme*, s. 13. Bu anlatı, Tarih-i Şahi’de bahsedilen, eli kalem tutanların zulmüyle çarpıcı biçimde benzerlik gösterir: “Şu anda Kirman’daki kötü kâtiplerin kalemlerinden Kirman halkına doğru akan kötülük, fesat, zulüm ve adaletsizlik Moğolların yeryüzünü kan gölüne çeviren kılıçlarından daha kötüdür.” Lambton, “Changing concepts of justice”, s. 56.

¹⁰³Derin, “Yayla İmamı Risalesi”, s. 228.

¹⁰⁴Derin, “Kabakçı Mustafa”, s. 109.

¹⁰⁵Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler*, s. 97-8; Asım, II, s. 8-10. Şu anki çalışmalarından biri, III. Selim seçkinlerinin servetlerinin muhalefat kayıtlarına dayalı bir incelenmesidir.

¹⁰⁶Hülya Canbakal, “The Age of Revolutions in the Ottoman Empire: a provincial perspective”, *Well-Protected Domains: Intersections of Asia and Europe in the Ottoman Empire, conference at the Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg*, 10-12 Kasım 2011

¹⁰⁷Turchin ve Nefedov, *Secular Cycles*, s. 11.

izlediğini gösterir.¹⁰⁸ Genel olarak bu dönemde, imparatorluktaki yaşam standartları önceki yüzyılların gerisinde kalmış görünmektedir. 1800'lerde kentsel emeğe ödenen maaşlar 1500'lü yıllardaki maaşlardan yüzde 10 ila 20 daha düşüktü.¹⁰⁹ Gıda fiyatları 1808 ile 1844 yılları arasında dört kat, 1789 ile 1844 yılları arasında ise on kat artmıştı.¹¹⁰ 1795-96 yılları arasında Fransa da benzer biçimde yüksek enflasyondan muztarip olmuştur.¹¹¹ Bu enflasyonun en ağır faturası, Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumun dar gelirli gruba çıkmıştır. Bu durum bizzat III. Selim tarafından da kabul edilmiştir. Bir hatt-ı hümayununda kendisi de öfkeyle herşeyin pahalandığını ve temel tüketim maddelerinin fiyatlarının halkın geçinmesini imkânsız kılacak derecelere çıktığını belirtir. Halk bu durumdayken, sultan, esnafın, mallarını (Ramazan ayında bile) daha sonra çok daha yüksek fiyatlara satmak üzere mal istiflemesine kızarak buna bir çare bulunmasını emreliyordu.¹¹² İsyan arifesinde, İstanbullular büyük bir ekonomik baskı altındaydı. Enflasyon, tahıl, bal, yağ ve odunda karaborsa yaratmış ve Nizam-ı Cedid bahane edilerek fiyatlar daha da yükseltilmişti.¹¹³ Terekeler üzerine yaptığı ayrıntılı inceleme yapan Hülya Canbakal, ekonomik yükün eşit paylaşılmadığını ve Antep'te 1780-1800 yılları arasında esas yükün özellikle yeniçerilere ve *sadata* düştüğünü öne sürer. Bu dönemde ayrıca değeri tağşiş edilmiş sikkelerin piyasaya sürülmesi de birçok

¹⁰⁸ Örneğin Canbakal'ın Manisa, Kayseri ve Manastır'daki servet dağılımı üzerine yaptığı çalışma, bu şehirlerin Avrupa'yla aynı eğilimi gösterdiğini kanıtlar. Canbakal, "The Age of Revolutions in the Ottoman Empire".

¹⁰⁹ Pamuk, "Longevity of the Ottoman Empire", s. 244. Ayrıca bkz. Pamuk, "Ottoman State Finances", s. 606-9. Kişi başına düşen yıllık gelirin yevmiyelerle karşılaştırılması için bkz. Age., Şekil 6, s. 615 ve Şekil 9 (1780-1914 arası kişi başı yıllık gelir), s. 623.

¹¹⁰ Pamuk, "The great Ottoman debasement", s. 26.

¹¹¹ Sargent ve Velde, "French Revolution", s. 507-8. BOA, HAT 174/7554 (1797-8).

¹¹² BOA, HAT 174/7554 (1797-8).

¹¹³ Asım, II, s. 15.

düşük gelirli grubun alım gücüne darbe vurarak, daha fazla enflasyon yaratmıştı.¹¹⁴

Ubeydullah Kuşmânî ve Lokmacı Matruş Ebubekir Efendi'nin anlatıları arasında bir karşılaştırma yapan Suraiya Faroqhi, modern tarihçilerinin bile o dönemin toplumsal ve ekonomik çok iyi bilinmesine rağmen bunlarla ilgilenmediklerini ve neredeyse sadece Nizam-ı Cedid'e odaklandıklarını belirtir. Faroqhi şöyle devam eder: "İlk bakışta Ebubekir'in işe yaramaz ricale verilen hakedilmiş cezalara yaptığı vurgu, benim gıda krizi ve düşük reel ücretlere yaptığım vurguyla çelişiyor gibi görünmektedir."¹¹⁵ Faroqhi'ye göre, Ebubekir'in yaklaşımının aksine, yönetici seçkinler genel ekonomik krizin günah keçisi olarak görülmüş ve asi güruh bunların sorunları çözmedeki başarısızlığının intikamını almaya çalışmıştı.¹¹⁶ Gerçekten de birçok erken modern örneğin gösterdiği üzere, halk kriz zamanlarında çektikleri acılardan sorumlu tuttukları ve icraatları ekonomik şikâyetleriyle doğrudan ilişkili şahısları günah keçisi ilan etmiştir.¹¹⁷ Faroqhi'nin iddiasına gelince, Osmanlı vakayinamelerinde ekonomik eşitsizliklerin her zaman açık şekilde bir dile getirilmediği doğrudur, ancak bunun aksini gösteren bazı tek tük kanıtlar da mevcuttur. Örneğin Câbî bu konuda bazı çarpıcı örnekler sunar. Yönetici seçkinlere duyulan kızgınlığı açıklamak isteyen yazar, bir yeniçeri odabaşısının, *caizesini* (atama/terfi bedeli) ödemek için otomatik olarak 250 guruşluk bir borç altına girdiğini söyler. Oysaki bir yeniçerinin 25 akçelik maaşı, borçlarını ödemeye değil temel geçim ihtiyaçlarına bile yetmiyordu. Bu nedenle Câbî, yeniçerilerin tablacılık ya da bozacılık veya salepçilik yapmak zorunda kaldıklarını belirtir.¹¹⁸ Okucusunun ilgisini

¹¹⁴Canbakal, "The Age of Revolutions in an Ottoman town".

¹¹⁵Suraiya Faroqhi, "In quest of their daily bread: artisans of Istanbul under Selim III", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, S. Kenan (ed.) (İstanbul: İSAM, 2010), s. 181.

¹¹⁶Faroqhi, "Daily bread", s. 181.

¹¹⁷Tarrow, "Modular collective action", s. 76-7.

¹¹⁸Câbî, I, s. 72, 131.

çekmek içinde aynı dönemin devlet ricalinin zengin yaşamıyla karşılaştırır. Bu dönemde bir yeniçeri ev satın alamaz, oda kiralayamaz, hatta evin çatısını bile tamir ettiremezken, Vâlîde Sultan kethüdası Yusuf Ağa İstinye’de büyük ve görkemli bir yalı inşa ettirmiş, beğenmeyince yıktırıp bir daha yaptırmıştı.¹¹⁹ Aynı şey İbrahim Nesim Efendi için de geçerliydi. Altmıştan fazla atı vardı, fakat bunu az gördüğü için “min-ba’d mezar-dan pederim kıyâm ve bir re’s iltimasıyla ibrâm eylese vermek ihtimalim yokdur” diye söylenirdi.¹²⁰ Yönetici seçkinlerin en zenginleri arasında yer alan Yusuf Ağa’nın terekesinden 60.000 kese nakit para çıkmıştı. Mabeynci Ahmed, Sırkatibi Ahmed ve darphane emini Ebubekir Bey’in de zengin oldukları da bilinmektedir. Yönetici seçkinlerin savurganlıkları özellikle 1730 ve 1807’de halkın düşmanlığına yol açmış gibi görünmektedir. Bu durum nepotizmle daha da perçinleşen bir tür “sınıf” çatışmasına da işaret etmektedir.

Sosyal eşitsizlik, toplumsal sorunlara ilişkin farkındalığın attırdığı gibi toplumsal hareketlerin çıkma ihtimalini genel olarak artırır. Yine Câbî, asilerin sıkıntılarından sorumlu tuttukları devlet ricalinin cezalandırılması için şeyhülislamı fetva vermeye ikna etmek üzere yaşadıkları sosyal ve ekonomik eşitsizlikten örnekler verdiklerini ifade etmektedir.¹²¹ Daha önce bahsedilen, şeyhülislam ile bir asi arasında ekmeğin kalitesinin düşüklüğüne ilişkin diyalogda (İkinci Bölüm), asi şeyhülislam ve ulemayı yoksulların haklarını korumamakla ve bunun yerine “Ricâl-i kibar bunu ümmet-i Muhammed ise kül gibi ekmek yer. Siz de buna göz yumar ve bir kağıtta onların birkaç yazısını görünce ilam verirsiniz. Sebep? Çünkü onlar efendilerdir. Değil mi?” diye yöneticilerin talimatlarına uygun fetvalar vermekle suçlar. Asi, sözlerini “Bütün fakir

¹¹⁹Ekonomik sıkıntılara dair daha fazla örnek için bkz. Câbî, I, s. 72.

¹²⁰Asım, II, s. 11.

¹²¹Öte yandan bu görüşlerine ilaveten Câbî, maaşlar arasında eşitsizlik ve adaletsizlik olduğunu ve yönetici seçkinlerin Nizam-ı Cedid askerlerine özel bir ilgi gösterdiğini de belirtir. Câbî, I, s. 130-1.

halk ölmektedir” diye haykırarak bitirir.¹²² Vakayinamelerde, kitlelerin Mayıs isyanı sırasındaki eylemlerini haklı bir isyan olarak gördüklerine dair bazı ipuçları vardır, zira yozlaşmış devlet adamları yoksulları ezmekte ve yeniçeriler gibi grupların ayrıcalıklarına saldırmaktaydı. Bu hatayı düzeltmek ve düzeni yeniden tesis etmek asiler (ya da askerî grupların) görevi olarak görülüyordu. Dolayısıyla asiler kendilerini halkın temsilcileri olarak görüyor ve onları yukarıdan gelen baskılara karşı koruduklarını düşünüyorlardı.¹²³ Nitekim yabancı bir gözlemci, yeniçeri ordusunun Osmanlı milletinin çekirdeği olduğunu iddia etmektedir.¹²⁴ Kabakçı Mustafa da bir keresinde bir saat çıkartıp şöyle demiştir: “Padişahımız işte bu saat gibidir. Daima çarhı yoluyla dönerken haricden bir nice böcekler girüb önüne haciz ve deveranına mani olmuştur.” Cevdet Paşa’ya göre Kabakçı, suçlunun padişah değil devlet ricali olduğunu ve asilerin amacının onları (yani iyi işlenmiş bir mekanizmadaki kir ve pas) gibi ortadan kaldırmak olduğunu ima ediyordu. Bu görüşe göre asiler sistemi yıkmaktan ziyade onarmaya çalışıyordu.¹²⁵

Mayıs 1807 isyanı’nda sadece eşitsizlikten kaynaklanan nefret değil, aynı zamanda rekabet hâlindeki dinî söylemler de yankılanır. Abu-Manneh, 1807’nin reform yanlıları ile muhafazakârlar arasında olmaktan ziyade, İslami ortodoksluğun savunucuları ile heteredoksluk arasındaki sosyo-dinî bir çatışma olduğunu iddia ederek alternatif bir açıklama modeli sunar. Olayları tamamen açıklamasa da bu iddianın bazı açılardan haklılık payı da vardır. Nizam-ı Cedid reformlarının geleneksel askerî güçlerin çıkarlarını kısıtladığı doğru

¹²² Oğulokyan, *Ruznâme*, s. 7.

¹²³ Osmanlı denetimindeki Bosna’da yöneten ve yönetilenler arasındaki karşılıklı beklentilere dair benzer bir yorum için bkz. Michael R. Hickok, “Homicide in Ottoman Bosnia”, *The Ottoman Balkans* içinde, F. Anscombe (ed.) (Princeton: Markus Weiner Publishers, 2006), s. 40. Bosna’da, devletin bölgede asayiş sağlamaması düzensizliğe ivme kazandırmaktaydı.

¹²⁴ Yayıcıoğlu, *Partners of the Empire*, s. 200.

¹²⁵ Yıldız, “Anatomy of a rebellious social group”, s. 319-20.

olsa da yeniçeriler ve reform yanlılarının manevi rehberliğini temsil eden Bektaşiler ile Nakşibendî-Müceddidîler arasındaki rekabet de bu dönemdeki gerilimi tırmandırmıştır. Bu rekabet, Nakşibendîliğe yakın duran toplumun üst tabakaları ile Bektaşî olan alt tabakalar arasında bir mücadeleye dönüşmüştü. Abu-Manneh'e göre asilerin ana hedefi Şeyh Mehmed Emin Efendi'nin müritleriydi (Beşinci Bölüm). Gerçekten de isyan sırasında bunlardan dokuzu öldürülmüş ve Müceddidî şeyhlerinin çoğu daha sonra sürgüne gönderilmiştir. Abu-Manneh'a göre bu iki tarikat arasındaki gerginlik, Nizam-ı Cedid ordusunun lağvedilmesinden sonra isyanın neden devam ettiğini de açıklar: İsyan sona ermemiştir, zira Bektaşilerin nihai hedefi Müceddidî tarikatıyla bağlantılı III. Selim seçkinlerinin tamamen ortadan kaldırılmasıydı.¹²⁶

İlgilendiğimiz dönemde, Nakşibendî-Müceddidî şeyh ve müritlerine genel bakış gerçekten oldukça olumsuzdur. İrrasyonellik, padişah üzerinde nüfuz kurmak ve büyüyle meşgul olmakla suçlanıyorlardı. İsyanın devam ettiği Perşembe günü, asiler meydandaki şeyhülislam Ataullah Efendi'ye Hristiyanlara ait olduğunu söyledikleri garip bir nesne getirirler. İbrahim Nesim Efendi'nin boynunda buldukları nesne, makas (*mıkras*) şeklinde bir tılsımdır ve bir tarafına "Sultan Selim Han" ve bir tarafına da "İbrahim" isimleri ve başka "büyülü" kelimeler ve resimler işlenmişti. Şeyhülislam Ataullah Efendi asilere bunun bir haç olmadığına ikna etmek için epey dil dökmek zorunda kalmıştı.¹²⁷ Bu tür garip nesnelerin keşfi isyan sırasında dilden dile dolaşan dedikodulara neden oluyordu. İlginç bir şekilde, III. Selim'in bazı yeni seçkinlerinin sadece batıl şeylere inandıklarına da değil kendilerinin de büyü yaptığına dair söylentiler vardı. Rivayete göre, Yusuf Ağa'nın idamının ardından eşyaları arasında üç sandık bulunmuştu. Birinde Arapça vav harfi işlenmiş bakır bir top varken, bir

¹²⁶ Abu-Manneh, "Introduction", *Studies on Islam*, s. 9.

¹²⁷ Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler*, s. 133-4; Oğuluckyan, *Ruznâme*, s. 9.

diğeri mezar kumu doluydu. Son sandıkta ise içinde bir kız resmi bulunan bakır bir kutu vardı. Asiler, Yusuf Ağa'nın on dört yaşında bir kızı öldürdüğüne, cesedini yaktığına ve bu şekilde III. Selim'e büyü yaptığına inanıyordu. Dahası Şeyh Mehmed Emin Efendi'nin, müritlerine kılıç (*mutalsam kılıç kesmez nüshası*) ve kurşunlara (*kurşun geçmez vefki*) karşı korunma sağlamak için dağıttığı tılsımlar bazı kurbanların üzerinde bulunmuştu.¹²⁸ Benzer suçlamalar bir diğer Nakşibendî şeyhi olan Selami Efendi'ye de yöneltiliyordu. Ebubekir Efendi'ye göre, İbrahim Kethüda'nın öldürülmesinden sonra üzerinde bulunan putları (*heyakil*) hazırlayan Şeyh Selami Efendi'ydi.¹²⁹ Bu tür söylentilerin dolaşımında olması, halkın içinde bulunduğu ruh hâlini, alt tabakaların yönetici seçkinlere yabancılaşmasını ve Nakşibendî şeyhlerine duyulan derin güvensizliği gösterir.

Öte yandan Nakşibendî-Müceddidî tarikatının da halk ve orduya bakışı pek olumlu değildi. Alt sınıflar, özellikle de yeniçeriler ve Bektaşî bağlantıları olanlar, cahil marjinaler olarak görülüyordu. Bu tarikata göre, cahil kitleler eğitilmeli ve doğru inanca yönlendirilmeliydi. Osmanlı'da, özellikle de kriz dönemlerinde, toplumsal mühendislik fikirleriyle birlikte doğruyu emretme ve yanlış yasaklama (*emr-i maruf nehy-i ani'l-münkir*) ilkesinin her zamankinden daha fazla dile getirildiği görülür. Örneğin, Birgivî Mehmed Efendi (ö. 1572) ve müritleri, merkezin desteğini arkalarına alarak, yanlış yasaklama görevini cihatla eşdeğer görmüş ve hatta zaman zaman muhalifleriyle silahlı çatışmalara girmiştir.

Bizim ilgilendiğimiz dönemde, daha önce Müceddidî müridi olarak bahsettiğimiz propaganda yazarı da Ubeydullah Kuşmânî de, *emr-i maruf* toplumu düzeltmeye çalıştığını ve bu konuda camilerde verdiği birkaç vaazın yeniçerileri çok

¹²⁸Şânizâde, I, s. 41. Benzer ayrıntılar şu çalışmada da tekrarlanır: Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, s. 201.

¹²⁹Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler*, s. 133-4.

rahatsız ettiğini açıkça söyler.¹³⁰ Osmanlı yönetici elitinin yanında saf tutan Kuşmânî, yeniçerilerin heteredoks Bektaşî inançlarına bağlı, cahil halk arasına karışmış ve imparatorluğun refahıyla ilgilenmeyen bilgisiz insanlar olduğunu iddia etmiştir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda yanlışları düzeltme ilkesi bürokratik ulemayla o kadar özdeşleşmişti ki, Kuşmânî'nin dostları bile onun bu konudaki gayretine şaşırıp kendisinin basit bir derviş olduğunu kendisine hatırlatmak ihtiyacı hissetmişlerdi. Buna binaen, Kuşmânî de bu görevin tüm müminlere düştüğünü belirtmiş ve yine Kadızadeliler gibi bu ilkeyi cihatla eş değer tutmuştu.¹³¹ Fakat Kadızadelilerin aksine Kuşmânî, mistik tarikatlardan ziyade yeniçerilerin hatalarını düzeltmekle ilgilenmiştir. Bu kaygı, özellikle III. Selim ile II. Mahmud'un, muhtemelen Nakşibendîlerin de teşvikiyle, *Birgivî Risalesi*'ni ordu mensuplarına öğretme çabalarında da açıkça görülür.¹³² Bu girişimden memnun olmayan yeniçeriler, Bab-ı Ali'nin sanki kâfirlermiş gibi onlara doğru dini öğretmekle bu kadar ilgilenmesinden rahatsız olmuşlardı. Esad Efendi bu konuda çok ilginç ve erken örnek verir. Esad Efendi'nin Yezidîler olarak adlandırdığı 1703 asileri, kışlarına *Birgivî Risaleleri* gönderdiği için Feyzulah Efendi'yi eleştirmişlerdi. Muhatapları da şaşırıp “Birgivi risâlesi göndermek küfür müdür?” diye sorunca, asiler risaleyi göndermenin yeniçerilerin İslam'ı bilmediğini yani “kafir” oldukları manasına geldiğini söylemişlerdir.¹³³ Şakul, her iki

¹³⁰Kethüda Said, *Tarih*, v. 133a– 134a.

¹³¹Zebîre, 14-16: “sultânım sizler “askeri değil ve hîzâne-i şâhânedan râtıfa-hâr değil, heman bir dervîş-i rehğûzar iken bu misüllü vazîfeniz ve lâzime-i zimmetiniz olmayan mübâhase-i pür ekdar sizin nenize der-kâr?”; “ve cihâd emr-i ma'rûf ve nehy-i münkirden ibaret olmağla”. Kuşmânî'ye göre, “ulema ve fudalanın” yanlışları düzeltmemesinin esas nedeni dinî ilimlere uygun davranmamasıydı. Kuşmânî, halkı bilgileriyle aydınlatmadıkları için ulema ile fudalayı günah işlemekle suçluyordu: s. 16-18.

¹³²Heyd, “The Ottoman Ulema”, s. 93-4.

¹³³“hay hây o risâleyi göndermek, siz şerâ'it-i islâmiyeyi bilmez kafirsiniz demektir.” Esad Efendi, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, Mehmet Arslan (ed.) (İstanbul: Kitabevi, 2005), s. 129.

tarafın birbirlerine karşı olumsuz algılarına oldukça makul bir açıklama getirir. Şakul'a göre Kuşmânî'nin risalesinde örnek-lendiği üzere, Nakşibendî tarikatının zihnindeki ideal toplum ve mutlak devlet modeli toplumun beklentileriyle örtüşmemiş ve hatta onları daha da yabancılaştırmıştır.¹³⁴ Şakul'un bu savını takip edersek, Nakşibendîlerin (ve yeni yönetici seçkinlerin) yukarıdan aşağıya toplumsal mühendisliğinin halk tarafından iyi karşılanmadığını söylemek gerekir.

Elimizdeki bilgiler üzerinden, dinî gerilim ile Mayıs 1807 isyanı arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu ileri sürme konusunda gene de ihtiyatlı olmak gerekir. Nakşibendî-Müceddidî tarikatının son derece seçkin doğasının yönetici seçkinler arasındaki müritlerle toplumun geri kalanı arasındaki yabancılaşmayı artırdığı açıktır. İsyanı dair kayıtlar, Abu-Manneh ile Şakul'un çatışmanın esasen toplumun üst ve alt katmanları arasındaki sosyo-dinî rekabetten kaynaklandığı yönündeki önerisine ilişkin bazı ipuçları da içerir. İlk ipucu, İran'daki Rufailer/Rıfailer'e mensup Haydar Baba'nın hikâyesidir.¹³⁵ Haydar Baba, Mayıs isyanı sırasında İstanbul'daydı ve 99. Bölüğün kışlasında ikamet ediyordu. isyandan bir süre sonra memleketine sürüldü, yolda hayatını kaybetti. Belgelerde, Haydar Baba'nın yeniçerileri padişaha ya da seçkinlerine karşı isyana teşvik ettiğine dair iddialar yoktur, fakat kışladaki varlığı yeniçeri muhalifleri tarafından vurgulanmakta ve yeniçeri ordusunun yok edilmesini ve buna bağlı olarak Bektaşilere yapılan zulmü meşrulaştırıcı bir unsur olarak sunulmaktadır.¹³⁶ Bu iddialara güvenmek konusunda ihtiyatlı olmak gerekir. Fakat ihtilalciler arasında açıkça Müceddidî karşıtı bir ruh hâli olmasa da dönemin yeniçe-

¹³⁴Şakul, "Batılılaşma ve İslami Modernleşme", s. 139.

¹³⁵Rifâilî Ahmed el-Rıfai (ö. 1182) tarafından 12. yüzyılda kurulmuş bir Müslüman tarikatıdır. Rifailik Ortadoğu ve Güneydoğu Avrupa'nın farklı bölgelerine yayılarak 15. yüzyılın en yaygın tarikatlarından biri hâline gelmiştir.

¹³⁶BOA, HAT 17078 (1230/1814-15). Ayrıca bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, s. 715-17.

ri türküleri Bektaşilerin isyan sırasındaki motivasyonlarına dair bazı genel ipuçları içerir. Örneğin şair Nigarî, Kabakçı Mustafa'nın cennetlik olması dileğini dile getirir ve ayaklanma sırasında yeniçeri ordusunun “görünmez dünyanın yeşil sancaklarını açtığını” (çekildi gaipten yeşil sancaklar) söyler:

Allah Allah deyip yürüdü asker

Böyle istedi ol Celil-i Ekber

Erişti geriden Üçler Yediler

Kırklar da beraber girdi araya¹³⁷

Dolayısıyla bu isyan, Allah tarafından emredilen ve tarikatın kurucusu Hacı Bektaş tarafından onaylanan bir gazaydı. Bu bölümde verdiğimiz ipuçları dışında, Mayıs isyanının üst ve alt sınıflar arasında dinî bir mücadeleyle olduğunu gösteren herhangi bir kanıt ne yazık ki bulunmamaktadır. Fakat gelecekteki çalışmalar bu konuda etkileyici sonuçlar sunabilir.

Sonuç

Ulema, loncalar ya da kentliler gibi diğer gruplar 17. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı isyanlarında çeşitli şekillerde yer almışsa da bir ya da daha fazla askerî grubun katılımı bu isyanlarda değişmeyen bir tema olarak kalmıştır.¹³⁸ Çoğu isyanda olduğu gibi, 1807'de de isyancılar çoğunlukla askerî gruplardan devşirilirken, şehir esnafı tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Seyyidler, suhteler ve daha düşük payeli ulemanın katılımından hiç bahsedilmezken, üst düzey ulemanın rolü de tartışmalıdır. İsyanın belkemiğini askerî gruplar oluşturuyordu. Hiyerarşik bir yapıya sahip yüksek dayanışma grupları olarak bu askerî birlikler, nüfusun geri kalanını harekete geçirme ve isyanın sorunsuz bir şekilde yürütülmesini sağlama konusunda daha iyi imkânlarla sahipti.

¹³⁷ Öztelli, *Uyan Padişahım*, s. 100-3.

¹³⁸ 1651, 1688 ve 1730, 1740 yıllarında loncaların ya da Arnavutların daha faal olduğu isyanlar bu durumun istisnalarıdır.

Askerler genellikle iktidardaki padişah ve ricalin uyguladığı politikalara ve dönemin sosyoekonomik eşitsizliklerine karşı duyulan hayal kırıklığına tepki gösteriyorlardı. Vakayiname-lerde bazı ipuçları, asilerin Mayıs isyanını haklı bir isyan olarak gördüklerini ispatlar. Yozlaşmış devlet adamları yoksulları ezmekte ve yeniçeriler de dâhil olmak üzere belirli grupların ayrıcalıklarına saldırmaktaydı. Bu koşullar altında, bu hatayı düzeltmek ve düzeni yeniden tesis etmek asilerin (ya da askerî grupların) üstlendiği bir görevdi. Asiler, yukarıdan aşağıya doğru yapılan baskıya karşı kendilerini halkın temsilcileri ve koruyucuları olarak görüyorlardı. Bu tür isyanlar, asayişî sağlayamadığı ve dini koruyamadığı durumlarda padişahın meşruiyetinin de sorgulanmasına neden olurdu.

Dünyevi şikâyetlerin ambalajlanıp dinî-hukuki bir dille sunulması Sünni İslam'ın uzlaşmacı ve dinginlik yanlısı öğretilerini yansıtır. Uzlaşmacı Sünni geleneğin isyan hakkına ilişkin dayattığı kısıtlamalar, Mayıs isyanında açıkça görülür. Bu açıdan, isyandan sonra çıkarılan Hüccet-i Şeriyye'nin yapılan bir bid'atın ortadan kaldırılmasının resmî olarak tanınmasını sağlamak için tasarlandığı söylenebilir. Fakat aynı belgede, 1807 isyanının olağanüstü bir durum olduğuna hükmedildiği ve gelecekte başta askerî sınıfın çıkardıkları olmak üzere benzer isyanların önüne geçilmeye çalışıldığının da altı çizilmelidir. İsyân hakkının sınırlı olması, patrimonial bir İslam devletinde hem yöneticiler hem de tebaanın meşruiyet konusuyla yakından ilgilenmediği anlamına gelmez. Aksine bir yönetici, imam, halife ya da padişah için meşruiyetin en önemli unsuru adil bir yönetici olmasıdır.¹³⁹ 1807 isyanında, halkın beklentileri ile padişahın yönetiminin kapsamı arasında bir uçurumun olduğu açıktır. Aynı şekilde, Osmanlı yöneticilerinin “tartışılmaz bir egemenliğe” sahip oldukları iddialarına karşın, imparatorlukta sıklıkla yaşanan isyanlar ve tahttan indirmeler, bu iddia ile pratik gerçeklik arasında da bir tutarsızlık olduğunu gösterir.

¹³⁹el-Fadl, *Rebellion and Violence*, s. 12.

SONUÇ

İlintili tarih (*connected histories*): yaklaşımının ünlü tarihçileri David Armitage ve Sanjay Subrahmanyam, İhtilaller Çağı'nda yaşanan küresel krize dair tartışmalarında Osmanlı İmparatorluğu'na sadece kısa bir gönderme yapar. İmparatorluğun karşılaştığı bazı dahili ve harici sorunları olduğunu kabul etmekle beraber, çok ilginç bir şekilde bu bu devleti dönemin küresel krizinden yalıtılmış hâlde görüp: “Bir hanedan ve geniş bir siyasi rejim olarak Osmanlı, çağdaşı olan pek çok hanedan ve yönetim biçimini alaşağı eden zor yıllarda . . . nasıl ayakta kalabilmiştir?”¹ sorusunu ortaya atar. Devrimler Çağı'nın Avrupa-merkezci tanımlarına meydan okumak için özel bir çaba sarf eden ve bölgesel farklılıklara da dikkat çeken bu iki yazar, bu döneme ilişkin anlayışımızı sadece demokratik siyasi devrimler (1789 Fransız Devrimi) ve ayrılıkçı bağımsızlık hareketlerini (1775-83 Amerikan Devrimi) değil, aynı zamanda kölelik karşıtı hareketleri (1804 Haiti Devrimi) ve milliyetçi eğilimlerin yükselişini de dâhil ederek genişletmeye çalışır. Dönemin küresel krizinin karma ve kapsamlı niteliğini ortaya çıkarmak için takdire şayan bir çaba gösterebilir de Osmanlı İmparatorluğu'nu bu tablonun dışında tutarak istisnai bir istikrar örneği olarak ele alırlar. Bir başka karşılaştırmalı dünya tarihçisi olan C. A. Bayly ise 1826'da II. Mahmud'un yeniçeri ordusunu yok etmesinin devrimci bir nitelik taşıdığını ileri sürse de, imparatorluktaki

¹ David Armitage ve Sanjay Subrahmanyam, “Introduction”, *The Age of Revolutions*, D. Armitage ve S. Subrahmanyam (ed.) s. xxxviii.

daha önceki karışıklıklara fazla değinmez.² Bayly'nin “yakınsak/birleşen devrimler” (*converging revolutions*) fikri de, benzer bir yaklaşımla Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın başlarındaki isyanları görmezden gelir; bazı ekonomik ve siyasi sorunlar ile Vehhabilik ve Sırp Devrimi gibi bazı ayrılıkçı isyanlara kısıtlı gönderme yapar.³

Armitage ve Subrahmanyam, Osmanlı hanedanının Osmanlı İmparatorluğu'nun esnekliği sayesinde 20. yüzyıla kadar ayakta kaldığını savunur.⁴ Gerçekten de imparatorluğun Devrimler Çağı boyunca ne ciddi bir rejim değişikliği ne de tam bir çöküş yaşadığı doğrudur. Aslında Osmanlı İmparatorluğu açısından bakıldığında, Devrimler Çağı ile 18. yüzyılın sonu krizi, imparatorluğun bekaasına yönelik çabaları gerçekten güçlendirmiştir. Böyle bir tepki alışılmadık bir durum değildir. Adelman'ın da belirttiği üzere, devrimler her zaman ani bir rejim değişikliği getirmez ve bazı durumlarda imparatorluk fikrini yeniden ihya edip uzun vadede yine imparatorluğun kendi içinden modern devlet oluşumuna giden yolu açar.⁵ 18. yüzyıl sonu krizi, Bab-ı Ali'yi merkezileşme, daha yoğun devlet müdahalesi ile toplum mühendisliği yoluyla kendi konumunu güçlendirmeye iterken bir yandan da imparatorluğun yeniden toparlanması için projeler üretmeye zorladı.⁶ Mayıs isyanı nedeniyle yaşanan geçici devlet çöküşünü, II. Mahmud

² Christopher A. Bayly, “The Age of Revolutions in Global Context: An Afterword”, *The Age of Revolutions* içinde, D. Armitage ve S. Subrahmanyam (ed.), s. 211.

³ Bayly, *The Birth of the Modern World*, s. 86-120.

⁴ Armitage ve Subrahmanyam, “Introduction”, s. xxxvii.

⁵ İmparatorluklardaki ihtilaller, imparatorlukların çöküşü ve ulus devlet oluşumu meselesi için bkz. Jeremy Adelman, “An Age of Imperial Revolutions”, *The American Historical Review*, 113/2 (2008), s. 319-40.

⁶ Kadir Üstün, bu dönemdeki mücadeleyi mali rasyonalizasyon, Batı tipi bir ordunun kurulması, şiddet tekelinin yeniden ele geçirilmesi ve eski rejimin ortadan kaldırılmasıyla ifade edilen modern devlet oluşumunun krizinin bir parçası olarak tanımlar. Ancak benim kanaatime göre, pragmatik bir zihniyete sahip Osmanlı idarecileri aslında modern bir devlet oluşturmayı planlamıyordu ve Üstün'ün belirttiği hususlar çoğunlukla askerî reformların yan etkileriydi. Kadir Üstün, “The New Order and Its Enemies: Opposition to Military Reform in the Ottoman Empire, 1789-1807”, Doktora Tezi (Columbia Üniversitesi, 2013).

yönetiminde iktidarın yeniden pekiştirilmesi izledi. Bu dönemde yerel özerklikler ortadan kaldırıldı, merkezî otoritenin gücü artırıldı; idari ve iktisadi nizam ve düzenlemeler ön plana çıkarıldı. Bu değişim, dünya genelindeki temayülle de uyumludur.⁷ Mayıs isyanının nedeni de dolaylı da olsa aslında imparatorluktaki değişim ve dönüşümdür. Ayrıca tam da bu isyandan çıkarılan dersler sayesinde Osmanlı İmparatorluğu nihayet hızlı bir merkezileşme, kurumsallaşma ve meşrutiyeti rejim aşamasına geçti. İlerleyen dönemlerde imparatorluğun ayakta kalmasını sağlayan ve 1923'te cumhuriyetçi bir rejimin ve ulus devletin yükselişini mümkün kılan da bu hızlı geçiş süreci olmuştur.

Seküler döngülerin dağılma aşamasına tekabül eden Devrimler Çağı krizi Osmanlı İmparatorluğu için ne zaman sona erdi? Bu sorunun cevabı hangi bakış açısını benimsediğimize bağlıdır. Askerî, ekonomik ve siyasi açıdan, bu kriz Osmanlı İmparatorluğu için aslında hiçbir zaman tam anlamıyla sona ermemiş gibidir. II. Mahmud daha etkili bir denetim kurmayı başarsa da, imparatorluğun köklü sorunlarını (mali kriz, ayrılıkçı hareketler ve giderek aciliyet kazanan Şark Sorunu) asla çözemedi. Her ne kadar devleti merkezileştirmeyi ve orduyu modernleştirmeyi başarsa da, öldüğünde Osmanlı orduları önce Konya'da (1832), ardından Nizip'te (1839) Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılmıştır. II. Mahmud saltanatının mali sorunları, dağılma aşamasının izlerini taşımayı sürdürdü. Osmanlı İmparatorluğu ilerleyen yıllarda da bir reform yapmakla didinirken, savaşlardan kafasını kaldıramayan ve finansal açıdan yetersiz bir imparatorluk olarak kaldı. Daha önce de belirtildiği üzere, 1789 ile 1793'te tağşişlerinin ardından, yeni askerî sistem denemeleri de dâhil olmak üzere çeşitli alanlardaki

⁷ Bayly, *Birth of the Modern World*, s. 89. Benzer süreçlerin yaşandığı yerler olarak Cava Adası'ndaki Mataram Sultanlığı, Babür, Osmanlı ve Safevi imparatorlukları ve Rusya örnek verilebilir.

eş zamanlı reformlar ve süregiden savaşlar nedeniyle ticaret açığı 1820'lerde ve 1830'larda zirveye ulaşmıştı. Gümüş paranın değeri ancak 1844'te istikrara kavuştu ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar değişmeden kalabildi.⁸ Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri, II. Mahmud'un politikalarını devam ettirse de imparatorluğun kronik sorunları gene çözülemedi. İlk dış borçlanma 1856'da başladı ve daha ardından gelen savaşlar, nüfus ve toprak kaybı nedeniyle bu borçlar arttı. 1876'da ilan edilen moratoryumun ardından 1881'de Düyun-ı Umumiye İdaresi kuruldu. Bu gelişmeler, 1873-96 yılları arasında dünya genelinde yaşanan ekonomik buhranla ilişkiliydi.⁹

Dönemin karmaşık iç ve uluslararası sorunları ve bunların üstesinden gelmeyi amaçlayan III. Selim ve II. Mahmud reformları, imparatorluğun ayakta kalmasını sağlamaya çalışan bir grup reform yanlısı bürokrati iktidara taşıdı. Bu grup, II. Mahmud'un reformlarıyla daha da güçlenerek, mesleki uzmanlaşma, standartlaşma, kanunlaştırma ve artan merkezileşmeyle şekillenen yoğun bir bürokratik reform ve modern devlet oluşumu süreci olarak özetleyebileceğimiz Tanzimat Devri'nde (1839-76) egemen hâle gelecekti. II. Mahmud, III. Selim devrinde etkili bir bürokrat olan Mustafa Reşid Efendi'ye bir görüşme sırasında Mayıs isyanından nasıl kurtulduğunu sormuştu. Mustafa Reşid şöyle cevap vermişti: "Efendim, asrı hümayununuzla layık bende yetiştirmek için kulunuzu damızlık olarak bıraktılar."¹⁰ Mustafa Reşid'in bu kısa açıklaması, III. Selim devrinin mirasını çok güzel özetler. 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda, Mustafa Reşid Efendi gibi yeni bir bürokrat kuşağı ortaya çıkmış ve bu kuşak imparatorluğun bekası için yeni vizyonlar

⁸ Pamuk, *Monetary History*, s. 188, 193-202. Özellikle s. 181'deki tabloya bakınız.

⁹ Bu dönemdeki büyük ekonomik krizin Osmanlı dış ticareti ve ekonomisi üzerindeki etkisi için bkz. Şevket Pamuk, "The Ottoman Empire in the Great Depression of 1873-1896", *The Journal of Economic History*, 44/1 (1984), s. 107-18.

¹⁰ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* (İstanbul: Kitabevi, 2001), s. 380.

geliştirmiştir. III. Selim'in desteğiyle bürokrasideki yerlerini sağlamlaştıran bu bürokratlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun, düşmanlarını onların silahlarıyla yenebilmesi için dönemin büyük güçlerinin askerî teknolojisini benimsemesi gerektiğine ikna edilmesi gereken bürokratik kurumlarda yuvalanmaya başladı. Entellektüel açıdan Batı etkisine ya da reformcu fikirlere giderek daha açık ve yabancı güçlere taviz vermeye daha hazır hâle geldiler. Salzmann'ın isabetli biçimde belirttiği üzere, dünyanın diğer yerlerindeki muadilleri gibi Osmanlı bürokratların da ortak noktası, "geçmiş pratiklere karşı bir küçümseme" ile "merkezî idareyi güçlendirme konusunda kararlılık" idi."¹¹

Şevket Pamuk, "pragmatizm, esneklik ve müzakerenin (Osmanlı) merkezî bürokrasinin kendisine karşı isyan eden toplumsal gruplarla iş birliği yapıp, onları devlete dâhil etmesini" sağladığını belirtir.¹² Tablo, her zaman Pamuk'un iddia ettiği kadar net olmasa da, siyasi olarak aktif bazı grupların (örneğin ulema ve bir süreliğine askeriye) daha sonraki dönemlerde daha edilgin hâle getirildiği ya da bir kenara itildiği doğrudur. Mayıs 1807'deki ciddi aksaklığa rağmen, sonraki yıllarda yeni seçkinler eski güçlerini yeniden sağlamlaştırmayı başardı ve askerî rical ve ulema aleyhinde II. Mahmud'la işbirliği yaptı.¹³ Yeni seçkinler artık hem imparatorluğun kalbinde hem de taşrada askerî ve bürokratik kadroların yerini alarak merkezileşme, mesleki uzmanlaşma ve kurum-sallaşma projelerini üstlendi.¹⁴ Fakat tüm bunlar olurken, bu dönemde askerî seçkinlerin ilginç sessizliğini kolayca es geçmemek gerekir. 18. yüzyılsonları ve 19. yüzyılın başları, askerî reformların getirdiği sorunlarla boğuşan imparatorluk için aynı zamanda yoğun bir savaş dönemi idi. Buna rağmen,

¹¹ Salzmann, *Measures of Empire*, s. 364.

¹² Pamuk, "Institutional Change", s. 228.

¹³ Benzer gözlemler için bkz. Tezcan, "The New Order and the Fate of the Old", s. 79-81.

¹⁴ Findley, *Turkey, Islam, Nationalism*, s. 42.

askerî alandaki reformları üstlenen gene bürokrasiydi ve askerî ricalle danışıldığına dair bile çok az kanıt vardır. Neticede, 18. yüzyıl boyunca bürokratik kadrolar askerî kadrolara galebe çalmış ve askerî aristokrasinin aleyhine olacak şekilde yönetime hâkim olmuştur. Baki Tezcan'ın haklı olarak üst sınıfların sivilleşmesi (militer özelliklerinin kalkması) olarak nitelendirdiği bu durum,¹⁵ Fransa gibi diğer erken modern mutlakiyetçi devletlerde de görülen militer sınıfın pasifleştirilmesiyle benzerlik gösterir.¹⁶

Daha önce de bahsedildiği üzere, 1807 asileri, yeni padişah IV. Mustafa tarafından ilan edilen ve bir af belgesi olmasının yanı sıra askerî sınıfların (ve kentli kitlelerin) gelecekte siyasi meselelere karışmasını engellemeyi amaçlayan resmî bir belge olan Hücet-i Şeriyye'nin hazırlanmasını başarıyla müzakere etmişlerdi. Belgede, gelecekteki hataları düzeltme görevinin sadece dinî sınıfa ait olacağının altı çiziliyordu. Fakat Sened-i İttifak'la (1808), hayatta kalan III. Selim'in bürokratları ayanlarla ittifak kurarak üstünlüğü ele geçirdi; bu hakkı hem askeriye hem de dinî sınıfa vermediler. II. Mahmud ise 1820'lerde hem ayanların üstünlüğüne hem de yeniçeri ocağına son verirken, ulemanın siyasetteki rolünü daha da sınırlandırdı. Askerî sınıflar, Mayıs isyanı ile 1808, 1826 olaylarından sonra uzun 19. yüzyıl boyunca siyasete ve isyanlara bulaşmayacaktır.¹⁷ Bu açıdan, 1908 Jön Türk Devrimi'nin imparatorluğun erken modern isyanlarıyla çok az ortak noktası vardır. Bu olayda, doğrudan yapılan saldırılar, hedefleri direkt yok etme ve İstanbul merkezli bir isyan hâli yoktur. 1908 Devrimi meşrutiyetle sonuçlanan gerçek bir devrimdir. II. Abdülhamid'i (1876-1908) 1877'den beri askıya aldığı anayasal rejimi yeniden tesis etmeye zorlayanlar bu kez çevredeki askerî seçkinlerdi. 1908 devrimcilerinin baskısı ve

¹⁵ Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 197.

¹⁶ Alan Marshall, *The Age of Faction: Court Politics 1660-1702* (Manchester: Manchester University Press, 1999), s. 8.

¹⁷ İstanbul merkezli olayların listesi için bkz. Onaran, *À Bas le Sultan*, s. 2.

Makedonya'daki protestolar karşısında II. Abdülhamid bu talebi kabul etmek durumunda kaldı. Ordu, özellikle 1826 ile 1908 yılları arasında gerçekleştirilen reformlarla modernize edilmişti; artık hem yeni yönetim şekillerine daha fazla açıldı, hem de eski patrimonyal/geleneksel bürokratik yönetime karşıydı. Bu koşullar altında ordu, hoşnutsuz bazı bürokratlarla iş birliğine açıldı.¹⁸ Ayanlar ile III. Selim seçkinlerinin hayatta kalan bürokratlarının arasında 1808'de kurulan koalisyonu (*Ruşuk Yârânı*) anımsatan bir şekilde, 1908'de Hareket Ordusu, bu kez 31 Mart Vakası olarak bilinen karşı devrimin ardından rejimi kurtarmak için Selanik'ten başkente yürüdü. Dolayısıyla 19. yüzyılın sonlarındaki reformlar sayesinde 20. yüzyılın başlarında modernleşen askerî seçkinler, imparatorluğun siyasi dinamiği içinde yeniden önemli bir aktör hâline geldi. Askeriye yeniden elde ettiği bu pozisyonunu Cumhuriyet dönemine de taşıyacaktı. Öte yandan ulema hiçbir zaman eski gücüne kavuşamadı. Nitekim son dönem Osmanlı âlimlerinden Mustafa Sabri Efendi (ö. 1954), II. Abdülhamid döneminde yapılan yanlışlara karşı çıkmanın ulemanın görevi olmasına rağmen, bu görevin askerî sınıflar ve yönetici seçkinler tarafından gasp edildiğinden yakınmıştır.¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti'yle merkezî ve laik bir Cumhuriyet rejiminin kurulması, dinî sınıfların resmî siyasetteki rolünü ortadan kaldırdı ve devleti kuran askerî sınıf ile laik bürokrasi, rejimi istikrara kavuşturmak için kendilerini Osmanlı geçmişinden tamamen uzaklaştırdı.

Yeniçerilerin yok edilmesi sadece geleneksel erken modern isyan geleneğini değil, aynı zamanda yeniçerilerin kamuoyunu şekillendirmede oynadıkları muazzam rolü de sona erdirdi.

¹⁸ Nadir Sohrabi, "Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran and Russia, 1905-1908", *American Journal of Sociology*, 100/6 (1995), s. 1391-2.

¹⁹ Rıdvan Özdiç, "II. Meşrutiyet'in İlanında Hürriyet ile Dini Münabatsızlık Arasında Osmanlı Uleması: 'Birader! Biz ne Ebussuud Efendi'yiz ne de Birgivi'", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/22 (Yaz 2012), s. 293.

di. Mayıs isyanı, kamuoyunun önemini ve kentli orta ve alt sınıfların yükselen gücünü zaten ortaya koymuştu. Bektaşî ve yeniçeri bağlantılı gruplar, Bab-ı Ali'nin Nakşibendî-Müceddidîlerle ittifak hâlinde yürüttüğü toplum mühendisliği ve toplumsal disiplin projelerine karşı kamuoyunu şekillendirmede özellikle önemli bir rol oynamıştır. Kitle iletişim araçlarının yokluğunda, kamusal alanlar (özellikle kahvehaneler, hamamlar, camiler²⁰ ve ayrıca kışlalar) siyasetin tartışıldığı ve bilgi alışverişinin yapıldığı merkezler olma işlevini üstlenmiştir. Kahvehanelerin önemli bir kısmının yeniçeriler tarafından işletiliyor olması, bu grubun kamuoyunu şekillendirmede neden bu kadar etkili olduğuna ilişkin muhtemel bir açıklamadır. Bu durum ayrıca Edirne Vakası'ndan sonra sayıları büyük ölçüde artan ve merkezin politikalarını savunan devlet destekli kitaplar ve risalelerde yeniçerilere neden bu kadar fazla saldırıldığını da açıklayabilir. Daha sonraki dönemlerde kitle iletişim araçları, imparatorlukta kamuoyunun ve muhalefetin en önemli belirleyicisi hâline gelecektir.

Uzlaşmacı bir siyasi geleneğe sahip olan Sünnî İslam'da isyan etme hakkının çok sınırlı ve koşullu olması, isyan sırasındaki olayların gidişatını bizzat isyancıların gözünden değerlendirmeyi son derece güçleştirir. Mayıs 1807 isyanını incelerken ister doğrudan kendi kalemlerinden çıksın ister destekçileri tarafından aktarılsın, yönetici seçkinlerin görüşlerinin ezici bir üstünlüğü vardır. Bu görüşler çoğunlukla, her türlü itaatsizliğe düşman olan, yeniçeriler ile asilere karşı kesin bir önyargı besleyen ve onları ayak takımı, doğruyu yanlıştan ayırt edemeyen cahil ve kana susamış tipler olarak suçlayan bürokratlara aittir. Kuşkusuz bu tür bir dil, kentli kitlelerden

²⁰ Camilerin bu rolü için, Kethüda Said'in eserinde anlatılan çok aydınlatıcı bir örnek vardır. Anlatılan hikâyeye göre, Ubeydullah Kuşmânî 1808 Ramazan'ında Fatih Camii'nde verdiği bir vaazda halkı yeni kurulan Sekban-ı Cedid ocağına yazılmaya teşvik etmiş, yeniçerileri eleştirmekten ve aşağılamaktan geri durmamıştır. Ancak 7. bölükten bir odabaşı anlatılanlara öfkelenmiş ve Kuşmânî'yi kürsüden aşağı indirmiştir. Kethüda Said, *Tarih*, v. 133b- 134a.

ziyade eğitimli kişilerin görüşlerini yansıtır. Fakat elimizdeki az sayıdaki ipucu, asilerin dönemin toplumsal, ekonomik ve siyasi sorunlarının yanı sıra çıkardıkları isyanı kitlelerin gözünde meşrulaştırma gerekliliğinin de farkında olduklarını gösterir. Stratejik olarak, isyancılar davalarını halk nezdinde daha kabul edilebilir kılmak için dinî-hukuki kelimelere ve dinî sembollere (yeşil sancaklar, yeminler) başvurdular ve din âlimlerinden istifade etmeyi (ulemaya yapılan çağrılar, ulema-dan alınan fetva almalar) başardılar. İsyancıların şikâyetleri tamamen dünyevi olabilirdi, fakat bu şikâyetler İslami kalıplarla formülleştirilmiş, dinî kelimelerle ambalanmış ve kendi kültürel bağlamlarında geçerliliği olan sembollerle süslenmişti. Bu meşrulaştırma çabası yeni padişah için de çok önemliydi, zira tahta çıkmasının meşruiyeti, kendisini bu imkânı sağlayan isyanın meşruiyetinden ayıramazdı. 1807’de asilerin eylemlerini, yoksulları ezen ve yeniçeriler de dâhil olmak üzere bazı örgütlü grupların ayrıcalıklarını ihlal eden yozlaşmış devlet görevlilerine karşı haklı bir isyan olarak gördüklerine inanmak için nedenlerimiz vardır. Asiler, gerçekten de bir hatayı düzelttiklerini ve düzeni yeniden tesis ettiklerini düşünüyorlar, kendilerini halkın temsilcileri ve halkı devlet baskısından koruyan kişiler olarak görüyorlardı. Seslerini duyurabilecekleri kurumsallaşmış bir platform olmadığından, asice eylemler onlar için mevcut tek alternatifti.

Şerif Mardin, 1730’daki Patrona Halil isyanını, sonraki yıllarda da devam edecek biçimde, “Osmanlı çevresinin merkezden yabancılaşmasının yeni bir kentsel biçimi” olarak değerlendirir.²¹ Mardin’e göre 1730 isyanı, kentli kitlelerin yöneticilere karşı kültürel yabancılaşmasının bir belirtisiydi. Çevrede bulunan kitleler bu doğrultuda askerî ve idari reformlara girişen ve aynı zamanda Batı’ya olan yakınlıkları nedeniyle toplumun geri kalanına yabancılaşan resmî seçkinlerle

²¹ Mardin, “Merkez-Çevre İlişkileri”, s. 39; Mardin, “Freedom in an Ottoman Perspective”, s. 25-35.

sık sık çatışmaya girdi. Bu mücadelede yeniçeriler, çevrenin merkezden gelen bazı taleplere direnebileceği bir güç grubu olarak ortaya çıktı. 1807 isyanında olup biten de tam olarak buydu. Mayıs 1807 isyanı açıkça “kentsel” çevrenin merkeze karşı bir isyanıydı ve III. Selim’in mutlakiyetçi, reformcu ve merkezileştirici politikalarına karşı bir direnci temsil ediyordu. Olayların girizgâhı olan Edirne Vakası (1806), merkez ile kırsal çevre arasındaki çatışmanın açık bir örneğiydi ve merkezleşme planlarını sekteye uğrattı. Balkan ayanı ile merkez arasında III. Selim reformları yüzünden şiddetlenen mücadele esasen taşradaki toprakların denetimi üzerineydi. Mardin’in tartıştığı kentli kitlelerin yönetici seçkinlere yabancılaşması konusu göz önünde bulundurulduğunda, Mayıs 1807 isyanı aynı zamanda adem-i merkeziyetçi eğilimin bir tezahürü ve kentsel çevre ile Bab-ı Ali arasında açık bir çatışma olarak da görülebilir. İsyanın askerî niteliği, toplumsal yönlerinin olmadığı anlamına gelmez. Daha önce de belirtildiği üzere dönemin yeniçerileri zaten halkla iç içe geçmiş, kentin diğer sakinlerinininkine benzer çıkarları ve kaygıları olan paramiliter bir kent kesimi hâline gelmişti. Bu açıdan bakıldığında isyan, toplumu halka rağmen dönüştürmek isteyen küçük bir yönetici seçkinler grubunun yürüttüğü tepeden inme toplumsal mühendislik çabalarına karşı kentli kitlelerin bir tepkisi olarak görülebilir. Bu durum, özellikle II. Mahmur devrinden itibaren geç Osmanlı ve Türk modernleşmesinin karakteristik bir motivasyonu olacaktır.

Halkın bu tutumu, halkın taleplerinin sıklıkla göz ardı edildiği 19 ve 20. yüzyıllarda daha da yoğunlaştı. Mayıs isyanı, kentsel çevrenin zaferiyle sonuçlansa da bu kısa ömürlü bir zafer oldu. İronik biçimde, bu dönemi sona erdiren kırsal çevreden gelen güçlü bir isim olan Alemdar Mustafa Paşa da başkentin çevre güçleri tarafından öldürüldü. II. Mahmur’un saltanatı ise hem kentsel hem de kırsal çevreye karşı bir mücadele hâlinde geçti. Ayanların gücünü aşındıran II. Mahmur, aynı zamanda yeniçeri ordusunu lağvederek kentsel çevresinin

belkemiğini de kırdı. Fakat merkez ve çevre arasındaki sarkacın salınımı Vaka-yı Hayriye ile sona ermedi. Son dönem Osmanlı yöneticileri, II. Mahmud'un bıraktığı yerden devam ederek idari ve mali reformlar yoluyla kırsal çevreyi entegre ettiler. Fakat 18. yüzyılın sonlarından imparatorluğun dağılmasına kadar girilen tüm reform ve modernleşme girişimlerine rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutma hedefine ulaşamadı. III. Selim devrinin mirası, yani geç Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinin çatışmacı ve tepeden inmece doğası, reform politikalarının parçası olmaya devam etti. Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerinde modernleşme politikaları uzlaşmaya dayanmıyordu. Bu politikalar, Batı'yı yakalama ve devleti güçlendirme ihtiyacını ilan eden milliyetçi ideolojinin yörüngesine girdi. Her iki dönemde de seçkinler hedeflerine ulaşmak için bireysel ya da toplumsal kaygıları göz ardı etmeye ve devletin yararı için vatandaşları feda etmeye hazırdı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) bir sloganı bu yaklaşımın iyi bir örneğini teşkil ediyordu: "Halka rağmen halk için."

Ek Bölüm

Tablo A.1 Yeni Seçkinler: Kariyer ve Bağlantıları

İsim	Kariyer	Mevki ¹	Dış Politika Görüşü	Dinî Aidiyeti	Hizip/Hami
Mehmed Raşid Efendi	Bürokrat	Mektubî; Reisülküttab	İngiliz Yanlısı		Halil Hamid Paşa ² İsmail Raif Paşa
İbrahim Reşid Efendi	Bürokrat	Mektubî; Bahriye Nezareti	İngiliz Yanlısı	Nakşibendi-Müceddidî?	Halil Hamdi Paşa
İbrahim Nesim Efendi	Bürokrat	Mektubî; Sadrazam Vekili	Fransız Yanlısı	Nakşibendi-Müceddidî	Küçük Hüseyin Paşa ³
Mustafa Reşid Efendi	Bürokrat	Hacegan; Mühendishâne-i Bahrî-İ Hümâyûn	İngiliz Yanlısı?		Mehmed Raşid Efendi ⁴

¹ Tabloda ilk belirtilen mevki, kişinin mesleki kariyerindeki ilk mevkii, son belirtilen ise son mevkii belirtir.

² Reşid Efendi, 1783'ten 1784'e kadar reisülküttab olan İmamizâde Mustafa Efendi'nin himayesini görmüştür. Kendisi, Esseyid Abdullah Birrî Efendi'nin kayınbiraderinin damadıdır.

³ İbrahim Nesim Efendi, Mehmed Raşid Efendi ve İzzet Mehmed Paşa'nın yanı sıra Beyhan Sultan'ın da himayesini görmüştür.

⁴ Aynı zamanda hamiliğini yapan Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa'nın damadı.

Ahmed Safi Bey	Bürokrat	Beylikçi; Reisülküttab Vekili			
Mehmed Galib Efendi (Paşa)	Bürokrat	Mektubî, Reisülküttab	İngiliz Ve Rus Yanlısı		
Ebubekir Ratib Efendi	Bürokrat	Amedî, Reisülküttab	Fransız Yanlısı	Nakşibendi-Müceddidî ⁵	
Mahmut Raif Efendi	Bürokrat	Mektubî, Reisülküttab	Rus Yanlısı	Nakşibendi-Müceddidî	İbrahim Nesim Efendi
Ahmed Bey	Bürokrat	İrad-ı Cedid Defterdarı, teşrifatçı			
Mustafa Refik Efendi	Bürokrat	Mektubi Reisülküttab		Nakşibendi – Müceddidî	
Mehmet Tahsin Efendi	Bürokrat	Çavuşbaşı			
Mehmed Emin Behiç Efendi	Bürokrat	Hacegan; Umûr-I Cihadiye Nazırı			
Hasan Şakir Bey	Saray-Askerî Memuru	Bostancıbaşı			

⁵ Nakşibendî-Müceddidî şeyhlerinin önde gelenlerinden Şeyh Ataullah Efendi'nin mürididir. Yeşil, *Ratib Efendi*, s. 4, 28-9.

Mehmed Memiş Efendi	Bürokrat	Hacegan; Kethüda Rikab Hümayun			
Yusuf Ağa	Saray Görevlisi, Bürokrat	Valide Sultan Kethüdası; Darphane Emmini	Rus Yanlısı	Nakşibendi-Müceddidî	Valide Sultan, Hizip Lideri
Ebubekir Efendi	Bürokrat	Darphane Emmini			Darphane Emmini Hafız Efendi
Sırkatibi Ahmed Efendi	Saray Görevlisi	Ruznameci		Nakşibendi-Müceddidî	
Mabeynci Ahmed Bey	Saray Görevlisi	Mabeynci		Nakşibendi-Müceddidî	
Küçük Hüseyin Paşa	Saray Görevlisi-Bürokrat	Baş Çuhadar; Kapudan-I Derya	Fransız Yanlısı		
Veliefendizade Mehmed Emin Efendi	Ulema	Kazasker			
İbrahim İsmet Beyefendi	Ulema	Kazasker; Nakibü'l-Eşrad	Fransız Yanlısı	Nakşibendi – Müceddidî ⁶	
Tatarcık Abdullah Molla	Ulema	Kazasker	Fransız Yanlısı		Küçük Hüseyin Paşa

⁶ Selimiye tekkesi şeyhlerinden Nimetullah Efendi'nin mürididir. Asım, *Tarih*, I, s. 291; Cevdet Paşa, *Tarih*, VIII, s. 134; Ahmed Rifat, *Devhatü'n- Nükaba: Osmanlı Toplumunda Sadat-ı Kiram ve Nakibü'l-Eşraflar*, Hasan Yüksel ve Fatih Köksal (ed.), (Sivas, 1998), s. 110.

Samanızade Ömer Hulusi Efendi	Ulema	Kazasker; Şeyhülislam		Nakşibendi – Müceddidî	
Ahmed Esad Efendi	Ulema	Kazasker; Şeyhülislam			
Abdullah Ramiz Efendi (Paşa)	Ulema - Bürokrat	Kapudan-Derya, Hacegan			
Abdüllatif Efendi	Ulema-Bürokrat	Müderres			Keçecizâde Salih Efendi ²⁸

Kaynaklar: B.O.A. HAT 53675 (tarihsiz); Asım, *Tarih*; Cevdet Paşa, *Tarih*; Ahmed Rifat, *Devhatü'n-Nükaba: Osmanlı Toplumunda Sadat-ı Kiram ve Nakibü'l-Eşraflar*, Hasan Yüksel ve Fatih Köksal (ed.), (Sivas: 1998), Yeşil, Ratıb Efendi, *Asiler ve Gaziler; Yayla İmamı Risalesi*, s. 259; Uzunçarşılı, “Kadı Abdurrahman Paşa”; M. Y. Hür, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004).

²⁸ Keçecizâde Salih Efendi'nin oğludur.

Tablo A.2 “Dışlananlar”: Kariyer ve İlişki Ağları

isim	kariyer	mevki	Dış politika görüşü	Dinî aidiyeti	Hizip/hami
Şerifzâde Mehmed Efendi	ulema	Kazasker; şeyhülislam	Fransız yanlısı		†
Mehmed Münib Efendi	ulema	Anadolu kazaskeri			Şeyhülislam Mehmed Ataullah Efendi
Muradzâde Mehmed Murad Efendi	ulema	kadı			
Aşir Efendizâde Mehmed Hafid Efendi	ulema	kazasker			
Çavuşzâde Ahmed Şemsettin Efendi	ulema	kazasker			
Alizâde Mehmed Efendi	ulema	müderris; kazasker			
Ahmed Muhtar Efendi	ulema	kazasker			
Derviş Mehmed Efendi	ulema	hattat; kazasker			
Musa Paşa	bürokrat	kaimmakam			
Hafız İsmail Paşa	saray görevlisi, yönetici	bostancıbaşı sadrazam			
Şehzade Mustafa					
Pehlivan Ağa	asker	yeniçeri Ağası	Fransız yanlısı?		
Sekbanbaşı Arif Ağa	asker	sekbanbaşı			
Mehmed Said Halet Efendi	bürokrat	Beylikçi; rikab-ı hümayun kethüda		Nakşibendi-Müceddidi	Şeyhülislam Ataullah Efendi

SEÇİLİ KAYNAKÇA

Archival Sources Archive du Ministère des Archives Affaires
Étrangères (AMAEF)
BOA: HAT; A. AMD; C. AS; C. S.; A. DVN. SMHM.d; sadaret;
Kamil Kepeci sadaret defterleri, D. DRB. MH.
PRO, FO (78-52; 78-55; 78-60)
TSMA Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Birincil Kaynaklar

- Ahmed, Asım Efendi, *Asım Tarihi*, 2 cilt (İstanbul: Ceride-i Havadis
Matbaası, 1867).
- Beydilli, Kemal (ed.), *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın
Günlüğü* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001).
- Beyhan, Mehmet A (ed.), *Saray Günlüğü, 1802-1809* (İstanbul:
Doğu Kütüphanesi, 2007).
- Câbî, Ömer Efendi, *Câbî Tarihi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve
Mahmûd-ı Sâni): Tahlîl ve Tenkidli Metin*, M. A. Beyhan
(ed.), 2 cilt (Ankara: TTK, 2003).
- Cezar, Yavuz, “Osmanlı Aydını Süleyman Penah Efendi’nin Sosyal,
Ekonomik ve Mali Konularla İlgili Görüş ve Önerileri”,
Toplum ve Bilim, 42 (1988), s. 111-32.
- Chateaubriand, François R. de, *Travels in Greece, Palestine, Egypt
and Barbary during the Years 1806 and 1807*, 2 cilt, Fran-
sızcadan çeviren: F. Shoberi (Londra: Henry Colburn, 1812).
- Çınar, A. Osman, “Mehmed Emin Edib Efendi’nin Hayatı ve Tarihi”,
Yayımlanmamış Doktora Tezi, (Marmara Üniversitesi, 1999).
- Dallaway, James, *Constantinople Ancient and Modern with Ex-
cursions to the Shores and Islands of the Archipelago and
to the Troad* (Londra: T. Bensley, 1797).
- Defterdar, Mehmed Efendi, “Sultan III. Selim-i Salis Devrinde

Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalaat”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, VII/38 (1332/1913-14), s. 74-88.

Derin, Fahri Ç. (ed.), “Kabakçı Mustafa Ayaklanmasına Dair Bir Tarihçe”, *Tarih Dergisi*, 27 (1973), s. 99-110.

—, “Yayla İmamı Risalesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3 (1973), s. 213-72.

—, “Tüfengçibaşı Arif Efendi Tarihçesi”, *Belleten*, XXXVIII/151 (1974), s. 379-443.

Driault, Édouard, “Correspondance du général Sébastiani, ambassadeur a` Constantinople, du 24 décembre 1806 au 10 mars 1807”, *Revue des Études Napoléoniennes*, 2/4 (1913), s. 402-25.

Ebubekir Efendi, *Vaka-yı Cedid* (İstanbul: Kader Matbaası, 1330/1914).

Esad Efendi, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, M. Arslan (ed.) (İstanbul: Kitabevi, 2005).

Göksu, Süleyman (ed.), *Osmanlı-Harbi Esnasında Bir Şahidin Kaleminden İstanbul, 1769-1774* (İstanbul: Çamlıca, 2007).

Habesci, Elias, *The Present State of the Ottoman Empire* (Londra: R. Baldwin, 1784).

Hatt-ı Hümayun ve Tahrirat Suretleri, İstanbul Üniversitesi Tarih Yazmaları TY 6975.

Hobhouse, John C., *A Journey Through Albania and Other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, During the Years 1809 and 1810*, 2 cilt (Philadelphia: M. Carey & Son, 1817).

Iorga, Nicolae, *Documentele Familiei Callimachi* (Bükreş: Minerva, 1902).

Juchereau de Saint-Denys, Antoine de, *Révolutions de Constantinople en 1807 et 1808*, 2 cilt (Paris: Brissot-Thivars, 1819).

Kethüda Said Efendi, *Tarih-i Vaka-yı Selim-i Salis*, Bayezid Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu, 3367.

—, “A short history of the secret motives which induced the deceased Alemdar Mustafa Pasha and the leaders of the imperial camp, to march from the city of Adrianople to Constantinople, with the stratagems they employed in order to depose sultan Mustafa, and restore to the throne sultan

- Selim the Martyr, in the year of the Hijra 1222" (AD 1807), Türkçeden çeviren: T. Gordon, *Miscellaneous Translations from the Oriental Languages*, cilt I (Londra: J.L. Cox & Son, 1831). [British Library, no. 14003.d.5].
- Kıran, Beyhan, "1220 Senesi Vekayi Adlı Eserin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Marmara Üniversitesi, 1993).
- Koca Sekbanbaşı Risalesi*, Abdullah Uçman (ed.) (İstanbul: Tercüman, 1976).
- Leake, William M., *Travels in Northern Greece*, 4 cilt (Londra: J. Rodwell, 1835).
- Mustafa, Necib Efendi, *Sultan Selim-i Salis Asrı Vekayine ve Müteferriatına Dair Mezkur Ricalden ve Ashab-ı Dikkatden Mustafa Necib Efendi'nin Kaleme Almış Olduğu Tarihdir* (İstanbul: Matbaa-yı Amire, 1280/1863).
- Necib, Asım, "Üçüncü Selim Devrine Aid Vesikalar", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, 11/88 (Eylül 1341/Eylül 1912), s. 395-401.
- Neticetü'l-Vekayi*, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler, 2785.
- Oğulukyan, Georg, *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi 1806-1810 İsyanları: III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa*, Ermeniceden çeviren: H. D. Andreasyan (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1972).
- Olivier, Guillaume A., *Travels in the Ottoman Empire, Egypt and Persia Undertaken by Order of the Government of France during the First Six Years of the Republic*, 2 cilt (Londra: Longman, 1801).
- Öztelli, Cahit, *Uyan Padişahım* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976).
- Peuchet, Jacques, *Campaigns of the Armies of France in Prussia, Saxony and Poland under the Command of the Emperor and King in MDCCVI and VII*, 4 cilt, Fransızcadan çeviren: S. Mackay (Boston: Farrand, Makkory and Co., 1808).
- Pouqueville, François C. H. L., *Histoire de la régénération de la Grèce comprenant le précis des événements depuis 1740 jusqu'en 1824*, 4 cilt (Brüksel: Wouters et Co., 1843).
- Raczynski, Edward, *1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, Türkçeye çeviren: K. Turan (İstanbul: Tercüman, 1980).

- Şânîzâde, Mehmed Atâ'ullah Efendi, *Şânîzâde Târîhi [Osmanlı Tarihi (1223-1237/1808-1821)*, Ziya Yılmaz (ed.), 2 cilt (İstanbul: Çamlıca, 2008).
- Schlechta-Wssehrd, Ottokar M. von, *Die Revolutionen in Konstantinopel in den Jahren 1807 und 1808* (Vienna: Gerold in Komm., 1882).
- Tatarcık, Abdullah Molla, "Sultan III. Selim-i Salis Devrinde Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalaat", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, VII/42 (H. 1332/1913-14), s. 257-2, 84.
- Taylesanizâde, Hafız Abdullah Efendi, *Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, F. Emecen (ed.) (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2003).
- Testa, Ignace de, *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères*, 11 cilt (Paris: Amyot, Éditeur des Archives Diplomatiques, 1864-1911).
- Thornton, Thomas, *The Present State of Turkey*, 2 cilt (London: Joseph Mawman, 1809).
- The Times* gazetesi.
- Tott, François de, *Memoirs of Baron de Tott, Containing the State of the Turkish Empire and the Crimea During the Late War with Russia*, 2 cilt, 2. Baskı, (London: G.G.J. & J. Robinson, 1786).
- Ubeydullah Kuşmânî, *Nizam-ı Cedid'e Dair Bir Risale: Zebîre-i Kuşmânî Fi Tarîf-i Nizam-ı İlhamî*, Ömer İşbilir (ed.) (Ankara: TTK, 2006).
- , ve Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler: Kabakçı Mustafa Risalesi*, Aysel Danacı Yıldız (ed.) (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007).
- Uzunçarşılı, İsmail H., "Kabakçı İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe", *Belleten*, VI/23-24 (1942), s. 253-61.
- , "Topkapı Sarayı Arşivi 4819: Üçüncü Sultan Zamanında Yazılmış Dış Ruznâmesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Ait Vekayi", *Belleten*, XXXVII/148 (Ekim 1973), s. 607-62.
- Wilkinson, William, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia: Including Various Political Observations Relating to Them* (London: Longman & Co., 1820).

Wittman, William, *Travels in Turkey, Asia Minor, Syria and Across the Desert into Egypt During the Years 1799, 1800 and 1801* (Londra: Richard Philips, 1803).

İkincil Kaynaklar

Abou-El-Haj, Rifat A., *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics* (İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Institute, 1984).

—, “Aspects of the legitimization of Ottoman rule as reflected in the preambles of two early Liva Kanunnameleri”, *Turcica*, 21-3 (1991), s. 373-84.

Abu-Manneh, Butrus, *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876)* (İstanbul: ISIS, 2001).

Adelman, Jeremy, “An age of imperial revolutions”, *The American Historical Review*, 113/2 (2008), s. 319-40.

—, “Iberian passages: continuity and change in the South Atlantic”, *The Age of Revolutions in Global Context c.1760-1840* içinde, D. Armitage ve S. Subrahmanyam (ed.) (New York: Palgrave Macmillan, 2010), s. 59-100.

Ahmed, Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 12 cilt (Dersaadet: Matbaa-ı Osmaniye, 1309/1891).

Aksan, Virginia H., “Ottoman political writing”, *International Journal of Middle East Studies*, 23 (1993), s. 53-69.

—, *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi, 1700-1783* (Leiden: Brill, 1995).

—, “Locating the Ottomans among the early modern empires”, *Journal of Early Modern History*, 3/3 (1999), s. 96-107.

—, “Who was an Ottoman? Reflections on ‘Wearing Hats’ and ‘Turning Turk’”, *Europa und die Türkei im 18. Jahrhundert/ Europe and Turkey in the 18th Century* içinde, in B. Schmidt-Haberkamp (ed.) (Bonn: Bonn University Press, 2011), s. 305-18.

Aktepe, Münir, *Patrona İsyanı (1730)* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958).

Akyıldız, Ali, “Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2 (1998), s. 209-22.

Armitage, David ve Sanjay Subrahmanyam (ed.), *The Age of Revolutions in Global Context c.1760-1840* (New York: Palgrave Macmillan, 2010).

- Artan, Tülay, "From charismatic rulership to collective rule", *Dünyü Bugünüyle Toplum ve Tarih*, 4 (nisan 1993), s. 53-95.
- Aydiner, Mesut, "Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv Belgeleri Işığında XVIII. Yüzyılın İkinci Yarisında Diyarbakır ve Çevresinde Meydana Gelen Büyük Kıtık ve Tedbirler" *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi*, 19 (2007), s. 123-38.
- Aynural, Salih, "Selim III Döneminde İstanbul'da İktisadi Hayat 1789-1807", Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul Üniversitesi, 1989).
- Azmeh, Aziz al, *Muslim Kingship: Power and the Sacred in Muslim, Christian and Pagan Polities* (New York: I. B.Tauris, 2001).
- Baer, Gabriel, "Popular revolt in Ottoman Cairo", *Der Islam*, 54 (1977), s. 213-42.
- Baldassarri, Delia ve Peter Bearman, "Dynamics of political polarization", *American Sociological Review*, 72/5 (Ekim 2007), s. 784-811.
- Bardakçı, İlhan, "Buna ne Buyrulur", *İmparatorluğa Veda*, 4. Baskı (İstanbul: Hülbe Yayınları, 2002), s. 219-20.
- Barker, Rodney, *Legitimizing Identities: The Self-Presentations of Rulers and Subjects* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).
- Barkey, Karen, *An Empire of Difference: The Ottomans in a Comparative Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).
- Başaran, Betül, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century: Between Crisis and Order* (Leiden: Brill, 2014).
- Başoğlu, Tuncay, "Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey'at", *İLAM Araştırma Dergisi*, I/1 (1996), s. 81-111.
- Batakovi, Dušan T., "A Balkan-style French Revolution? The 1804 Serbian Uprising in European Perspective", *Balkanica*, XXXVI (2006), s. 113-28.
- Bay, Abdullah, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Trabzon Eyaletinde Tımar ve Zeametlerin Durumu", *Karadeniz Araştırmaları*, 18 (2008), s. 46-53.
- Bayat, Asef, "Revolution without movement, movement without revolution: comparing Islamic activism in Iran and Egypt",

- Comparative Studies in Society and History*, 40/1 (1998), s. 136-69.
- Bayly, Christopher A., *The Birth of the Modern World, 1780-1914: Global Connections and Comparisons* (Oxford: Blackwell Publishing, 2004).
- , “The Age of Revolutions in global context: an afterword”, *The Age of Revolutions in Global Context c.1760-1840* içinde, D. Armitage and S. Subrahmanyam (ed.) (New York: Palgrave Macmillan, 2010), s. 209-18.
- Beik, William, *Urban Protest in Seventeenth-Century France: The Culture of Retribution* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).
- Bercé, Yves-Marie, *Revolt and Revolution in Early Modern Europe: An Essay on the History of Political Violence*, Fransızcadan çeviren: J. Bergin (Manchester: Manchester University Press, 1987).
- Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey* (Londra: Hurst & Company, 1998).
- Beydilli, Kemal, “Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şeriyye”, *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, 4 (2001), s. 33-48.
- Black, Cyril E., “Sorbier’s mission to Constantinople”, *The Journal of Modern History*, 16/1 (Mart 1944), s. 23-30.
- Blussé, Leonard, *Visible Cities: Canton, Nagasaki and Batavia and the Coming of the Americans* (Cambridge: Harvard University Press, 2008).
- Börekçi, Çetin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sırp Meselesi* (İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2001).
- Brewer, John, *The Sinews of Power: War, Money and the English State, 1688-1783* (Londra: Unwin Hyman, 1989).
- Canbakal, Hülya, *Society and Politics in an Ottoman Town: Ayntab in the 17th Century* (Leiden: Brill, 2007).
- , “The Age of Revolutions in the Ottoman Empire: a provincial perspective”, *Well-Connected Domains: Intersections of Asia and Europe in the Ottoman Empire*, Heidelberg Ruprecht Karl Üniversitesi’nde 2011’de düzenlenen konferans.
- , “Preliminary observations on political unrest in eighteenth century Ayntab: popular protest and faction”, *Political Initiatives “From the Bottom Up” in the Ottoman Empire* içinde,

- A. Anastasopoulos (ed.) (Rethymno: Crete University Press, 2012), s. 33-59.
- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)* (İstanbul: Alan, 1986).
- , “From financial crisis to the structural change: the case of the Ottoman Empire in the eighteenth century”, *Oriente Moderno*, Nuova Serie, 18/79-1 (1999), s. 49-54.
- Cook, Michael, *Forbidding Wrong in Islam: An Introduction* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).
- , *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).
- Coquelle, Pierre, “Sébastieni: ambassadeur à Constantinople 1806-1808, d'après des documents inédits”, *Revue d'Histoire Diplomatique*, XVII (1904), s. 574-611.
- Costache, Stefania, “At the End of the Empire: Imperial Governance, Inter-Imperial Rivalry and ‘Autonomy’ in Wallachia and Moldavia, 1750s– 1850s”, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Illinois Üniversitesi, 2013).
- Cronin, Stephania, “Importing modernity: European military missions to Qajar Iran”, *Comparative Studies in Society and History*, 50/1 (2008), s. 197-226.
- Cunningham, Allan, “The sick men and the British physician”, *Eastern Questions in the Nineteenth Century: Collected Essays*, 2 cilt, E. Ingram (ed.) (Portland: Frank Cass, 1993), s. 72-108.
- Cuno, Kenneth M., “The origins of private ownership of land in Egypt: a reappraisal”, *International Journal of Middle East Studies*, 12 (1980), s. 245-75.
- Dallal, Ahmad, “The origins and objectives of Islamic revivalist thought, 1750-1850”, *Journal of the American Society*, 113/3 (Temmuz– Eylül 1993), s. 341-59.
- Darling, Linda T., “Medieval Egyptian society and justice”, *Mamluk Studies Review*, 10/2 (2006), s. 1-17.
- , “Social cohesion (‘Asabiyya’) and justice in the late medieval Middle East”, *Comparative Studies in Society and History*, 49/2 (Nisan 2007), s. 329-57.
- , “Political change and political discourse in the early modern

- Mediterranean world”, *Journal of Interdisciplinary History*, 38/4 (2008), s. 505-31.
- Davies, James C., “Toward a theory of revolution”, *American Sociological Review*, 27/1 (1962), s. 5-19.
- Deena R. Sadat, “Rumeli Ayanları: the eighteenth century”, *The Journal of Modern History*, 44/3 (Eylül 1972), s. 346-63.
- Driault, Édouard, *Napolyon’un Şark Siyaseti, Selim-i Salis ve Napolyon, Sébastiani ve Gardan*, M. Fuad Köprülüzade (çevirmen) (İstanbul: Kanaat Kitabhanesi, 1329/1911).
- , *Napoléon et l’Europe: Tilsit, France et Russie sous le premier empire: la question de Pologne* (Paris: Félix Alcan, 1917).
- Dunn, John P., “Clothes to kill for: uniforms and politics in Ottoman armies”, *Journal of the Middle East and Africa*, 2 (2011), s. 85-107.
- Emecen, Feridun, “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 6 (2001), s. 63-76.
- Ergene, Boğaç A., “On Ottoman justice: interpretation in conflict (1600-1800)”, *Islamic Law and Society*, 8/1 (2001), s. 52-87.
- Esmer, Tolga, “A Culture of Rebellion: Networks of Violence and Competing Discourses of Justice in the Ottoman Empire, 1790-1808”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi* (Chicago Üniversitesi, 2009).
- , “Economies of violence, banditry and governance in the Ottoman Empire around 1800”, *Past and Present*, 224 (2014), s. 163-99.
- Esteban, Joan ve Gerald Schneider, “Polarization and conflict: theoretical and empirical issues: introduction”, *Journal of Peace Research*, 45/2 (Kutuplaşma ve Çatışma Özel Sayısı) (2008), s. 131-41.
- Farooqi, Suraiya, “Political activity among Ottoman taxpayers and the problem of Sultanate legitimation, 1570-1650”, *Journal of Social and Economic History of the Orient*, 35/1 (1992), s. 1-39.
- , “Migration into eighteenth-century ‘Greater Istanbul’ as reflected in the Kadı registers of Eyüp”, *Turcica*, 30 (1998), s. 163-83.
- , “In quest of their daily bread: artisans of Istanbul under Selim III”, *Nizam-ı Kadim’den Nizam-ı Cedid’e III. Selim*

ve Dönemi içinde, S. Kenan (ed.) (İstanbul: İSAM, 2010), s. 167-83.

Findley, Carter V., 'The advent of ideology in the Islamic Middle East (Part I)', *Studia Islamica*, 56 (1982), s. 147-66.

—, "Political culture and great households", *The Cambridge History of Turkey*, cilt 3, (The Later Ottoman Empire 1603-1839) S. N. Faroqhi (ed.) (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), s. 65-80.

—, *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity: A History of 1789-2007* (New Haven: Yale University Press, 2010).

Fletcher, Joseph, "Turco-Mongolian monarchic tradition in the Ottoman Empire", *Harvard Ukrainian Studies*, 34 (1979-80), s. 236-51.

Gawrych, George W., "Şeyh Galib and Selim III: Mevlevism and the Nizam-ı Cedid", *International Journal of Turkish Studies*, 4/1 (Yaz 1987), s. 91-114.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken, 2002).

—, "A study of the feasibility of using eighteenth-century Ottoman financial records as an indicator of economic activity", *The Ottoman Empire and the World Economy* içinde, H. İslamoğlu-İnan (ed.) (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), s. 345-74.

Gerber, Haim, "The public sphere and civil society in the Ottoman Empire", *The Public Sphere in Muslim Societies* içinde, M. Hoexter, S. N. Eisenstadt ve N. Levtzion (ed.) (Albany: State University of New York Press, 2002), s. 65-82.

Ghika, Demétre J., "La France et les principautés danubiennes de 1789 a` 1815", *Annales de l'École Libre des Sciences Politiques*, 11 (1896), s. 208-29.

Gillis, John R., "Political decay and the European Revolutions, 1789-1848", *World Politics*, 22/3 (1970), s. 344-70.

Goldstone, Jack A., "East and West in the seventeenth century: political crises in Stuart England, Ottoman Turkey, and Ming China", *Comparative Studies in Society and History*, 30/1 (Ocak 1988), s. 103-42.

Goşu, Armand, *La Troisième Coalition antinapoléonienne et la Sublime Porte, 1805* (İstanbul: ISIS, 2003).

—, "The third anti-Napoleonic coalition and the Sublime Porte",

- International Journal of Turkish Studies*, 1-2/9 (Yaz 2003), s. 199-237.
- Gounaris, Basil C., "Reassessing wheat crises in eighteenth-century Thessaloniki", *The Historical Review*, 5 (2008), s. 41-65.
- Gradeva, Rossitsa, "Pazvantoğlu of Vidin between Old and New", *The Ottoman Balkans* içinde, F. Anscombe (ed.) (Princeton: Princeton University Press, 2006), s. 129-31.
- , "Secession and revolution in the Ottoman Empire at the end of the eighteenth century: Osman Pazvantoğlu and Rhigas Velestinlis", *Ottoman Rule and the Balkans* içinde, A. Anastasopoulos ve E. Kolovos (ed.) (Rethymno: Crete University Press, 2007), s. 73-95.
- Gran, Peter, *Islamic Roots of Capitalism: Egypt: 1760-1840* (Syracuse: Syracuse University Press, 1998).
- Granovetter, Mark, "Treshold models of collective behavior", *American Journal of Sociology*, 83/6 (Mart 1978), s. 1420-43.
- Griesse, Malte, "Revolts as communicative events in early-modern Europe: circulation of knowledge and the development of political grammars" (MS, University of Konstanz). Çevrimiçi erişim: <https://exzellenzcluster.uni-konstanz.de/fileadmin/all/downloads/stellen-stipendien/Circulation-of-Knowledge-Early-Modern-Revolts.pdf>.
- Grinin, Leonid, "State and socio-political crises in the process of modernization", *Cliodynamics: The Journal of Theoretical and Mathematical History*, 3 (2012), s. 124-57.
- Grove, Richard, *Ecology, Climate and Empire: Colonialism and Global Environmentalism* (Cambridge: The White Horse Press, 1997).
- , "Global impact of the 1789-93 El Niño", *Nature*, 393 (1998), s. 318-19.
- Gündoğdu, Hüseyin, *The Circle of Justice: Theory and Practice in the Ottoman Politics* (Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2011).
- Hagen, Gottfried, "Legitimacy and world order", *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power* içinde, H. T. Karateke ve M. Reinkowski (ed.) (Leiden: Brill, 2005), s. 55-83.
- Harrison, Mark, *Crowds and History: Mass Phenomena in Eng-*

lish Towns, 1790-1835 (Cambridge: Cambridge University Press, 1988).

Heyd, Uriel, "The Ottoman ulema and Westernization in the time of Selim III and Mahmud II", *Studies in Islamic History and Civilization* içinde, U. Heyd (ed.), (Kudüs: Scripta Hierosolymitana, 9, Publications of the Hebrew University, 1961), s. 63-96.

Hickok, Michael R., "Homicide in Ottoman Bosnia", *The Ottoman Balkans* içinde, F. Anscombe (ed.) (Princeton: Markus Weiner Publishers, 2006), s. 39-52.

Hunt, Lynn, "The French Revolution in global context", *The Age of Revolutions in Global Context c.1760-1840* içinde, D. Armitage ve S. Subrahmanyam (ed.) (New York: Palgrave Macmillan, 2010), s. 20-37.

Imber, Colin, "Frozen legitimacy", *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power* içinde, H. T. Karateke ve M. Reinkowski (ed.) (Leiden: Brill, 2005), s. 99-111.

İnalçık, Halil, "Comments on 'Sultanism': Max Weber's typification of the Ottoman polity", *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, I (1992), s. 48-72.

—, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", in H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi* (İstanbul: Eren, 1993), s. 343-59.

Ingram, Edward, "An aspiring buffer state: Anglo-Persian relations in the Third Coalition, 1804-1807", *The Historical Journal*, XVI/3 (1973), s. 509-33.

İsmail, Fehmi, "The Diplomatic Relations of the Ottoman Empire and the Great Powers from 1806 to 1821", Yayınlanmamış Doktora Tezi (Londra Üniversitesi, 1975).

Issawi, Charles (ed.), *The Economic History of the Middle East 1800-1914: A Book of Readings* (Chicago: University of Chicago Press, 1966).

Itzkowitz, Norman, "Eighteenth-century Ottoman realities", *Studia Islamica*, 16 (1962), s. 73-94.

James, William, *The Naval History of Great Britain from the Declaration of War by France in February 1793, to the Accession of George IV in January 1820*, 6 cilt (Londra: Harding, Lepard and Co., 1826).

Kafadar, Cemal, "Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict",

- Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (McGill Üniversitesi, 1981).
- , “On the purity and corruption of the janissaries”, *Turkish Studies Association Bulletin*, 15 (1991), s. 273-80.
- , “Janissaries and other riffraff of Ottoman Istanbul: rebels without a cause”, *International Journal of Turkish Studies*, 13/1-2 (2007), s. 113-34.
- Kara, İsmail, “Ulema-Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak/Muhalefete Katılmak”, *Divan* I (1998), s. 1-25.
- Karal, Enver Z., “Nizam-ı Cedid’e Dair Layihalar, 1792”, *Tarih Vesikaları*, I/6 (1942), 414– 25, II/8 (1942), 104– 11, II/11 (1943), 342-51, II/12 (1943), 424-33.
- , *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedit (1789-1807)*, 2. Baskı (Ankara: TTK, 1998).
- , *Osmanlı Tarihi, cilt V: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri* (Ankara: TTK, 1999).
- Karateke, Hakan T., “Legitimizing the Ottoman Sultanate: a framework for historical analysis”, *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power* içinde, H. T. Karateke ve M. Reinkowski (ed.) (Leiden: Brill, 2005), s. 13-55.
- Keddie, Nikki R., “The revolt of Islam, 1700 to 1993: comparative considerations and relations to imperialism”, *Comparative Studies in History and Society*, 36/3 (Temmuz 1994), s. 463-87.
- Kırlı, Cengiz, “The Struggle Over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845”, Yayımlanmamış Doktora Tezi (State University of New York at Binghamton, 2000).
- , “A profile of the labor force in early nineteenth century Istanbul”, *International Labor and Working-Class History*, 60 (Bahar 2001), s. 125-40.
- , “Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı”, *Nizam-ı Kadim’den Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi* içinde, S. Kenan (ed.) (İstanbul: İSAM, 2010), s. 183-212.
- Knights, Mark, “Faults on both sides: conspiracies of party politics in the later Stuarts”, *Conspiracies and Conspiracy Theory in the Early Modern World: From the Waldensians to the French*

Revolution içinde, B. Coward ve J. Swann (ed.) (Farnham: Ashgate, 2004), s. 153-72.

Koçu, Reşad E., *Kabakçı Mustafa: Bir Serserinin Romanlaştırılmış Hayatı*, 2. Baskı (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2001).

Kokdaş, İrfan, "When The Countryside is Free: Urban Politics, Local Autonomy and the Changing Internal Social Structure in Ottoman Salonica, 1740-1820", Yayınlanmamış Doktora Tezi (State University of New York at Binghamton, 2013).

Kuhn, Philip A., *Origins of the Modern Chinese State* (Stanford: Stanford University Press, 2002).

Kurz, Marlene, "Gracious sultan, grateful subjects: spreading imperial ideology throughout the Empire", *Studia Islamica*, New Series, 3 (2012), s. 119-48.

Lachmann, Richard, "Greed and contingency: state fiscal crises and imperial failure in early modern Europe", *American Journal of Sociology*, 115/1 (Temmuz 2009), s. 39-73.

Lake, Peter, "The monarchical republic of Elizabeth I revisited (by its victims) as a conspiracy", *Conspiracies and Conspiracy Theory in the Early Modern World: From the Waldensians to the French Revolution* içinde, B. Coward ve J. Swann (ed.) (Farnham: Ashgate, 2004), s. 88-102.

Landau-Tasserion, Ella, *The Religious Foundations of Political Allegiance: A Study of Bay'a in Pre-Modern Islam* (Washington DC: Hudson Institute, 2010).

Le Bon, Gustave, *The Crowd: A Study of the Popular Mind* (New York: Macmillan, 1896).

Lefebvre, Armand, *Histoire des cabinets de l'Europe, pendant le consulat et l'empire, écrite avec les documents réunis aux archives des affaires étrangères, 1800-1845* (Brüksel: Meline, Cans et Compagnie, 1847).

Lichbach, Mark I., *The Rebel's Dilemma* (Ann Arbor: Michigan University Press, 1998).

Mann, Michael E., R. S. Bradley ve M.K. Hughes, "Global-scale temperature patterns and climate forcing over the past six centuries", *Nature*, 392 (1998), s. 779- 87.

Mardin, Şerif, "Power, civil society and culture in the Ottoman Empire", *Comparative Studies in Society and History*, XI/3 (Haziran 1969), s. 258-81.

—, "Freedom in an Ottoman perspective", *State, Democracy*

- and the Military: Turkey in the 1980s* içinde, M. Heper ve A. Evin (ed.) (Berlin: Walter de Gruyter, 1988), s. 23-35.
- , “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset: Makaleler* 1, 2. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), s. 30-66.
- Mazower, Mark, *Salonika: City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430-1950* (New York: Alfred A. Knopf, 2005).
- McGowan, Bruce, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981).
- Mesmay, Jean T., *Horace Sébastiani: soldat, diplomate, home d’état, maréchal de France, 1772-1851* (Paris: H. Champion, 1948).
- Mikhail, Alan, “Ottoman Iceland: a climate history”, *Environmental History*, 20 (2015), s. 262-84.
- Mill, John S., “Of the connection between justice and utility”, *Justice* içinde, A. Ryan (ed.) (Oxford: Oxford University Press, 1993), s. 51-73.
- Miller, Anatolii F., *Mustapha Pacha Bairaktar* (Bükreş: Association Internationale d’Études du Sud-Est Européen, 1975).
- Mitchell, Timothy, *Colonising Egypt* (Berkeley: University of California Press, 1991).
- Moore, Barrington, *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt* (New York: Palgrave Macmillan, 1978).
- Moscovici, Serge, “The conspiracy mentality”, *Changing Conceptions of Conspiracy* içinde, C. F. Graumann ve S. Moscovici (ed.) (New York: Springer Verlag, 1987), s. 151-69.
- Mottahedeh, Roy P., *Loyalty and Leadership in an Early Islamic Society* (Princeton: Princeton University Press, 1980).
- Mourau, Odile, “Bosnian resistance against conscription in the nineteenth century”, *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925* içinde, E. J. Zürcher (ed.) (Londra: I.B.Tauris, 1999), s. 129-38.
- Mouravieff, Boris, *L’Alliance russo-turque au milieu des guerres napoléoniennes* (Neuchatel: Éditions de la Baconnière, 1954).
- Moutafchiéva, Véra P., *L’Anarchie dans les Balkans à la fin du XVIIIe siècle* (İstanbul: ISIS, 2005).
- Moutafchiéva, Véra P. ve Str. A. Dimitrov, *Sur l’État du syst`eme des timars des XVIIe–XVIIIe SS* (Sofya: Éditions de l’Académie Bulgare des Sciences, 1968).

- Naff, Thomas, "Reform and the conduct of Ottoman diplomacy in the reign of Selim III, 1789-1807", *Journal of the American Oriental Society*, 83/3 (1963), s. 295-315.
- Neumann, Christoph, *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasal Anlamı* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000).
- Nevin, A. Mustafa, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, Arapçadan Türkçeye çeviren: V. Akyüz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990).
- Nicholas, Ralph W., "Factions: a comparative analysis", *Friends, Followers and Factions: A Reader in Political Clientalism* içinde, S. W. Schmidt ve diğerleri (ed.) (Berkeley: University of California Press, 1977), s. 55-73.
- Oberschall, Anthony, "Theories of social conflict", *Annual Review of Sociology*, 4 (1978), s. 291-315.
- Olson, Robert W., "The esnaf and Patrona Halil rebellion of 1730: a realignment in Ottoman politics?", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 17/3 (Eylül 1974), s. 329-44.
- , *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743* (Bloomington: Indiana University Press, 1975).
- , "Jews, janissaries, esnaf and the revolt of 1740 in Istanbul: social upheaval and political realignment in the Ottoman Empire", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 20/2 (Mayıs 1977), s. 185-207.
- Onaran, Burak, "A` Bas le Sultan: La Conjuración de Kuleli (1859) et l'organisation de Meslek (1867): Les Premières Tentatives de détournement après l'abolition des janissaries", Yayınlanmamış Doktora Tezi (École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2009).
- Owen, Roger, *The Middle East in the World Economy 1800-1914* (Londra: I.B.Tauris, 2002).
- Özkan, Mustafa, "Emevi İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklene Anlam ve Biatın Fonksiyonu", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/13 (2008/1), s. 113-28.
- Özkaya, Yücel, "Nizam-ı Cedid'in Anadolu'da Karşılaştığı Güçlükler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1 (1963), s. 145-56.
- , "Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorun", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 14/25 (1982), s. 171-208.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı Eşkiyaları: 1791-1808* (Ankara: DTCF, 1983).
- Pamuk, Şevket, "The recovery of the Ottoman monetary system in

- the eighteenth century”, *Ottoman Past and Today’s Turkey* içinde, K. Karpat (ed.) (Leiden: Brill, 2000), s. 188-211.
- , “The great Ottoman debasement: a political economy framework”, *Histories of the Modern Middle East: New Dimensions* içinde, I. Gershoni, H. Erdem ve U. Wokök (ed.) (Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2002), s. 21-37.
- , “Institutional change and the longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800”, *The Journal of Interdisciplinary History*, 35/2 (Güz 2004), s. 225-47.
- Panzac, Daniel, *La Peste dans l’empire ottoman (1700-1850)* (Leuven: E. Peeters, 1985).
- , “International and domestic trade in the Ottoman Empire during the 18th century”, *International Journal of Middle East Studies*, 24/2 (Mayıs 1992), s. 189-206.
- , *Population et santé dans l’empire ottoman (XVIIIe–XXe siècles)* (İstanbul: ISIS, 1996).
- Parker, Geoffrey, “Mutiny and discontent in the Spanish army of Flanders, 1572-1607”, *Past and Present*, 58 (Şubat 1973), s. 38-52.
- Philliou, Christine M., “Mischief in the Old Regime: provincial dragomans and social change at the turn of the nineteenth century”, *New Perspectives on Turkey*, 25 (Güz 2001), s. 103-21.
- , *Biography of an Empire: Governing the Ottomans in an Age of Revolution* (Berkeley: University of California Press, 2011).
- Pomeranz, Kenneth, *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy* (Princeton: Princeton University Press, 2000).
- Prévost, M. De Baron, “Constantinople en 1806 et 1807”, *Revue Contemporaine* XIV (1854), s. 5-25; (Haziran 1854), s. 161-86; (Temmuz 1854), s. 481-505.
- Pruitt, Dean F., “Conspiracy theory in conflict escalation”, *Changing Conceptions of Conspiracy* içinde, C. F. Graumann ve S. Moscovici (ed.) (New York, 1987), s. 191-202.
- Puryear, Vernon J., *Napoleon and the Dardanelles* (Berkeley: University of California Press, 1951).
- Raymond, André, “Soldiers in trade: the case of Ottoman Cairo”,

British Society for Middle Eastern Societies Bulletin, 18/1 (1991), s. 16-37.

Rudé, George, "The London 'mob' of the eighteenth century", *The Historical Journal*, 2/1 (1959), s. 1-18.

Şahin, Canay, "The Rise and Fall of an Anatolian Ayan: The Caniklizâde (1737-1808)", Yayınlanmamış Doktora Tezi (Bilkent Üniversitesi, 2003).

—, "The economic power of the Anatolian ayans in the late 18th century: the case of the Caniklizâdes", *International Journal of Turkish Studies*, 11 (2005), s. 29-48.

Şakul, Kahraman, "An Ottoman Global Moment: War of Second Coalition in the Levant", Yayınlanmamış Doktora Tezi (Georgetown Üniversitesi, 2009).

—, "Ottoman perceptions of the military reforms of Tipu Sultan and Şahin Giray", *New Trends in Ottoman Studies, papers presented at the 20th CİÉPO Symposium* içinde, 27 Haziran-1 Temmuz 2012 M. Sariyannis ve diğerleri (ed.) (Rethymno: Institute for Mediterranean Studies, 2014), s. 655-62.

Salzmann, Ariel C., "An Ancien Régime revisited: 'privatization' and political economy in the eighteenth-century Ottoman Empire", *Politics and Society*, 21 (1993), s. 393-423.

—, "Measures of Empire: Tax-Farmers and the Ottoman Ancien Régime, 1695-1807", Yayınlanmamış Doktora Tezi (Columbia Üniversitesi, 1995).

Sargent, Thomas J. ve François R. Velde, "Macroeconomic features of the French Revolution", *Journal of Political Economy*, 103/3 (1995), s. 474-518.

Sariyannis, Marios, "The princely virtues as presented in Ottoman political and moral literature", *Turcica*, 43 (2011), s. 121-44.

Şaşmazer Thornton, Lynne M., "Provisioning İstanbul: Bread Production, Power and Political Ideology in the Ottoman Empire, 1789-1807", Yayınlanmamış Doktora Tezi (Indiana Üniversitesi, 2000).

Schama, Simon, *The Citizens: A Chronicle of the French Revolution* (New York: Random House, 1989).

Scott, James C., "Patron-client politics and political change in Southeast Asia", *The American Political Science Review*, 66/1 (Mart 1972), s. 91-113.

- Şeker, Cengiz, “İstanbul Ahkam ve Atik Şikayet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul’a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlili”, Yayımlanmamış Doktora Tezi (Marmara Üniversitesi, 2007).
- , “The causes of rural migrations in 18th century Ottoman society”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLII (2013), s. 207-33.
- Şen, Adil, *Osmanlı’da Dönüm Noktası: III. Selim’in Hayatı ve Islahatları* (Ankara: Fecr, 2003).
- Sharpe, Kevin, “Faction at the early Stuart court”, *History Today* (Ekim 1983), s. 39-46.
- Shaw, Stanford J., “The established Ottoman army corps under Selim III (1789-1807)”, *Der Islam*, 40 (1965), s. 142-70.
- , *Between Old and New: The Ottoman Empire Under Sultan Selim III, 1789-1807* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1971).
- , “The Ottoman Empire and the Serbian uprising”, *Studies in the Ottoman History: Life with the Ottomans* (İstanbul: Gorgias and Isis Press, 2000), s. 73-93.
- Shephard, Robert, “Court factions in early modern England”, *The Journal of Modern History* 64/4 (Aralık 1992), s. 721-45.
- Shoemaker, Robert B., “The London ‘mob’ in the early eighteenth century”, *Journal of British Studies*, 26/3 (1987), s. 273-304.
- Shomali, Alireza ve Boroujerdi, Mehrzad, “On Sa’di’s treatise on advice to the kings”, *Mirror for the Muslim Prince: Islam and the Theory of Statecraft* içinde, M. Boroujerdi (ed.) (Syracuse: Syracuse University Press, 2013), s. 45-81.
- Shupp, Paul F., *The European Powers and The Near Eastern Question (1806-1807)* (New York: Columbia University Press, 1931).
- Sohrabi, Nadir, “Historicizing revolutions: constitutional revolutions in the Ottoman Empire, Iran and Russia, 1905-1908”, *American Journal of Sociology*, 100/6 (1995), s. 1383-447.
- Sonyel, Salahi R., “The protégé system in the Ottoman Empire”, *Journal of Islamic Studies*, 2/1 (1991), s. 56-66.
- Söylemez, Faruk, “XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına kadar Maraş ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (2007), s. 69-85.
- Stoianovich, Traian, “Land tenure and related sectors of the Balkan

- economy, 1600-1800", *The Journal of Economic History*, 13/4 (1953), s. 298-411.
- , "The conquering Balkan Orthodox merchant", *The Journal of Economic History*, 20/2 (1960), s. 234-313.
- Stremmelaar, Annemarike, "Justice and Revenge in the Ottoman Rebellion of 1703", Yayınlanmamış Doktora Tezi (Universiteit Leiden, 2007).
- Subrahmanyam, Sanjay, "Connected histories: towards a reconfiguration of early modern Eurasia", *Modern Asian Studies*, Özel Sayı: Güney Doğu Asya Anakarasının Erken Modern Tarihinin Avrasya Bağlamı, 1400-1800, 31/3 (1997), s. 735-62.
- Sunar, M. Mert, "Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826", Yayınlanmamış Doktora Tezi (Binghamton Üniversitesi, 2006).
- , "XVIII. ve XIX. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar* içinde, K. Şakul (ed.) (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), s. 252-76.
- Tarrow, Sidney, "Modular collective action and the rise of the social movement: why the French Revolution was not enough", *Politics and Society*, 21/69 (1993), s. 69-90.
- , *Power on Movement: Social Movements and Contentious Politics*, güncellenmiş ve gözden geçirilmiş 3. Baskı (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).
- Tezcan, Baki, "The 1622 military rebellion in Istanbul: a historiographical journey", *International Journal of Turkish Studies*, 8/1-2 (Bahar 2002), s. 25-43.
- , "Lost in historiography: an essay on the reasons for the absence of a limited government in the early modern Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies*, 45/3 (2009), s. 477-505.
- , *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
- , "The New Order and the fate of the Old: the historiographical construction of an Ottoman Ancien Régime in the nineteenth century", *Tributary Empires in Global History* içinde, P. F. Bang ve C. A. Bayly (ed.) (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011), s. 74-95.
- Tilly, Charles, "Does modernization breed revolution?", *Compara-*

- tive Politics*, Devrim ve Toplumsal Değişim Özel Sayısı 5/3 (1973), s. 425-47.
- , *Coercion, Capital and European States, AD 900-1992* (Cambridge: Blackwell, 1992).
- , *Regimes and Repertoires* (Chicago: The University of Chicago Press, 2006).
- Traugott, Mark (ed.), *Repertoires and Cycles of Collective Action* (Durham: Duke University Press, 1995).
- Tuck, Christopher, “All innovation leads to hellfire: military reform and the Ottoman Empire in the eighteenth century”, *The Journal of Strategic Studies*, 31/3 (2008), s. 467-502.
- Turchin, Peter, “Long-term population cycles in human societies”, *The Year in Ecology and Conservation Biology*, 1162 içinde, R. S. Ostfeld ve W. H. Schlesinger (ed.) (2009), s. 1-17.
- Turchin, Peter ve Sergey A. Nefedov, *Secular Cycles* (Princeton: Princeton University Press, 2009).
- Uzunçarşılı, İsmail H., “Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa”, *Belleten*, 138-139/XXV (1971), s. 245-303 ve 409-50.
- , *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeriler* (Ankara: TTK, 1988).
- Weber, Max, *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology*, G. Roth ve C. Wittich (ed.) (Berkeley: University of California Press, 1978).
- Weir, David. R., “Les Crises économiques et les origines de la Révolution française”, *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 46/4 (1991), s. 917-47.
- Wells, Roger, *Wretched Faces: Famine in Wartime England 1793-1801* (Londra: Breviary Stuff Publications, 2011).
- White, E. Nelson, “Was there a solution to the Ancien Régime’s financial dilemma?”, *The Journal of Economic History*, 49/3 (Eylül 1989), s. 545-68.
- White, Sam, *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).
- Wilkins, Charles L., *Forging Urban Solidarities: Ottoman Aleppo, 1640-1700* (Leiden: Brill, 2010).
- Wood, Gordon S., “Conspiracy and the paranoid style: causality and deceit in the eighteenth century”, *The William and Mary Quarterly*, Third Series 39/3 (Temmuz 1982), s. 401-41.

- Yaycıoğlu, Ali, "Sened-i İttifak (1808): Bir Entegrasyon Denemesi", *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedit'e III. Selim ve Dönemi* içinde, S. Kenan (ed.) (İstanbul: İSAM, 2010), s. 667-711.
- , *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions* (Stanford: California: Stanford University Press, 2016).
- Yeşil, Fatih, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasi ve Askeri Anatomisi", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedit'e III. Selim ve Dönemi* içinde, S. Kenan (ed.) (İstanbul: İSAM, 2010), s. 391-495.
- , *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016).
- Yi, Eunjeong, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul: Fluidity and Leverage* (Leiden: Brill, 2004).
- , "Artisans' networks and revolt in late seventeenth-century Istanbul: an examination of the Istanbul artisans' rebellion of 1688", *Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire: Studies in Honor of Suraiya Faroqhi* içinde, E. Gara, M. E. Kabadayı ve C. K. Neumann (ed.) (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), s. 105-26.
- Yıldız, Aysel, "Vaka-yı Selimiyye or the Selimiyye Incident: A Study of the May 1807 Uprising", Doktora Tezi (Sabancı Üniversitesi, 2008).
- , "Anatomy of a rebellious social group: the yamaks of the Bosphorus at the margins of the Ottoman society", *Political Initiatives "From the Bottom Up" in the Ottoman Empire* içinde, A. Anastasopoulos (ed.) (Rethymno: Crete University Press, 2012), s. 291-327.
- , "A city under fire: urban violence in Istanbul during the Alemdar Incident", *Urban Governance under the Ottomans: Cosmopolitanism and Conflict* içinde, U. Freitag ve N. Nafi (ed.) (Londra: Routledge, 2013), s. 37-57.
- Yılmazçelik, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)* (Ankara: TTK, 1995).
- Yurdusev, A. Nuri (ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional* (New York: Palgrave Macmillan, 2004).

- Zarinebaf, Fariba, *Crime and Punishment in Istanbul 1700-1800* (Berkeley: University of California Press, 2010).
- Zelnik, Reginald E., "Passivity and protest in Germany and Russia: Barrington Moore's conception of working-class responses to injustice", *Journal of Social History* (1982), s. 485-512.
- Zens, Robert, "Pazvantoglu Osman Pasha and the Pashalik of Belgrade 1791-1807", *International Journal of Turkish Studies*, 8/1-2 (Bahar 2002), s. 89-105.
- , "Provincial powers: the rise of Ottoman local notables (ayan)", *History Studies*, 3/3 (2011), s. 433-47.
- Zilfi, Madelin, *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Postclassical Age (1600-1800)* (Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1988).
- Zürcher, Erik J. (ed.), *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia 1775-1925* (Londra: I. B.Tauris, 1999).

DİZİN

1730 isyanı 16, 46, 100, 324
1775-83 Amerikan Devrimi 316
1804 Haiti Devrimi 316
1807 isyancıları 73, 270, 286
1807 isyanı 13, 18, 19, 20, 22, 29, 31,
39, 42, 47, 48, 81, 85, 123, 124, 146,
177, 216, 226, 275, 279, 294, 300,
313, 315, 325
1808 Sened-i İttifak 19
1908 Devrimi 321
1908 Jön Türk Devrimi 321
31 Mart Vakası 322

A

Tarihçi Abdi 78
Abdurrahman b. el-Eş'as 283
Kadı Abdurrahman Paşa 139, 153,
156, 158, 159, 223, 237, 254, 330,
354
I. Abdülhamid 54, 102, 120, 129, 183,
223, 242, 243, 262
II. Abdülhamid 321, 322
Emir Abdülkadir 233
Abdüllatif Efendi 71, 222, 227
Abdûlmelik b. Mervân 283
Abdürrahim Muhib Efendi 187
Abu-Manneh 28, 232, 236, 237, 238,
239, 309, 310, 313, 336
adalet 272, 287
adaletnameler 97
Adelman 22, 166, 180, 317, 336
adem-i merkeziyetçi eğilim 325
adem-i merkeziyetçilik 22, 27, 79, 179
Sırkatibi Ahmed 42, 71, 154, 222, 240,
254, 308
Ahmed Asım Efendi 31, 36, 37, 60,
103, 146, 147, 148
Mabeynci Ahmed Bey 71, 222, 225
Ahmed Muhtar Efendi 248
Ahmed Nazif Efendi 110
Ahmed Resmi Efendi 166, 232, 336

Ahmed Şemseddin Efendi 66, 248
Ahmed Vasıf Efendi 106, 243, 245,
258
Hacı Ahmedoğlu 97, 123, 153, 300
Aksan, Virginia 166
Alemdar Mustafa Paşa 18, 19, 30, 42,
47, 79, 82, 83, 110, 141, 143, 173,
211, 254, 277, 325, 334; ~ Vakası
16, 18, 42, 48, 82, 83, 120, 123, 267,
285, 295, 300
Alizâde Esseyid Mehmed Efendi 248
Arbuthnot 179, 189, 193, 195, 196,
200, 202, 208, 211, 247, 258
Arbuthnot, Charles 193
Sekbanbaşı Arif Ağa 63, 68, 75, 248
Tüfengçibaşı Arif Efendi 30, 34, 71,
333
Armitage 22, 24, 230, 234, 316, 317,
336, 337, 338, 344
Asakir-i Mansure-i Muhammediye 47
askerî: ~ aristokrasi 321; ~ reformlar
136, 180, 282, 320
Âşık Razi 31
Aşir Efendizâde Mehmed Hafid Efendi
248
Ataullah Efendi 37, 66, 72, 75, 107,
160, 237, 248, 249, 250, 257, 259,
261, 310
Austerlitz 187
ayan 79, 80, 81, 95, 97, 136, 137, 149,
158, 159, 175, 277, 350, 356

B

Barkey, Karen 48, 49
Baron von Brentano 170
Batılılaşma 40, 165, 230, 231, 232,
236, 298, 313
Bayburdi Süleyman 75, 286
Bayly, Christopher 24, 30, 85, 291,
316, 317, 318, 338, 353
Beik, William 73

Bekir Bey 71
Bektaşî tarikatı 163
Bektaşîler 175, 176, 310, 313
Bektaşîlik 175
berat 116, 117
Berkes, Niyazi 77, 154, 176, 276
beyat/bia 282
Beydilli, Kemal 34, 77, 78, 147, 164,
165, 166, 170, 201, 230, 242, 268,
332, 338
Beyhan Sultan 151, 228, 266
Bid'at 275
Birgivi Mehmed Efendi 311
Bostancı Ocağı 55
boykotlar 17
General Brune 186
buğday fiyatları 88, 106
büyük kaçgun 99

C

Cabbarzâde Süleyman Bey 139, 150,
223, 260
Câbî Ömer Efendi 31, 36, 110, 111,
112, 143, 154, 157, 174, 205, 254,
256, 257, 284, 301, 307, 308, 332
Callimaci, Skarlatos 190
Canbakkal 26, 91, 113, 306, 307, 339
Canbakkal, Hülya 13, 26, 113, 296,
305, 306
Cevdet Paşa 58, 79, 130, 147, 150,
155, 198, 212, 214, 215, 217, 245,
252, 262, 302, 309, 311, 330, 336
Cezar, Yavuz 99, 120, 131, 137
Cunningham, Alan 256
cülus bahşişi 126

Ç

Çapanzâde Süleyman 139
çekirge istilaları 91, 93
Çelebi Mustafa Reşid Efendi 254
çiçek hastalığı 89, 93

D

Dağlılar 98
Davies, James C. 89, 181, 340
despotizm 172
devalüasyon 85
devrimler 22, 28, 47, 84, 86, 180, 224,
316, 317, 318
Dihkanîzâde Ubeydullah Kuşmânî 33
dizanteri 93

doğal afetler 21, 87, 90
Drovetti 187
dünyevi döngüler 84, 220
Dürri Mehmed Efendi 243
Dürrizâde 244

E

Lokmacı Matruş Ebubekir Efendi 31,
34, 35, 307
Ebubekir Ratıb Efendi 222, 223, 224,
225, 227, 231, 237, 290
Edirne Vakası 15, 45, 69, 141, 146,
155, 156, 160, 164, 177, 229, 246,
247, 289, 303, 323, 325
ekmek 58, 87, 88, 91, 102, 103, 104,
105, 107, 284; ~ kıtlığı 103
ekonomik: ~ istikrarsızlık 132; ~ kriz
25, 90, 111, 307; ~ refah 90
Elhac İbrahim Efendi 226, 229, 254, 262
Elhac Mehmed Ragıp Paşa 51
Elhac Memiş Efendi 139
Emeviler 283
enfasyon 27, 104, 108, 124, 127, 132,
306, 307
Esad Efendi 312
esâme 36, 81, 109, 110, 111, 112, 117,
118, 119, 120, 171
Esham 126, 130, 131, 132; ~ satışları
131; ~ sistemi 131; ~ usulü 130, 131
Esma Sultan 128, 228, 266, 285
Eton, William 89, 93, 94

F

Faroqhi, Suraiya 16, 95, 104, 115, 121,
122, 288, 307, 341, 355
Fenerli Rumlar 116
feodalizm 280
Feyzullah Efendi 15, 31, 45, 68, 263, 312
Findley, Carter V. 115, 116, 180, 253,
257, 276, 320, 341
Fransız Devrimi 85, 181, 316

G

Galata bankerleri 129
Galib Efendi 196, 205, 223, 258
gedik sistemi 121
Gellehi 213
Goldstone, Jack 25, 26, 89, 220, 261,
342
göç 27, 85, 93, 94, 99, 100, 103, 108,
120, 121, 122, 133, 294

grevler 17
 Griesse, Malte 47, 269
 Guillaume-Antoine, Olivier 22

H

Habeschi, Elias 92
 Halet Efendi 36, 249, 250, 263
 Halil Ağa 50, 62
 Halil Hamid 120, 227, 240, 242, 243, 262; ~ hizbi 262
 Hançerlioğlu, Konstantin 128
 hanedan otoritesi 47
 Bostancıbaşı Hasan Şakir 62, 63, 225, 302
 Cezayirli Gazi Hasan Paşa 129, 262
 Haydar Ali 54
 Haydar Baba 313
 heteredoks Bektaşî inançları 312
 Hobbes 282
 General Horace François Bastien Sébastiani 187
 Hüccet-i Şeriyeye 43, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 261, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 283, 284, 315, 321, 338
 Hüseyin Ağa 49, 50, 62, 203, 217, 267
 Küçük Hüseyin Paşa 222, 225, 228, 242, 243, 245
 Hüsrev Paşa 213

I

Italinsky 192, 246
 Italinsky, Andrei Yakovlevich 191
 Itchko, Peter 216
 işe politikaları 27
 Hacı İbrahim Efendi 203, 251, 254, 304
 İbrahim İsmet 222, 225, 227, 237, 254, 255, 256, 257
 İbrahim Kethüda 311
 İbrahim Müteferrika 166, 232
 İbrahim Nesim Efendi 33, 63, 66, 71, 159, 204, 205, 222, 225, 227, 228, 237, 245, 247, 251, 254, 258, 259, 260, 291, 292, 301, 305, 308, 310
 İbrahim Reşid Efendi 152, 222, 226, 264, 302
 idari reformlar 282
 iklim anomalileri 86
 iltizam sistemi 130
 İmamîzâde Elhac Mustafa Efendi 226
 İpsilanti 191, 192, 209, 212

İrad-ı Cedid 20, 71, 131, 136, 137, 139, 140, 141, 143, 152, 153, 155, 263, 302, 303
 İshak Bey 198, 242
 İslam ümmeti 28
 Hafız İsmail Paşa 160, 247, 258, 263
 İsmail Raif Paşa 227, 254
 Serezli/Sirozî İsmail Bey 159
 Tirsiniklioğlu İsmail Ağa 139, 140, 141, 191
 isyan 15, 18, 19, 20, 21, 27, 29, 32, 34, 36, 39, 40, 42, 43, 58, 61, 64, 72, 73, 75, 77, 81, 83, 113, 118, 132, 134, 149, 151, 159, 160, 163, 207, 214, 215, 216, 217, 218, 251, 259, 262, 265, 269, 274, 278, 279, 280, 284, 296, 298, 300, 301, 303, 309, 310, 314, 315, 318, 320, 321, 322, 323, 325
 İzzet Mehmed Paşa 237, 243, 244

K

Kabakçı Mustafa 30, 31, 32, 34, 37, 58, 66, 71, 83, 160, 217, 218, 300, 302, 303, 305, 309, 314, 333, 335, 346
 Kadızadeliiler 312
 Kafadar, Cemal 15, 21, 69, 118, 172, 279, 286, 295, 344
 Kahvecioğlu Mustafa Ağa 174
 kahvehane (ler) 175, 176, 323
 kapitalist ekonomi 95
 Kara Osmanzâde Mehmed 139
 Kazgancı Laz Mustafa Ağa 143
 Kethüda Said 30, 34, 35, 42, 60, 61, 66, 68, 75, 113, 312, 323, 333
 kıtlık 86, 87, 91, 93, 94, 104, 105
 kitle iletişim araçları 323
 Koca Sekbanbaşı 164, 165, 167, 168, 169, 170, 181, 232, 334
 Konstantin Ipsilanti 190, 243
 kuraklık 86, 87, 88, 91
 Kuşmânî 31, 32, 33, 34, 52, 164, 165, 167, 231, 232, 237, 307, 311, 312, 313, 323, 335
 Küçük Kayarca Antlaşması 126

L

Lachmann seçkinleri 220
 Le Bon, Gustave 293
 General Lemarois 215
 Liston 241, 252, 256

lonca(lar) 101, 118, 172, 219, 297,
298, 299
XVI. Louis 242
Louis, Thomas 195

M

Mahmud I. 79, 114, 299
Mahmud II. 18, 19, 21, 30, 31, 36, 47,
69, 79, 82, 106, 206, 234, 279, 284,
312, 316, 317, 318, 319, 320, 321,
325, 326, 334
Mahmud Raif 43, 55, 56, 62, 164,
205, 222, 223, 224, 225, 227, 231,
237, 245, 246, 247, 254, 260, 304
Mahmud Tayyar Paşa 146, 148, 149,
154, 266; ~ isyanı 146
mali kriz 127
malikâne(ler) 93, 109, 137, 138, 140,
143; ~ sistemi 109, 131, 137
Mardin 91, 94, 282, 324, 325, 347
Mardin, Şerif 324
General Marmont 210
Mayıs 1807 isyanı 61, 64, 112, 144,
181, 217, 222, 261, 265, 289, 291,
299, 301, 309, 313, 314, 315, 317,
323, 325
Derviş Mehmed Efendi 248
Kadı Mehmed Ragıp Efendi 111
Kavalalı Mehmed Ali Paşa 54, 169,
182, 284, 318
Mehmed Münib Efendi 248, 262
Mehmed Raşid Efendi 222, 223, 224,
227, 229, 243, 244
Mehmed Said Halet Efendi 36, 226
Şeyh Mehmed Emin Efendi 239, 240,
310, 311
Rikab Kethüdası Memiş Efendi 71
meşrutiyet 321
Meşveret 253
Mevlevî 239
Meydan-ı Lahm efendileri 248
Michelson 193
General Michelson 193
Mihrişah Sultan 153, 245
Mikhail, Alan 87, 88
modernleşme 20, 40, 135, 165, 230,
232, 236, 253, 313
Moore 280, 281, 347, 356
muhalif seçkinler 222
Murad IV. 44
Muradzâde Mehmed Murad Efendi 248

Muruzi 192, 246
Muruzi, Alexander 190
Kaimmakam Musa Paşa 37, 49, 62,
67, 72, 248, 250, 251, 258
Şehzade Mustafa 69, 74, 75, 250, 265,
266
I. Mustafa 69
III. Mustafa 89
IV. Mustafa 19, 30, 35, 36, 43, 47, 69,
72, 75, 76, 77, 82, 83, 97, 141, 213,
215, 218, 249, 251, 253, 263, 265,
268, 276, 284, 285, 303, 321, 334
Mustafa Kemal 20
Mustafa Necib Efendi 30, 32, 33, 334
Mustafa Reşid Efendi 129, 165, 222,
226, 229, 230, 247, 254, 262, 303, 319
Mustafa Sabri Efendi 322
Münib Efendi 249, 254, 262, 290
mürur tezkeresi 122
müsadere 128

N

Naff 117, 120, 180, 224, 243, 244,
348
Nakşibendî 34, 231, 232, 236, 237,
238, 239, 240, 263, 270, 310, 311,
313, 323
Nakşibendî-Müceddidî: ~ gelene-
ği 239; ~ hareketi 238; ~ öğretileri
240; ~ tarikatı 28, 232, 236, 263; ~
tekkeleri 237
Napolyon 126, 179, 184, 185, 186,
187, 188, 189, 192, 193, 194, 195,
196, 198, 200, 201, 208, 209, 210,
211, 212, 214, 216, 245, 340
Nefedov, Sergev A. 25, 26, 84, 88, 94,
108, 124, 179, 220, 222, 305
Nesim Efendi 33, 63, 66, 71, 73, 159,
204, 205, 222, 225, 227, 228, 237,
245, 247, 251, 254, 258, 259, 260,
291, 292, 301, 305, 308, 310
Nigarî 314
Nizam-ı Cedid 18, 20, 28, 29, 34, 36,
38, 40, 41, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 58,
61, 62, 63, 67, 68, 69, 71, 72, 77, 79,
82, 83, 101, 105, 111, 112, 117, 119,
123, 135, 136, 137, 141, 144, 145,
147, 148, 149, 150, 151, 152, 153,
154, 155, 156, 157, 158, 159, 160,
161, 164, 168, 169, 170, 176, 177,
193, 194, 204, 207, 217, 219, 230,

231, 233, 237, 244, 249, 251, 256, 261, 263, 266, 275, 279, 289, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 335, 341, 342, 345, 349, 354, 355; ~ reformları 20, 149, 178, 194, 207, 275

()

Oğulokyan, Georg 30, 33, 58, 60, 61, 62, 70, 107, 108, 292, 305, 309, 310, 334

II. Osman 15, 52, 69, 288

Osmanlı: ~ gayrimüslim tebaası 99; ~ isyanları 20, 39, 44, 45, 64, 81

()

Ömer Ağa 139, 228

ön-isyankârlık 28, 181

P

Patrona Halil 15, 57, 299, 324, 348

Pazvandoğlu 98, 141, 146, 154, 155, 177

Pehlivan Ağa 123, 203, 204, 248, 249

Pellegrin 89

Philliou, Christine 116

Puryear 186, 188, 215, 350

R

Ragıp Paşa 51, 102

Raif Efendi 56, 231, 245

Raymond, André 114

reform 20, 27, 28, 29, 37, 68, 96, 116, 135, 136, 144, 153, 163, 165, 167, 169, 170, 182, 185, 188, 220, 221, 222, 225, 227, 229, 231, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 245, 252, 254, 255, 257, 258, 259, 261, 262, 263, 265, 267, 302, 309, 318, 319, 326, 354

resmî seçkinler 324

Rousseau 281

Rufailer/Rifailer 313

ruznâme 31, 33, 58, 60, 61, 62, 70, 107, 108, 292, 305, 309, 310

S

sadat 26, 113, 306

Sadî-i Şîrâzî 281, 282

Said Efendi 35, 36

de Saint-Denys, Juchereau 33, 198, 333

salgın hastalıklar 88, 90, 91, 92, 93, 94

Salihzâde 160, 227, 229

Salzmann 92, 93, 106, 135, 136, 137, 138, 140, 143, 153, 162, 320, 351

sanayi sektörü 90

Schama, Simon 84, 124

von Schlechta-Wssehrd, Ottokar M. 31, 33

Schulze, Reinhardt 235

Scott 226, 241, 242, 351

Sébastieni 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 217, 218, 220, 246, 247, 250, 258, 333, 339, 340, 347

seçim mitingleri 17

Sekban-ı Cedid 47, 83, 323

Selami Efendi 35, 237, 311

Şeyh Selami Efendi 35, 240, 311

Şehzade Selim 225, 228, 242, 290

III. Selim 15, 18, 19, 20, 21, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 51, 54, 61, 62, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 82, 83, 84, 99, 100, 101, 103, 105, 106, 108, 111, 112, 115, 116, 117, 119, 121, 122, 126, 130, 132, 134, 135, 137, 139, 144, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 161, 163, 164, 165, 172, 179, 180, 182, 183, 184, 187, 188, 190, 191, 192, 194, 198, 199, 200, 202, 206, 208, 209, 210, 211, 215, 221, 222, 223, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 236, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 248, 249, 253, 254, 256, 257, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 270, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 294, 298, 303, 304, 305, 306, 307, 310, 312, 319, 321, 325, 326, 333, 334, 335, 341, 345, 351, 355; ~ reformları 33, 241, 325

Selimiye Camii Vakası 146, 148, 173

Sened-i İttifak 79, 80, 81, 163, 277, 279, 321, 337, 344, 355

Senhûrî 281

Cezayirli Seydi Ali Paşa 122

Shaw 118, 119, 144, 145, 149, 183, 185, 187, 216, 243, 244, 245, 247, 253, 256, 298, 302, 351

Shaw, Stanford 256

Sırp Devrimi 317

Sirhindî 231, 238
siyasi aktivizm 29
General Smith 205
Stremmelaar, Annemarike 16
Subrahmanyam 22, 24, 230, 234, 316,
317, 336, 338, 344, 352
Subrahmanyam, Sanjay 27, 28, 316, 337
Suzzo, Alexander 190
Kanuni Sultan Süleyman 166
Süleyman Penah Efendi 99, 103, 105,
332
Sünni: ~ gelenek 274, 278; ~ İslam
236, 315, 323
Şahin Giray 54, 350
Şakul 13, 44, 54, 126, 130, 136, 164,
165, 185, 186, 208, 211, 230, 232,
236, 312, 313, 350, 353
Şanîzâde Mehmed Ataulлах Efendi 31
Şark Sorunu 22, 318
Şemseddin Molla 111, 243
Şerifzâde Mehmed Ataulлах Efendi 251
Şeyh Halid Şam 238, 239

T

Talleyrand 187, 198, 212
tarım reformu 104
Tarrow, Sidney 17, 45
tasavvufi aktivizm 235
Tatarcık Abdullah Mollo 99, 100, 103,
182, 222, 229, 230, 242, 243, 254
Tayyar Paşa 149, 150, 151, 152, 153,
154, 155, 177, 266
Tepedelenli Ali Paşa 139, 153, 190, 211
Tersane Emîni Elhac Hacı İbrahim
Efendi 71
Tezcan, Baki 13, 15, 29, 52, 53, 112,
118, 136, 260, 279, 321
Tezcan, Baki 15, 30, 46, 52, 65, 69,
109, 112, 114, 118, 136, 145, 173,
279, 280, 298, 320, 321, 353
Thompson 73, 102, 107
Tilly 102, 134, 135, 157, 175, 353
Tilly, Charles 17, 124, 134, 157
Tipu Sultan 54, 350
Tomara 126
toplum mühendisliği 317, 323
de Tott, Baron 92, 102, 103, 135, 172,
335
Turchin, Peter 25, 26, 84, 88, 94, 108,
124, 179, 220, 222, 305, 354
Türk modernleşmesi 30

U

Ubeydullah Kuşmânî 32, 35, 165
ulema 45, 46, 48, 64, 65, 66, 76, 77,
80, 110, 120, 143, 183, 227, 228,
239, 248, 249, 260, 261, 275, 277,
297, 298, 312, 314, 322, 343
ulûfe 170

Ü

Üçlü İttifak 185, 186, 197, 214, 246

V

Vakayı Hayriye 326
veba 90, 91, 92, 94
Vehhabiler 289
Vehhabilik 23, 190, 233, 235, 317
Veliefendizâde Mehmed Emin Efendi
35, 110, 113, 223, 227, 229
Şah Velîyullah Ed-Dihlevî 238

W

Weber, Max 171, 271, 274, 287, 344,
354
Wilkinson 164, 168, 170, 203, 204,
249, 250, 336

Y

yakınsayan devrimler 317
Yamaklar 50, 56, 57, 59
yeni seçkinler 222, 228, 248, 320
yeniçeriler 17, 20, 29, 41, 44, 52, 53,
56, 60, 64, 68, 75, 77, 83, 111, 115,
134, 137, 145, 146, 147, 148, 157,
158, 167, 171, 172, 173, 175, 177,
178, 202, 206, 271, 275, 280, 282,
295, 296, 297, 303, 309, 311, 315,
323, 325, 354
yerel ayanlar 322
Yezidiler 312
Yi, Eunjeong 16, 45, 47, 65, 82, 118,
132, 219, 275, 297, 298, 299, 355
Yusuf Ağa 71, 111, 129, 153, 154,
223, 225, 226, 228, 231, 240, 243,
244, 245, 246, 254, 260, 302, 308,
310, 311
Yusuf Ziya Paşa 139, 228, 244

Z

zecriye resmi 136
Zilfi 249, 260, 356
Zinkeisen 114, 206, 209, 254, 258,
260

"Müthiş... III. Selim'in tahttan indirilmesi üzerine muhakkak okunması gereken bir kitap. Yıldız, incelediği konuyu tüm boyutlarıyla ele alarak harika bir iş çıkarmış ve her şeyi büyük bir titizlikle araştırmış. Onun tarihyazımına odaklanan önceki çalışmasından haberdardım, fakat bu çalışmasında Osmanlı tarihinin arşivlerinin derinliklerine iniyor ve sosyoekonomik tarih, siyasi tarih, diplomasi tarihi, prosopografi ve kültürel tarih dâhil çevrilmemiş hiçbir sayfa bırakmıyor: Bu kitaba bayıldım."

Baki Tezcan, UC Davis Tarih Bölümünde öğretim üyesi ve
The Second Ottoman Empire (2012) kitabının yazarı

1807 yılında reformcu padişah III. Selim bir saray darbesiyle tahttan indirildi. Darbe yeniçeriler tarafından yapıldı ama arka planda birçok aktör yer aldı. Devrimler çağının tam ortasında, ekonomik kriz, idare sorunları ve bunların getirdiği hizipler, bir sultanı tahtından etti.

Sultanın düşüşü krizlerin aktörleri arasındaki hizipleşmeyi bertaraf edemedi ama yeni sultanın kim olacağı sorusu bazı hiziplerin yükselişine vesile oldu, ta ki II. Mahmud kendi stratejisini çizene kadar.

Devrimler çağının bütün sancılarını hisseden İmparatorluğun krizlere verdiği yanıtları, parçası olduğu dünya düzeniyle inceleyen bu kitap, imparatorluğun 19. yüzyılda hayatta kalma mücadelesini gözler önüne seriyor.



SULTANIN DÜŞÜŞÜ

KITAP NO / 303

BASKI / 1



/folkitap



/folkitap



/folkitap

ISBN 978-625-6564-03-7



9 786256 564037